

FAKULTETI I GJUHËVE TË HUAJA, UNIVERSITETI I TIRANËS
FAKULTETI I FILOLOGJISË, UNIVERSITETI I PRISHTINËS

KONFERENCË NDËRKOMBËTARE:

HORIZONTE TË REJA NË PËRKTHIM DHE INTERPRETIM NË EPOKËN DIGJITALE

SFIDA DHE PERSPEKTIVA

29 MAJ, 2025

ISBN 9789928489012

KOMITETI SHKENCOR

Abdulla Rexhepi - Universiteti i Prishtinës, Kosovë
Adriatik Derjaj - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Alba Frasheri - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Albulena Blakaj - Universiteti i Prishtinës, Kosovë
Ana Markova - Universiteti i Sofies “St. Kliment Ohridski”, Bullgari
Sofia University St. Kliment Ohridski
Anastasi Prodani - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Anida Kisi - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Daniela Hasa - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Drita Rira - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Elda Katorri - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Eneida Mataj - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Erta Spaho - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Esmeralda Kromidha - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Fernando Cid Lucas - Universiteti Macerata, Itali
Fjoralba Dado - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Flavia Kaba - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Freiderikos Valetopulos - Universiteti i Poitiers, Francë
Hana Bergerová - Universiteti Jan Evangelista Purkyně, Republika Çeke
Heiko Herold - Universiteti i Kiel, Gjermani Ieva Brazauskaite, Kolegji Kaunas,
Lituan
Iris Klosi - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Jeanna Kristeva - Universiteti i Sofies “St. Kliment Ohridski”, Bullgari
Jonida Bushi - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Krisitina Sheperi - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Lindita Tahiri - Universiteti i Prishtinës, Kosovë
Marsela Likaj - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Milote Sadiku - Universiteti i Prishtinës, Kosovë
Mimoza Puto - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Mirela Papa - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Monika Płużyczka - Universiteti i Varshavës, Poloni
Nerimane Kamberi - Universiteti i Prishtinës, Kosovë
Nuria Diaz Rodriguez - Universiteti Castilla - La Mancha, Spanjë
Rudina Xhillari - Universiteti i Tiranës, Shqipëri

Saverina Pasho - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Sofia Delijorgji - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Tamás Kispal - Universiteti Georg-August- Göttingen, Gjermani
Ukë Buçpapaj - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Viktor Ristani - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Willhelm Schellenberg - Universiteti i Erfurtit, Gjermani
Zianide Gruda - Universiteti i Prishtinës, Kosovë

KOMITETI ORGANIZATIV

Adriatik Derjaj - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Anida Kisi - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Ardita Poda - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Dejan Kushta - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Elda Katorri - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Eneida Mataj - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Erta Spaho - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Fjoralba Dado - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Iris Klosi - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Milote Sadiku - Universiteti i Prishtinës, Kosovë
Mimoza Puto - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Nerimane Kamberi - Universiteti i Prishtinës, Kosovë
Rudina Koromani - Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Zianide Gruda - Universiteti i Prishtinës, Kosovë

PËRMBAJTJA

ARABIZMAT E MESJETËS SË HERËSHME NË EPOSIN E KRESHNIKËVE Adriatik DERJAJ, Erjola DACI.....	9
ZBATIMI I KURRIKULËS SË MËSIMDHËNIES ME BAZË KOMPETENCASH NË AML SHQIPTARE: ASPEKTE NGA NJË PROJEKT KËRKIMOR NË PROCES Aida GJINALI, Eliona NAQO	15
NGA MJETET CAT TE AI: EVOLUCIONI I PËRKTHIMIT DHE INTERPRETIMIT NË EPOKËN DIGJITALE Aleksia NDREU.....	28
SFIDAT E INTERPRETIMIT NË GJUHËN E SHENJAVE SHQIPE Anida KISI, Nikoleta SPAHI	42
NDIKIMI I INTELIGJENCËS ARTIFICIALE (IA) DHE PËRDORIMI I APLIKACIONEVE NË FUSHËN E PËRKTHIMIT Besiana KRASNIQI, Lendita GJIKOLLI.....	53
MARRËDHËNIET E TERMAVE RUSË ME BARASVLERËSIT SHQIP NË FJALORIN POLITEKNIK RUSISHT-SHQIP Eda SHEHU.....	67
MIDWAY UPON THE JOURNEY OF TRANSLATION: Digital insights into Dante's Divine Comedy Eirini KOUTROUMPI, Georgia MILIONI.....	75
ANALIZË KRAHASUESE E PËRKTHIMIT TË POEMËS GJERMANIA – NJË PËRRALLË DIMRI NGA HEINRICH HEINE: PËRKTHIMI TRADICIONAL PËRBALLË PËRKTHIMIT ME INTELIGJENCË ARTIFICIALE Eldonita GUCIA, Shqipe GASHI.....	85

NDIKIMI I TEKNOLOGJISË NË TEORITË E PËRKTHIMIT Elham JASHARI	96
VËSHTRIM KRAHASUES MBI KËNGËT POPULLORE EPIROTE TË PËRKTHYERA NË GJUHËN SHQIPE Elvis BRAMO	110
PËRDORIMI I KONTEKSTIT DHE SITUATËS SI NJË TEKNIKË EFEKTIVE GJATË PËRKTHIMIT TË FJALËVE DY OSE SHUMËKUPTIMËSHE TË GJUHËS ANGLEZE NGA STUDENTËT SHQIPTARË Ermenita ÇUKA	125
PËRKTHIMI NË SHQIP I UILJAM FOLKNERIT: NJË FENOMENOLOGJI E PËRKTHIMIT AUTORIAL Granit ZELA	137
ANGLICIZMAT E DUKSHËM E TË PADUKSHËM TË PËRKTHYER DHE PËRSHTATUR (OSE JO) NË SHQIPE Irena KAPO (PATA), Sonila HASMUJAJ	156
SFIDAT E PËRKTHIMIT TË TERMINOLOGJISË MJEKËSORE: NDËRMJET STANDARDIZIMIT TERMINOLOGJIK DHE PRAKTIKËS KLINIKE Jonida BUSHI, Alma KOSOVA, Ema KRISTO	168
AN INVESTIGATION OF TRANSLATION SHIFTS IN THE ALBANIAN TRANSLATION OF TWO SHORT STORIES FROM JAMES JOYCE'S DUBLINERS Leonard RAPI	179
RRAFSHET STILISTIKORE NE PERKTHIMIN E VEPRËS „ZGJERIMI“ TË ROBERT MENASSES Martin MATO	197
RETRADUCTION, INTRADUISIBILITÉ ET LA TRADUCTION PAR LA MACHINE Nerimane KAMBERI	207

INTERPRETIMI – KY PROCES MES FJALËS DHE SHQISAVE Pika takimi dhe jo vetëm të interpretimit mes gjuhëve natyrale dhe gjuhës së shenjave Orges SELMANI	215
MID’HAT FRASHËRI UN TRADUCTEUR-ÉCRIVAIN Lorena DEDJA, Saverina PASHO	229
KOMPETENCA E KOMUNKIMIT NË KLASAT E GJUHËS SË HUAJ AML: STRATEGJI DHE TEKNIKA Sonila PIRI, Tiziana LEKA	239
TRANSLATION WITH AI TOOLS: DIGITAL APPROACHES TO 19TH-CENTURY MANUSCRIPTS – THE CASE OF A LOST LETTER TO MARGARITA ALBANA-MIGNATY Sotiria-Lito ALEXAKI	250
REAL-TIME SPEECH RECOGNITION IN THE FIELD OF TRANSLATION & INTERPRETATION: NAVIGATING CULTURAL AND ETHICAL CHALLENGE Stela BILAJ	270
E ARDHMJA E PËRKTHYESVE NË EPOKËN E INTELIGJENCËS ARTIFICIALE: ZËVENDËSIM APO BASHKËPUNIM? Stelina NDREU, Dejan KUSHTA	284
HIGHLIGHTING THE SIGNIFICANCE OF PHRASEOLOGY: FROM LANGUAGE TEACHING TO TRANSLATION TECHNOLOGY Stavroula Paraskevi VRAILA, Georgia MILIONI, Christos PONIROS	295

ARABIZMAT E MESJETËS SË HERËSHME NË EPOSIN E KRESHNIKËVE

Adriatik Derjaj

adriatik.derjaj@unitir.edu.al

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja- UT

Erjola Daci

erjoladaci@hotmail.com

ABSTRACT

In the Kreshniks' Epic, the presence of Arab and Oguz cultural influences is evident. They date back to the first encounters of Albanians with the Hun and Cuman peoples.

In the research, we will observe how not only morphophonological elements but also lexical and idiomatic ones are densely found in the form of cliché formulas of folk poetry. Mainly the liturgical formulas in the texts before the nineties, due to censorship during the communist dictatorship, we think, were not included in the publications. This has caused the collections published in Tirana not to fully transmit the divine message of the Kreshniks.

Arab - Oguz - Turkish influences are found not only in the names of the brother duo Muj and Halil but also in other specific names mentioned in the epic. Although there have been attempts to explain these names with a local etymological source, their Turkic-Arabic-Oriental origin is untestable. This is argued with the names of other kreshniks, who were members of Muji's çeta mainly but also other characters such as Ali, Mehmet, Hasan, etc. The titles are also Turko-Arabic: agë, dizdar, bajraktar.

At the end of the paper we will also give examples of different verses in which Islamic rites and oriental cultural elements of greetings, greetings and customs of everyday life are clearly expressed.

Key words: Arabisms, Idiomatic Expressions, Multicultural, Epic, Kreshnik

HYRJE

Ndryshe nga sa vërejmë në rastin e krijimtarisë lirike, përcaktimi kronologjik i Eposit të Kreshnikëve shfaqet sipërmarrje relativisht e lehtë, ku, afërmendsh, me shprehjen “përcaktim kronologjik” nuk kemi parasysh datimin e saktë të tij në bazë vitesh, por në bazë periudhash të njohura historike.

Në këtë krijimtari e njohur si “epika heroike” përmbledhen rapsoditë historike dhe tregimet legjendare, të cilat këndohen kryesisht ndër trojet veriore të banuara prej shqiptarëve, sidomos mbi lumin Drin, duke përfshirë Krajën, Malësinë e Madhe, Dukagjinin, Nikaj-Merturin, Malësinë e Gjakovës etj., por edhe në jug të Drinit, sidomos në Pukë, Lumë e Dibër; ndërkaq ai rastiset dhe në Lezhë, Krujë dhe krahinat veriore të Elbasanit e të Librazhdit. Nëpërmjet malësorëve, të zbritur që nga fillimi i këtij shekulli e këtej, si edhe të kosovarëve të shpërngulur, ato kanë ardhur deri në rrethet Elbasan, Durrës, Lushnjë e Fier¹. Ndaj dhe sot e në ditët tona aty jeton një cikël i gjerë poetik, sa i lashtë e madhështor nga ana ideore e artistike, aq edhe

kompleks e kompakt, që përbën një pjesë të rëndësishme të epikës legjendare shqiptare, e që jeton jo thjesht si një relik i nderuar dhe i çmuar etnokulturor, por kryesisht për mesazhin e madh që sjell, rezistencën në emër të lirisë, të së drejtës e të dinjitetit, si dhe për vlerat e larta artistike.

Vendin kryesor në epikën heroike e zënë rapsoditë kushtuar kreshnikëve si Muji e Halili, Gjergj Elez Alia etj. Me gjithë numrin e shumtë të motiveve e varianteve ekzistuese, këto rapsodi kanë një farë përbashkësie që u jep atyre karakterin e një cikli unitar epik. Në qendër të këtij cikli qëndrojnë bëmat e çetës së kreshnikëve, si edhe kundërshtarët e tyre, “kralë” e “kapedanë” veçanërisht nga viset bregdetare.

Lufta e kreshnikëve është vendosur në një kohë e në një ambient që s’njeh ende armët e zjarrit. Nga brendia e tyre dhe botëkuptimi shoqëror, nga elementët artistikë që përmbajnë, këngët e kreshnikëve të çojnë në një periudhë më të hershme se shekujt e kontakteve me turqit osmanë.

Pikërisht këtu është dhe diferenca. Takimet e para kanë qenë me popullsinë Hune dhe Kumane të cilët ishin edhe aziatiko-orientale të parë të Gadishullit të Ballkanik.

Sikurse shumica e popujve evropianë, në këtë kohë (në shekullit XV) shqiptarët e kishin kaluar “shekullin e epopesë legjendare”, e cila me kohë ishte formuar si gojëdhënë letrare kombëtare, që qarkullonte gojë më gojë e brez pas brezi, duke marrë nga koha në kohë gjurmë, dëshmi e jehona të tyre.

¹ Krh, Zihni Sako, Studime Për Folklorin, ASHSH R IKP, Tiranë 1984.

Hershmëri të thellë historike dëshmojnë veçmas dy tipare të rëndësishme të figurave mitologjike të ciklit verior: karakteri i tyre matriarkal, nga njëra anë, dhe ktonik, nga ana tjetër. Kjo është një anë tjetër e çështjes së autoktonisë së popullit që i ka krijuar. Në eposin helenik hyjnitë janë matriarkale e patriarkale. Heronjtë e eposit shqiptar janë bij të Ajkunës. Për herë të parë në epos babai shfaqet me figurën e Mujit në raport me Omerin (ose “shtatë Omerat”). Figurë qendrore është Ajkuna që ka një autoritet të madh. Muji dhe Halili formalisht nuk kanë babë, ata janë bij të një nëne që urdhëron shtëpinë dhe e marrin fuqinë prej zanave.

Tipari matriarkal i figurave mitologjike të epikës legjendare theksohet nga fryma e përgjithshme e rapsodisë së njohur të Gjergj Elez Alisë. Janë gjurmuar e janë gjetur gjurmë të kulturës bizantine, si kërkimi i haraçit nga bajlozi “tim për tim” (oxhak për oxhak). Por, në thelbin e vet, burimi tragjik i rapsodisë së Gjergj Elez Alisë është barimi i epokës së flijimit të njeriut (gruas) për një vepër, për një fushatë apo për haraç. Gjergj Elez Alia amnistion përgjithnjë gruan nga flijimi.

Karakteri ktonik (tokësor) i hyjnive të eposit shqiptar thekson karakterin autoktonik të popullit. Ndryshe prej poemave homerike, ku hyjnitë kanë një hierarki shumëshkallëshe (nëntokësore), në eposin shqiptar figurat mitologjike të botës shqiptare janë tokësore. Në folklorin rrëfimtari, duke përfshirë eposin dhe përrallat, nuk ekziston “e bukura e qiellit”. Krahas me “të bukurën e dheut” (të kësaj toke) në traditën etnofolklorike të vendit dalin e bëhen bashkë figura të tilla si shtojzovallet (aglutinim i “shtojua zot vallet”), shtojzorreshtat (“shtojua zot rreshtat”), “ato të lumet”, shita.

Cikli shqiptar i kreshnikëve përmban një ndërthurje tiparesh të eposeve antike dhe atyre evropiane të periudhës mesjetare. Por ka më shumë tipare të eposeve antike se të atyre mesjetare. Një varg argumentesh folklorike janë në të mirë të një përcaktimi kronologjik relativ të burimit të eposit në periudhën e kalimit prej ilirëve të shqiptarët, prej ilirishtes të shqipja, prej periudhës së fundme të romanizimit në përballjen me dyndjet sllave.

Eposi shqiptar sundohet fund e krye nga konflikti i bartësve të tij me popullsinë e ardhur në Ballkan, ai mban vulën e dyndjeve sllave. Eposi shqiptar s’u krijua qysh në kontaktet e para me popullsinë e ardhur. Vetë rapsoditë e këtij cikli bëjnë të njohur se të tjera gjëra ndodhnin “kur kem” pas “besë me krajli”. Këto fakte dhe arsyetime lejojnë të mbrohet mendimi se në epos, pavarësisht nga karakteri i tij shumështrësor, megjithatë, ekziston një “kohë e parë”. Ajo përkon me shekullit VII-VIII, kur ndodhin proceset më të rëndësishme divergjente të brendshme në kulturën etnike, kur

vërtetohen shndërrimet cilësore kulturore, si kalimi nga ilirishtja te shqipja. Pikërisht në këtë periudhë vendësit përballen me dyndjet sllave në Ballkan dhe njohin pak nga pak karakterin ekspansiv të tyre.

Faktet folklorike të eposit çojnë në kultin e dheut të të parëve, në mitin e vendlindjes, në shenjtërimin e bjeshkës, në hyjnizimin e dheut, në atë kuptim që gjermanët e përdorin këtë fjalë kur thonë “land”. Ndonëse të kufizuara, në epos ka të dhëna me karakter etnoveçues, që gjenden të trashëguara në botën shpirtërore shqiptare. Këto fillojnë me dallimin “të vetët - të tjerët”, që është një nga shenjat më të hershme të ndërgjegjes së bashkësisë. Ndonëse më shumë mund të flitet për një nocion “landi”, vendlindjeje, sesa për një hapësirë të përcaktuar qartë, prapë vetëdija e një atdheu që i bën bartësit e eposit të ndihen mes tyre “të vetët” del aty-këtu.

Një tjetër faktor kryesor në mos në përcaktimin kronologjik të “Eposit të Kreshnikëve”, së paku në hershmërinë e tij, është edhe ai i strukturave gjuhësore dhe i përdorimit të trajtave foljore të hershme, të cilat në epos janë ruajtur të ngurosur dhe të fosilizuara, siç është folja “gjegjem” në kuptimin “dëgjoj”, “fillue” në kuptimin “nisem”, folja “djerg” në kuptimin vepror kalimtar *Ŗ* “dërgoj”, “çoj”, “zbres diçka a dikë”, forma foljore “nderin” në vend të “nderojnë” ose “nderonjën”, përmbysja e gjymtyrëve të kohës së kryer jo thjesht për të përcjellë një lëvizje taksonomike *Ŗ* “pshtue kam”, “dalë kanë” *Ŗ* në vend të “kam pshtue”, “kanë dalë” etj. Elementet gjuhësorë kanë qenë elementet e pakontestueshmë që i kanë shtyrë studiuesit objektivë që të pranojnë pothuajse njëzëri lashtësinë e eposit shqiptar të kreshnikëve.

PRANIA E ARABIZMAVE NË EPOSIN E KRESHNIKËVE

Pavarësisht se datojnë shumë kohë përpara kontakteve me turqit osmanë, në këngët e “Eposit të Kreshnikëve” hasemi me një varg zërash të periudhës së para osmane osmane,

Në ligjërim, në onomastikë dhe në toponime, siç është rasti i Tunës, formës në turqisht për Danubin. Në këtë drejtim, do të mjaftonte të sillnim në vëmendje këngën e Omerit të Ri²:

Lum e lum për t“Lumin Zot, nu“ jemë kanë e Zoti na ka dhanë! Kur ish kanë një plak i moçëm Mashkull n“votër s“i ka metë

Nji baloz n“mejdani po i del Edhe i letër po m“ia çon. Letrën plaku po ma kndon, E me lot ai po e loton:

-Sot një javë n“mejdani me m“dalë ka qitë çika e ei paska thatë:

²Folklori Shqiptar II, Epika Legjendare, Vëllimi i Parë, IF, Tiranë 1966

-Pash nji Zot, babë, qi t'ka hanë,
sh'ka asht letra po ekndon e me lot fort po e loton?

-Le, mori çikë, ty Zoti t'ruejtë! Rrezik zi kishem qillue Ç'se kam lemos
me u gëzue. Mue balozi m'lypë mejdan,
un jam plakë edhe jam zhgrehë, nuk po muj me dal n'bejleg. Ka qitë çika
e i paska thanë:

-Aspak, babë, ti dert mos ki;
kur t'dalë drita, ajo daltë e

m'u veshë, babë, ke me u mbathë, për me ra n'agajt t'Jutbinës, agajt
s't'lanë jo me u koritë,
kur ka dalë drita, daltë e bardhë,
mirë asht' veshë plaku e mirë asht' mbathë, për Jutbinë heret asht' fillue
agë m'kuvend m'i ka bashkue. Hallin agvet mirë jua ka dertue Mue
bajlori m'lypë n'mejdan, m'lypë n'bejleg me te me u pre, pash i Zot, agaj,
u ka thanë

un jam plakë e tash jam mbetë. Kurrsesi agajt me gojë nuk kanë folë, As
me sy nuk po e shikojnë.

Shum-e paret plaku po jau njehë, nuk ndigjojnë me i prekë me dorë..

Sikundërse vërehet, në këto vargje hasemi me gjashtë arabizma. Sa i
përket pranisë së tyre, në gjykimin tonë, ajo lidhet kryesisht me të qenit e
eposit fryt i një tradite gojore. Ndërsa tradita shkrimore e fikson tekstin në
pandryshueshmëri, ajo gojore na vendos përballë një teksti të hapur ndaj
procesit të ndryshueshmërisë tekstore, shpeshherë në varësi deri edhe të vetë
rapsodit që e përcjell, siç na kanë treguar homerologët më me

zë të fillimshekullit që lamë pas³. Në këtë drejtim, këngët tona të
kreshnikëve nuk

patën fatin e epopeve të njohura të njerëzimit – të Gilgameshit asumer
p.sh, që u fiksua me shkrim si krijim artistik që 4000 vjet përpara, as të
poemave të pavdekshme homerike që na bënë të njohur një realitet historik
të shek X-IX para erës sonë, as të Ramajanës dhe Mahabarasës, që hedhin
dritë mbi pikëpamjet kozmogonike të indasve të disa shekujve para poemave
homerike, as të regjisrimeve të para të “Marshimit të Nibelungëve” dhe të
“Këngëve të Rolandit”, të cilët u përkasin shekujve XII. Të përcjellë
gojë më gojë nëpër shekuj, ata shtresuan në përmbajtjen e tyre një aktualizim
dhe përditësim të vazhdueshëm; për rrjedhojë, prania e arabizmave në
shtresimet e “Eposit të Kreshnikëve” lipset parë, më së pari, si pjesë e kësaj

³ Krh., për shembull, Adam Parry, *The Making of Homeric Verse: Collected Papers of Milman Parry*, Oxford University Press, Oxford 1971.

ndryshueshmërie dhe përpunimi të vazhdueshëm në kohë dhe në hapësirë. Më pas, vështruar në një kuadër më të ngushtë, Ajo që për ne është më interesantja është fakti se shohim që turqizmat këtu janë krejt “të freskëta”. Për të qenë më të saktë theksojmë se, studimet mbi ndikimet e turqishtes në shqipen kanë nxjerrë në pah se shumë turqizma si aga, usta, pasha, shumësin në shqipe e marrin me prapashtesën po tuke -llar. Ndërkaq lipset thënë se rapsodi popullor arrin t’i rezistojë këtij ndikimi kaq të dëmshëm, siç është edhe kalku gjuhësor, prej të cilave kemi jopak sot. Që do të thotë se fjala aga në shumë ka dalë me aga - agajt, agve dhe nuk ka marrë shumësin me -llar agallar, agallarëve etj.

BIBLIOGRAFIA

- Adam Parry, *The Making of Homeric Verse: Collected Papers of Milman Parry*, Oxford University Press, Oxford 1971
- Folklori Shqiptar II, Epika Legjendare, Vëllimi i Parë, IF, Tiranë 1966
- Zihni Sako, *Studime Për Folklorin*, ASHSH R IKP, Tiranë 1984.
- Eqrem Çabej, *Studime etimologjike në fushë të shqipes*, vëll. I, Tiranë, 1982
- Bozeman, Adda. B. (1998) *Strategic Intelligence and Statecraft: Selected Essays (Brassey's Intelligence & National Security Library)* Hardcoverf: Brassey's Inc.
- Çabej, E. (2008). *An introduction to the history of Albanian language*. Tirana.
- Derjaj, A. (2012). *Diyalektolog Journal*, Turkey.
- Jackson, H., & Amvela, E. (2005). *Words, Meaning and Vocabulary. An Introduction to Modern English Lexicology*. London: Continuum.
- Johanson, L. (1998). *The Turkic Languages*. London: Routledge.
- Martineli L.C. (2009). *Filologjia*. Tiranë: Medaur Publ.
- Sapir, E. (1973). *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality, Berkeley*. Los Angeles, London: University of California Press.
- Shkurtaj, Gj. (2003). *Sociolinguistikë e shqipes*. Tiranë: SHBLU.
- Thomaj, J. (2005). *Leksikologji e gjuhës shqipe*. Tiranë: Dudaj

ZBATIMI I KURRIKULËS SË MËSIMDHËNIES ME BAZË KOMPETENCASH NË AML SHQIPTARE: ASPEKTE NGA NJË PROJEKT KËRKIMOR NË PROCES

Aida GJINALI

Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Gjuhëve të Huaja,
aida.gjinali@unitir.edu.al

Eliona NAQO (ÇELOALIAJ)

Universiteti “Ismail Qemali”, Vlorë, Fakulteti i Shkencave Humane
naqo.eliona@gmail.com

ABSTRACT

This paper aims to present several analyses regarding the implementation of the competency-based teaching curriculum in Albanian upper secondary schools, with a particular focus on the development of communicative competence in foreign languages. It examines how foreign language teachers perceive the implementation of the competency-based curriculum, its clarity, effectiveness, and applicability in the teaching reality. The research is primarily based on the recommendations of the Council of Europe and national policies, as well as the guidelines of the Ministry of Education and Sports (MAS) and the Institute for the Development of Education (IZHA), which aim at the advancement of education and the development of key competencies for lifelong learning. The ongoing research project, whose main objective is the implementation of the competency-based curriculum in upper secondary education and, specifically, the development of communicative competence in foreign languages, aims to assess the effectiveness of teaching practices approved in alignment with both European and MAS directives regarding curriculum implementation. The research project has employed a mixed-methods approach, combining qualitative and quantitative tools to collect data from secondary school students and teachers in Albania. Preliminary results reveal a growing awareness among teachers regarding the importance of the competency-based approach. However, some issues emerge, particularly the need for greater clarity and standardized guidelines, specific training, and the existing gaps between curriculum content and classroom reality. The project will continue with further analyses in the future and targeted interventions to support schools in the effective implementation of the competency-based curriculum.

This research is conducted within the framework of the project “The impact of the “Competence-based teaching” curriculum on the development of communicative competence and expressive language skills of high school students in Albania”, AKKSHI 2024. In accordance with Article 10 of Contract No. Prot. 999/12, signed with AKKSHI, we must state that: “This publication has been made possible with the financial support of AKKSHI. Its content is the sole responsibility of the author, and the opinions expressed herein do not necessarily reflect those of AKKSHI.”

Key words: *competency-based curriculum, foreign language, teachers, students.*

1. HYRJJE

Kurrikula e bazuar në kompetenca (KBK) përfaqëson një paradigmë bashkëkohore në fushën e edukimit, e cila shënon një distancim të qartë nga modelet tradicionale të orientuara drejt kohëzgjatjes së të nxënësve, duke vendosur në qendër të procesit arsimor demonstrimin e kompetencave konkrete nga ana e nxënësve (Tahirsylaj & Sundberg, 2020). Në një botë në transformim të vazhdueshëm, ku sfidat personale, akademike dhe profesionale po bëhen gjithnjë e më komplekse, KBK-ja po konsolidohet në shkallë globale si një qasje efektive për përgatitjen e individëve të aftë të veprojnë në mënyrë kompetente në kontekste të ndryshme (Juraschka R. 2021). Në këtë kuadër, kompetenca komunikuese në gjuhë të huaj fiton një rëndësi thelbësore, duke qenë se ndërveprimi ndërkulturor dhe shumëgjuhësor është bërë një nevojë jetike në shoqëritë e globalizuara. Në “Udhëzimet e reja për kurrikulën për shkollat bazë” mësimi shumëgjuhësor është në përputhje me dokumentet e Këshillit të Evropës dhe me politikat evropiane. Gjuhët në fakt konsiderohen si një çelës për të hyrë në kultura të tjera nga këndvështrimi i të mësuarit gjatë gjithë jetës (Ziegler, 2013), (MIM, 2025). Kompetenca nuk kufizohet vetëm në zotërimin e njohurive gjuhësore, por përfshin edhe aftësinë për përdorimin e gjuhës në mënyrë të përshtatshme dhe efektive në situata të ndryshme sociale dhe kulturore.

Në këtë kontekst, ky punim synon të ofrojë një pjesë të vogël të të dhënave të vjela drejtpërdrejti tek mësuesit e AML, mbi mënyrën se si vlerësohet e zbatohet nga mësuesit kurrikula e bazuar në kompetenca, me fokus të veçantë tek kompetenca komunikuese në gjuhë të huaj, duke shqyrtuar integrimin e saj në kurrikulë dhe si ajo zbatohet dhe përmbush objektivat mësimore nga ana e mësuesve.

2. KUADRI TEORIK MBI KBK

2.1. Çfarë është Kurrikula?

Balboni e sheh kurrikulën si një koncept tredimensional ku kurrikula konceptohet si një “kub” i përbërë nga “kolona” të ndryshme që përfaqësojnë kryqëzimin midis funksioneve dhe aftësitë gjuhësore dhe që për këtë arsye ato do të kenë lartësi të ndryshme në varësi të kompetencës e arritur (Balboni 2002). Kurrikulën mund ta përshkruajmë gjithashtu si një seri aktivitetsh mësimore të planifikuara me qëllim të caktuar (Mkandawire 2010). Kurrikula shërben dhe mundëson zhvillimin e mësimi për nxënësit në mënyrë të strukturuar, duke përfshirë të gjitha veprimtaritë e nevojshme, përvojat, teknikat, qasjet, metodat, materialet dhe aftësitë që janë strukturuar me qëllim arritjen e rezultateve mirëpërcaktuara në klasat ku ajo implementohet. (Mojkowski, 2000).

2.2. ÇFARË ËSHTË KURRIKULA E BAZUAR NË KOMPETENCA?

Kurrikula e bazuar në kompetenca mund të përkufizohet si një udhëzues në të cilin përparimi i nxënësit bazohet në zotërimin e demonstruar të objektivave ose aftësive specifike të të nxëniti Parimet thelbësore të KBK përfshijnë barazinë, duke siguruar që çdo student të marrë mbështetjen e nevojshme për të arritur të njëjtat objektiva mësimorë (Kaderkeyeva et al., 2019) (Wilson H. 2023). Kjo qasje e zhvendos fokusin nga të mësuarit e drejtuar nga përmbajtja në të mësuarit e orientuar drejt aftësive, duke u fokusuar në atë që studentët mund të bëjnë me njohuritë e tyre.

Kompetencat e përcaktuara në KBK në pjesën më të madhe të përputhen me objektivat e botës reale, duke i përgatitur studentët për sfidat profesionale si dhe përshtatjen e tyre me nevojat që u dalin në jetën e përditshme dhe ritmet e tyre individuale të të nxëniti. (Long & Bushway . et al. 2018). Në krahasim me mësimdhënien tradicionale që konsiderojnë kohëzgjatjen mësimore dhe memorizimin automatik, KBK përqendrohet në zotërimin e përmbajtjeve dhe aftësinë për t'i përdorur ato në kontekste të ndryshme (Colby 2017). Për të zbatuar në mënyrë efektive dhe të suksesshme KBK është shumë e rëndësishme që objektivat të jenë sa më të qarta si për mësuesin ashtu edhe për nxënësit (Byrne, Downey, e Souza, 2012).

Kurrikula shkollore për mësimdhënien bazuar në kompetenca paraqitet si një mjet kërkimor fleksibël që duhet ta bëjë të nxëniti kuptimplotë dhe të tillë që të mundësojë vijimin e studimeve pa pengesa të rëndësishme (Baldacci

2024). Për të realizuar sa më sipër është i nevojshme projektimi i duhur për mësimdhënien bazuar në kompetenca, i cili duhet të sigurojë koherencë midis objektivave të kompetencave, përmbajtjeve, metodave të mësimdhënies dhe instrumenteve të vlerësimit.

Në kontekstin arsimor, implementimi i Kurrikulës së Bazuar në Kompetenca paraqet padyshim një transformim thelbësor, i cili synon të modernizojë sistemin arsimor dhe ta përafrojë atë me standardet bashkëkohore evropiane. Por diversiteti i modeleve të projektimit të KBK-së në literaturë, ndërthurur me udhëzimeve jo fort të qarta dhe trajnimeve të specializuara për mësuesit, ka shkaktuar shpesh konfuzion dhe vështirësi në implementimin efektiv të kurrikulës (Ismajli & Krasniqi 2018). Kjo situatë thekson domosdoshmërinë e një qasjeje të unifikuar dhe të mirëstrukturuar në zhvillimin profesional të mësuesve, e cila do t'u mundësonte atyre të kuptojnë dhe zbatojnë parimet e KBK-së në mënyrë konsistente dhe efektive (Del Re 2013) Sfida kryesore që shoqërojnë zbatimin e KBK-së në Shqipëri përfshijnë mungesën e burimeve didaktike të përshtatura, vështirësitë në konceptimin dhe vlerësimin e kompetencave, si dhe strukturën ekzistuese të programeve që ende mbajnë elemente të kurrikulës tradicionale të bazuar në përmbajtje. Për më tepër, ndryshimet e shpeshta në kurrikulë kanë shtuar një shtresë tjetër kompleksiteti, duke ngritur pyetje nëse këto ndryshime kanë çuar vërtet në përmirësimin e cilësisë së mësimdhënies (Haxhihyseni 2014).

METODOLOGJIA

Kërkimi bazuar në Projektin e lartpërmendur ka objektivë shumë më të gjerë se sa punimi që po paraqesim, ndaj dhe këtu do të sillet vetëm një pjesë e vogël e rezultateve të vjela që lidhen me aplikimin e kësaj KBK.

Për realizimin e këtij kërkimi u hartuan dy pyetësorë: një për mësuesit dhe një për nxënësit. Projekti përfshin tre gjuhë, përkatësisht italisht, anglisht, frëngjisht, por në këtë punim do të analizohen vetëm të dhënat e vjela vetëm nga mësuesit e gjuhës italiane.

Pavarësisht që hulumtimi është kryer në shkollë të mesme të përgjithshme në rrethe të ndryshme të Shqipërisë duke mbuluar pothuajse të gjitha zonat rajonale, rezultatet e përcjella në këtë punim do t'i referohen një numri më të vogël shkollash se ai përfundimtar, përkatësisht 15 shkollë dhe 26 mësues të gjuhës italiane, kjo pasi projekti është në vijim e sipër vjeljes të dhënash dhe përpunimi të mëtejshëm të pyetësorëve që janë shpërndarë online.

Shpërndarja e këtyre pyetësorëve është bërë pikërisht në dy mënyra: fizikisht atje ku ishte e mundur për të shmangur paqartësitë apo

mosplotësimin, si dhe online për të përfshirë sa më shumë rrethe të qe e mundshme.

Pyetësi për mësuesit përbëhet nga 8 seksione të veçanta, ku çdo seksion ka një numër të caktuar pyetjesh lidhur me temën specifike.

Këtu janë sjellë përgjigjet lidhur me pyetjet e seksionit 2 të këtij pyetësi, përkatësisht vetëm seksioni: ***Kompetenca e komunikimit dhe të shprehurit në kurrikulën e gjuhës së huaj***

Pyetjet në këtë seksion janë hartuar në: shkallën Linkert. Në fund të pyetësit është lënë hapësirë për komente dhe sugjerime. Mbledhja e të dhënave u bë nga CleanScore (mbështetje IT) e cila përdor sistemin Remarc Software.

Studimi u bazua në një dizajn kërkimor ndërseksional, që përdoret në fushën e mësimdhënies/mësimit të gjuhëve të huaja pasi është ekonomik në mbledhjen e të dhënave në një hark kohor më të shkurtër. Për më tepër, studimi sasior u bazua në të dhëna parësore që përdor një metodologji anketimi për mbledhjen e të dhënave. Analiza dhe interpretim i kryer janë të llojit deskriptiv dhe inferencial.

3. REZULTATET DHE GJETJET

Gjinia			Mean: 1,12	
Response	Value	Frequency	Graph	
			Percent	
F	1,00	22	84,62	
M	2,00	3	11,54	
Total Valid		25	96,15	
No Response		1	3,85	
Total		26	100,00	

Fig. 1

Nga rezultatet fig. 1 del që numri i përgjigjeve totale për pyetëtorët fizikë është 26 mësues, një mësues rezulton që nuk është përgjigjur për këtë pyetje. Nga këto, pjesa më e madhe (84,62%) janë femra me një vlerë 1,00, ndërsa meshkuj të cilët kanë një vlerë mesatare prej 2,00 përbëjnë vetëm 11,54% e përgjigjeve janë femra, (mean: 1,12). Kjo prani femërore ndodh për disa arsye: mësuesia shihet si një profesion me i preferuar nga gjinia femërore, dhe gjuhët e huaja gjithashtu siç konstatojmë në të përditshmen e punës tonë, janë një prirje gjithashtu femërore si për studim ashtu edhe në profesion.

Objektivat e kurrikulës janë qartësisht të përcaktuara lidhur me zhvillimin e kompetencës së komunikimit në gjuhën italiane				Mean: 4,19
Response	Value	Frequency	Percent	Graph
Aspak dakord	1,00	0	0,00	
Deri diku dakord	2,00	1	3,85	
Neutral as po as jo	3,00	3	11,54	
Dakord	4,00	12	46,15	
Plotësisht dakord	5,00	10	38,46	
Total		26	100,00	

Fig. 2

Nga rezultatet fig. 2 del në pah që asnjë mësues nuk shfaq “aspak dakord”. Vetëm një mësues (3,85%) ka dhënë vlerësimin “Deri diku dakord” dhe 11,54% kanë zgjedhur pozicionin neutral.

Përqindja më e madhe e mësuesve janë “Dakord” me (46,15%) dhe “Plotësisht dakord” (38,46%).

Nga këto rezultate të përftuara është për t’u marrë në konsideratë dhe për të reflektuar se përse një pjesë janë neutral dhe një pjesë deri diku dakord. Kjo vë në diskutim deri diku objektivat e KBK nëse ato janë të qarta dhe të shtjelluara ashtu siç duhet për këdo mësues.

Kurrikula parashikon të gjitha aktivitetet e nevojshme për zhvillimin e kompetencës së komunikimit dhe të shprehurit				Mean: 4,23
Response	Value	Frequency	Percent	Graph
Aspak dakord	1,00	0	0,00	
Deri diku dakord	2,00	2	5,00	
Neutral as po as jo	3,00	3	14,23	
Dakord	4,00	10	38,46	
Plotësisht dakord	5,00	11	42,31	
Total		26	100,00	

Fig. 3

Pjesa e madhe e përgjigjeve në fig. 3, rezultojnë që janë “Dakord” me 38,46% dhe “Plotësisht dakord” me 42,31%.

Një numër i vogël i mësuesve 14,23% ka zgjedhur që të jetë “Neutral” dhe 5% prej tyre deri “Diku dakord”, (mean 4,23). Nga rezultatet del që KBK si përfundim perceptohet nga pjesa më e madhe e mësuesve si e aftë për të parashikuar aktivitetet e nevojshme dhe shumica e mësuesve mendojnë se të gjitha aktivitetet për zhvillimin e komunikimit dhe të shprehurit janë përfshirë. Por edhe këtu verifikojmë pjesën “neutrale” dhe “deri diku” të mësuesve duke na bërë të mendojmë që ndoshta kurrikula ka nevojë të rishikohet të përmirësohet në këtë drejtim.

Udhëzimet kurrikulare promovojnë një qasje komunikuese të përqendruar mbi nxënësin				Mean: 4,27
Response	Value	Frequency	Percent	Graph
Aspak dakord	1,00	0	0,00	
Deri diku dakord	2,00	1	3,85	
Neutral as po as jo	3,00	3	11,54	
Dakord	4,00	10	38,46	
Plotësisht dakord	5,00	12	46,15	
Total		26	100,00	

Fig. 4

Nisur nga rezultatet në fig. 4 nuk kemi asnjë mësues me përgjigje “aspak dakord” ndërsa vetëm një mësues zgjedh “Deri diku dakord” me 3,85%. Përqindja e mësuesve që janë përgjigjur “neutral” është me 11,54%, ndërsa shumica e përgjigjeve janë “Dakord” (38,46%) dhe “Plotësisht dakord” 46,15%, ku (mean) 4,27.

Udhëzimet kurrikulare konsiderohen kështu efektive në promovimin e një qasje të përqendruar mbi nxënësin, duke treguar një konsensus pozitiv.

Unë mendoj që kurrikula është e përshtatshme për nevojat gjuhësore komunikuese të nxënësve				Mean: 4,31
Response	Value	Frequency	Percent	Graph
Aspak dakord	1,00	0	0,00	
Deri diku dakord	2,00	3	9,85	
Neutral as po as jo	3,00	3	18,54	
Dakord	4,00	7	31,62	
Plotësisht dakord	5,00	12	40,00	
Total		26	100,00	

Fig. 5

Bazuar në rezultatet në fig. 5 del në pah që shumica e mësuesve zgjedhin “Dakord” (31,62%) ose “Plotësisht dakord” (40,00%). Vihet re në këtë pyetje një rritje ndaj përgjigjeve “Deri diku dakord” me 9,85% dhe 18,54% zgjedhin që janë neutral, (mean 4,31). Kurrikula perceptohet kështu deri diku si e përshtatshme për të plotësuar nevojat gjuhësore të nxënësve në komunikim për pjesën më të madhe të mësuesve, por fakti që kemi një rritje të numrit të mësuesve “neutralë” dhe “deri diku dakord” tregon që KBK lidhur me përmbushjen e nevojave gjuhësore komunikuese sipas tyre duhet t’i plotësojë nevojat e tyre tërësisht.

Kurrikula ofron në mënyrë të ekuilibruar zhvillimin e kompetencave të nevojshme për një formim të plotë gjuhësor efikas				Mean: 4,08
Response	Value	Frequency	Percent	Graph
Aspak dakord	1,00	0	0,00	
Deri diku dakord	2,00	3	11,54	
Neutral as po as jo	3,00	1	3,85	
Dakord	4,00	13	50,00	
Plotësisht dakord	5,00	9	34,62	
Total		26	100,00	

Fig. 6

Në shqyrtim të rezultateve të fig. 6 vëmë re që kemi një rritje të numrit të mësuesve që janë përgjigjur “Deri diku dakord” me 11,54 %, por nga ana tjetër vihet re një rritje “Dakort 50% dhe një zbritje me “Plotësisht dakord” me 36,42 %, (mean 4,08). Pavarësisht që shumica e mësuesve e sheh pozitive ekuilibrin e zhvillimit të kompetencave, rezultatet lëvizëse tek mësuesit mund të interpretohen që mësuesit e perceptojnë në mënyra të ndryshme mënyrën e zhvillimit të kompetencave dhe nxënien afatgjatë të tyre dhe që ata në këtë këndvështrim nga përvoja e tyre e përditshme shohin me siguri që në këtë aspekt shfaqen paqartësi.

4.1. Përmbledhje e rezultateve

Tabela e mëposhtme përcillet për të pasur një kuadër të përmbledhur të pyetjeve dhe rezultateve që janë sjellë në këtë punim.

Pyetja	Mean	Aspak dakord (%)	Deri diku dakord (%)	Neutral (%)	Dakord (%)	Plotësisht dakord (%)
Objektivat e kurrikulës (P1)	4,19	0,00	3,85	11,54	46,15	38,46
Kurrikula parashikon aktivitetet (P2)	4,23	0,00	5,00	14,23	38,46	42,31
Udhëzimet kurrikulave (P3)	4,27	0,00	3,85	11,54	38,46	46,15
Përshtatshmëria për nevojat e nxënësve (P4)	4,31	0,00	9,85	18,54	31,62	40,00

Fig. 7

5. KONKLUZIONE

Në shqyrtimin dhe analizimin e rezultateve të mësipërme dalim në disa përfundime lidhur me opinionin apo perceptimet që kanë mësuesit e gjuhës italiane lidhur me kurrikulën MBK.

Kështu mësuesit e gjuhës italiane në shumicën dërrmuese shprehen dakord ose plotësisht dakord që objektivat e KBK janë të qarta dhe në përputhje me zhvillimin e kompetencës komunikuese, por me gjithsesi janë një pjesë e vogël neutralësh apo “deri diku dakord”, që na bëjnë të mendojmë nevojën për më shumë qartësi dhe udhëzime të standardizuara për të gjithë mësuesit.

Lidhur me pyetjen se nëse e konsiderojnë kurrikulën si të përshtatshme për zhvillimin e aktiviteteve që synojnë kompetencën komunikuese del në pah që shumica e mësuesve e perceptojnë atë si të tillë, megjithatë përgjigjet neutrale tregojnë një hapësirë për përmirësim, veçanërisht në përfshirjen e praktikave konkrete dhe fleksibël për çdo kontekst mësimor.

Për sa i përket nëse udhëzimet kurrikulare perceptohen si efektive në promovimin e një qasjeje të orientuar drejt nxënësit, del në pah një vlerë me mesatare shumë të lartë (mean: 4,27), gjë që do të thotë se ato perceptohen pikërisht si të tilla duke treguar një pozicionim pozitiv të politikave të reja arsimore në linjë me rekomandimet e Këshillit të Evropës.

Mësuesit në shumicë vlerësojnë që kurrikula përgjithësisht i përmbush nevojat komunikuese të nxënësve, por me një rritje të ndjeshme të përqindjes së neutralëve me 18,54%) dhe atyre “deri diku dakord” me 9,85%, tregojnë që mund të ekzistojnë boshllëqe midis përmbajtjes së kurrikulës dhe realitetit të klasës, ku nevojat praktike të nxënësve nuk adresohen gjithmonë në mënyrë të plotë. Rezultatet tregojnë që ekuilibrin në zhvillimin e kompetencave, shumica e mësuesve e perceptojnë pozitivisht, pavarësisht se me një ulje të lehtë të përgjigjeve “plotësisht dakord” dhe një rritje të atyre “deri diku dakord” dhe neutrale gjë që nënvizon vazhdimësinë e sfidave në sigurimin e koherencës midis objektivave, përmbajtjeve, metodave dhe vlerësimit.

Bazuar për sa më sipër mund të sugjerojmë që ndoshta është e nevojshme trajnimi i vazhdueshëm i mësuesve mbi konceptualizimin dhe aplikimin e kompetencave në mënyrë të qartë dhe të unifikuar, të rishikohen materialet kurrikulare dhe udhëzimeve praktike, për të siguruar përfshirje më të mirë të aktiviteteve të orientuara drejt zhvillimit të gjuhës në kontekste reale komunikimi.

Kjo sigurisht mundësohet duke pasur një mbështetje më të madhe institucionale dhe burimore, kjo sidomos për shkollat në zona të largëta ose me resurse të kufizuara.

Në përfundim pavarësisht se kemi të dhëna të pjesshme nga projekti në fjalë, punimi tregon se zbatimi i kurrikulës me bazë kompetencash është i përqafuar në mënyrë pozitive nga mësuesit, por ka ende hapësira për përmirësim në drejtim të qartësisë, përshtatshmërisë dhe trajnimit praktik të stafit pedagogjik.

FALËNDERIME

Falënderojmë AKKSHI- n për financimin e këtij projekti, UT, FGJH, mësuesit, shkollat dhe Clean Score për sportin dhe mbështetjen e ofruar.

BIBLIOGRAFIA:

- Byrne, J., Downey, C., and Souza, “A Planning a competence-based curriculum: the case of four secondary schools in England”. *The Curriculum Journal*, 24 N.3 (2013): 335-350. <https://doi.org/10.1080/09585176.2012.731007>
- Balboni E. Paolo, “*Le sfide di Babele*”, (Utet Libreria 2002).
- Castoldi, Mario. “Progettare per competenze” in Kap. 2. *A scuola di intercultura*. (Franco Angeli, 2013).
- Long S. Charla & Debora J. Bushway, Laurie Dodge, et al. “*A Leader’s Guide to Competency-Based Education*, 1st Edition”, (Routledge 2024).
- Colby L. Rose. “*Competency-Based Education: A New Architecture for K-12 Schooling*”, (Harvard Education Press 2017).
- Juraschka, Ryan “Competency Based Education: What is it, and how your School Can Use it – Prodigy”, (21 mars 2021), <https://www.prodigygame.com/main-en/blog/competency-based-education>
- Del Re, Franca “*La didattica per competenze. Apprendere Competenze, Descriverle, Valutarle*” (Pearson 2013). <https://icbarberacaccamo.it/attachments/article/491/la%20didattica%20per%20competenze%20franca%20da%20re.pdf>
- Levine, Eliot e Patrick, Susan “*What is competency-based education? An updated definition*”. (Aurora Institute 2019). <https://aurora-institute.org/wp-content/uploads/what-is-competency-based-education-an-updated-definition-web.pdf>
- Haley Wilson, “The Complete Guide to Competency-Based Education”, (1 shkurt 2023), <https://www.d2l.com/blog/the-complete-guide-to-competency-based-education/>
- Haxhihyseni, Shqipe “Changes in the School Curriculum in Albania”. *Journal*

- of Educational and Social Research* 4 N. 4, (2014): 368. <https://www.richtmann.org/journal/index.php/jesr/article/view/3520>.
- Ismajli, Hatixhe & Krasniqi, Drilon. Challenges for Achieving Learning Outcomes of Languages and Communication Curriculum Area in Primary Education in Kosovo, *International e-Journal of Educational Studies* 2 N.4 (2018): 81-91.
- Kaderkeyeva, Zulfiya et al., “A model and a method for assessing students’ competencies in e-learning system”. Proceedings of the Second *International Conference on Data Science, E-Learning and Information Systems*, 1 N.5. (2019) <https://doi.org/10.1145/3368691.3372391>
- Baldacci, Massimo, *Curricolo e competenze*, (Mondadori Università 2024).
- Mehmeti Selim and Osman Buleshkaj. “Përdorimi Dhe Zbatimi I Progremeve mësimore të Hartuara në bazë të kurrikulës së bazuar në kompetenca”. *Kërkime Pedagogjike* 8 N.1 (2024): 6-41, <https://doi.org/10.62928/kp.v8i1.4888>.
- “Nuove indicazioni per la scuola dell’infanzia e primo ciclo di istruzione 2025” (Ministero di Istruzione e del Merito 2025). <https://www.mim.gov.it/-/pubblicato-il-testo-delle-nuove-indicazioni-per-la-scuola-dell-infanzia-e-primo-ciclo-di-istruzione-materiali-per-il-dibattito-pubblico>
- Mkandawire B. Sitwe, Impediments to Curriculum Implementation in Learning Institutions. *African Higher Education Review* 8, N. 2, (2010). https://www.researchgate.net/publication/340565387_Impediments_to_Curriculum_Implementation_in_Learning_Institutions
- Charles, Mojkowski “The Essential Role of Principals in Monitoring Curriculum Implementation.” *NASSP Bulletin* 84, (2000): 76-83.
- Potera, Ismet, and Luljeta Shala. “Qëndrimi i mësimdhënësve ndaj kurrikulës së Re”. *Kërkime Pedagogjike* 9, N. 1 (2024):71-103. <https://doi.org/10.62928/kp.v9i1.4873>.
- Tahirsylaj, Armando e Daniel Sundberg. “The unfinished business of defining competences for 21st century curricula—a systematic research review”. *Curriculum Perspectives*, 40 N. 2, (2020): 131-145. <https://doi.org/10.1007/s41297-020-00112-6>
- Ziegler, Gudrun. “Multilingualism and the language education landscape: challenges for teacher training in Europe”. *Multilingual Education* 3, n. 1, (2013). <https://doi.org/10.1186/2191-5059-3-1>
- Ministria e Arsimit dhe e Sportit, (2021), Strategjia Kombëtare për Arsimin 2021- 2026 - <https://arsimi.gov.al/wp-content/uploads/2021/05/Draft-Strategjia-per-Arsimin-2021-2026-1.pdf>

-
- M. Rieckmann - (2018) Issues and trends in education for sustainable development, fq. 39-59 <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000261802>
- MAS - Udhëzues kurrikular lëndor për gjuhën e huaj <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/>

NGA MJETET CAT TE AI: EVOLUCIONI I PËRKTHIMIT DHE INTERPRETIMIT NË EPOKËN DIGJITALE

Aleksia NDREU

University of Surrey, Londër

Përkthyes zyrtare e licencuar nga Ministria e Drejtësisë

alexiaandreou@hotmail.com

ABSTRACT

The rapid evolution of digital technologies has reshaped the fields of translation and interpretation, giving rise to Translation 4.0—a paradigm that integrates human expertise with AI-driven tools, cloud-based collaboration, and automated workflows. This transformation has redefined professional practices, influencing efficiency, accuracy, and the role of translators and interpreters. While Computer-Assisted Translation (CAT) tools and Neural Machine Translation (NMT) enhance productivity and consistency, they also pose challenges related to quality assurance, ethics, and the balance between human cognitive skills and AI-driven automation. This study explores the impact of CAT tools on Greek-English translation and interpretation, focusing on multilingual workflows, terminology management, and interpreter training. Drawing from my experience as a trilingual speaker of Albanian, Greek, and English, as well as my academic background in Translation and Interpretation (MA, University of Surrey) and English Language and Language Teaching (BA, University of Greenwich), I analyze how Translation 4.0 technologies—such as CAT tools, machine translation, and AI-driven applications—shape linguistic decision-making and professional adaptation. The research also examines best practices for integrating these digital tools while maintaining linguistic and cultural fidelity, addressing the broader implications for translation ethics and professional sustainability. By analyzing case studies, industry trends, and theoretical frameworks from Translation 4.0, this paper contributes to discussions on the challenges and opportunities that define translation and interpretation in the digital age. It provides insights into how practitioners can leverage technology while preserving the irreplaceable role of human expertise.

Key words: Translation 4.0, CAT Tools, Neural Machine Translation, Digital Age, Professional Challenges

1. HYRJE

Në epokën digjitale, teknologjia ka kaluar nga një element ndihmës në një faktor kryesor dhe përcaktues në transformimin e thellë të profesioneve gjuhësore, përfshirë përkthimin dhe interpretimin. Ky proces ka qenë i nxitur nga zhvillimet jashtëzakonisht të shpejta në fushën e teknologjisë kompjuterike, inteligjencës artificiale (AI) dhe mësimi makinerik, të cilat kanë ndryshuar rrënjësisht mënyrën se si profesionistët gjuhësorë realizojnë detyrat e tyre. Në këtë kontekst, është e rëndësishme të theksohet se ndryshimi nuk është vetëm një evolucion teknik, por një transformim i thellë paradigmash, që prek aspekte të ndryshme të punës profesionale, përfshirë cilësinë, etikën, dhe marrëdhënien midis njeriut dhe teknologjisë (Bowker & Buitrago-Ciro, 2019; Sinner et al., 2020).

Një nga zhvillimet më të rëndësishme që ka ndryshuar rrënjësisht fushën e përkthimit është shfrytëzimi i mjeteve për përkthim të asistuar nga kompjuteri (Computer-Assisted Translation, CAT). Këto mjete, të cilat përfshijnë platforma të njohura si SDL Trados, memoQ dhe Smartcat, i kanë mundësuar përkthyesve një menaxhim shumë më të organizuar dhe efikas të përkthimeve të mëparshme, terminologjisë dhe stilit. Duke përdorur memoriet përkthimore, përkthyesit mund të ruajnë koherencën dhe qëndrueshmërinë në tekste komplekse dhe të specializuara, duke përmirësuar kështu jo vetëm shpejtësinë, por edhe cilësinë e përgjithshme të përkthimit. Ky është një aspekt kritik sidomos në fushat ku preciziteti është jetik, si ligjërimi juridik, dokumentacioni teknik, ose komunikimi institucional (Chen & Guo, 2024). Për më tepër, këto mjete e lehtësojnë bashkëpunimin ndërmjet përkthyesve në ekipe të ndryshme dhe përmirësojnë procesin e rishikimit dhe përditësimit të teksteve.

Një tjetër hap i madh është përkthimi makinerik neural (Neural Machine Translation, NMT), i cili përfaqësohet nga platforma si DeepL dhe Google Translate. Ky teknologji përdor rrjete të avancuara neuronale për të analizuar jo vetëm fjalët individuale, por edhe kontekstin e përgjithshëm të një teksti, duke përmirësuar ndjeshëm saktësinë dhe rrjedhshmërinë e përkthimeve automatike. Ky zhvillim ka hapur mundësi të reja për përkthime të shpejta dhe kosto-efektive në shumë fusha, duke bërë të mundur akses më të gjerë në përkthim për bizneset dhe individët (Wang, 2024). Megjithatë, përkthimi makinerik ka ende kufizime të rëndësishme, sidomos kur është fjala për tekste që kërkojnë njohuri të thella kulturore, idiomatike, dhe specializim

teknik, ku mekanizmat njerëzorë të interpretimit dhe adaptimit mbeten të pazëvendësueshëm. Kjo tregon se përkthyesit mbeten një element i domosdoshëm për sigurimin e cilësisë, përveçse si redaktorë të përkthimeve makinerike, edhe si ruajtës të kuptimit të saktë dhe nuancave kulturore.

Në fushën e interpretimit, teknologjitë digjitale kanë revolucionarizuar mënyrën se si shërbimet shumëgjuhëshe ofrohen dhe menaxhohen. Interpretimi në distancë (Remote Simultaneous Interpreting, RSI), i lehtësuar nga platforma të avancuara si KUDO, Zoom RSI dhe Interactio, ka bërë të mundur që interpretët të punojnë nga larg, duke ofruar fleksibilitet më të madh dhe ulje të kostove për organizatorët e ngjarjeve ndërkombëtare. Ky model punë ka qenë veçanërisht i rëndësishëm gjatë periudhave të pandemisë globale, ku kufizimet e udhëtimeve kanë bërë të domosdoshme zgjidhjet virtuale (EventTechnology.org, 2025). Megjithatë, interpretimi në distancë nuk është pa sfida. Për shembull, mungesa e sinjaleve joverbale dhe ndërveprimeve sociale fizike mund të rrisë lodhjen mentale dhe të vështirësojë ruajtjen e fokusit gjatë sesioneve të gjata interpretimi, duke e bërë punën më të kërkuar emocionalisht dhe fizikisht. Po ashtu, varet shumë nga infrastrukturën teknologjike dhe cilësia e lidhjes së internetit, që mund të ndikojnë në përvojën e përgjithshme dhe në cilësinë e shërbimit (AIIC, 2023). Për këtë arsye, profesionistët dhe organizatat duhet të zhvillojnë protokolle të posaçme dhe trajnime të specializuara për të përballuar këto sfida.

Në këtë sfond teknologjik, profesioni i përkthyesit dhe interpretit nuk mund të shihet më thjesht si një detyrë mekanike apo ekzekutimi i shërbimeve gjuhësore. Ai është një proces kompleks, ku njohuritë teknologjike, etike dhe kulturore ndërthuren për të ruajtur dhe fuqizuar vlerat e humanizmit në komunikim. Automatizimi dhe AI kanë ngritur pyetje të rëndësishme mbi ruajtjen e nuancave kulturore, integritetin e mesazhit dhe përgjegjshmërinë profesionale. Në fushat ku gabimet mund të kenë pasoja serioze, si në shëndetësi, drejtësi apo diplomaci, rëndësia e ndërhyrjes njerëzore mbetet thelbësore (Bowker & Buitrago-Cirio, 2019; Wang, 2024). Gjithashtu, interpretimi, si një akt komunikimi i drejtpërdrejtë dhe shpesh emocional, kërkon një nivel të lartë inteligjence emocionale dhe ndërgjegjësimi kontekstual, që për momentin nuk mund të imitohet plotësisht nga makineritë (AIIC, 2023).

Në këtë kuadër, roli i përkthyesit dhe interpretit po evoluon në një

mënyrë komplekse dhe dinamike, duke u bërë jo vetëm ekzekutues të punës gjuhësore, por edhe kuratorë të informacionit, menaxherë të kulturave dhe bashkëkrijues të ekosistemeve digjitale. Ky zhvillim kërkon që profesionistët të adoptojnë një qasje gjithëpërfshirëse që përfshin trajnime të vazhdueshme, aftësi ndërdisiplinore, dhe një kuptim të thellë kritik të teknologjisë. Ata duhet të mund të bashkëpunojnë ngushtë me zhvilluesit e mjeteve teknologjike, akademikët dhe komunitetin profesional për të krijuar praktika dhe standarde që ruajnë vlerat thelbësore të profesioneve të tyre, duke shmangur reduktimin e tyre në thjesht “redaktorë të AI-së” (Chen & Guo, 2024; ELIS, 2025).

Studimi që vijon synon të eksplorojë këto aspekte multidimensionale, duke analizuar ndikimin e teknologjisë në cilësinë, etikën dhe dinamikën profesionale të përkthyesve dhe interpretëve. Duke vendosur theksin në balancimin midis efikasitetit teknologjik dhe ruajtjes së dimensionit human, ky studim ka për qëllim të ofrojë një kuptim më të plotë të transformimit që po ndodh në këtë fushë, me implikime të thella për të ardhmen e komunikimit ndërkulturor në botën globalizuese dhe gjithnjë e më shumë digjitale.

2. NGA MJETET CAT TE PËRKTHIMI 4.0

Evolucioni teknologjik në fushën e përkthimit ka ndjekur një rrugë të vazhdueshme dhe progresive që ka transformuar mënyrën tradicionale të punës së përkthyesve, duke kaluar nga përdorimi fillestar i mjeteve përkthimore të asistuar nga kompjuteri (Computer-Assisted Translation – CAT tools), drejt një paradigme të re dhe më të avancuar, e cila njihet si “Përkthimi 4.0”. Ky koncept është frymëzuar nga Revolucioni Industrial 4.0, i cili shënon një integrim të thellë midis teknologjive digjitale, inteligjencës artificiale, dhe ndërveprimit njerëzor në procese komplekse (Jiménez-Crespo, 2021).

Në fillimet e përdorimit të CAT tools, platforma si SDL Trados, memoQ, OmegaT dhe Wordfast u krijuan për të ndihmuar përkthyesit në menaxhimin e memorieve përkthimore (Translation Memories – TM), që janë baza të dhënash ku ruhen përkthimet e mëparshme për të lehtësuar konsistencën dhe përsheptuar procesin e punës. Këto mjete gjithashtu ofrojnë menaxhim të terminologjisë, segmentim të teksteve dhe mbështetje për punë ekipore, duke sjellë një rritje të ndjeshme në efikasitet dhe cilësi (Alcina, 2008; Bowker, 2002). Përkthyesit, megjithatë, mbetën aktorë qendrorë në proces, pasi që funksioni i CAT tools ishte ndihmës dhe nuk kryente përkthimin vetë.

Ky ekosistem fillestar nisi të ndryshojë me ardhjen e përkthimit makinerik neural (Neural Machine Translation – NMT), një teknologji që përdor rrjete

nervore artificiale për të prodhuar përkthime më natyrale dhe të kontekstuara. Sistemet NMT, si DeepL, Google Translate dhe Microsoft Translator, ofrojnë përkthime me shpejtësi të jashtëzakonshme dhe cilësi më të mirë krahasuar me versionet e mëparshme të përkthimit makinerik, të bazuara në statistika (Toral & Way, 2018). Megjithatë, edhe këto sisteme kërkojnë post-redaktim nga njerëzit për të korrigjuar gabimet semantike, sintaksore dhe, sidomos, për të ruajtur ngarkesën kulturore, emocionale dhe terminologjinë e saktë të fushave të specializuara (Wang, 2024).

Në këtë kontekst, koncepti i “Përkthimit 4.0” nuk është thjesht një përmirësim teknik apo automatizim më i thelluar, por një ndryshim themelor në marrëdhënien midis përkthyesit dhe teknologjisë. Përkthyesi nuk është më përdorues pasiv i mjeteve, por një aktor aktiv dhe kritik në një ekosistem bashkëpunues njeri-makinë, ku bashkëjetesa dhe ndërveprimi mes inteligjencës njerëzore dhe asaj artificiale janë kyçe për suksesin e produktit përfundimtar (Koponen & Salmi, 2023).

Përkthyesi i sotëm në epokën e Përkthimit 4.0 merr rolin e një redaktori, kuratori dhe kontrolluesi të cilësisë së përkthimit. Ai garanton që përkthimi të ruajë vlerën njerëzore – si njohuritë kulturore, ironinë, konotacionet emocionale dhe aspektet etike – që sot makinat ende nuk janë në gjendje t’i përpunojnë në mënyrë të plotë dhe të besueshme (Bowker & Buitrago-Ciro, 2019). Ky rol i ri kërkon jo vetëm njohuri gjuhësore dhe teknike, por edhe aftësi kritike dhe ndërdisiplinore për të menaxhuar dhe kontrolluar inputet e AI-së në mënyrë etike dhe të qëndrueshme.

Gjithashtu, Përkthimi 4.0 nënkupton kalimin nga një mënyrë pune individuale, në një mjedis digjital bashkëpunues ku shumë aktorë punojnë paralelisht në platforma cloud, duke ndarë glosarë, stilistika dhe preferenca klienti në kohë reale (Jiménez-Crespo, 2021). Kjo kërkon zhvillimin e aftësive të komunikimit ndërdisiplinor, menaxhimit të projekteve dhe bashkëpunimit efektiv, që janë thelbësore për të përballuar kompleksitetin dhe kërkesat dinamike të tregut global.

Në përmbledhje, tranzicioni nga mjetet klasike CAT drejt konceptit të Përkthimit 4.0 përfaqëson jo vetëm një evolucion teknologjik, por edhe një revolucion në mënyrën se si përkthyesit e kuptojnë dhe e ushtrojnë profesionin e tyre. Ata nuk janë thjesht teknikienë të gjuhës, por ndërlidhës kulturorë dhe menaxherë të kompleksitetit gjuhësor dhe teknologjik, me përgjegjësi të mëdha ndaj cilësisë, etikës dhe transparencës në një botë gjithnjë e më shumë të automatizuar.

3. RËNDËSIA DHE NDIKIMI

Ky studim synon të analizojë ndikimin e teknologjisë digjitale në përkthimin dhe interpretimin midis gjuhëve greqisht–anglisht, duke vënë në qendër tri fusha themelore që përbëjnë shtyllat e punës së profesionistëve sot: **menaxhimi i terminologjisë, ruajtja e cilësisë në përkthimet zyrtare, dhe adaptimi i interpreteve në mjedise virtuale dhe hibride.**

a) Menaxhimi i terminologjisë në përkthim teknik dhe juridik

Përkthimi profesional, veçanërisht në fushat juridike dhe institucionale, kërkon një koherencë terminologjike të lartë. Teknologjitë CAT, në veçanti moduli i bazave terminologjike (TB), lejojnë ndërtimin dhe përdorimin e glosarëve të specializuar, çka siguron përputhshmëri në termat teknike ndërmjet dokumenteve të shumta dhe versioneve gjuhësore (Arntz, Picht & Mayer, 2009). Në përkthimin greqisht–anglisht, për shembull, përputhshmëria terminologjike është jetike në tekstet e legjislacionit të BE-së, ku termat si “δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας” duhet të përkthehen në mënyrë të saktë dhe të njëtrajtshme si “intellectual property right” për të shmangur paqartësitë juridike.

b) Ruajtja e cilësisë në dokumente zyrtare

Dokumentet zyrtare – si kontratat, certifikatat, apo aktet noteriale – kërkojnë saktësi jo vetëm gjuhësore, por edhe procedurale. AI dhe NMT mund të ofrojnë përkthime të shpejta, por shpesh mungon saktësia në nivelin e frazimit ligjor, që është shpesh unik për gjuhën burimore dhe përkthimin e synuar. Sipas Kenny (2022), përkthimi makinerik i dokumenteve ligjore pa rishikim njerëzor mund të çojë në gabime me pasoja ligjore serioze. Kështu, përkthyesi në këtë fushë duhet të ushtrojë kontroll të fortë mbi produktin final dhe të ruajë përgjegjësinë profesionale dhe etike.

c) Adaptimi i interpreteve në kabina virtuale dhe mjedise hibride

Pandemia e COVID-19 solli një zhvendosje të paprecedentë nga interpretimi tradicional në kabina fizike drejt interpretimit në distancë përmes platformave RSI (Remote Simultaneous Interpreting) si Zoom, Interactio, KUDO etj. Për interpretët greqisht–anglisht që punojnë në institucione ndërkombëtare, gjykata apo konferenca ndërkulturore, kjo do të thotë të mësojnë të operojnë në mjedise digjitale ku elementët joverbalë janë të kufizuar, ndërsa kushtet ergonomike shpesh lënë për të dëshiruar (Sinner et al., 2020; AIIC, 2023).

Studimet kanë treguar se interpretët raportojnë lodhje të shtuar kognitive, stres vokal dhe izolim social në punën online, çka ndikon në cilësinë e interpretimit (Moser-Mercer, 2021). Megjithatë, përmes trajnimeve specifike dhe investimit në pajisje profesionale, interpretët kanë filluar të ndërtojnë aftësi të reja teknologjike dhe të përshtaten me kërkesat e reja të tregut, duke ruajtur profesionalizmin edhe në kushte të reja.

4. Sfida dhe rreziqe në epokën e teknologjisë në përkthim dhe interpretim

Ndërsa teknologjitë e reja si përkthimi makinerik neural (NMT), inteligjenca artificiale (AI), dhe platformat për interpretim në distancë kanë sjellë përfitime të mëdha në shpejtësi, efikasitet dhe aksesueshmëri, ato gjithashtu kanë sjellë me vete një varg sfidash dhe rreziqesh komplekse. Këto sfida tejkalojnë aspektet teknike dhe prekin dimensione thelbësore si ato kulturore, ekonomike dhe etike, që kërkojnë një qasje të thelluar, kritike dhe të përgjegjshme nga profesionistët e fushës dhe institucionet rregullatore.

a) Humbja e nuancave kulturore dhe ndërtekstualitetit

Një nga problemet më serioze që shfaqet në përdorimin e përkthimit makinerik dhe AI-së është mungesa e ndjeshmërisë kulturore dhe e kuptimit të kontekstit ndërtekstual. Përkthimi nuk është vetëm një çështje e kthimit të fjalëve nga një gjuhë në tjetrën; është një akt kompleks interpretimi ku kuptimi formohet nga faktorë të shumtë kulturorë, historikë, socialë dhe emocionalë. Këto elemente shpesh janë të fshehura pas frazave të dukshme dhe kërkojnë një perceptim të thellë që makina nuk mund ta zotërojë.

Për shembull, idiomat, shprehjet figurative, ironia, aluzionet kulturore dhe regjistrat e veçantë të gjuhës përbëjnë sfida të mëdha për sistemet NMT si Google Translate apo DeepL. Një frazë si “kick the bucket” në anglisht nuk përkthehet në kuptimin e saj të figurativ si “vdes,” por fjalë për fjalë do të ishte “goditi koshin,” që nuk ka kuptim në shumicën e gjuhëve të tjera. Në një kuadër më të sofistikuar, edhe shprehje si “κάψει το κορόιδο” në greqisht, që në mënyrë figurative do të thotë “bën sikur nuk kupton” apo “i bën qesharake të tjerët”, në një kontekst juridik ose diplomatik kërkon interpretim të kujdesshëm për të shmangur keqkuptime serioze (Gaspari et al., 2022).

Bowker dhe Buitrago-Ciro (2019) theksojnë se përkthyesi si ndërmjetës kulturor është i pazëvendësueshëm në këtë pikë sepse ai posedon njohuritë, ndjeshmërinë dhe kontekstualizimin që algoritmet ende nuk janë në gjendje t'i

realizojnë. Për më tepër, përkthyesi duhet të menaxhojë jo vetëm përkthimin leksikor, por edhe nuancat etike dhe estetike që lidhen me tekstin origjinal, duke ruajtur mesazhin dhe qëllimin e tij të vërtetë.

Në mungesë të këtij interpretimi kritik, përdorimi i përkthimit makinerik mund të çojë në përhapjen e keqkuptimeve, stereotipave apo edhe konflikteve kulturore, sidomos në fushat ku saktësia dhe ndjeshmëria janë jetike, si ligji, diplomacia, mjekësia dhe marrëdhëniet ndërkombëtare.

b) Presioni ekonomik dhe çmimi i ulët për freelancerët

Një tjetër dimension kritik i sfidave të teknologjisë është presioni ekonomik që krijon te profesionistët, sidomos përkthyesit dhe interpretët freelancerë. Me avancimin e mjeteve automatike dhe shërbimeve online, klientët dhe agjencitë kanë krijuar pritshmëri të paarsyeshme për përkthime të shpejta, me kosto minimale, apo edhe falas.

Kjo ka sjellë një rënie të ndjeshme të tarifave për përkthimet dhe interpretimet, duke goditur në mënyrë të veçantë profesionistët e pavarur, të cilët shpesh përballen me konkurrencë nga platformat globale që ofrojnë shërbime automatike me kosto më të ulët (Moorkens, 2020). Një efekt i drejtpërdrejtë i kësaj është humbja e stabilitetit financiar dhe rënia e motivimit për punë me cilësi të lartë.

Ky fenomen lidhet edhe me atë që njihet si “gig-ifikimi” i profesionit — ku përkthyesit dhe interpretët trajtohen si punëtorë “on-demand”, të punësuar për projekte të shkurtra, pa kontrata afatgjata, pa mbrojtje sindikale dhe pa të drejta pune të garantuara. Kjo situatë çon në një përkeqësim të kushteve të punës dhe rritje të stresit profesional, duke rrezikuar edhe cilësinë e punës për shkak të mungesës së kohës dhe mbështetjes së nevojshme.

Në këtë kontekst, sfida për profesionistët është të gjejnë mënyra të reja për të vlerësuar dhe promovuar punën e tyre, duke kërkuar standarde të reja të tarifimit dhe duke bashkëpunuar për krijimin e rrjeteve mbështetëse që të kundërshtojnë efektet e presionit ekonomik.

c) Mungesa e transparencës dhe etikës në përdorimin e të dhënave

Një nga rreziqet më shqetësuese që lidhen me përdorimin e inteligjencës artificiale dhe përkthimit makinerik është mungesa e transparencës në mënyrën si mblidhen, trajtohen dhe përdoren të dhënat për trajnimin e algoritmeve. Shumica e sistemeve NMT janë të trajnuara mbi miliarda fjali të nxjerra nga burime të ndryshme në internet, duke përfshirë libra, artikuj, faqe web, dhe përmbajtje të tjera që shpesh janë marrë pa pëlqimin e autorëve apo pa verifikim të burimeve (Wachter-Boettcher, 2018).

Kjo ngrit çështje serioze ligjore dhe etike, sidomos në përkthimet që përfshijnë materiale konfidenciale, si ato juridike, mjekësore apo diplomatike. Përdorimi i mjeteve që ruajnë apo analizojnë këtë lloj përmbajtjeje rrezikon të shkelë të drejtën e privatësisë, sekretin profesional dhe të drejtën e autorit (Bielsa & Bassnett, 2009).

Në interpretimin në distancë (RSI), ku interpretët punojnë përmes platformave teknologjike si Zoom RSI apo KUDO, ekzistojnë shqetësime për sigurinë e të dhënave të bisedave dhe transkriptimeve, pasi shpesh mungojnë garancitë dhe standardet për mbrojtjen e privatësisë dhe konfidencialitetit. Kompanitë që ofrojnë këto shërbime nuk janë gjithmonë transparente për mënyrën si përdorin, ruajnë apo shpërndajnë këto të dhëna, duke ngritur nevojën për rregullime ligjore më strikte dhe politika të qarta etike.

Në këtë kuadër, profesionistët dhe institucionet duhet të angazhohen në një debat të gjerë mbi etikën e përdorimit të AI-së dhe përkthimit makinerik, duke kërkuar standarde që sigurojnë përgjegjësi, transparencë dhe respekt për të drejtat themelore të individëve dhe komuniteteve.

Në përmbledhje, sfidat dhe rreziqet e teknologjisë në përkthim dhe interpretim janë komplekse dhe shumëdimensionale. Ato kërkojnë jo vetëm njohuri teknike, por edhe ndjeshmëri kulturore, përgjegjësi etike dhe përpjekje kolektive për të garantuar që transformimi digjital të shërbejë për përmirësimin e komunikimit ndërkulturor dhe jo për zëvendësimin apo dehumanizimin e profesioneve gjuhësore.

5. Zgjidhje dhe praktika të mira për një tranzicion të qëndrueshëm në përkthim dhe interpretim digjital

Në një epokë ku teknologjia digjitale po transformon në mënyrë thelbësore mënyrën se si kryhet përkthimi dhe interpretimi, është e domosdoshme të ndërmerren masa gjithëpërfshirëse që jo vetëm përfitojnë nga përparimet teknologjike, por edhe mbrojnë dhe zhvillojnë kapacitetet dhe vlerat njerëzore. Për të arritur një ekuilibër të shëndetshëm dhe të qëndrueshëm mes njeriut dhe makinerisë, ekspertët dhe praktikantët e fushës kanë propozuar dhe zbatuar disa praktika kyçe që shpjegohen më poshtë.

a) Trajnime të vazhdueshme dhe zhvillim profesional i specializuar

Dinamika e përshpejtuar e inovacioneve teknologjike kërkon nga përkthyesit dhe interpretët që të mos ngurojnë në përditësimin e vazhdueshëm të njohurive dhe aftësive të tyre. Kjo është thelbësore jo vetëm për të qëndruar konkurrues në tregun global, por edhe për të ruajtur cilësinë dhe integritetin profesional.

Përvetësimi i mjeteve CAT dhe platformave RSI: Trajnimet duhet të jenë specifike, të orientuara në përdorimin praktik dhe etik të mjeteve të përkthimit makinerik, memorieve përkthimore, softuerëve për menaxhim projektesh dhe platformave të interpretimit në distancë. Njohuritë e thelluara për funksionimin dhe kufizimet e këtyre mjeteve i mundësojnë profesionistëve të përdorin AI-në si një asistencë dhe jo si një zëvendësim.

Menaxhimi i stresit dhe mirëqenia profesionale: Përkthimi dhe interpretimi në ambientet digjitale sjellin sfida të reja psikologjike, përfshirë presionin kohor, izolimin dhe lodhjen kognitive. Trajnimet duhet të përfshijnë teknika për menaxhimin e stresit, organizimin e kohës dhe mirëqenien mendore, për të shmangur efektet negative të punës intensive me teknologji.

Edukimi mbi etikën dhe privatësinë: Njohuritë mbi aspektet ligjore dhe etike të përdorimit të AI-së dhe të dhënave janë të domosdoshme për të parandaluar shkeljet e të drejtave të autorit, privatësisë dhe konfidencialitetit. Kjo ndihmon profesionistët të bëhen aktorë të ndërgjegjshëm dhe të përgjegjshëm në përdorimin e teknologjive.

Sipas Chen & Guo (2024), ky zhvillim profesional i vazhdueshëm është një investim që rrit besueshmërinë e profesionistëve në sytë e klientëve dhe promovon një përkthim me cilësi të lartë, duke shërbyer si një barrierë ndaj degradimit të standardeve për shkak të automatizimit të pakontrolluar.

b) Standardizimi i cilësisë dhe përshtatshmëria sipas kontekstit

Për të siguruar cilësi të qëndrueshme në përkthim dhe interpretim, është e nevojshme të përcaktohen standarde të qarta që reflektojnë natyrën dhe kompleksitetin e materialeve të ndryshme. Jo të gjitha përkthimet apo interpretimet kanë të njëjtin nivel kërkesash për saktësi, stil, dhe terminologji.

Ndryshueshmëria e kërkesave sipas fushës: Për shembull, përkthimet ligjore dhe mjekësore kërkojnë rigorozitet maksimal, përfshirë verifikim të dyfishtë, rishikim nga ekspertë dhe përdorim të fjalorëve teknikë të specializuar. Nga ana tjetër, tekstet e marketingut apo ato të fushave më kreative mund të kenë më shumë hapësirë për adaptim stilistik, por gjithmonë duhet të ruajnë integritetin e mesazhit.

Përfshirja e rishikimit njerëzor si standard: Edhe pse teknologjia e përkthimit makinerik ka avancuar shumë, roli i redaktorit njerëzor mbetet i pazëvendësueshëm për kontrollin e saktësisë semantike, kulturore dhe stilistike. Shoqatat profesionale dhe organizatat ndërkombëtare rekomandojnë që rishikimi njerëzor të jetë pjesë integrale e çdo procesi përkthimi profesional (Bowker & Buitrago-Ciro, 2019).

Përdorimi i matësve të cilësisë dhe protokolleve të auditimit: Zhvillimi i indikatorëve të matjes së cilësisë, si për shembull saktësia terminologjike, koherenca stilistike dhe konteksti kulturor, si dhe auditimet periodike të punës, ndihmojnë në ngritjen e besimit të klientëve dhe në identifikimin e fushave për përmirësim.

Kjo qasje e standardizuar dhe e ndërgjegjshme krijon një ekuilibër mes efikasitetit të teknologjisë dhe kërkesave të veçanta profesionale, duke mbrojtur vlerat themelore të komunikimit gjuhësor.

c) Bashkëpunimi ndërsektorial midis profesionistëve, zhvilluesve të AI dhe institucioneve akademike

Një nga aspektet më të rëndësishme për zhvillimin e qëndrueshëm të fushës është krijimi i urave bashkëpunimi midis aktorëve të ndryshëm që ndikojnë në procesin e përkthimit dhe interpretimit.

Dialogu i vazhdueshëm midis përkthyesve dhe zhvilluesve të AI-së: Përkthyesit dhe interpretët duhet të kenë mundësinë të japin feedback të drejtpërdrejtë për mënyrën si funksionojnë mjetet teknologjike dhe të kontribuojnë në përmirësimin e tyre. Kjo ndihmon në krijimin e algoritmeve më të adaptueshëm ndaj realiteteve komplekse të përdorimit profesional.

Roli i institucioneve akademike: Akademia luan një rol kyç në zhvillimin e teorive dhe praktikave më të avancuara të përkthimit dhe interpretimit, si dhe në edukimin e brezave të rinj të profesionistëve. Bashkëpunimi midis universiteteve, institucioneve kërkimore dhe industrisë mundëson integrimin e njohurive shkencore me praktikatat profesionale.

Organizatat profesionale si pika referimi: Shoqatat ndërkombëtare si AIIC (International Association of Conference Interpreters) dhe platforma si ELIS (European Language Industry Survey) promovojnë standarde profesionale, etikë, dhe trajnime që mbështeten në evidencë shkencore. Ato janë forumet ku diskutohen sfidat e reja, ndahen praktikatat më të mira dhe nxiten politika për mbrojtjen e profesionistëve (ELIS, 2025).

Ky bashkëpunim ndërsektorial mund të çojë në një model pune ku AI nuk shihet si një kërcënim, por si një mjet që fuqizon profesionistët, duke i liruar nga detyrat rutinore dhe duke i lejuar ata të fokusohen në vlerat e tyre unike njerëzore dhe kulturore.

Në përmbledhje, zgjidhjet dhe praktikatat e mira në fushën e përkthimit dhe interpretimit digjital janë të ndërthurura ngushtë me nevojën për trajnime të vazhdueshme, standardizim cilësor të përshtatur me kontekstin dhe bashkëpunim të frytshëm midis profesionistëve, teknologjisë dhe

institucioneve akademike. Këto hapa janë jetike për të siguruar që transformimi digjital të jetë një mundësi për përmirësim profesional dhe jo një rrezik për degradimin e cilësisë dhe integritetit të punës gjuhësore.

6. Përfundime dhe rekomandime: drejt një profesioni qëndresëtar në epokën e AI

Transformimi digjital në fushën e përkthimit dhe interpretimit nuk përfaqëson thjesht një përparim teknologjik, por një ndryshim thelbësor që prek vetë thelbin e profesionit. Ky evolucion përfshin përmasa të gjera — kulturore, etike, sociale dhe metodologjike — duke sfiduar praktikat tradicionale dhe duke kërkuar një rikonceptim të rolit të përkthyesit dhe interpretit në epokën e inteligjencës artificiale. Përparimet në teknologjitë e përkthimit, siç janë mjetet CAT, përkthimi makinerik me rrjete nervore (NMT), dhe platformat e interpretimit në distancë (RSI), kanë sjellë përfitime të dukshme: rritje të efikasitetit, përmirësim të aksesit ndaj shërbimeve gjuhësore dhe ulje të kostove operacionale. Megjithatë, ato kanë nxjerrë në pah edhe sfida të mëdha — duke filluar nga humbja e kontrollit profesional, shtimi i presionit psikologjik, deri te sfidat etike të lidhura me të dhënat dhe privatësinë.

Ky transformim imponon një ndryshim në mënyrën se si përkthyesit dhe interpretët e perceptojnë veten dhe profesionin e tyre: nuk janë më thjesht përdorues pasivë të mjeteve digjitale, por janë aktorë të vetëdijshëm dhe strategjikë brenda një ekosistemi kompleks. Ata duhet të zhvillojnë aftësi të reja, të ruajnë integritetin profesional dhe të ndërtojnë qëndrueshmëri përballë trysnive të tregut dhe teknologjisë. Në këtë kontekst, ndërtimi i një profesioni qëndresëtar kërkon më shumë sesa përshtatje: kërkon një angazhim të vazhdueshëm për përmirësim, bashkëpunim ndërdisiplinor dhe mbrojtje të vlerave themelore të ndërmjetësimit gjuhësor dhe kulturor.

6.1 Praktika të mira në përkthim dhe interpretim në mjedise digjitalizuara

Bazuar si në përvojën praktike ashtu edhe në literaturën më të fundit shkencore, mund të identifikohen disa linja orientuese për të garantuar një praktikë profesionale të qëndrueshme në kushtet e reja të punës digjitale:

Vetëdija kritike mbi kufizimet e AI: Edhe pse sistemet NMT janë përmirësuar ndjeshëm, ato ende dështojnë të përpunojnë dhe përcjellin nuanca kulturore, ironinë, metaforat apo referencat kontekstuale komplekse. Për këtë arsye, përkthyesi mbetet një figurë kyçe për verifikimin, korrigjimin

dhe adaptimin e përkthimeve automatike. Në fushën e interpretimit, ndërhyrja njerëzore është edhe më jetike, për shkak të nevojës për menaxhim emocional, ndërhyrje spontane dhe përshtatje të menjëhershme ndaj kontekstit.

Përshtatja e vazhdueshme me teknologjitë: Mësimi dhe përdorimi aktiv i mjeteve si Trados, memoQ, DeepL, ChatGPT apo platformat RSI si Zoom Interpreter dhe KUDO është një domosdoshmëri profesionale. Megjithatë, kontrolli njerëzor mbi përmbajtjen dhe qëllimin mbetet thelbësor — AI duhet parë si ndihmës dhe jo si zëvendësues.

Bashkëpunimi ndërdisiplinor: Profesionistët e fushës duhet të jenë të angazhuar në dialog të vazhdueshëm me zhvilluesit e softuerëve, studiuesit e shkencave kompjuterike dhe politikëbërësit, për të ndikuar në krijimin e teknologjive që përputhen me realitetin praktik dhe etik të punës së përkthimit dhe interpretimit.

Mirëqenia psikofizike: Interpretimi në distancë ka krijuar një mjedis pune të ngarkuar emocionalisht dhe fizikisht. Rekomandohet kufizimi i kohës së interpretimit, përdorimi i pajisjeve ergonomike, alternimi i interpreteve gjatë seancave të gjata, dhe aplikimi i teknikave për menaxhimin e stresit. Këto masa nuk janë luks, por nevoja bazike për të garantuar jetëgjatësinë profesionale.

Edukimi i klientëve: Përkthyesit dhe interpretët kanë një detyrë të re për të formuar një treg të ndërgjegjshëm dhe të informuar. Edukimi i klientëve mbi vlerën e ndërhyrjes njerëzore, rolin e profesionalizmit dhe kompleksitetin e shërbimeve gjuhësore është thelbësor për të shmangur pritshmëritë e dëmshme si “shpejt dhe lirë”.

Etika dhe mbrojtja digjitale: Shoqatat dhe institucionet përfaqësuese të profesionit duhet të hartojnë udhëzime dhe kode të qarta etike mbi përdorimin e AI dhe teknologjive digjitale, për të garantuar ruajtjen e privatësisë së klientit, respektimin e të drejtës së autorit dhe sigurinë e të dhënave të ndjeshme.

6.2 Drejt së ardhmes: roli aktiv i përkthyesit dhe interpretit në shoqëri

Në një realitet global ku kufijtë gjuhësorë po zbehen nga fuqia e algoritmeve, përkthyesi dhe interpreti nuk po zhduken — përkundrazi, po rilindin në një rol të ri. Ata janë bërë ndërmjetës të besueshëm kulturorë, kuratorë të kuptimit dhe garantues të saktësisë në kontekste me pasoja të larta, si diplomacia, drejtësia, kujdesi shëndetësor, mediat dhe emergjencat humanitare. Teknologjia nuk mund të zëvendësojë ndërgjegjen, ndjeshmërinë kulturore dhe vlerësimin etik që përkthyesi i trajnuar sjell në procesin e komunikimit.

Për këtë arsye, rekomandohet me forcë:

Investimi i vazhdueshëm në zhvillim profesional dhe edukim të specializuar;
Angazhimi i përkthyesve dhe interpretëve në fazat e dizajnit dhe testimit të teknologjive të reja;

Ngritja dhe fuqizimi i komuniteteve profesionale që ndajnë eksperiencë, praktikojnë mentorim dhe mbrojnë të drejtat kolektive.

Vetëm përmes një përqafimi kritik dhe të balancuar të teknologjisë, bashkë me mbështetjen në parime të qëndrueshme profesionale dhe njerëzore, përkthyesit dhe interpretët mund të sigurojnë jo vetëm mbijetesën, por edhe rilindjen e profesionit të tyre në një botë gjithnjë e më të digjitalizuar.

BIBLIOGRAFIA

- Bowker, Lynne, and Jairo Buitrago. *Machine Translation and Global Research: Towards Improved Machine Translation Literacy in the Scholarly Community*. Bingley: Emerald Publishing, 2019.
- Chen, Rong, and Bo Guo. "Human–Machine Collaborative Translation Based on Artificial Intelligence Technology." *Journal of Translation Technology*, 2024.
- Dang Thi Hoai Nguyen. *The Existence of Translation Industry in the Era of Industry 4.0*.
- ELIS Survey. "ELIS 2025 Survey." Accessed June 18, 2025. <https://elis-survey.org>.
- Gaspari, Francesca, et al. "Cultural Sensitivity and Neural Machine Translation: Challenges and Approaches." *Journal of Computational Linguistics*, 2022.
- Moorkens, Joss. "The Economic Impact of Machine Translation on Freelance Translators." *Translation Studies Review*, 2020.
- Sinner, Carsten, et al. *Translation in the Digital Age*. London: Routledge, 2020.
- Wang, L. *Tech and Human Translators*. 2024.
- Wachter-Boettcher, Sara. *Technically Wrong: Sexist Apps, Biased Algorithms, and Other Threats of Toxic Tech*. New York: W. W. Norton & Company, 2018.
- Bielsa, Esperança, and Susan Bassnett. *Translation in Global News*. London: Routledge, 2009.
- EventTechnology.org. "The Role of Technology in Modern Interpretation Booths." Accessed June 18, 2025. <https://eventtechnology.org/solutions/the-role-of-technology-in-modern-interpretation-booths>.

SFIDAT E INTERPRETIMIT NË GJUHËN E SHENJAVE SHQIPE

Anida KISI,

Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Gjuhëve të Huaja

anida.kisi@unitir.edu.al

Nikoleta SPAHI,

Shoqata Kombëtare Shqiptare e Njerëzve që nuk Dëgjojnë (ANAD)

nikoletaspahi@gmail.com

ABSTRACT

Interpretation in Albanian Sign Language (ASL) plays a crucial role in ensuring the human rights of deaf individuals, particularly in accessing information, education, and participation in public life. However, this process faces numerous challenges arising from the lack of standardization of the language, the shortage of professionally trained interpreters, and the still unclear institutional status of this profession in Albania. This presentation analyzes the most pressing challenges encountered by sign language interpreters in various contexts — educational, legal, and media-related. Drawing on field data, practical experience, and collaboration with the deaf community, the study discusses the importance of establishing a sustainable system of professional training, the need for legal recognition and institutional inclusion, and the development of a functional terminological corpus. The presentation concludes with concrete recommendations for improving working conditions and enhancing the quality of interpretation in Albanian Sign Language, as a necessary step towards equality and social inclusion.

Key words: *sign language interpretation, Albanian Sign Language, challenges, professional training, social inclusion*

1. HYRJE

Gjuha e shenjave shqipe (GJSHSH) është gjuha natyrore e komunitetit të personave që nuk dëgjojnë në Shqipëri, e zhvilluar përmes proceseve të brendshme të ndërveprimit social dhe e karakterizuar nga struktura të mirëfillta gramatikore, variacione rajonale dhe tipare sociolinguistike të ngjashme me

gjuhët e tjera të shenjave (Ladd, 2003; Marschark & Spencer, 2010). Si gjuhë vizuale-hapësinore, ajo shërben jo vetëm si mjet komunikimi, por edhe si pjesë thelbësore e identitetit kulturor të komunitetit që e përdor atë (World Federation of the Deaf -WFD, 2022). Në këtë kontekst, interpreti i gjuhës së shenjave merr një rol të pazëvendësueshëm si ndërmjetës komunikimi midis personave që nuk dëgjojnë dhe shoqërisë së gjerë; ky rol lidhet drejtpërdrejt me realizimin e të drejtave themelore për akses në informacion, arsim, shëndetësi, drejtësi dhe jetë publike (European Union of the Deaf, [EUD], 2016).

Në nivel kombëtar, Shqipëria është ndër vendet që ka bërë hapa të rëndësishëm drejt njohjes së gjuhës së shenjave, por me vonesë të konsiderueshme krahasuar me vendet e tjera të Europës. Gjuha e shenjave shqipe u njoh zyrtarisht vetëm në vitin 2014 me Vendimin e Këshillit të Ministrave nr. 837, datë 03.12.2014, i cili e njeh përdorimin e saj si gjuhë komunikimi për personat që nuk dëgjojnë. Megjithatë, kjo njohje nuk është shoqëruar me një kuadër ligjor të plotë që të rregullojë profesionin e interpretit, standardet profesionale, certifikimin dhe detyrimet institucionale për ofrimin e shërbimeve të interpretimit (Kuvendi i Shqipërisë, 2014). Mungesa e legjislacionit specifik dhe e strukturave të dedikuara ka sjellë pasiguri si për interpretët, ashtu edhe për përdoruesit e gjuhës, duke kufizuar aksesin real të komunitetit në shërbime publike të detyrueshme sipas dokumenteve ndërkombëtare për të drejtat e njeriut, përfshirë Konventën për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara (CRPD), të ratifikuar nga Shqipëria (United Nations, 2006).

Në nivel evropian, profesionalizimi i interpretëve të gjuhës së shenjave ka përfituar nga standardizimi dhe harmonizimi i vazhdueshëm i praktikave të trajnimit, certifikimit dhe etikës profesionale. EFSLI (European Forum of Sign Language Interpreters), si organizata kryesore evropiane e profesionistëve të interpretimit, ka hartuar udhëzues të detajuar për standardet e formimit, kompetencat gjuhësore dhe zhvillimin profesional të interpretëve, duke theksuar rëndësinë e formimit universitar, praktikave të mbikëqyrura dhe kodifikimit të etikës (EFSLI, 2021). Në të njëjtën linjë, EUD ka botuar raporte që tregojnë se shtetet anëtare të BE-së që kanë njohur ligjërisht gjuhët e shenjave (p.sh., Finlanda, Austria, Portugalia) kanë krijuar gjithashtu mekanizma të qartë për garantimin e shërbimeve të interpretimit në sektorët publikë dhe kanë investuar në programe të specializuara të arsimit të lartë (EUD, 2020). Këto modele evropiane nënvizojnë domosdoshmërinë e lidhjes mes njohjes ligjore, financimit të shërbimeve dhe profesionalizimit akademik,

elemente të cilat mungojnë aktualisht në Shqipëri.

Rajoni i Ballkanit paraqet një panoramë të larmishme të zgjidhjeve ligjore dhe strukturore për interpretimin në gjuhën e shenjave. Maqedonia e Veriut ka qenë ndër vendet e para në rajon që miratoi një ligj të posaçëm për gjuhën e shenjave (Ligji për përdorimin e gjuhës së shenjave, 2009), i cili parashikon të drejtën për interpretim në shumë fusha të shërbimit publik. Kroacia, e cila e njeh gjuhën e shenjave kroate që nga viti 2015, ka zhvilluar gjithashtu mekanizma certifikimi dhe programe të rregulluara të formimit profesional. Në Kosovë, ndërkohë, përdorimi i gjuhës së shenjave është njohur përmes rregulloreve sektoriale, sidomos në kontekstin e informimit publik dhe proceseve zgjedhore, edhe pse mungon një ligj i plotë gjithëpërfshirës (Organization for Security and Co-operation in Europe [OSCE], 2017). Greqia ka njohur gjuhën e shenjave greke dhe ka struktura institucionale për trajnimin e interpretëve, por ende me sfida të zbatimit dhe të mbështetjes së qëndrueshme (National Confederation of the Deaf of Greece, 2018). Ky krahasim rajonal tregon se, ndërsa ka hapa të rëndësishëm përpara në njohjen e gjuhëve të shenjave në vende ballkanike, sfida mbeten në fushat e formimit profesional, certifikimit të interpretëve dhe sigurimit të zbatimit praktik të të drejtave në shërbimet publike.

2. ZHVILLIMET HISTORIKE DHE INSTITUCIONALE TË INTERPRETIMIT NË GJUHËN E SHENJAVE SHQIPE

Zhvillimi historik i interpretimit në gjuhën e shenjave shqipe (GJSHSH) është i lidhur ngushtë me formimin dhe konsolidimin e vetë komunitetit të personave që nuk dëgjojnë, si dhe me institucionet që kanë mbështetur arsimimin dhe përfshirjen e tyre shoqërore. Hapat e parë drejt institucionalizimit të gjuhës së shenjave në Shqipëri datojnë në vitin 1963, me themelimin e Institutit për Fëmijët që Nuk Dëgjojnë në Tiranë, një prej institucioneve të para të specializuara që u krijuan për arsimin e fëmijëve që nuk dëgjojnë (ANAD). Megjithatë, gjatë periudhës së komunizmit, përdorimi i gjuhës së shenjave në kontekst arsimor shpesh nuk inkurajohej, duke favorizuar metoda oraliste dhe duke kufizuar zhvillimin natyror të gjuhës dhe transmetimin ndërbrezor (Marschark & Spencer, 2010).

Pas viteve '90, me hapjen shoqërore dhe rritjen e kontakteve të komunitetit me organizata ndërkombëtare, gjuha e shenjave nisi të fitojë më shumë hapësirë në përdorim publik, ndërsa komuniteti që nuk dëgjon filloi të organizohej në shoqata dhe struktura përfaqësuese. Formimi i Shoqatës

Kombëtare Shqiptare e Njerëzve që nuk Dëgjojnë (ANAD) luajti një rol kyç në dokumentimin, mbrojtjen dhe promovimin e GJSHSH, duke organizuar qendra kursesh, trajnime dhe aktivitete komunitare edhe në mungesë të mbështetjes së duhur institucionale (ANAD).

Një moment historik në institucionalizimin e gjuhës së shenjave në Shqipëri ishte VKM nr. 837, datë 03.12.2014, i cili për herë të parë njohu zyrtarisht GJSHSH si gjuhë komunikimi për personat që nuk dëgjojnë. Më pas, ligji nr. 82/2021 për herë të parë në legjislacionin shqiptar përcakton rregullat për organizimin e funksionimin e shërbimit për interpretët e gjuhës së shenjave. Ky akt juridik i hapi rrugë përfshirjes së interpreteve në disa procese publike, veçanërisht në transmetimet zyrtare, por nuk krijoi një kuadër ligjor të plotë për rregullimin e profesionit, certifikimin e interpreteve apo detyrimin e institucioneve për të ofruar interpretime në të gjitha shërbimet bazë (Këshilli i Ministrave, 2014).

Profesionalizimi formal i interpretëve të gjuhës së shenjave në Shqipëri filloi të marrë trajtë vetëm mes viteve 2007–2010, kur u organizua trajnimi i parë i strukturuar për interpretë në nivel kombëtar, duke përfshirë module gjuhësore, etike dhe kulturore (ANAD, 2023). Ky trajnim përfaqësoi përpjekjet e para për të krijuar standarde minimale profesionale dhe për t'u përafruar me praktikat evropiane të trajnimit të interpretëve (EFSLI, 2021).

Një hap tjetër i rëndësishëm u ndërmor gjatë viteve 2023–2024, kur ANAD, në bashkëpunim me institucione arsimore dhe me mbështetjen e Agjencisë Kombëtare të Punësimit dhe Aftësive (AKPA), realizoi një cikël të ri trajnimesh dhe certifikimesh të interpretëve dhe instruktorëve të gjuhës së shenjave, duke krijuar standardet e para të formimit profesional të strukturuar për këtë kategori (ANAD, 2024). Ky proces shënoi fillimin e njohjes së interpretimit si profesion i rregulluar në Shqipëri.

Paralelisht me këto zhvillime, është bërë përpjekje për dokumentimin gjuhësor të GJSHSH përmes projekteve kërkimore, krijimit të videofjalorëve, manualeve të para për mësimin e gjuhës së shenjave dhe zhvillimit të korpuseve të pjesshme vizuale. Megjithatë, për shkak të mungesës së një programi universitar të akredituar në nivel bachelor apo master, procesi i dokumentimit dhe profesionalizimit vijon të jetë i fragmentuar dhe mbështetet kryesisht te organizatat e shoqërisë civile dhe studiues të pavarur (World Federation of the Deaf, 2022).

Aktualisht, Shqipëria mbetet një nga vendet e rralla në Europë që nuk ka një program universitar të posaçëm për interpretimin e gjuhës së shenjave dhe as një ligj specifik që rregullon shërbimet e interpretimit, përfshirë standardet

e punës, tarifat, etiketë profesionale apo detyrimet e institucioneve publike. Kjo mungesë e kornizës tërësore jo vetëm pengon zhvillimin profesional të interpretëve, por shpesh e lë komunitetin e personave që nuk dëgjojnë pa akses në shërbime thelbësore publike, pavarësisht njohjes formale të gjuhës së shenjave në dokumentet zyrtare.

Një moment historik në zhvillimin institucional të gjuhës së shenjave shqipe dhe të interpretimit lidhet me bashkëpunimin strategjik midis Shoqatës Kombëtare të Njerëzve që nuk dëgjojnë të Shqipërisë (ANAD) dhe Fakultetit të Gjuhëve të Huaja (FGJH), Universiteti i Tiranës, i cili çoi në hapjen, për herë të parë në Shqipëri, të një programi akademik Bachelor në “Gjuhë frënge dhe gjuhë e shenjave shqipe” në vitin 2023. Ky program përfaqëson një arritje të rëndësishme në historinë e arsimit të lartë shqiptar, jo vetëm për shkak të institucionalizimit të mësimdhënies së GJSHSH në nivel universitar, por edhe sepse krijon themelet për formimin e brezit të parë të specialistëve të gjuhës së shenjave në kuadër akademik të akredituar.

Falë përpjekjeve të përbashkëta të ANAD-it, e cila lidhi komunitetin e studentëve që nuk dëgjojnë me institucionet arsimore, dhe FGJH-së, e cila integroi standardet e para kurrikulare për mësimdhënien dhe përgatitjen profesionale, 14 maturantë që nuk dëgjojnë u regjistruan për herë të parë si studentë universitarë në këtë program, duke shënuar një precedent të rëndësishëm në përfshirjen dhe arsimin e lartë gjithëpërfshirës në Shqipëri. Ky zhvillim hap rrugën drejt profesionalizimit të qëndrueshëm të interpretimit dhe krijimit të një komuniteti akademik të dedikuar për gjuhën e shenjave, të domosdoshëm për standardizimin e saj si gjuhë dhe për përmirësimin e cilësisë së shërbimeve të interpretimit në vend.

ANAD si qendra kryesore profesionale për formimin dhe zhvillimin e gjuhës së shenjave shqipe

Shoqata Kombëtare Shqiptare e Njerëzve që nuk Dëgjojnë (ANAD) ka qenë dhe mbetet institucioni qendror i cili ka mbështetur në mënyrë sistematike zhvillimin e gjuhës së shenjave shqipe (GJSHSH), formimin e interpretëve dhe instruktorëve, si dhe dokumentimin e gjuhës. Që prej trajnimit të parë kombëtar për interpretët në periudhën 2007–2010, ANAD ka ndërtuar programe të specializuara formimi që kanë përfshirë kompetencat gjuhësore, etike dhe kulturore, si dhe praktika komunitare të mbikëqyrura (ANAD, 2023). Këto programe kanë formuar brezin e parë të interpretëve të certifikuar në vend, të cilët sot mbulojnë shërbime publike në institucione shtetërore, në sistemin arsimor, në media dhe në aktivitete zyrtare. Roli i ANAD është në përputhje me praktikat evropiane, ku organizatat e komunitetit të njerëzve që

nuk dëgjojnë shpesh janë nismëtares kryesore të zhvillimit profesional dhe standardizimit të interpretimit (EFSLI, 2021).

Përveç nevojës për formim profesional, komuniteti i personave që nuk dëgjojnë në Shqipëri përballlet me sfida të theksuara në komunikim për shkak të mungesës së ekspozimit të hershëm ndaj gjuhës së shenjave. Sipas vlerësimit të nevojave të kryera nga ANAD dhe të dhënave të publikuara në bashkëpunim me INSTAT, 68% e personave që nuk dëgjojnë nuk e zotërojnë GJSHSH si gjuhë të parë (ANAD 2015). Ky indikator është i lidhur ngushtë me mungesën e edukimit në gjuhën e shenjave në shkollat speciale dhe të mesme, kontaktin e vonshëm me gjuhën (shpesh vetëm pas viteve 2000), izolimin social dhe mungesën e instruktorëve profesionistë (Hoyer, 2007). Kjo situatë përkeqëson komunikimin brenda komunitetit, krijon vështirësi në marrëdhënien prind-fëmijë dhe e kufizon pjesëmarrjen e personave që nuk dëgjojnë në jetën publike.

Megjithëse kuadri ligjor parashikon të drejtën e përdorimit të gjuhës së shenjave, përmes Ligjit nr. 93/2014 “Për përfshirjen dhe aksesueshmërinë e personave me aftësi të kufizuara” dhe VKM nr. 837, datë 3.12.2014 “Për njohjen e gjuhës së shenjave në Republikën e Shqipërisë”, zbatimi i këtyre akteve ka qenë i kufizuar. Qeveria nuk ka ndërmarrë investime të strukturuar për zhvillimin e gjuhës së shenjave, botimin e materialeve zyrtare ose financimin e fjalorëve dhe korpuseve të reja terminologjike, duke ia lënë barrën kryesisht sektorit civil dhe vetë komunitetit (Kuvendi i Shqipërisë, 2014).

Kontributet e ANAD në dokumentimin e GJSHSH janë thelbësore. Midis viteve 2003–2005, organizata botoi Fjalorin e parë të gjuhës së shenjave shqiptare, me 264 tabela fillestare (ANAD <https://www.anad.al/>). Vijimi i punës çoi në krijimin e fjalorit të parë online në periudhën 2012–2017, përmes platformës www.gjshsh.al, ku u publikuan 895 tabela të reja, duke e shndërruar këtë platformë në burimin kryesor gjuhësor për komunitetin. Pas vitit 2017, për shkak të mungesës së fondeve të qëndrueshme, ANAD nuk ka mundur të organizojë trajnime masive të komunitetit, por ka vijuar të promovojë shenja të reja përmes aktiviteteve komunitare dhe takimeve të rregullta, duke siguruar një transmetim të vazhdueshëm të repertorit leksikor dhe të praktikave gjuhësore.

Aktualisht, falë projekteve të reja të mbështetura nga AKKSHI dhe bashkëpunimit me universitetet, fjalori online www.gjshsh.al është në proces pasurimi me tabela të reja terminologjike dhe kategori të zgjeruara. Këto zhvillime synojnë të forcojnë komunikimin midis personave që nuk dëgjojnë,

interpretëve dhe mësuesve të ardhshëm të gjuhës së shenjave, duke ndërtuar një bazë solide për standardizimin e gjuhës në nivel kombëtar.

3. SFIDAT AKTUALE TË PROFESIONIT TË INTERPRETIT TË GJUHËS SË SHENJAVE SHQIPE

Profesioni i interpretit të gjuhës së shenjave në Shqipëri përballet me një sërë sfidash strukturore që kufizojnë cilësinë e shërbimeve dhe aksesin e komunitetit të njerëzve që nuk dëgjojnë në informacion dhe shërbime publike. Një ndër problemet kryesore është mungesa e një kuadri ligjor gjithëpërfshirës. Pavarësisht ekzistencës së Ligjit nr. 93/2014 “Për përfshirjen dhe aksesueshmërinë e personave me aftësi të kufizuara” dhe aktit nënligjor për njohjen e gjuhës së shenjave (VKM nr. 837/2014), këto instrumente nuk përfshijnë mekanizma të detyrueshëm për ofrimin e shërbimeve të interpretimit në institucione publike apo private. Si rezultat, ofrimi i interpretimit varet shpesh nga iniciativa të veçanta dhe jo nga detyrime ligjore, duke krijuar boshllëqe serioze në fusha si arsimi, shëndetësia, drejtësia dhe mediat – ku interpretimi profesional është i domosdoshëm për pjesëmarrje të barabartë.

Krahas mungesës së legjislacionit, interpretët përballen edhe me vështirësi të theksuara në tregun e punës. Pozicionet e interpretëve, të cilat duhej të ishin pjesë e strukturave zyrtare të administratës publike dhe institucioneve shërbimore, mungojnë pothuajse plotësisht. Kjo sjell pasoja si punësim joformal, mungesë pagesash të standardizuara, mungesë sigurimesh dhe pamundësi për të ndërtuar karrierë profesionale të qëndrueshme. Si rrjedhojë, interpretët ekzistues shpesh mbingarkohen, ndërsa komuniteti përballet me mungesë të shërbimeve të vazhdueshme.

Një pengesë tjetër madhore është mungesa e formimit universitar. Aktualisht, në asnjë universitet publik apo privat në Shqipëri nuk ofrohen programe të dedikuara bachelor ose master për interpretimin në gjuhën e shenjave. Kjo e vendos Shqipërinë në kontrast me vendet e Bashkimit Europian, ku formimi universitar për interpretët është standard i domosdoshëm për punësim. Mungesa e një sistemi të zhvillimit të vazhdueshëm profesional bën që interpretët të mos kenë mundësi të specializohen në fusha të ndjeshme si interpretimi në sistemin gjyqësor, shëndetësor apo arsimor – fusha që kërkojnë njohuri të thelluara etike dhe terminologjike.

Sfida të rëndësishme shfaqen edhe në nivel institucional dhe komunitar, ku mungon ndërgjegjësimi për rolin dhe funksionin e interpretit të gjuhës së shenjave. Institucionet shpesh nuk e njohin rëndësinë e interpretimit profesional dhe tentojnë të angazhojnë persona jo të trajnuar, si familjarë ose

staf pa kompetencat e nevojshme, duke shkelur standardet ndërkombëtare të etikës dhe konfidencialitetit. Nga ana tjetër, vetë komuniteti i personave që nuk dëgjojnë nuk është gjithmonë i ndërgjegjësuar për rëndësinë e etikës së interpretimit dhe të bashkëpunimit të duhur me interpretin. Kjo mungesë kulture bashkëpunimi prek drejtpërdrejt cilësinë e komunikimit dhe e bën procesin e interpretimit më pak efektiv.

4. STANDARDIZIMI, CERTIFIKIMI DHE NEVOJA PËR FORMIM UNIVERSITAR

Përfshirja e profesionit të interpretimit të gjuhës së shenjave në listën e profesioneve të rregulluara nga Agjencia Kombëtare e Punësimit dhe Aftësive (AKPA) ka qenë një hap i rëndësishëm drejt institucionalizimit të profesionit. Certifikimet e para të interpreteve dhe instruktorëve kanë krijuar bazën për standardizimin profesional në Shqipëri, megjithatë ky proces mbetet ende i pamjaftueshëm pa një sistem të plotë formimi akademik. Standardizimi i plotë kërkon ngritjen e programeve universitare të dedikuara, përgatitjen e kurrikulave të integruara me standardet evropiane (si ato të EFSLI dhe EULITA), dhe vendosjen e një sistemi kreditesh që të garantojë formim të strukturuar dhe të krahasueshëm me vendet e BE-së.

Një aspekt thelbësor i munguar është krijimi i laboratorëve gjuhësorë të specializuar dhe i një korpusi terminologjik të gjuhës së shenjave shqipe. Këto mjete janë të domosdoshme për studime gjuhësore, për zhvillimin e materialeve mësimore dhe për përgatitjen e interpreteve profesionale. Mungesa e tyre ka ndikuar në frenimin e kërkimit shkencor, duke lënë fushën e gjuhësië së gjuhës së shenjave shqiptare të pazhvilluar në krahasim me vendet e tjera europiane.

Formimi universitar është kusht i domosdoshëm për profesionalizim të qëndrueshëm dhe për harmonizimin e Shqipërisë me praktikën ndërkombëtare bashkëkohore. Pa programe akademike të strukturuar dhe pa një sistem të zhvillimit të vazhdueshëm profesional, profesioni i interpretit nuk mund të arrijë standardet që kërkohen në shërbimet publike moderne. Për më tepër, mungesa e programeve universitare ka penguar edhe zhvillimin e kërkimeve akademike dhe të botimeve të specializuara në fushën e gjuhës së shenjave, duke krijuar një boshllëk të rëndësishëm në literaturën shkencore kombëtare.

5. PËRFUNDIME

Profesioni i interpretit të gjuhës së shenjave shqipe në Shqipëri ndodhet ende në një fazë tranzicioni të thellë, ku zhvillimet institucionale, ligjore

dhe akademike nuk kanë arritur ende të krijojnë një sistem funksional dhe të qëndrueshëm. Pavarësisht njohjes zyrtare të gjuhës së shenjave dhe rritjes së ndërgjegjësimit shoqëror, mungesa e një ligji të posaçëm për interpretimin në GJSHSH vazhdon të jetë një pengesë e rëndësishme që pengon ofrimin e shërbimeve cilësore dhe të detyrueshme në institucionet publike dhe private. Pa një kuadër ligjor të qartë, interpretët mbeten të pambrojtur, ndërsa komuniteti përballen me pengesa të vazhdueshme në aksesin në arsim, drejtësi, shëndetësi dhe informim publik.

Një tjetër nevojë thelbësore është krijimi i pozicioneve të dedikuara të punës për interpretët në sektorin publik dhe privat. Aktualisht, interpretimi mbështetet kryesisht te iniciativat individuale dhe projektet komunitare, duke e bërë profesionin të paqëndrueshëm dhe duke kufizuar zhvillimin e karrierës. Standardizimi i pagave, kushteve të punës dhe kontratave do të siguronte një status më të qartë profesional dhe do të rritte cilësinë e shërbimeve të ofruara.

Në të njëjtën kohë, hapja e programeve universitare në nivel bachelor dhe master për interpretimin në GJSHSH përbën një domosdoshmëri urgjente. Pa formim të strukturuar dhe të akredituar, Shqipëria nuk mund të sigurojë standardet bashkëkohore të kërkuara për interpretim në fusha komplekse, si ato ligjore, shëndetësore apo akademike. Një sistem i tillë arsimor duhet të shoqërohet me laboratorë gjuhësorë, kurrikula të përafruara me standardet evropiane dhe një sistem kreditesh të harmonizuar.

Sfidë po aq e rëndësishme mbetet zhvillimi i korpuseve terminologjike për fusha të specializuara, një proces pa të cilin nuk mund të garantohet profesionalizimi i interpretimit në situata të avancuara të komunikimit. Kjo nënkupton investime në dokumentimin gjuhësor, kërkimin shkencor dhe botimin e materialeve të standardizuara. Në paralel, ndërgjegjësimi i institucioneve dhe komunitetit për rolin profesional të interpretit është i domosdoshëm për të ndërtuar një kulturë bashkëpunimi që respekton etikën, kompetencën dhe standardet ndërkombëtare të interpretimit.

Me rreth 38,000 (ANAD, 2015) përdorues të gjuhës së shenjave në Shqipëri, sipas të dhënave institucionale, nevoja për interpretë të kualifikuar është më e lartë se kurrë. Vetëm përmes ndërhyrjeve të qëndrueshme, të integruara dhe të bazuara në standarde ndërkombëtare mund të sigurohet akses i barabartë dhe pjesëmarrje e plotë për komunitetin e personave që nuk dëgjojnë. Krijimi i një sistemi të fortë ligjor, institucional dhe akademik është jo vetëm një domosdoshmëri profesionale, por edhe një detyrim shoqëror dhe etik ndaj një komuniteti që për dekada ka qenë i nënshërbyer dhe i padukshëm.

BIBLIOGRAFIA

- ANAD. (2005). *Fjalori i gjuhës së shenjave shqiptare (botimi i parë)*. Shoqata Kombëtare Shqiptare e Njerëzve që nuk Dëgjojnë.
- ANAD. (2015). Personat që nuk dëgjojnë në Shqipëri, studim redaktuar nga Inkeri Lahtinen dhe Päivi Rainò, publikuar nga Shoqata Finlandeze e Njerëzve që nuk Dëgjojnë. ISBN: 978-952-5396-78-2. Personat që nuk dëgjojnë në Shqipëri, 2015 Studim - Theseus
- EFSLI. (2021). *Best practices in sign language interpreter education*. European Forum of Sign Language Interpreters. <https://efсли.org>
- European Union of the Deaf. (2020). *Legal recognition of national sign languages in the EU: Status report*. EUD. <https://eud.eu>
- European Union of the Deaf. (2016). *Sign language rights for deaf people in Europe*. EUD. <https://eud.eu>
- Fakulteti i Gjuhëve të Huaja. (2023). *Programi Bachelor në Gjuhë Frënge dhe Gjuhë e Shenjave Shqipe: Dokument i programit dhe të dhënat e pranimeve*. Universiteti i Tiranës. <https://fgjh.edu.al/bachelor-ne-gjuhe-frenge-dhe-gjuhe-e-shenjave-shqipe/>
- Hoyer, K. (2007). *Language, communication, and development in Deaf communities in Eastern Europe*. In M. Marschark & P. Spencer (Eds.), *Advances in the sign language development of deaf children* (pp. 139–166). Oxford University Press.
- Këshilli i Ministrave. (2014). Vendimi nr. 837, datë 03.12.2014, *Për njohjen e gjuhës së shenjave në Republikën e Shqipërisë*. Fletorja Zyrtare.
- Kuvendi i Shqipërisë. (2014). Ligji nr. 93/2014, datë 24.07.2014, *Për përfshirjen dhe aksesueshmërinë e personave me aftësi të kufizuara*. Fletorja Zyrtare.
- Kuvendi i Shqipërisë. Ligj nr. 69/2012 për sistemin arsimor parauniversitar në Republikën e Shqipërisë i ndryshuar me ligjin nr. 56/2015 dhe ligjin nr. 48/.
- Ladd, P. (2003). *Understanding Deaf culture: In search of Deafhood*. Multilingual Matters.
- Marschark, M., & Spencer, P. (2010). *The Oxford handbook of deaf studies, language, and education* (Vol. 2). Oxford University Press.
- United Nations. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. United Nations. <https://www.un.org>

World Federation of the Deaf. (2022). *Global report on the status of sign languages*. WFD. <https://wfdeaf.org>

www.gjshsh.al. *Fjalori online i gjuhës së shenjave shqiptare*. Shoqata Kombëtare Shqiptare e Njerëzve që nuk Dëgjojnë.

NDIKIMI I INTELIGJENCËS ARTIFICIALE (IA) DHE PËRDORIMI I APLIKACIONEVE NË FUSHËN E PËRKTHIMIT

Besiana Krasniqi, Lendita Gjikoili,
Universiteti i Prishtinës

ABSTRACT

Accurate translation that preserves nuances, emotions and cultures is a major challenge for any translator; although AI has made advances in the speed and accuracy of translations, it has not yet managed to cope with the complexity of literary and poetic texts.

This scientific research examines the challenges and opportunities that arise during translation in the era of Artificial Intelligence (AI), focusing on the ambiguity between human and automated translation. Key points of discussion include the definition of translation as an act of betrayal in the context of the Italian expression “Traduttore, traditore” as well as the capacity that AI has to reduce or increase this “betrayal” in translation.

An important part of this study is the comparison of a text translated simultaneously by Kokona and by the most used applications for automatic translation: Google Translate, DeepL and HeyGe, which is another variation of automated /simultaneous translation in order to evaluate accuracy, fidelity and quality.

These results do not determine the performance of these applications, but serve at least as a track for research of this nature. For the realization of this scientific research, we followed a comparative and analytical approach, making a comparison between human and automated translation, following several steps such as: theoretical, contextual analyzes and translation practices.

Key words: *Translation, interpretation, application, automation, AI.*

1. HYRJE

Përkthimi nga një gjuhë në një tjetër përkufizohet në shumë definicione e teori. Disa përkthyes e gjejnë shpëtimin tek përshkrimet e Steiner dhe teoritë e tij rreth përkthimit si një akt “dënimi” për të arritur më shumë se çfarë ofron gjuha origjinale e dikush bazohet në teorinë e Venuti-it duke e cilësuar si

“intervenim i dy kulturave”, ndërsa ka të tjerë që e mbështesin teorinë e perktimit së Derrida-së i cili e përcakton përkthimin si nje proces aspak te thjeshtë dhe gjithmonë transformes dhe si mundësi për të komunikuar përtej dallimeve.

Derrida e konsideron procesin e përkthimit si “transformues” sepse fenomenet gjuhësore janë gjithmonë “në levizje”. Pra, ka zhvillime demografike, gjuhë të reja që lindin dhe zhvillime teknologjike që e bëjnë transformues këtë proces. Poashtu si aspak të thjeshtë ngase sfidat me të mëdha të një përkthyesi janë pikërisht përkthimi i po të njëjtit kuptim, të së njëjtës nuancë dhe i të njëjtave emocione. Në rast se nuk do të arrihen të përcjellen këto nuanca dhe emocione, në gjuhën e dytë në të cilën bëhet përkthimi, pashmangëshmërisht do te na vinte në mëndje shprehja e njohur italiane “Traduttore, traditore”.

Duke kujtuar këtë shprehje, theksojmë se përkthyesëve “u kërkohet” imperativisht të mos bëhen “tradhëtarë” gjatë përkthimit dhe të provojnë të përkthejnë me besnikëri të plotë kur kanë të bëjnë me tekste letrare

Emërtimi i procesit të përkthimit nga Italianët në këtë kontekst, është pakëz i ashpër dhe pasi që përkthimi nuk është thjesht gjuhësor por edhe ndërkulturore, rikujtojmë këndvështrimet e mësimdhënësës, kërkuese të Universitetit Hauts-de-France, Sacks-Galey të cilës fjala tradhëti i duket jo e duhura, duke pohuar se ka pasur hapsirë të përdoren sinonime të tjera ku ndër të tjera konsideron se: *nga të gjitha fjalët me parashtesën “tra” – si, transkriptuar, transpozuar, transferuar, kaluar – “tradhtuar” është më e papërshtatshme, madje e vetme e rreme.*

Termi si i tillë paraqet zhgënjimin e Italianëve për pabesinë e përkthimeve dhe i ka mbijetuar shekujve. Inteligjenca artificiale ka bërë përparime në të gjitha fushat dhe tani është duke u zhvilluar në masë të madhe edhe në fushën e përkthimit. Zhvillimi i IA-së po i jep jetë dhe po e bën edhe më prezent këtë term në ditët e sotme duke krijuar kështu dilema se a është duke e përforcuar këtë shprehje italiane apo jo ky zhvillim teknologjik.

2. DOMINIMI I IA-SË DHE LUFTA EMOCIONALE NDAJ SAJ

Inteligjenca Artificiale që nga fillimet e saj ka shtrirë përdorimin në shumë fusha. Shumë aplikacione janë zhvilluar edhe në fushën e përkthimit për të lehtësuar komunikimin ndaj popujve të kulturave e gjuhëve të ndryshme. Megjithatë një “luftë e ftohtë” ka filluar kundrejt këtyre aplikacioneve nga ekspertet e përkthimit duke e konsideruar përkthimin përmes IA si tërësisht

dhe aspak të saktë.

Megjithatë, nuk duhet harruar parimin themelor të teorisë së famshme Skopos, sipas të cilit strategjitë e përkthimit varen nga qëllimi i veprimit përkthyes.

Rikujtojmë se IA për herë të parë ka pasur triumf në një lojë të shahut në vitet 1996-1997 dhe komenti i kampionit të shahut Kasparov se ai është qenie njerëzore dhe përfshihet nga frika nëse përballet me diçka që i tejkalon pritshmëritë e tij është aktuale edhe sot. Ndër të tjera ai thekson: *Humba përballë një makinerie. Nuk e dija me çfarë po përballesha. Mund ta ndjeja mund ta nuhasja një lloj të ri inteligjence përballë meje.*

Duke pasur parasysh dominimin e IA-së kjo deklaratë merr kuptimin e saj edhe më shumë dhe përdoret edhe jashtë kufinjëve të shahut. Prandaj një përkthyes human përcjellë ndjenjat gjatë procesit të përkthimit ndryshe nga një makinë e automatizuar që kryen një “detyrë” sipas komandës pa ndjeshmëri.

Eksperimenti Senjog ku makinat kanë përkthyer pesë herë me shpejtë por kanë arritur 28 pikë në raport me njerëzit që kanë arritur 49 pikë nga 60 në saktësinë e përkthimit është një dëshmi e shpejtësisë që e ka si përparësi IA mirëpo saktësia mbetet ende tek përkthyesit human.

Një garë në mes një përkthyesi dhe një makine të automatizuar duke u fokusuar në tri pika kryesore: pranimin e detyrës për të përkthyer, saktësinë e përkthimit dhe menaxhimin e kohës gjatë procesit të përkthimit do të ndihmonte neve si lexues laikë parashikonimin se kush do të ishte fituesi. Nëse do të zhvillohej kjo garë, atëherë “lufta” do të ishte e humbur për të dyja palët. Në njërën anë, përkthyesi human gjatë përkthimit do të mundohet të paraqesë ndjenjat, figurat stilistike, shprehjet e ngurta etj. dhe deri sa të ketë menaxhuar dhe transmetuar emocionet ai do të humbas kohë, ndërsa IA në anën tjetër do të përkthente menjëherë tekstin (materjalin) pra, do të fitonte në kohë mirëpo, nuk do të mundej të përkthente lokucione frazeologjike të komplikuar.

Përkundër mangësive që ka momentalisht IA në përkthim tentativat për imitimin e sjelleve njerëzore kanë filluar që nga testi i Turingut.

Ky test përdoret edhe sot dhe ende nuk ka hasur në një aplikacion i cili imiton plotësisht këto sjellje. Një tjetër teori e cila ndërlidhet me rëndësinë e ndjenjave dhe avantazhin që e kanë përkthyesit humanë, është ajo e Darwin

ku ndër të tjerash ai thekson se jetëgjatësia sigurohet duke i ndjerë emocionet duke parandaluar rreziqet, duke qenë se emocionet janë thellësisht të lidhura me instinktet e mbijetesës dhe me nxitjen themelore për të mbijetuar.

Prandaj, përkthyesit në këtë rast mbijetojnë karshi IA-së duke i përformuar këto emocione gjatë përkthimit.

Është ende herët të konkullohet se nga kush do të fitohet beteja dhe shumë herët poashtu të ripërdoret shprehja, “formula” ose akronimi ARMAGEDON mirëpo është koha sado pak të zbërthehen dhe analizohen këto opinione, hamendësime, pritshëshmëri lidhur me zhvillimet e shpejta që kanë përfshirë jo vetëm problematikën ose çështjen e përkthimit por, çdo sferë të jetës tonë kontomprene.

3. PËRKTHIMI I AUTOMATIZUAR DHE PËRDORIMI I TIJ NË JETËN E PËRDITËSHME

Para përkthimit të automatizuar, fjalorët fizikë kanë qenë i vetmi “shpëtim” për njerëzit që kanë përdorur gjuhën e huaj për qëllime komunikimi. Mirëpo me zhvillimet e fundit, pak njerëz shërbehën me këto fjalorë. Historia e përkthimit të automatizuar ka filluar që nga vitet 50 duke vazhduar këtë rrugëtim në vitet 70 me aplikacione si Xerox, Titusi e shumë të tjerë. Këto zhvillime kanë vazhduar ndër vite duke sjellë kështu fjalorin “në xhep” më saktësisht duke krijuar aplikacione të cilat me një klikim përkthejnë edhe paragrafe komplekse.

Pra, përkthimi nuk kufizohet vetem në përkthimin e dokumenteve zyrtare apo përkthimet e rëndësishme mirëpo edhe në situata të jetës së përditshme. Siq e potencon Bloch: *sot nuk është domodoshmerisht e nevojshme të jesh historian për ta mësuar historinë e as përkthyes për të përkthyer.*

Kjo për shkak se teknologjia na afron me çdo informatë në kohë reale. Duke qenë se përkthimi nuk kufizohet vetem në tekste letrare kujtojmë parimin e Skopos ku ndër të tjera teksti burimor duhet të jetë ekuivalent me tekstin e përkthyer por jo domosdoshmërisht identik, e sidomos në situata të jetës së përditëshme.

Dinamika në të cilën po zhvillohet teknologjia dhe urgjenca në të cilën duhet të kryhët përkthimi shpesh herë obligojnë njerëzit të gjejë “shpëtim” tek disa aplikacione apo platforma të cilat do të japin një përkthim të përafërt të asaj se çfarë kërkojnë. Një përkthyes ka kosto, i duhet organizim, i duhen pajisje, i duhet hapësirë ndërsa, një aplikacion me një klikim jep informatat që do ti jepte një përkthyes, dhe për të kursyer kohë, për të qenë më pragmatikë sigurisht që njerëzit do ta zgjidhnin një aplikacion në vend të një përkthyesi

për situata të tilla të jetës së përditëshme.

Këto aplikacione kanë një sistem përkthimi të automatizuar, i cili të mundëon një përkthimin në kohë reale të shkrimit, zërit dhe të fotografisë në të cilat praktikohet procesi i automatizuar i përkthimit si p.sh: Youtube që përmbanë titrat në videot e ndryshme, iTranslate që përkthen tekste të ndryshme, dhe TripLingo që përdoret gjatë udhëtimeve. Përdoruesit janë të vetëdijëshëm për “saktësinë” e përkthimeve por, megjithatë i përdorin ngase qëllimi është që të kuptohet mesazhi por jo të analizojnë se a janë përkthyer të gjitha elementet.

Edhe po të jetë aplikacioni me “i bësueshëm” në botë ka dallime thelbësore në transferimin e fjalëve dhe kuptimin e tyre në mes të një përkthyesi „human“ dhe atij të automatizuar. Përkthyesi human gjatë procesit të përkthimit mundohet të përcjellë po të njejtat nuanca të të shprehurit, të njejtat emocione, të njëjtin humor, të njejtat ndjenja, duke e bërë personin i cili e dëgjon përkthimin të ndihet më afër bashkëfolësit të gjuhës tjetër e sidomos, nëse bëhët fjalë për ndonjë poezi apo veper letrare. Një element tjetër tejet i rëndësishëm është edhe rreziku i përkthimit jo të duhur e cila mundet të trasmetojë informata jo të sakta të cilat munden të mos përputhen me kuptimin origjinal të tekstit burimor e sidomos në momente kur saktësia është thelbësore :si në fushën diplomatike.Supozojmë se në një takim në mes të dy shteteve që nuk flasin gjuhë të njëjtë dhe do të diskutohej për një marrëveshje e rëndësishme ku do të prezentohej një datë për arritjen e një marrëveshjeje dhe i gjithë publiku do të ishte i fokusuar në një përkthim automatik ; at the end of the day do të përkthehej si në fund të ditës duke krijuar kështu iluzionin se marrëveshja do të arrihet në fund të ditës.Prandaj përkthimi automatik ndonëse i domosdoshëm për arritjen e rezultateve të shpejta dhe të përgjithshme, nuk arrin të kapë nuancat kontekstuale apo termat më të komplikuar duke e shtuar rrezikun për devijime semantike.

Prandaj, duhet të pohojmë se përkthimi përmes aplikacioneve është në zhvillim e sipër dhe ende mbetet shumë për të përmirësuar, megjithatë disa aplikacione janë duke u zhvilluar me hapa shumë të shpejtë e duke e transformuar sidomos, mënyrën e përkthimit simultan si p.sh aplikacioni HeyGen. Për të matur besnikërinë e përkthimit në mënyrën sa më të saktë do të shërbehemi me tekste letrare, për ta krahasuar dëshmuar kompleksitetin, dallimet në mes përkthimi human dhe IA- së. Megjithatë, duhet rikujtuar një detaj shumë të rëndësishëm IA nuk kërkon të zëvendësojë njeriun, por njeriu do të zëvendësohet nga dikush që di të manovrojë më shumë me IA.

3. SHUMËDIMENSIONIMI I PËRKTHIMIT TË SHPREHJEVE FRAZELOGJIKE DHE TEKSTEVE LETRARE

Njëra ndër sfidat më të mëdha që has përkthyesi është pikërisht në fushë letrare si dhe në përkthimin e shprehjeve frazeologjike duke na kujtuar deklaratën e Voltaire-it që e krahason përkthimin e letërsisë më atë të muzikës. Prandaj, jo gjithnjë termet e tilla përkthehen e përshtatën ashtu siq “lindin” në gjuhën e parë ose burimore.

Sigurisht që në rast se do të përdorim aplikacionet e përkthimit automatik për të përkthyer një pyetje nga një person që nuk flet gjuhën tonë, apo në rast se kemi nevojë të marrim informata në një vend të huaj këto aplikacione do të na shërbenin shumë. Mirëpo, shprehjet frazeologjike dhe tekstet letrare përkundër Marrim shembull shprehjet frazeologjike të cilat përdoren shumë shpesh në frëngjisht: *Raconter des salades* - qëllimi i mesazhit dhe funksioni komunikativ nuk arrin të përcjellët në gjuhën angleze ngase përkthimi duhet të transmetojë kuptimin figurativ e jo të përkthehet fjalë për fjalë dhe aplikacionet si *Google Translate* këtë shprehje frazeologjike e përkthen si :: *telling sallats* ndërsa, në gjuhën shqipe na përkthehet si : *tregoni sallatat* , në *DeepL: talking salads, telling about salads* e që në fakt kuptimi është: *të mos flitet kot dhe nga kjo kuptojmë* se problemi qëndron tek përkthimet automatike përmes aplikacioneve ngase në rezultatet që pranojmë kuptojmë mungesën e njohjes së kontekstit kulturor dhe atij frazeologjik.

Sa i përket ekuivalences semantike dhe funksionale terma ekuivalentë do të duhej të përktheheshin si “to talk nonsense” dhe në gjuhën shqipe “të mos flitet kot”. E sikur kjo shprehje do të ishte përkthyer nga një përkthyes human, ai do të dinte të kuptonte dhe qëllimin e përkthimit duke adaptuar shprehjen e njëjtë dhe duke e gjetur shprehjen adekuate e cila do të funksiononte me gjuhën përkatëse.

Një shembull tjetër është shprehja frazeologjike nga gjuha angleze: *It's raining cats and dogs*, përmes aplikacionit *Google Translate* përkthehet si: *Po bie shi si mace e si qen* një përkthim i cili humbet plotësisht kuptimin figurativ dhe funksionin komunikativ të shprehjes në gjuhën shqipe. Ndërsa në gjuhën frënge *il pleut des cordes* që është ekuivalente me shprehjen në gjuhën shqipe: *po bie shi litar/ me kovë* (varësisht nga regjionet) duke na konfirmuar se përkthimi i suksesshëm nuk është përkthim fjalë për fjalë por duke pasur parasysh elementet kulturore të audiencës së synuar. Këto të gjetura na kofirmojnë se përkthimi duhet gjithësesi të finalizohet nga njeriu që mos të shëndërohet në përkthim fjalë për fjalë ose fjali të pakuptimta.

Një shembull që ilustron vështirësitë e përkthimit përmes Inteligjencës

Artificiale është shprehja frazeologjike në gjuhën frënge “avoir le cœur sur la main:” e cila në kontekstin kulturor francez nënkupton bujari dhe zemërgjerësi. Google Translate dhe Deepl në gjuhën angleze këtë shprehje e përkthejnë si : “ to have your heart on your sleeve” duke i dhënë kuptim semantik krejtësisht tjetër që nënkupton: “ të shfaqurit hapur të emocioneve apo ndjenjave “ I njëjti përkthim është paraqitur edhe në gjuhën shqipe : të kesh zemrën në mëngë , shprehje kjo e cila mbetet larg shprehjes burimore. Ky përkthim paraqet një devijim të qartë nga funksioni origjinal i shprehjes duke krijuar kështu hapsirë për keqkuptime në gjuhën në të cilën bëhet përkthimi. Duke u bazuar në teorinë e Skopos-it, ku qëllimi i përkthimit dhe funksioni komunikativ janë parësorë, përkthim i duhur do të kërkonte përdorimin e një ekuivalenti funksional: si to be generous në anglisht ose të jesh bujar/e në shqip.

Përkthimi përmes aplikacioneve ndoshta arrin të na japë rezultate në disa sekonda mirëpo, nuk arrin të realizojë koherencën pragmatike dhe kulturore mes tekstit burimor dhe atij synues, duke na rikujtuar atë që e përmendëm me parë: nevojën për ndërhyrje të përkthyesit njerëzor në mënyrë që të ruhet qëllimi komunikativ dhe përputhshmëria funksionale e tekstit apo materialit.

Megjithatë, duhet të rikujtojmë se ka raste të ndryshme kur edhe “hiqet dore” fare nga përkthimi pikërisht nga përkthyesi, ku një fjalë merret e papërkthyer dhe përdoret në një kuptim tjetër, psh: shprehja *entrée* e cila në Francë e ka kuptimin për “hurjen “ndërsa në SHBA si pjatë kryesore, ose rasti shprehjes *jumper* e cila ka kuptimin e njëjtë si në gjuhën tonë ndërsa në SHBA jumper konsiderohet si fustan.

Problematika e gjetjes së kuptimit dhe nuancës në rastet e përkthimeve nuk paraqitet vetëm tek shprehjet frazeologjike por, edhe tek poemat e përkthimet letrare/poetike ngase është tejet e vështirë të gjendet kuptimi i së njëjtës fjalë sidomos nëse ato dy vende dallojnë në aspektin kulturor dhe besnikëria si element i teorisë së Skoposit luan një rol të rëndësishëm në trasmetimin e mesazhit, nuancës kulturore dhe asaj semantike e leksikore të tekstit burimor.

Megjithatë nuk do të ndalemi tek shprehjet frazeologjike mirëpo tek një përkthim i tekstit letrar i Fedres përmes IA-së duke analizuar përkthimin e kësaj vepre nga përkthyesi Kokona dhe përmes dy aplikacioneve që përdoren shumë shpesh Google Translate si dhe përmes një aplikacioni i cili pritët që të zë një vend shumë të rëndësishëm në përkthimin simultan: “heyGen” duke u fokusuar në aspektet semantike, stilistike dhe funksionale sipas teorisë Skopos, për të evidentuar dallimet në përshtatshmërinë dhe kuptueshmërinë e tyre në gjuhën shqipe.

Teksti i ilustruar me poshtë është i marrë nga Fedra e Rasinit.

*Je l'évitais partout. Ô comble de misère!
 Mes yeux le retrouvaient dans les traits de son père
 Contre moi-même enfin j'osai me révolter.
 J'excitai mon courage à le persécuter
 Pour bannir l'ennemi dont j'étais idolâtre,
 J'affectai les chagrins d'une injuste marâtre,*

I njejtj tekst është përkthyer nga Kokona prandaj para se dalim tek analiza e saktësisë dhe përshtatëshmërisë fillimisht do të ndalemi tek përkthimi varg për varg i bërë nga përkthyesi human Kokonës.

- Vargu i parë: ***Je l'évitais partout. Ô comble de misère!*** i cili është marrë shembull na flet për refuzimin, evitimin dhe mjerimin që e shoqëron personazhin kryesor ndërsa tek Kokona ky varg përkthehet mjaft guximshëm duke mos i qëndruar aq besnik kuptimit të parë : ***Nuk doja që ta shihja fytyrën që më vret.*** Ndërsa Google Translate të njëjtin varg e përkthen fjalë për fjalë duke mos dhënë përshkrim më poetik: ***E shmanga kudo. Oh, kulmi i mjerimit!*** Kurse, vargu i parë përmes aplikacionit HeyGen përkthehet me e të njëjtën logjikë të përkthimit sikurse Google Translate vetëm se i jep formë më shumë duke e vënë në pah permerin veto : ***unë dhe kulmin e mjerimit*** duke e thjeshtësuar dhe duke e transformuar në fatkeqësi të madhe. ***Unë e shmanga kudo. O fatkeqësi e madhe!***

Përkthimi i vargut të parë nga aplikacionet e automatizuara ruan origjinalitetin leksikor dhe strukturën por nuk arrin të transmetojë ngjyrimet emocionale, ndërsa përkthyesi njerëzor shmang përkthimin fjalë për fjalë në favor të përshtatjes funksionale, duke synuar një përshtatëshmëri më të thellë.

- Vargu i dytë pasohet me: ***Mes yeux le retrouvaient dans les traits de son père!*** Përkthyesi ynë human ka zgjedhur të përkthejë me besnikëri: ***Por sytë e mi e shihnin tek tiparet e t'et.*** Ndërsa me përkthimin përmes Google Translate hasim në ngatërresa gjatë përkthimit. Në kuptimin e parë retrouver ka të bëjë me rigjetjen por jo në këtë kontekst. Ky aplikacion përmbysë kuptimin e fjalisë duke shkaktuar konfuzion tek lexuesi, dhe përkthimi është siq vijon: ***Sytë e mi e gjetën në tiparet e të atit!*** Kurse, HeyGen këtë varg e përkthen siq vijon: ***Me sytë e tij e gjente atë në tiparet e babait të tij.*** Këtu paraqitet një ngatërresë në përmerin pronorë në fillim duke ngatërruar të gjithë fjalinë. Përkthyesi human ruan stukturën dhe ngarkesën figurative të këtij vargu dhe ofron një version që përputhet me qëllimin figurativ dhe komunikativ të autorit.

- Vargu i tretë *Contre moi-même enfin j'osai me révolter* nga përkthyesi human do të përkthehet si: *Ahere zjarrin tim un' desha që ta shuaj*. Kjo zgjedhje e përkthyesit human përfaqëson një largim të qëllimshëm nga ekuivalenca leksikore në favor të një përkthimi funksional, ku ruhet emocionaliteti, në përputhje me parimin e Skoposit. Këtu kemi të bëjmë me një inversion fjalësh të cilat forcojnë më shumë kuptimin dhe i japin ngjyrimë emocionale mirëpo, përsëri ballafaqohemi me një përkthim i cili largohet nga orbita e fjalëve të përdorura dhe gjen sinonime po aq të forta e interesante. Sinonime këto të cilat nuk arrinë aplikacionet e IA-së ti transmetojnë. Në anën tjetër Google Translate të njëjtin varg përkthen si: *Më në fund guxoja të rebelohesha kundër vetes*. Ky aplikacion nuk mundohet të gjejë sinonime e të bëj lojëra fjalësh por vetëm duke aplikuar inversionin dhe duke mos iu larguar aspak kuptimit të parë të fjalisë. HeyGen vargut të tretë ia humbë kuptimin duke e larguar antagonizimin plotësisht dhe duke e kthyer fjalinë nga luftë në përkrahje me vetveten: Për veten time, më në fund guxova të revoltohem. Në këtë rast, vetëm përkthyesi human arrin të ndërtojë një ndërlidhje semantike me vargun origjinal.
- Vargu i katërt. *J'excitai mon courage à le persécuter* nga Kokona përkthehet si: *Armikun që e doja e bëra që të vuaj*. Edhe pse nuk është i përmendur këtu armiku, përkthyesi në këtë rast e shton si fjalë për ta paraqitur personazhin si armik e për të dhënë efektin befasues në vargun vijues. Ndërkohë që, po i njëjti varg është përkthyer nga Google Translate siq vijon: *Ngjalla guximin tim për ta persekutuar atë* që në parim është përkthim fjalë për fjalë. Kurse, HeyGen na përkthen këtë varg siq vijon: *Unë nxijsa guximin tim për ta ndjekur*. Përkthimi human është ai që më së shumti përmbush qëllimin funksional dhe emocional të vargut, me një sens të qartë të ekuivalencës stilistike dhe asaj kontekstuale.
- Vargu i pestë: *Pour bannir l'ennemi dont j'étais idolâtre*. Në këtë varg Kokona vazhdon me efektin befasues ku fjalën armik e ka përmendur paraprakisht ndërsa në këtë varg mjaftohet me faktin se ky armik do të shëndrrohet si i adhuruar nga personazhi tjetër. Përkthimi i Kokonës: *Atë që e adhuroja kërkova ta mërgoj*. Ndërkohë që i njëjti varg i përkthyer përmes Google Translate nuk bën parakalkulime si përkthyesi human e nuk kërkon të gjej poetikën mirëpo vargun e lartë shënuar e përkthen si: *Për të dëbuar armikun e të cilit isha idhujtar*. Kurse HeyGen e bën përkthimin e vargut të pestë përafërësisht si Google Translate duke zëvendësuar fjalën *dëbuar* me *atë përjashtuar* dhe fjalës *idhujtar* duke ia ndërruar kategorinë gramatikore. *Për të përjashtuar armikun të cilin isha idhulluar*,

- Vargu i gjashtë: *J'affectai les chagrins d'une injuste marâtre*. Ky varg në gjuhën shqipe nga përkthyesi do të përkthehet si: **Posi një njerjë e keqe veprua kësioj**: duke ja lënë hapsirën e veprimit vargjeve pausese. Ndërsa në Google Translate do të përkthehet si: **Unë ndikova në hidhërimet e një njerke të padrejtë**. Përkthim ky i cili nuk jep një tablo të qartë të asaj se kush bën veprim dhe kush vuan pasojat e këtyre veprimeve. HeyGen i merr kuptimet e para të fjalëve duke mos u thelluar në poetike e kuptime metaforike dhe duke e përkthyer këtë varg si vijon: **Unë i përçolla dhimbjet nga një nënë e padrejtë**.

Të njëjtin tekst të përkthyer nga Kokona, Google Translate dhe HeyGen e kemi analizuar në raport me tekstin origjinal përmes programit Python i cili me anë të komandave tona e ka bërë analizën në secilin varg duke u bazuar në dy elemente kryesore: *saktësinë* dhe *përshatshmërinë*. Shënim: **Precision**: Tregon saktësinë e përkthimit të fjalëve në raport me origjinalin ndërsa **Recall**: Tregon se sa fjalë origjinale janë reflektuar në përkthim. Vlerat ideale janë 100 % ose F1.

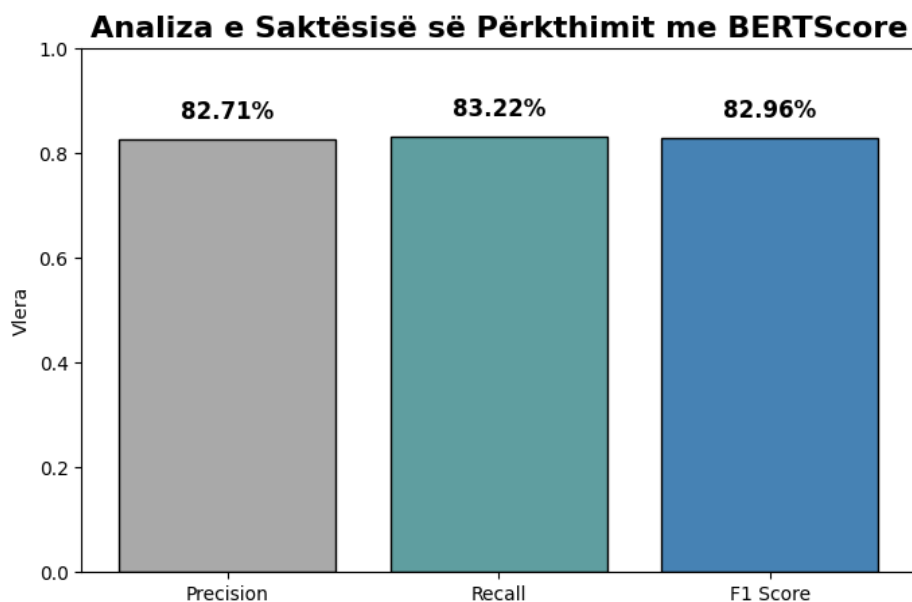

Figure 1 Rezultatet e përkthimit të Kokonës

Nga kjo arrijmë të kuptojmë se, përkthimi i Kokonës është me i thellë, i ndërlikuar dhe nuk është shërbyer me kuptimet e para të fjalëve prandaj kemi këtë rezultat i cili na tregon se fuqia poetike jo domosdoshmërisht kërkon saktësi dhe përshtatëshmëri por, bartje të mesazhit fillestar me terme të tjera që kanë fuqi shprehëse me të madhe. Saktësia dhe origjinaliteti janë përdorur pothuajse në mënyrë të barabartë. Duke e aritur kështu vlerën ideale F1, vlerë kjo që arrihet pasi të kemi rezultatin prej 70-80% si kombinim i dy elementeve Teksti i njëjtë është i përkthyer nga Google Translate duke i “qëndruar besnik” përkthimit fjalë për fjalë dhe kemi arrirë këto rezultate. Shih fig.2

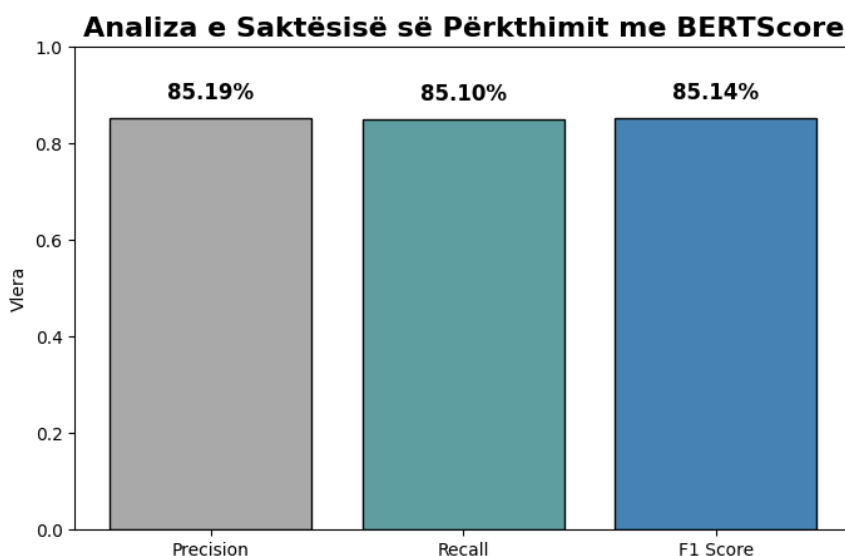

Figure 2. Rezultatet e përkthimit të Google Translate

Në bazë të këtyre rezultateve arrijmë të kuptojmë se përkthimi përmes aplikacionit Google Translate ka arrirë të ketë vlera më të larta. Kjo ngase fjalët nga gjuha frënge janë përkthyer sipas kuptimit të parë pa kërkuar përshkrime poetike e shprehje frazelogjike. Megjithëse, disa nga fjalët kanë humbur kuptimin e fjalisë.

Të njëjtën analizë e kemi bërë edhe të përkthimi simultan tek aplikacioni HeyGen i cili është duke u përdorur nga një masë e madhe e popullsisë. Prandaj, teksti i njëjtë i Rasinit është i përkthyer nga ky aplikacion dhe kemi arrirë rezultatet (shih fig.3), rezultate këto pak të dallueshme me ato të Google Translate mirepo

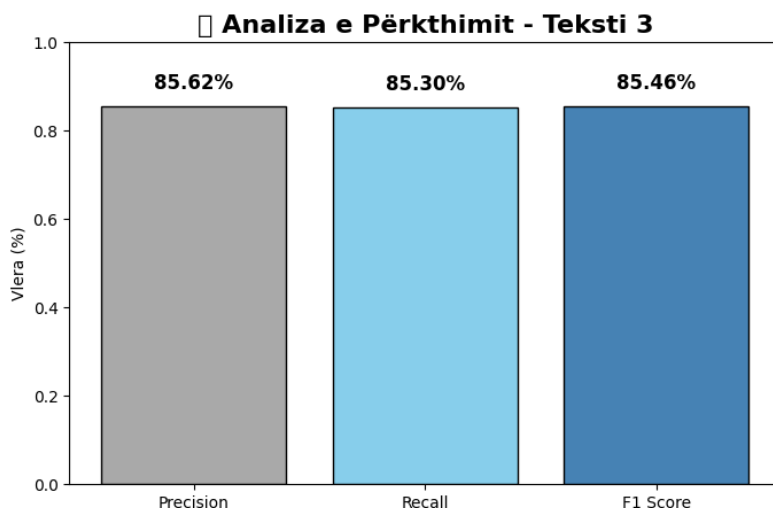

Figure 3 Përkthimi përmes HeyGen

Rezultatet e kësaj analize tregojnë se përkthimi nuk ofrohet në cilësi të pranueshme nesë kërkojmë përkthim fjalë për fjalë. Megjithatë, ky aplikacion përmbanë shumë lehtësime për përdoruesit duke mundësuar përkthime në 175 gjuhë të botës. Përmes një fotografie, dhe një teksti që duam të përkthejmë, bëhët gjenerimi i nje video në gjuhën që kërkojmë.¹

Më këtë vërtetohet se IA parimisht funksionon njëjtë me shumë pak diferenca në aplikacione te ndryshme. Këto vlera kaq të ulëta tregojnë poashtu pamundësinë e aplikacioneve të IA-së për të kapur nuancat poetike, kontekstuale, stlistike dhe strukturalle të gjuhës, nuanca këto të cilat shpjegohen e përkthehen lehtësisht dhe guximshmërisht nga përkthyesi human.

Rezultatet janë bazuar në analizën e saktësisë dhe përshtatshmërisë; vlerat e arritura janë të përafërta, pasi përkthyesi human është larguar nga formulimi fjalë për fjalë që në fillim, duke ndikuar kështu në ekuilibrin e krahasimit. Prandaj, përkthyesi lejohet të bëjë përkthime të tilla të guximëshme, pa u gjykuar për saktinë e përkthimit fjalë për fjalë po për mesazhin që bartë gjatë këtij procesi, e sidomos nesë ka të bëjë me një përkthim poetik.

¹ Video e gjeneruar përmes këtij aplikacioni, e i ruajtur në dosjen time private në Google Drive, 2025 : <https://drive.google.com/drive/u/1/folders/1ytiqO20Y6AtcUYJxgjhvpqIp9W-soqr-G>

PËRFUNDIM

Përkthimi i saktë, që ruan nuancat, emocionet dhe ngjyrimet kulturore, është një sfidë e madhe për çdo përkthyes. Përkundër faktit se IA ka bërë përparime në shpejtësinë dhe saktësinë e përkthimeve, ajo nuk ka arritur ende të përballojë kompleksitetin e teksteve letrare dhe atyre poetike duke e lejuar kështu përkthyesin klasik të ruajë frontin që e ka zënë tash e sa vite në këtë proces.

Përmes rezultateve të arrira konkudojmë se përkthimi i suksesshëm nuk qëndron vetëm në përshtatjen fjalë për fjalë, por në ruajtjen e saktësisë semantike, poetike, stukturës gramatikore dhe për deri sa IA nuk mund ta bart besnikrisht porosinë, ti përtojë emocionet atëherë në këto raste lejohet të bëhemi *traditorë* për të transmetuar atë që synojmë në gjuhën e targetuar në të cilën bëhët përkthimi.

BIBLIOGRAFIA

1. Baker, Mona. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. 3rd ed. London: Routledge, 2018.
2. Benjamin, Walter. "The Task of the Translator." In *Illuminations*, edited by Hannah Arendt, translated by Harry Zohn, 69–82. New York: Schocken Books, 1969.
3. Boch, Marc. *Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien*. Paris: Armand Colin, 1949.
4. Chollet, Isabelle, Jean-Michel Robert, dhe Eugène Collilieux. *Expressions idiomatiques*. Paperback – French Edition, 2 juillet 2024.
5. Derrida, Jacques. *Of Grammatology*. Translated by Gayatri Chakravorty Spivak. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1976.
6. Friedrich, Hugo. *Art de la traduction*. Broché – Grand Livre, 13 octobre 2017..
7. Koehn, Philipp. *Statistical Machine Translation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
8. Lachapelle, Roxanne. « Traduire l'intelligence artificielle (IA), c'est trahir ». *Le Devoir*, 25 juin 2024. <https://www.ledevoir.com/societe/815411/traduire-intelligence-artificielle-ia-c-est-trahir>.
9. Lutz, Mark. *Learning Python*. 5th ed. Sebastopol, CA: O'Reilly Media, 2013.
10. Nida, Eugene A., dhe Charles R. Taber. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill, 2003.

11. Pym, Anthony. *Exploring Translation Theories*. 2nd ed. London: Routledge, 2014.
12. Ricoeur, Paul. *La Traduction et l'Interprétation*. Paris: Éditions du Seuil, 2004.
13. Russell, Stuart J., dhe Peter Norvig. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. 4th ed. Hoboken, NJ: Pearson, 2020.
14. Schurster, K., dhe O. Ferreiro-Vazquez. «Traduction et paratraduction en tant que stratégies de résistance à la réification à l'ère de l'Intelligence Artificielle (IA).» *Studia Romanica Posnaniensia* 51, nr. 3 (2024): 101–114. <https://doi.org/10.14746/strop.2024.51.3.8>.
15. Venuti, Lawrence. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. 2nd ed. London: Routledge, 2008.
16. “Skopos Theory.” In *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, edited by Mona Baker, 235–238. London: Routledge.

MARRËDHËNIET E TERMAVE RUSË ME BARASVLERËSIT SHQIP NË FJALORIN POLITEKNIK RUSISHT-SHQIP

Eda SHEHU

Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
eda.shehu@unitir.edu.a

ABSTRACT

This paper deals with the Russian-Albanian Polytechnic Dictionary (1981), compiled by Sabaudin Kurti, consisting of 40,000 terms of about 30 technical fields in Russian (as the source language) with their respective equivalents in Albanian. Its value lies in the detailed reflection of terminological and conceptual information, often supplemented with field indicators after each term. In many cases, a single-word term in Russian corresponds to an equivalent phrase in Albanian up to a definition. In other cases, the terms appear as different lexical-grammatical units: adjective (rus.) / noun (Alb.). Sometimes the Albanian equivalents in the dictionary are given in undifferentiated forms. Some shortcomings are noted in the complete non-differentiation of the equivalents of Russian terms in Albanian, giving them with completely undefined boundaries, as well as giving Russian single-word terms in Albanian phrases up to the definition. Particular attention is given to the challenges involved in translating specialized terms from a language with a long-established technical-scientific tradition, such as Russian, into a developing technical register in Albanian. The analysis is grounded in a functional theoretical framework and employs a comparative-analytical methodology, with the aim of identifying principles that can guide future improvements in the translation of technical-scientific terminology.

Keywords: dictionary, polytechnic, equivalent, term, word-group

1. ÇËSHTJE TË PËRGJITHSHME

Fjalori politeknik rusisht-shqip (1981)¹, i pari në llojin e vet, është hartuar nga inxhinieri Sabaudin Kurti, njohës i mirë i gjuhës ruse dhe i disa fushave themelore teknike dhe është redaktuar nga dy specialistë të fushës

¹ Kurti S., *Fjalori politeknik rusisht-shqip*, Tiranë, 1981.

së gjuhësisë, A.Duro dhe R.Hysa. Ky bashkëpunim i specialistit të fushës me gjuhëtarë ka dhënë mundësi që të kapërceheshin një varg mangësisht të vërejtura në veprën origjinale të autorit. Fjalori përbëhet nga 40000 terma në gjuhën ruse me barazvlerësit në shqip dhe përfaqëson 31 fusha dije. Fjalori me tërësinë e fushave të dijes që përfaqësohen në të kapërcen sasiorisht edhe fushat e dijes të përfaqësuar në fjalorët terminologjikë pararendës. Në të përfshihen edhe një varg fushash dije të tjera me termat përkatës, si nga fusha e *lëkurëve, tipografisë, hekurudhës, ushtrisë, qeramikës* etj. Vështuar nga ana e sasisë tërësore të termave të përfshirë në Fjalor, numri i tyre prej 40000 njësisish, terma njëfjalësh e togfjalësh ia kalon përbërjes sasiore të termave të Fjalorëve të serisë terminologjike² hartuar nga sektori i terminologjisë i IGJL, në të cilat përfshihen afërsisht 35000 terma nga 18 fusha dije³.

Duke e vështuar Fjalorin nga pikëpamja e lëndës leksikore, mbi cilën është mbështetur autori i tij, mund të theksojmë se autori është bazuar mbi rezultatet e punës së kryer në fjalorët terminologjikë pararendës. Me këtë shpjegohet dhënia e një numri të madh termash të shqipëruar të fjalorëve pararendës si barasvlerës në pjesën shqipe, ndonëse, krahasuar me termat e huaj, paraqiten herë si parësorë dhe herë si dytësorë si: *përthithje-absorbim* ose *abrazion-gërryerje*. Kjo paraqitje përbën një pasuri formash në shprehje të koncepteve, por krijon vështirësi në përzgjedhjen e tyre për t'i përdorur nga ata që e mësojnë terminologjinë nga tekste mësimore (nxënës, studentë), por edhe nga përkthyesit për përcaktimin e termit standard, p.sh.: *trysni* apo *shtypje*, *ekuilibër* apo *barasvlerës*. Kjo vendosje e papërcaktuar e barasvlerësve shqip do të gjente zgjidhje, nëse autori do të pranonte si kriter, se cili nga termat do të ishte standard, çka, ai, realisht, do ta kishte të vështirë ta bënte, përderisa ky problem nuk kishte gjetur zgjidhje në fjalorët pararendës, të hartuar nga komisione gjuhëtarësh dhe specialistësh, madje edhe sot nuk i është dhënë ndonjë zgjidhje e plotë, gjë që ka bërë që të gjallojnë në ligjërimin shkencor-teknik ende lëkundje të tilla ndërmjet termave të përmendur më sipër: *ekuilibër*, apo *baraspeshë*, *trysni*, apo *presion*. Lidhur me këtë problem mund të theksohet se në kohën e sotme, qysh pas viteve 90-të, në kohën e hapjes së së vendit tonë me botën dhe dukurisë së globalizmit të vërehet mbizotërimi i termave të huaj para atyre të shqipëruar dikur si: *aprovim* para *miratim*, *ekuilibër* para *baraspeshë*, *fenomen* para *dukuri*, etj. Rreth këtij problemi

² Proko V., Cakaj N., Mertiri I., *Bibliografi e terminologjisë*, në Konferencë Shkencore, "Gjendja dhe zhvillimi i terminologjisë shqipe, Probleme dhe Detyra", Tiranë, 2009.

³ Pasho H., Duro A., *Terminologjia shqipe – probleme dhe detyra*, në Konferencë Shkencore, "Gjendja dhe zhvillimi i terminologjisë shqipe, Probleme dhe Detyra", Tiranë, 2009.

është shkruar shumë kohët e fundit⁴, por gjithçka ka mbetur në nivelin e konstatimeve dhe vërejtjeve të padobishme.

Duke u mbështetur gjithashtu mbi përvojën e krijuar nga hartimi i fjalorëve pararendës⁵, autori i ka dhënë termat rusë me barasvlerësit shqip afërsisht në atë mënyrë, siç janë dhënë edhe në fjalorët pararendës. Autorët e fjalorëve pararendës janë mbështetur kryesisht mbi modelet e terminologjive ruse dhe frënge, meqë këto dy gjuhë zotëroreshin mirë edhe nga autorët e fjalorëve.

2. METODOLOGJIA E ANALIZËS SË FJALORIT

Në këtë punim, analiza e barasvlerësve në *Fjalorin politeknik rusisht-shqip* bazohet në qasjen funksionale dhe sistemike të përkthimit, e cila përfaqësohet kryesisht nga teoria e Skopos-it⁶. Sipas kësaj qasjeje, përkthimi teknik nuk vlerësohet vetëm nga saktësia gjuhësore apo leksikore, por edhe nga funksionaliteti i termit në kontekstin e komunikimit profesional. Në këtë mënyrë, përzgjedhja e termave në gjuhën e synuar (shqipe) duhet të përmbushë funksionin që ka termi në gjuhën burimore (rusisht), duke marrë parasysh edhe kulturën teknike të komunitetit përkatës. Krahas kësaj, janë marrë në konsideratë edhe parimet e përkthimit terminologjik të përpunuara nga J. C. Sager⁷ dhe M. T. Cabré⁸, të cilët theksojnë rëndësinë e barasvlerësisë konceptuale, kontekstuale dhe pragmatike, si dhe përpunimin terminologjik në përputhje me sistemet përkatëse të fushës. Kjo qasje teorike mundëson një analizë të thelluar të mënyrës se si është ndërtuar barasvlera ndërmjet termave rusë dhe përkthimeve të tyre në shqip, si dhe vlerësimin e suksesit të këtij transferimi në nivel teknik e gjuhësor.

Analiza e fjalorit është realizuar përmes një metodologjie krahasuese dhe analitike, duke marrë në shqyrtim mënyrën se si termat teknike rusë janë përkthyer në gjuhën shqipe. Termat janë klasifikuar sipas strukturës së tyre

⁴Lloshi Xh., *Për pastërtinë dhe përkthimin e termave shkencorë në gjuhën shqipe* në Studime Filologjike, nr. 1, Tiranë, 2002. Shkurtaç Xh., *Standardi gjuhësor dhe sfidat e globalizimit në terminologjinë shkencore* në Konferenca Shkencore Ndërkombëtare e Albanologjisë, Prishtinë, 2006.

⁵Shih: Fjalor i termave të botanikës, 1, 1963; Fjalor i termave të matematikës, 2, 1963; Fjalor i termave të energjisë atomike, 3, 1963; Fjalori i termave të optikës, 5, 1963; Fjalor i termave të akustikës, 6, 1963; Fjalor i termave të mekanikës (teorike), 8, 1963; etj.

⁶Vermeer, H. J. (1989). *Skopos and Commission in Translational Action*. In A. Chesterman (Ed.), *Readings in Translation Theory*. Helsinki: Oy Finn Lectura Ab.

⁷Sager, J. C., *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1990.

⁸Cabré, M. T., *Terminology: Theory, Methods and Applications*. Amsterdam: John Benjamins, 1999.

leksikore (fjalë të thjeshta, të përbëra, shprehje frazeologjike teknike), sipas funksionit që përmbushin në kontekstin e ligjërimit teknik (emër, mbiemër, folje, etj.), si dhe në bazë të marrëdhënieve semantike ndërmjet termit burimor dhe barasvlerësit në shqip (p.sh. barasvlerës i drejtpërdrejtë, përkthim përshtatës, huazim, ose mungesë barasvlerësi). Gjithashtu është analizuar konsistenca terminologjike në të gjithë fjalorin dhe niveli i përshtatshmërisë së termave në raport me normat dhe standardet e shqipes teknike të asaj kohe. Kjo metodologji synon të evidentojë jo vetëm strategjitë përkthimore të përdorura, por edhe sfidat terminologjike që lidhen me përkthimin tekniko-shkencor ndërmjet dy gjuhëve me struktura dhe kultura të ndryshme.

3. ANALIZA E FJALORIT

Duke u nisur nga fakti se si gjuhë dhënëse është gjuha ruse, atëhere për të bërë analizën e Fjalorit, në këtë punim mbështetemi kryesisht në këtë pjesë, për të patur më lehtë për të gjykuar mbi barasvlerësit në gjuhën shqipe. Kështu në vlerësimin e raporteve sasiore term njëfjalësh / term togfjalësh, meqë, siç dihet, në fjalorët terminologjikë termat togfjalësh mbizotërojnë sasiorisht mbi ato njëfjalësh, vërehet se vetëm në termat rusë, që i përkasin katër shkronjave të para të alfabetit rus: а/а, б/б, в/в, г/г (rreth 150 faqe) si njësi njëfjalëshe, terma njëfjalësh të përdorur si njësi më vete, numërohen pa u lidhur me togfjalëshat rreth 3572. Këta terma si njësi njëfjalëshe, të cilat gjejnë barasvlerësit një me një me shqipen përfaqësohen në të dyja gjuhët nga terma ndërkombëtare si: абак / *abak*, автоматизм / *automatizëm*, автомобиль / *automobil*, абасин / *abasinë*, абелум / *abelit*, etj. ose me shtrirje kombëtare si: администрация / *administratë*, абсида / *absidë*, агитация / *agjitacion*, акция / *aksion*, ассамблея / *asamble*, баланс / *bilanc*, баня / *banjë* etj. Pjesën tjetër e përbëjnë termat të cilët shërbejnë si njësi referuese e termave togfjalësh. Këta të fundit janë praqitur me të drejtë si terma si njësi më vete, që shënojnë koncepte që u përgjigjen termave të shënuar si: абсидальная поверхность / *sipërfaqe absidale*, абсолютные координаты / *kordinata absolute*, агломеративные лавы / *llava aglomerative*. Të gjithë të tjerët, përfshihen në marrëdhëniet gjini/lloj me termin gjinor, të cilët paraqiten me tilde (~), si: абerrация: - света / *aberracion drite*, - сверическая / *aberracion sferik*, - хроматическая / *aberracion kromatik*, për të mos përsëritur termin gjinor абerrация / *aberracion*.

Lidhur me përfaqësimin në Fjalor të termave njëfjalësh duhet theksuar se, si të tillë gjejnë vend në Fjalor ata terma që dalin në pjesë të ndryshme

të ligjëratës⁹, krahas termave togfjalësh që përbëjnë pjesën mbizotëruese të Fjalorit: **mbiemra**: абиссальный (mb.) / *humneror, thellësinor*. (gjeol.), абразивный (mb.) / *abraziv, gërryes, ngrënës*. (i përgjithshëm, pa tregues fushe), абсолютная (mb.) / *absolute* (i përgjithshëm), аварийный (mb.) / *i avarisë, bombardirëvочная* av., ush. / *aviacion bombarduese, безпористый* / pa pore, беспредельный / pa kufi, непрерывный / i pandërprerë, **folje**: автоматизировать / *automatizoj, азотировать* / *azotoj, демонтировать* / *çmontoj, денатурировать* kim. / *çnaturoj* madje edhe **ndajfolje**, por që, këto të fundit, jepen kryesisht jo në përbërje të togfjalëshit si: вплотную / *puthitur, впопáй* / *me kokë të fshehur, оптически* / *optikisht* dhe në përbërje të togfjalëshit: взаимно – изоморфный / *mat. heleoedrik, взаимно – однозначный* / *mat. biunivok, взаимно – простые числа* / *mat. numra të thjeshtë midis tyre*, et.

Duhet nënvizuar se paraqitja e njësive njëfjalëshe që dalin në pjesë të ndryshme të ligjëratës, ka karakter subjektiv dhe relativ, meqë është vështirë që ata të cilësohen si terma të mirfilltë, por që në raste të caktuara, mund të pasqyrohen në fjalorët terminologjikë, kur futen në mikrosistemin fjalëformues me termin emër¹⁰, siç është vepruar edhe në fjalorin e dhënë. Megjithatë në disa raste kjo paraqitje mund të mos jenë plotësisht e tillë, por në vetvete shprehin një përmbajtje konceptore specifike, duke veçuar termin që del si terminoelement i përcaktuar, si: агент (холодильный) / *agjent (ftohës), (кислотный) аккумулятор* / *akumulator (acid)*. Lidhur me gjegjëset barasvlerëse të tyre në shqip mund të vërehet si ata gjejnë si barasvlerës, në përshtatje me natyrën e gjuhës marrëse (në këtë rast me shqipen) edhe forma gramatikore të një fjale, si: бумажный / *letre, i letres, prej letre*; krahas formave gjegjëse në shqip i përgjigjet si barasvlerës termi rus mbiemri – mbiemër (абсолютный / *absolut*), por edhe mbiemër (rus.) - emër (shq.), siç mund të shihet në shembullin e dhënë më sipër.

Lidhur me korrespondimet strukturore të njësive leksiko-gramatikore, ku në përbërje në secilën gjuhë mund të përfaqësohen me emra ose mbiemra, mund të vërehen përkime nga njëra gjuhë në tjetrën, por edhe mospërkime, siç mund të jepen të klasifikuara si më poshtë:

1. **Përkime**: (rus.): emër + emër: **абerrация (света)** / *rravgim (i dritës)* (shq.) emër + emër;

(rus.): emër + mbiemër: **(сверческая) абerrация** / *rravgim (sferik)* (shq.) emër + mbiemër;

⁹ Pasho H., *Terminologjia e ekonomisë në gjuhën shqipe*, Tiranë, 2005.

¹⁰ Duro A., *Termi dhe fjala në gjuhën shqipe*, Tiranë, 2009.

(rus.): emër + parafrjalë + emër: выключа́тель с блоки́рующим контаќтом / *çelës automatik me kontakt bllokues* (shq.) emër + parafrjalë + emër;

Në termat togfjalësh, vështruar nga përfaqësja me të dyja gjuhët, ruhen pak a shumë modelet e mësipërme tipologjiko-strukturore, çka do të thotë se përkimet janë më të shpeshta si: rus.: emër + parafrjalë + emër = shq.: emër + parafrjalë;

2. **Mospërkime** (Vërehen kryesisht te togfjalëshat emër + mbiemër në rusishte kundrejt barasvlerësve në shqip, si: (семафо́рный) автома́т / *automat (semafori)*: семафо́рный (mbi.) / *i semaforit* (emër).

Duhet theksuar se, meqë pjesa shqipe, si gjuhë marrëse, nga ana e barasvlerësve semantiko-leksikore varet nga pjesa ruse, si gjuhë dhënëse, atëhere mund të vërehet se struktura semantiko-leksikore e termave rusë zbërthehet (jepet) me barasvlerës shqip në përshtatje me veçoritë origjinale të shqipes, çka bën që barasvlerësit rusë marrin forma shumë komplekse, duke filluar qysh nga format barasvlerëse të përafërta (por edhe të njëjtë), deri në ato më të largëta.

A. PARAQITJA E TERMAVE RUSË ME BARASVLERËSIT SHQIP:

a. *Marrëdhëniet fjalë / fjali dhe fjalë / togfjalësh:*

1. fjalë – fjalë: автоколебание / *vetëlëkundje*, автокатализ / *autokatalizë*;
2. togfjalësh – togfjalësh: бастовочная машина / *makinë krehjeje*;
3. fjalë - togfjalësh (dyfjalësh): авиэ́тка / *aeroplan i lehtë (njëvendësh)*, автоза́вод / *uzinë automobilash*, ба́там / *patate e ëmbël*, ба́рхамка / *shirit kadifeje*;
4. fjalë - togfjalësh i zgjeruar (mbidygjymtyrësh): автогре́йдер / *makinë vetërrafshuese dheu*, авиа́моторо́страение / *ndërtim motorësh aeroplani*, бензоко́лонка / *pikë furnizimi benzine*;
5. fjalë - togfjalësh në nivel përkufizimi: балла́ст / *gurore për nxjerrjen e ballastit*, гре́йде́р / *kovë vinçi me nofulla*, боло́метр / *aparati për matjen e energjisës së rrezatuar*, гу́ша / *pjesa më e dendur e pyllit*, проте́ск / *gërma me trashësi të barabartë*;

b. *Term njëfjalësh si njësi titull:*

Rus.: një term njëfjalësh / shq.: një fjalë: аба́жур / *abazhur*, гра́фи́лка / *shënjues*, газго́льдор / *gazmbajtës*;

Rus.: një term njëfjalësh / shq.: dy fjalë (shqip ose e shqipëruar) / e

huaj: абсорбция / *absorbim, përthithje*, грануляция / *kokërrzim, granulim, зречуций / gjëtuës, зрехот / sitë, зрехда / lehë, vulla, зрунт / truall, tokë*;

Rus.: një term njëfjalësh / shqip një fjalë + kllara: аглопорит / *agloporit (mbushës poroz)*, азофлавин / *azoflavin (ngjyruës)*, зронт - мачта / *kryedirek (në anijat me vela)*;

B. Paraqitje e barasvlerësve në shqip

- me përkatësi në një fushë (me shkurtesa): polig. *autotipi (автоматизация)*, kim. *agjent (агент)*, metal. *aglomerat (агломерат)*, min. *heterolit (гетеролит)*, astr. *gjeosferë (геосфера)*, el. *herc (герц)*, bujq. *herbicid (гербицид)*;
- me përkatësi mbi një fushë: opt., astr. *rravgim, aberracion (аберация)*, fiz., kim. *përthithës (абсорбция)*, kim. fiz. *ndajthith (адсорбировать)*, kim. metal. *azotim (азотизация)*;
- pa shënime fushe: *automatik-e (автоматический)*, *abazhur (абазжур)*, *abraziv (абразив)*, *absolute (абсолютная)*;
- Si dysorë të paraqitur me presje (,): *gërryerje, abrazion (абразия)*, *kajsi, zerdeli (абрикос)*, *kungë, absidë (абсида)*, *rrethonjë, kontur (абрис)*, *pajtimtar, i pajtuar, i abonuar (абонент)*;
 - shqip (e shqipëruar) dhe e huaj: *grumbullim, akumulim (аккумуляция)*;
 - e huaj dhe shqip (e shqipëruar): *aktivitet, veprimtari (активность)*, *aluvion, lyshtër (аллювий)*;
 - shqip (e shqipëruar) dhe shqip (e shqipëruar): *hymneror, thellësinor (абисальный)*, *gërryes, grënës (абразивный)*;

PËRFUNDIME

Siç trajtuam përgjatë këtij punimi, duhet theksuar se në *Fjalorin politeknik rusisht-shqip* (1980) pasqyrohet gjendja dhe zhvillimi i terminologjisë shqipe në fazën e hedhjes së bazave të saj. Në hartimin e veprës në fjalë autori është mbështetur edhe në arritjet e fjalorëve pararendës, sidomos në fushën e shqipërimit të terminologjive bazë të dijes dhe atyre teknike (si mekanike, ndërtim, elektrike), një pjesë e të cilëve u futën në tekste mësimore dhe në praktikën e ligjërimeve, ndonëse pjesa më e madhe e termave të huaj mbeten në përdorim, sidomos në tekstet mësimore të shkollave të larta.

Me këtë studim hapet rruga për një trajtim më të gjerë e të thellë të problemeve të terminologjive shqipe, për të nxjerrë në pah edhe mangësi në punën e pamjaftueshme për njësimin e terminologjisë, dhe përzgjedhjen në

mes tyre të termave standardë, si *obserbim* përkundrejt *vrojtim*, *absorbim* përkundrejt *përthithje* ose *grumbullim* krahas *akumulim*. Nga ana tjetër, si fjalor i parë politeknik mund të vështrohet edhe në përjasje me fjalorët e tjerë të mëvonshëm (frengjisht-shqip¹¹ dhe anglisht-shqip¹²) për të nxjerrë në pah evoluimin e terminologjive shqipe nga njëra fazë në tjetrën.

BIBLIOGRAFIA

- Cabré, M. T., *Terminology: Theory, Methods and Applications*. Amsterdam: John Benjamins, 1999.
- Duro, A., *Termi dhe fjala në gjuhën shqipe*. Tiranë, 2009.
- Fjalor i termave të akustikës*, 6, 1963;
- Fjalor i termave të botanikës*, 1, 1963;
- Fjalor i termave të energjisë atomike*, 3, 1963;
- Fjalor i termave të matematikës*, 2, 1963;
- Fjalor i termave të mekanikës (teorike)*, 8, 1963;
- Fjalori i termave të optikës*, 5, 1963;
- Kurti, S., *Fjalor politeknik anglisht-shqip*. Tiranë, 1981.
- Kurti, S., *Fjalor politeknik rusisht-shqip*. Tiranë, 1981.
- Lloshi, Xh., “Për pastërtinë dhe përkthimin e termave shkencorë në gjuhën shqipe.” *Studime Filologjike*, nr. 1. Tiranë, 2002.
- Olldashi, Dh., *Fjalor politeknik frengjisht-shqip*. Tiranë, 1983.
- Pasho, H., and A. Duro. “Terminologjia shqipe – probleme dhe detyra”, në *Konferenca Shkencore: Gjendja dhe zhvillimi i terminologjisë shqipe, Probleme dhe Detyra*, Tiranë, 2009.
- Pasho, H., *Terminologjia e ekonomisë në gjuhën shqipe*, Tiranë, 2005.
- Proko, V., Cakaj N., Mertiri I., “Bibliografi e terminologjisë”, në *Konferenca Shkencore: Gjendja dhe zhvillimi i terminologjisë shqipe, Probleme dhe Detyra*, Tiranë, 2009.
- Sager, J. C., *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1990.
- Shkurtaj, Xh., “Standardi gjuhësor dhe sfidat e globalizimit në terminologjinë shkencore”, në *Konferenca Shkencore Ndërkombëtare e Albanologjisë*, Prishtinë, 2006.
- Vermeer, H. J., *Skopos and Commission in Translational Action*. In A. Chesterman (Ed.), *Readings in Translation Theory*. Helsinki: Oy Finn Lectura Ab, 1989.

¹¹ Olldashi Dh., *Fjalor politeknik frengjisht-shqip*, Tiranë, 1983.

¹² Kurti S., *Fjalor politeknik anglisht-shqip*, Tiranë, 1981.

MIDWAY UPON THE JOURNEY OF TRANSLATION: Digital insights into Dante's *Divine Comedy*

Eirini KOUTROUMPI,

Georgia MILIONI

University of Athens – NKUA

ABSTRACT

Dante Alighieri's *Divine Comedy* is an essential part of world literature, notable not only for its theological vision and poetic structure, but also for its enduring appeal across centuries and languages. With over seven centuries of influence, the poem continues to inspire new translations, interpretations, and forms of engagement. Each version negotiates the tension between fidelity to Dante's *terza rima* and the stylistic conventions of its own era. The emergence of digital humanities provides a novel framework for examining such texts, allowing researchers to investigate linguistic patterns, stylistic features, and translation trends through computational analysis.

This study applies a digital-humanities approach to compare Dante's original Italian text¹ with its English translation², rendered by Henry Wadsworth Longfellow in 1867. Through tools such as Python, Voyant Tools, and Tableau, the study aims to map lexical or thematic patterns across corpora (Blakesley 2017), applying text mining and visual analytics, and focusing on lexical patterns, stylistic features, and translation tendencies to a single, iconic work and its bestknown English rendering.

The present work is guided by three interrelated lines of inquiry. First, it identifies the most frequent and the most unique words in each *cantica* of Dante's original Italian text and compares them with those in Henry Wadsworth Longfellow's English translation. Second, it evaluates the degree of lexical equivalence between the two versions, asking whether the English rendering preserves the thematic and stylistic signature evident in Dante's own lexical choices. Third, it investigates largescale patterns across

¹ The Italian text was retrieved from Università Cattolica del Sacro Cuore's open repository, as a plain-text file (<https://dmf.unicatt.it/~della/pythoncourse18/commedia.txt>).

² The English version, translated by Henry Wadsworth Longfellow *The Divine Comedy of Dante Alighieri*, (Boston: Ticknor & Fields, 1867), was obtained from the Project Gutenberg's database (<https://www.gutenberg.org/files/1004/1004-0.txt>).

more than a hundred English translations³, examining each translator's country of origin, preferred verse form, and publication chronology, in order to determine how faithfully successive translators have retained Dante's structure and style and how these choices have evolved over time.

The research was conducted through a detailed word-level analysis, ensuring a granular examination of the texts under consideration. All data were carefully collected from the outset, drawing exclusively on pre-existing digital repositories and publicly available datasets. Importantly, the sources were free of copyright restrictions, allowing for unrestricted scholarly use and dissemination.

The formulation of the research questions took place prior to the initiation of the analysis, providing a clear framework to guide both the methodological choices and interpretive focus. Each digital tool employed was carefully selected for its ability to deliver precise and replicable results. In particular, the Python programming language (through custom-built scripts) was used to detect word frequency and lexical uniqueness with a high degree of accuracy.

Complementing the Python analysis, Voyant Tools and Microsoft Excel's new Data Analysis functionality were utilized to visualize textual trends and comparative metrics. To further contextualize the findings, Tableau was employed to process and represent metadata relating to 107 English translations of the *Divine Comedy*, classified by country of origin and translation form. This multi-tool approach ensured both methodological rigor and interpretive depth.

Most specifically, as far as the Text preprocessing is concerned, the Italian and English files were cleaned of paratext, split into three separate documents (Inferno, Purgatorio, Paradiso), tokenised, stopwords filtered, and stemmed. All preprocessing steps are reproducible via a c.a. 90line Python script using NLTK (see Appendix).

Regarding the lexical analysis, mostly Python scripts were used that output: a) total tokens, b) percentage of unique stems, and c) an ordered list of the N most frequent words ($\approx 10 \leq N \leq 100$, userdefined).

The Visual confirmation was mainly obtained through Voyant Tools in the following way: to validate the frequency lists, each cantica was uploaded to Voyant Cirrus and Term Freq panels.

Finally, the translationlandscape analysis was conducted by Tableau,

³ A hand curated spreadsheet derived from the Wikipedia list of English Commedia translations. Each row stores translator nationality, publication year, cantiche covered, and poetic form English Translations of the Divine Comedy, Wikipedia, last modified on 15/3/2025.

by firstly importing the 107row metadata sheet into Tableau, then creating a calculated field that counted translations per country; specific filters were applied that differentiated the poetic forms (*terza rima*, blank verse, prose, other). After that, three visualisations were exported: a treemap of verse forms, a line chart of cumulative translations by decade, and a choropleth for geographic distribution.

Text quality information in both original and translated text

A close examination of the English translation reveals the prominent use of second-person singular pronouns such as “thou”, “thee”, and “thy”. The form “thou” frequently appears as a subject (nominative), “thee” functions as the object (accusative or dative), and “thy” serves as the possessive (genitive). This recurring use reflects the translator’s attempt to preserve the elevated, solemn tone of the original, particularly in direct addresses, as Dante often speaks to the souls he encounters throughout his journey. Notably, the word “eyes” emerges frequently in *Purgatorio* and *Paradiso*, emphasizing the visual dimension of Dante’s experience as he witnesses both terrifying and divine spectacles. In *Paradiso*, the recurring appearance of the word “light” underscores the celestial and sacred atmosphere, particularly in scenes depicting the presence of the Virgin Mary. These lexical choices highlight the translator’s sensitivity to both the narrative’s spiritual depth and its intensely visual character.

	INFERNO	PURGATORIO	PARADISO		INFERNO	PURGATORIO	PARADISO
	TU	TU	QUEL		THOU	THOU	THOU
	QUEL	LA'	TU		ONE	US	ONE
	UN	QUANDO	COSI'		THE	ONE	THEE
	POI	POI	TANTO		SAID	THEE	UNTO
	DISSE	GIA'	POI		UPON	UPON	THY
	LA'	QUEL	CH'IO		US	SAID	MADE
	QUANDO	COSI'	SON (O)		UNTO	THY	LIGHT
	COSI'	OCCHI	OCCHI		MADE	UNTO	EYES
	GIA'	SE'	BEN		THE	EYES	DOTH
	SON (O)	BEN	QUAL		MASTER	MADE	UPON
WORDS / VOC DENSITY	32.326 (0,215%)	32.346 (0,211%)	31.739 (0,208%)	WORDS / VOC DENSITY	37.375 (0,107451%)	37.371 (0,105482%)	36.461 (0,1050163%)

Fig. 1. Most frequent words in the original text – Fig. 2 Most frequent words in the translation

WORD FREQUENCY COMPARISON

The word-frequency comparison reveals a similarity in the use of terms, but also a striking asymmetry in the top ten lists, that is in the actual order of frequency of these terms. In Longfellow’s version “thou”, “thee”, “thy” dominate; it could be assumed that the archaic pronouns are chosen to evoke Biblical diction, whereas the Italian text’s equivalents these pronouns are used,

but in a less frequent scale. Dante, on the other hand, seems to favour function words “che”, “non”, “per”, and spiritual nouns “Dio”, “amor” instead. The disparity underscores how English translators often compensate for Italian’s flexible word order by amplifying address pronouns, thereby shifting the reader’s perception from grand narrative to interpersonal dialogue.

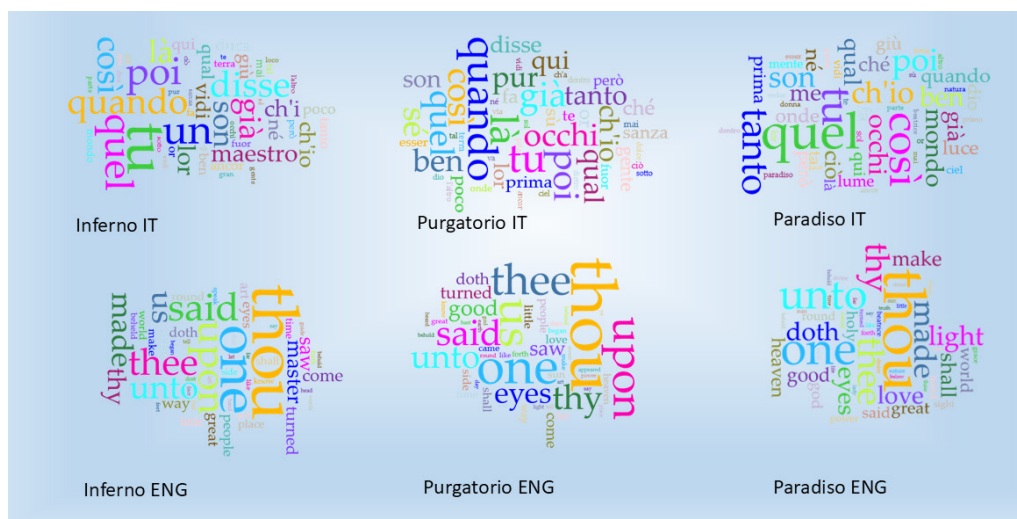
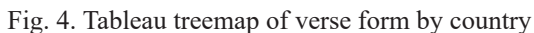

Fig. 3. Voygant Tools visualisation

TRANSLATION GEOGRAPHY AND VERSE FORM

Tableau was used to process and visualize metadata related to 107 English translations of the *Divina Commedia*, allowing for the transformation of raw data into well-structured and easily interpretable tables. Each translation was categorized by country of origin, date of publication, translator's name and nationality, the parts of the poem translated, the form of translation (e.g., *terza rima*, prose, blank verse), and relevant notes. To enable this analysis, an Excel file was prepared with appropriate geographic and chronological formatting, then uploaded into Tableau. The results revealed that 62% of the translations originated in the United Kingdom and 32% in the United States. Notably, British translators showed a strong preference for *terza rima*, which accounts for 44% of their translations, while American translators were more evenly divided between blank verse (38%) and *terza rima* (35%). In both countries, prose renderings remained relatively uncommon. An overlay of publication years indicates a surge in translations during the Victorian era (1860s-1890s), followed by a renewed diversification after the 1970s, an evolution that echoes the rise of modern translation studies. This visualization helped uncover not

As illustrated above, the majority of translations originated from these two countries, with the UK slightly leading in numbers.

A closer look at the preferred forms of translation by country reveals distinct tendencies in stylistic choices.

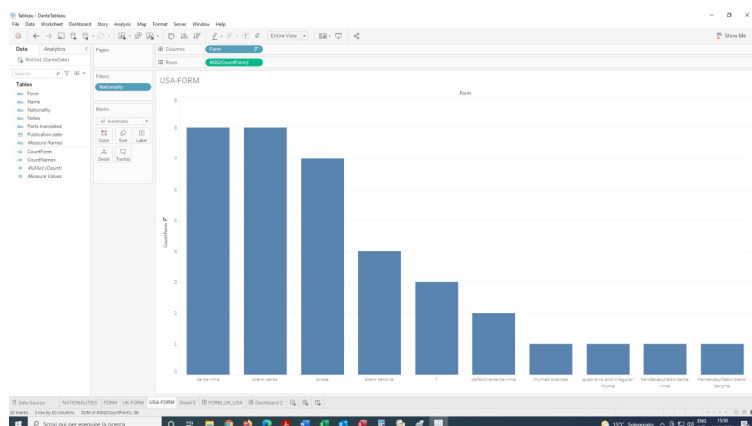

Fig. 6 Translator's preferences

British translators demonstrated a marked preference for preserving the poem's original structure, with *terza rima*⁴ being the most commonly adopted form. This was followed by prose versions and, in third place, by translations rendered in blank verse⁵. American translators, by contrast, favored both *terza rima* and blank verse almost equally, while prose versions occupied a more marginal role. These trends suggest differing national approaches to poetic fidelity and reader accessibility, shaped by literary tradition and target audience expectations.

This study demonstrates how digital tools can serve as powerful allies in comparative translation analysis, enabling researchers to explore both the surface patterns and deeper structures of literary texts. By applying Python scripts to perform word-level frequency and uniqueness analysis, and by complementing these findings with visualizations generated through Voyant Tools, Excel, and Tableau, we were able to gain both quantitative and qualitative insights into Dante Alighieri's *Divina Commedia* and its English translation by Henry Wadsworth Longfellow.

The comparison between the Italian original and the English rendering revealed significant lexical and thematic correspondences, confirming the translator's effort to retain much of the source text's essence. At the same time, the divergences – particularly in pronoun use, stylistic register, and certain thematic emphases – highlight the translator's interpretive choices, and the cultural-linguistic constraints inherent in cross-language literary

⁴ *Terza rima* is an Italian verse form consisting of stanzas of three lines (tercets). <https://www.britannica.com/art/terza-rima>

⁵ Blank verse form in poetry is an unrhyming verse in iambic pentameter lines.

transmission. For example, the prevalence of archaic pronouns in the English version introduces a tone not present in the Italian, reflecting 19th century aesthetic norms more than medieval Florentine diction. These findings confirm a key principle in translation studies: no translation is entirely neutral. Every version is a product of its linguistic context, cultural expectations, and the translator's poetic priorities.

Furthermore, the use of Tableau enabled a macro-level investigation of 107 English translations, revealing national preferences in verse form and historical patterns in translation production. The prominence of *terza rima* among British translators and the flexible use of blank verse among American counterparts suggest differing strategies for balancing fidelity with readability. Visualizing this data allowed us to trace the evolution of translation practices over time, including a notable surge during the Victorian era and a diversification in approach following the rise of modern translation theory in the late 20th century.

Looking forward, this methodology holds great potential for expansion. Future research could apply the same digital toolkit to additional canonical works, whether in poetry or prose, or to multilingual corpora containing multiple translations of the same text. Such comparative analyses would not only enhance our understanding of translational fidelity, but also contribute to the growing field of digital philology by offering reproducible, data-driven insights into the afterlife of literature across languages and epochs.

REFERENCES

- Blakesley, Jacob. "Distantly Reading Dante Translations" *Vertimo Studijos* 10 (2017): 65-75. https://www.academia.edu/36029472/Distantly_reading_Dante_translations (accessed March 16, 2025).
- Ferraro, Ginestra. "From Data to Visualisation: Dante's Divine Comedy as a Case Study" Paper presented at DH2020, Ottawa (Virtual), 2020. <https://doi.org/10.17613/0g8f-x945> (accessed March 16, 2025).
- Gibbs, Raymond W. *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*. Cambridge University Press, 1994.
- Grice, H. Paul. "Logic and Conversation" In *Syntax and Semantics, vol. 3: Speech Acts*, edited by Peter Cole and Jerry L. Morgan, 41-58. Academic Press, 1975.
- Hall, Crystal. "Review: *Dante Visualised*" In *Reviews in Digital Humanities*, edited by Roopika Risam and Jennifer Guiliano. December 13, 2021.

- <https://reviewsindh.pubpub.org/pub/dante-visualised> (accessed March 16, 2025).
- Longfellow, Henry Wadsworth, trans. *The Divine Comedy of Dante Alighieri*. Ticknor and Fields, 1867.
- Project Gutenberg. “*The Divine Comedy of Dante Alighieri* (Longfellow Translation, Plain-Text File)” <https://www.gutenberg.org/files/1004/1004-0.txt> (accessed March 16, 2025).
- Romano, Maurizio, and Claudio Conversano. “Stairway to Heaven: An Emotional Journey in *Divina Commedia* with Threshold-Based Naïve Bayes Classifier” *Machine Learning with Applications* (2024).
- Steier, Joshua. “A Characterization of Dante Alighieri: An NLP Approach to *The Divine Comedy*.” In *2019 IEEE MIT Undergraduate Research Technology Conference (URTC)*, 1-3. IEEE, 2019.
- Università Cattolica del Sacro Cuore. “*Commedia* (Plain-Text File)” <https://dmf.unicatt.it/~della/pythoncourse18/commedia.txt> (accessed March 16, 2025).
- Wikipedia contributors. “English Translations of the Divine Comedy” *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/English_translations_of_Dante%27s_Divine_Comedy (accessed March 16, 2025).
- Wikimedia Commons contributors. “Chronological List of English Translations from Dante, From Chaucer to the Present Day (Toynbee, 1905)” *Wikimedia Commons*. [https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Chronological_List_of_English_Translations_from_Dante,_From_Chaucer_to_the_present_day_\(Toynbee,_1905\).pdf&olddid=858139714](https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Chronological_List_of_English_Translations_from_Dante,_From_Chaucer_to_the_present_day_(Toynbee,_1905).pdf&olddid=858139714) (accessed March 16, 2025).

APPENDIX A – PYTHON SCRIPT

The Python code used to calculate lexical frequency and uniqueness

```
import nltk
# import what necessary from nltk
nltk.download('words')
nltk.download('punkt')
nltk.download('stopwords')
from nltk.corpus import stopwords
from nltk.tokenize import word_tokenize
from nltk.stem import PorterStemmer

#a function that contains all of my code
#The filename is the name of the file and the input of the main function for the three text files
def main(filename):
    # 1) Unique words

    # This reads file content as a stream
    # reads only
    with open(filename, 'r', encoding='cp1252') as file1:

        # This loads the text to variable s as string
        s = file1.read()
        #this is an example to verify the code
        #s = 'I am a student. This tests the program, in text file (or files).'

        # I remove the punctuation marks from the text
        punctuation_marks = [
            '!', '"', '#', '$', '%', '&', '(', ')', '[', ']', '{', '}', '-', '.', ':',
            ';', ',', '<', '>', '&', '&', '&'
        ]
        string_text = ""
        #for every character in s; if character is not a punctuation mark we save it in the string text variable
        for char in s:
            if char not in punctuation_marks:
                string_text += char
```

Fig. 7A. Python script (≈ 90 lines) used to calculate lexical frequency and uniqueness, 1/3

```

# This creates the set of all stop words in English
stop_words = set(stopwords.words('english'))

# This creates a list of the words of the text (tokenization)
word_tokens = word_tokenize(string_text)
# for the number of words
print(len(word_tokens))

# This removes stop words from the list of words
filtered_words = [
    w for w in word_tokens if not w.lower() in stop_words
]

# This stems the filtered words
ps = PorterStemmer()
stemmed_words = list(set([ps.stem(w) for w in filtered_words]))
# the following code prints the percentage of the unique words

print('{}% of unique words in {}'.format(
    len(stemmed_words) / len(word_tokens),
    filename[4:filename.index('.')]))
print("")
# =====
# 2) More frequent words
# this dictionary contains the words and their frequencies in the text

words_freq_dict = dict()
for w in filtered_words:
    if w not in words_freq_dict.keys():
        words_freq_dict[w] = 1
    else:
        words_freq_dict[w] += 1
    # the word_freq list is the list of the unique frequencies from the dictionary, sorted by descending order

```

Fig. 7B. Python script continues, 2/3

```

word_freq = sorted(list(set(words_freq_dict.values()))), reverse=True)
# the user decides the number of the most frequent words 20, 50, 100

N = int(input('N = '))

print(word_freq)
print(word_freq[0:N])
# the list li contains the tuples of the more N frequent words. On the left of each tuple there is the word, while on the right we can see the frequency
li = []
# the following code limits the choice of N. It can't be more than the total words
if len(word_freq) >= N:
    # for each frequency out of the N biggest frequencies
    for freq in word_freq[0:N]:
        # every word with the freq frequency is added to the li list
        for (word, fr) in words_freq_dict.items():
            if fr == freq:
                li.append((word, fr))
            # we print the element of the li list
        for (word, fr) in li:
            print((word, fr))
            # if false then print error
        else:
            print('error')

# main program
text_1 = '001_INFERNO.txt'
text_2 = '002_PURGATORIO.txt'
text_3 = '003_PARADISO.txt'
# alternate texts names to obtain the three different results
main(text_3)

```

Fig. 7C. Python script concluded, 3/3

**ANALIZË KRAHASUESE E PËRKTHIMIT TË POEMËS
GJERMANIA – NJË PËRRALLË DIMRI NGA HEINRICH
HEINE: PËRKTHIMI TRADICIONAL PËRBALLË
PËRKTHIMIT ME INTELIGJENCË ARTIFICIALE**

Eldonita GUCIA, Shqipe GASHI.

University of Prishtina.
eldonitagucia@gmail.com

ABSTRACT

This paper examines the translation of Heinrich Heine, focusing on a comparative analysis of translations carried out by different translators. Through a stylistic and literary analysis, the study aims to understand how various translators interpret and convey the poem's message, rhythm, and poetic sensitivity. Considering the complexity of Heine's language and his profound symbolism, the research explores the primary challenges posed by the translation of such a poem and the strategies employed to preserve as much of the original as possible.

An innovative aspect of this study is the comparison between traditional translations and one produced by artificial intelligence. For this purpose, Heine's selected poem was translated using an advanced AI model and then compared to classical human translations. This analysis seeks to uncover the differences between human and algorithmic approaches by examining elements such as rhythm, poetic sensitivity, semantic accuracy, and the preservation of the original style.

The study's findings reveal that while human translators provide more nuanced and aesthetically rich interpretations, artificial intelligence offers a more structured, yet often emotionally and stylistically limited, approach. In conclusion, the paper suggests that poetry translation remains an artistic process requiring human intuition and intervention, whereas technology may serve as a supportive tool, but not a substitute for the literary translator.

Key words: Heine, classical translation, AI translation, German, Albanian.

1. MBI PROBLEMATIKËN E PËRKTHIMIT

Përkthimi përfaqëson një nga veprimtaritë më komplekse brenda studimeve gjuhësore, duke kërkuar aftësi që tejkalojnë njohjen mekanike të dy ose më shumë gjuhëve. Ai është një proces i thellë ndërmjetësimi, jo vetëm gjuhësor, por edhe kulturor, i cili sfidon përkthyesin në nivele të shumta: nga kompetenca gjuhësore teknike deri te njohuritë e ndërlikuara rreth konteksteve kulturore të gjuhës burimore dhe të synuar. Kjo nënkupton se përkthyesi duhet të jetë në gjendje të lexojë dhe interpretojë tekstin përtej fjalës së shkruar, duke marrë parasysh nëntekstin, ngarkesën kulturore dhe konotacionet që shpesh nuk kanë ekuivalent të qartë në një gjuhë tjetër.

Në këtë kuadër, dy fusha kompetencash shfaqen si themelore për realizimin e një përkthimi të suksesshëm: kompetenca gjuhësore dhe kompetenca kulturore. E para lidhet me zotërimin e sistemit gjuhësor – të sintaksës, semantikës, stilistikës dhe normave pragmatike – ndërsa e dyta përfshin të kuptuarit e thelluar të normave kulturore, kodeve simbolike, konteksteve historike dhe referencave shoqërore që ndikojnë drejtpërdrejt në mënyrën se si përjetohe dhe kuptohet një tekst. Mungesa e harmonisë mes këtyre dy aspekteve mund të çojë në përkthime që, megjithëse të sakta në formë, dështojnë të komunikojnë përmbajtjen dhe tonin e vërtetë të autorit origjinal.¹

Ky kompleksitet rritet në mënyrë të ndjeshme kur objekti i përkthimit është poezia. Si një formë e koncentruar dhe artistike e gjuhës, poezia mbart në vetvete një ngarkesë të veçantë estetike përmes përdorimit të figurave letrare, ritmit, rimës, metaforës dhe strukturës së vargut elemente që shpesh nuk janë të bartshme në mënyrë lineare në një gjuhë tjetër.

Përkthimi poetik, në këtë kontekst, nuk përbën vetëm një përkthim gjuhësor, por një akt krijues, ku përkthyesi duhet të ruajë një ekuilibër delikat midis përmbajtjes semantike dhe shprehjes formale, duke synuar që lexuesi i gjuhës së synuar të përjetojë emocionin dhe thelbin estetik në mënyrë sa më të afërt me origjinalin.

Përkthimi i poezisë paraqet një sfidë për përkthyesin; pasi kërkesa kryesore që i parashtrahet është që përkthimi të jetë besnik ndaj origjinalit. Megjithëse ekzistojnë mospajtime mes përkthyesve dhe kritikëve letrarë lidhur me kuptimin e saktë të termit “besnikëri” shumica bien dakord se një vepër mund të konsiderohet përkthim i pranueshëm dhe normal vetëm kur

¹ Ragab M. Abdelaty, “Kompetenzen und Herausforderungen für Übersetzer im Zeitalter der Künstlichen Intelligenz,” *BSU International Journal of Humanities and Social Science* 6, nr. 2 (2024): 31–54.

përcillen në mënyrë të plotë përmbajtja, forma dhe stili i tekstit origjinal. Kjo do të thotë se përkthyesi duhet të ruajë jo vetëm kuptimin e fjalëve, por edhe strukturën dhe tonalitetin e poezisë, në mënyrë që të transmetojë në gjuhën e synuar të njëjtën ndjesi dhe efekt artistik që ka vepra burimore.²

Një përkthyes i përkushtuar i poezisë përpiket, së pari, të identifikojë elementët më thelbësorë të veprës që do të përkthejë, sepse vetëm kështu mund të arrijë të përcjellë edhe elementët e tjerë poetikë si figura stilistike, rima, asonanca apo aliteracione. Qëllimi është që në rikrijimin poetik të përkthimit të ruhen elementë të ngjashëm, të përafërt ose me vlerë të barabartë me ato të poezisë origjinale. Përkthyesi i poezisë përballet patjetër me dilema të shumta gjatë rikrijimit të strukturës semantike të veprës. Këto dilema lidhen si me elementët e origjinalit që duhet të sakrifikohen, ashtu edhe me ato vlera poetike që duhet të përshtaten në sistemin gramatikor, stilistik dhe poetik të gjuhës së përkthimit. Në shumicën e rasteve, përkthyesi e kupton se mospajtimi midis poezisë origjinale dhe asaj të përkthyer nuk është vetëm leksikor, por edhe në nivelin e metrit, rimave dhe tonalitetit. Përkthyesi më i suksesshëm është ai që posedon talent poetik dhe njohuri të thella të poezisë dhe artit poetik. Nëse përkthyesi është edhe vetë poet, ai përballet me dy mundësi: ose të rikrijojë një poezi duke respektuar normat, parimet dhe format e origjinalit, ose të krijojë një poezi të re, që i ngjan shumë veprës origjinale. Duke qenë se përkthimi i poezisë është një art kompleks, shumë përkthyes pa talent në këtë fushë shmangen nga përkthimi i poezisë.³

Ka raste kur përkthyesi është i bindur se, duke përkthyer vetëm kuptimin e një poezie, ka përmbushur detyrën e tij si përkthyes. Megjithatë, në këtë mënyrë jo vetëm që nuk realizohet një përkthim i vërtetë i origjinalit, por edhe në aspektin poetik humbet shumë më tepër sesa fitohet. Kjo ndodh për shkak se përkthyesi nuk merr parasysh elementët tjerë përbërës të poezisë, të cilët janë thelbësorë për natyrën e saj – si eufonia, figurat letrare, simbolet dhe ritmi. Në vend që të ndërhyjë me një liri të arsyetuar për të përshtatur këta elementë, ai shpesh i qëndron besnik fjalë për fjalë origjinalit, duke menduar se në këtë mënyrë do të shmangë sfidat e përkthimit. Në vend që të aplikojë strategji si zhvendosja, zëvendësimi, transformimi apo ndërrimi i figurave ose leksikut, ai përpiket me çdo kusht të ruajë fjalët dhe kuptimin e tyre të drejtpërdrejtë. Por në këtë rast, ai harron se poezia nuk është thjesht përmbledhje fjalësh, por mbart edhe një strukturë emocionale të brendshme, e cila duhet të rikrijohet

² Naim Kryeziu, Hajnrih Hajne: poet i lirisë dhe i dashurisë; vepra letrare e Hajnes dhe jehona e saj te shqiptarët (Prishtinë: Rozafa, 2012), 226.

³ Kryeziu, Hajnrih Hajne, 230.

me ndjeshmëri dhe finesë poetike në gjuhën e përkthimit.⁴

Pra, përkthyesi luan gjithashtu rolin e një gjykuesi kritik dhe arrin sukses vetëm atëherë kur përkthimi i tij jo vetëm që i qëndron besnik origjinalit në formë dhe përmbajtje, por njëkohësisht pranohet dhe vlerësohet pozitivisht nga lexuesi.

2. ANALIZË KRAHASUESE E PËRKTHIMIT TË POEMËS GJERMANIA – NJË PËRRALLË DIMRI NGA HEINRICH HEINE: PËRKTHIMI TRADICIONAL PËRBALLË PËRKTHIMIT ME INTELIGJENCË ARTIFICIALE

Poema “Gjermania, Një përrallë dimri” cilësohet si një ndër poemat më të mirënjohura politike të letërsisë gjermane e shkruar gjatë një udhëtimi imagjinar në Gjermani në nëntor. Rrëfimtari, pas 13 vitesh në mërgim, kthehet me mall, por shpejt zhgënjehet nga realiteti: censura, militarizmi, ndikimi i kishës dhe mungesa e lirisë mbizotërojnë. Ai ironizon simbolët kombëtarë si Perandori Barbarossa dhe Katedralja e Këlnit, dhe sulmon hipokrizinë politike e fetare. Në ëndrra dhe dialogë alegorikë, përballon frikat, kujtimet dhe bindjet e tij revolucionare. Në fund, ndonëse e sheh të ardhmen e Gjermanisë si të errët, ruan shpresën se një brez i ri do të luftojë për liri, drejtësi dhe mendim të lirë.⁵

Poema për lexuesin shqiptar u bë e njohur përmes përkthimit të poemës në shqip nga poeti dhe përkthyesi i shquar Lasgush Poradeci në 1959, pas përkthimit të Poradecit kemi edhe versionin e Shvarcit.

Në këtë punim përdoret një metodologji krahasuese e cila përfshin analiza leksikosemantike, stilistike dhe kulturore, me qëllim të vlerësimit të mënyrës se si poezia origjinale përcillet në gjuhën e synuar. Analiza fokusohet në ruajtjen e kuptimit, figurave letrare, ritmit dhe elementeve kulturore, si dhe në dallimin mes besnikërisë ndaj tekstit burimor dhe lirive kreative të përkthyesit. Krahasimi bëhet duke shqyrtuar strukturën formale dhe funksionin e përkthimit për lexuesin.

Krahasimi i përkthimit të orgjinalit me versionet e përkthimit në shqip duke ndjekur rradhën kronologjike të këtyre tri përkthimeve.

Strofa e tretë e kreut të dymbëdhjetë në orgjinalin gjermanisht:

*Das sind die Wölfe, die heulen so wild,
Mit ausgehungerten Stimmen*

⁴ Kryeziu, Hajnrih Hajne, 231.

⁵ Heinrich Heine, Deutschland. Ein Wintermärchen, in Neue Gedichte (Hamburg: Hoffmann und Campe, 1844)

*Wie Lichter in der Dunkelheit
Die feurigen Augen glimmen.⁶
Strofa në Versionin e Poradecit:
Janë ujqit q'ulurisin egërsisht
me zerin e uritur,
shkëlqim e shkëndija nëpër terr
nga sytë duke qitur.⁷*

Perkthimi i Shvarcit tingellon kështu:
*Ah, ishin ujqër të uritur
me ata zëra të pështirë
dhe sytë e zjarrtë u shkëndijonin
si thëngjijtë në errësirë!⁸*

Pothuajse në të dy versionet e kësaj strofe është ruajtur, në një masë të pranueshme, si struktura semantike ashtu edhe ajo ritmike e poezisë origjinale. Megjithatë, përkthimi i Poradecit dallohet për një qasje më të saktë dhe më të ndjeshme, duke ofruar një version të ngrohtë dhe estetikisht të arrirë. Në tërësinë e vet, ky përkthim i qëndron besnik Heine-s, jo vetëm në përmbajtje, por edhe në tonin dhe karakterin poetik të vargjeve.

Nga ana tjetër, shqipërimi i Robert Shvarcit lexohet rrjedhshëm dhe ka një ritëm të natyrshëm, por në disa segmente – veçanërisht në dy vargjet e para – ai ndërhyr me një liri interpretuese më të theksuar. Kjo vërehet në përdorimin e pasthirmës “Ah”, e cila nuk është e pranishme në origjinal, si dhe në heqjen e togfjalëshit “ulërijnë egërsisht”, që ka funksion të rëndësishëm për forcën ekspresive të poezisë. Përveç kësaj, për të ruajtur rimën në shqip, ai shton epitetin “të pështirë”, një element që nuk ekziston në versionin gjerman. Këto ndërhyrje, ndonëse mund të jenë të justifikuara nga nevoja e përshtatjes formale, përfaqësojnë një shkallë të caktuar largimi nga besnikëria ndaj origjinalit në aspektin përmbajtësor.

Kurse këtu me poshtë kemi versionin e ChatGBT, versioni i cili jepet kur kërkojm një përkthim me stilistik dhe letrar.

⁶ Heine, Deutschland. Ein Wintermärchen. (1844)

⁷ Hajnrih Hajne, Gjermania. Një përrallë dimri, përkthyer nga Lasgush Poradeci (Tiranë: Ndërrmarja Shtetërore e Botimeve “Naim Frashëri”, 1959).

⁸ Hajnrih Hajne, Gjermania. Një përrallë dimri, përkthyer nga Robert Shvarci (Tiranë: Shtëpia botuese “Naim Frashëri”, 1990), 25–26.

Versioni i AI:

Versioni në formë poetike në shqip i AI:

Janë ujë të egër që ulërijnë natën,

Me zëra të uritur që shpojnë qetësinë,

Si drita që në terrin ndez shpresën,

U flakërojnë sytë me egërsi dhe trishtim.⁹

Versioni i ChatGPT-it ofron një adaptim të lirë dhe letrar të strofës origjinale të Heine-s, me një ton më të butë dhe emocional. Ndërsa ruan idenë themelore të ujqërve që ulërijnë në errësirë me sy të ndezur, ai shton elementë që nuk ndodhen në tekstin origjinal, si “shpresa” dhe “trishtimi”, duke e zhvendosur poezinë drejt një leximi më reflektiv. Ky version është stilistikisht i rrjedhshëm dhe i kuptueshëm për lexuesin modern, por i largohet figuracionit të ashpër dhe të errët të Heine-s, duke humbur një pjesë të intensitetit simbolik dhe vizual të origjinalit. Në thelb, është më shumë një përpunim poetik sesa një përkthim besnik.

Strofa e katër e kreut të dymbëdhjetë në origjinalin në gjermanisht:

Sie hörten von meiner Ankunft gewiss,

die Bestien, und mir zur Ehre

illuminierten sie den Weg

und singen sie ihre Chöre.¹⁰

Në versionin e Poradecit:

Dëgjuan se ardha sigurisht

Dhe, për të më nderuar,

i dhanë pyellit të zi një ndriçim,

në kor duke kënduar.¹¹

Në versionin e Shvarcit:

Me siguri e morën vesh që erdha

dhe, për të më nderuar,

e llamburitën pyllin tejendanë,

në kor duke kënduar.¹²

Në të dy versionet e kësaj strofe, si te Poradeci ashtu edhe te Shvarci,

⁹ Marr nga ChatGBT: <https://openai.com/de-DE/chatgpt/overview/> (Maj, 2025)

¹⁰ Heine, Deutschland. Ein Wintermärchen. (1844)

¹¹ Hajne, Gjermania. Një përrallë dimri (1959)

¹² Hajne, Gjermania. Një përrallë dimri (1990)

vërehet një prirje drejt një përkthimi më prozaik, veçanërisht për shkak të përdorimit të paskajores dhe të mënyrës përcjellore në fund të vargjeve të dytë dhe të katërt. Kjo zgjedhje duket se është bërë në funksion të ruajtjes së skemës së rimës së ndërprerë, por mund të ishte realizuar lehtësisht edhe në forma të tjera poetike më të natyrshme. Përdorimi i pjesores, që është baza për ndërtimin e këtyre formave të pashtjelluara të foljes, ndikon në zbehjen e melodisë së vargut dhe e ul ngarkesën ritmike e muzikale të poezisë, duke e bërë tekstin të tingëllojë më afër një ndërtimi sintaksor të zakonshëm sesa një krijimi me ngarkesë të lartë estetike.

Versioni i AI:

*Ata dëgjuan për ardhjen time,
bishat, në nderin tim,
ndriçuan rrugën time,
dhe këndojnë me zë të lirë.*¹³

Versioni i ChatGPT është më i thjeshtë dhe më modern, duke përdorur një gjuhë të qartë dhe të rrjedhshme. Ai përqendrohet kryesisht në kuptimin bazë, por humbet nuancat poetike dhe figuracionin më të pasur që kanë versionet e Poradecit dhe Shvarcit. Ndryshe nga ata, ChatGPT nuk ruan plotësisht atmosferën dramatike dhe stilistikën e thellë të origjinalit.

Strofa e pestë e kreut të dymbëdhjetë në origjinalin gjermanisht:

*Das ist ein Ständchen, eich merke es jetzt,
ich soll gefeiert werden!
Ich warf mich gleich in Postur
Und sprach mit gerührten Gebärden.*¹⁴

Kjo strofë e përkthyer nga Poradeci:

*Kjo është një serenadë, e kuptoj
Se dua të më lëvdrojnë!
U vura shpejt në mprojtje dhe flas
Me fjalë që më tundojnë.*¹⁵

Shvarci po të njejtin strofë e përkthen kështu:

*Mandje mu duk se ish një serenatë,
dhe, meqë po më bënin goxha nder,
mora një pozë prej aktori
e u mbajta një fjalim në terr.*¹⁶

¹³ Marr nga ChatGBT: <https://openai.com/de-DE/chatgpt/overview/> (Maj, 2025)

¹⁴ Heine, Deutschland. Ein Wintermärchen. (1844)

¹⁵ Hajne, Gjermania. Një përrallë dimri (1959)

¹⁶ Hajne, Gjermania. Një përrallë dimri (1990)

Në të dyja versionet e përkthimit në shqip përkthimi ka mangësi nga ana kuptimore në krahasim me origjinalin. Kështu, ndërsa te Poradeci vargu i dytë është përkthyer ashtu siq duhet, me fjali kundrinore, folja “*feiern*“ e origjinalit gjermanisht është përkthyer “*lëvdoj*“, te versioni i Shvarcit janë bërë disa ndryshime në varg, të cilat shtrembërojnë kuptimin.

Version i ChatGPT:

*Kjo është një serenatë, e kuptoj tani,
duhet të festohem unë!
Menjëherë mora një qëndrim të rëndësishëm
dhe fola me gjeste të prekura.*¹⁷

Versioni i ChatGPT karakterizohet nga një qasje më besnike ndaj tekstit origjinal, si në aspektin semantik ashtu edhe në tonin ironik të vargjeve. Përkthimi është i qartë dhe gjuhësisht korrekt, por i mungon ritmi poetik dhe ngarkesa stilistike që e bën një poezi të tingëllojë natyrshëm në gjuhën synuese.

Strofa e fundit e kreut të dymbdhjetë në origjinalin në gjermanisht:

*Das war die Rede, die ich heil,
ganz ohne Vorbereitung;
verstümmelt hat Kolb sie abgedruckt
in der Allgemeinen Zeitung.*¹⁸

Këtë strofë Poradeci e ka përkthyer kështu:

*Ky ish fjalimi, që mbajta krejt
Pa punë të paragatitshme;
të qethur, Kolbi ja dha për botim
“Gazetës së Përgjithshme”.*¹⁹

Shvarci e ka përkthyer në këtë mënyrë këtë strofë:

*Ky qe fjalimi që u mbajta –
Dhe s’isha as i përgatitur!
pa në gazetë ma botoi ai Kolbi
të sakatuar dhe të shkalafitur!*²⁰

Te versioni i Poradecit, strofa është përkthyer me shumë saktësi nga ana kuptimore, mirpo ruajtja e strukturës sintaksore e origjinalit ka bërë që këto katër vargje të tingëllojnë pak a shumë sikurse dicka prozaike, pastaj ndajfolja krejt, krijon një lloj paqartësie në përdorimin e saj, pastaj te togfjalëshi “*punë*

¹⁷ Marr nga ChatGBT: <https://openai.com/de-DE/chatgpt/overview/> (Maj, 2025)

¹⁸ Heine, Deutschland. Ein Wintermärchen. (1844)

¹⁹ Hajne, Gjermania. Një përrallë dimri (1959)

²⁰ Hajne, Gjermania. Një përrallë dimri (1990)

të paragatitshme“ ku mbiemri *“paragatitshme”* nuk ekziston fare në gjuhën shqipe.

Ndërsa përkthimi që i ka bërë Shvarci kësaj strofe është më i saktë, si nga ana kuptimore ashtu edhe nga ajo ritmike.

Versioni i ChatGPT:

Ky ishte fjalimi që mbajta,

krejt pa përgatitje;

Kolbi e botoi të copëtuar

*në gazetën Allgemeine Zeitung.*²¹

Versioni i ChatGPT ofron një përkthim të saktë dhe besnik ndaj kuptimit të origjinalit, duke ruajtur edhe tonin ironik të vargjeve. Megjithatë, përkthimi mbetet në një formë më prozaike dhe nuk arrin të sjellë ritmin dhe hijeshinë e një vargu poetik, gjë që e bën më të përshtatshëm për lexim shpjegues sesa për përjetim estetik.

Nga ajo se çfarë u analizua deri tani, lë të kuptohet që përkthimi i poezisë kërkon një balancë të kujdesshme mes besnikërisë ndaj origjinalit dhe kreativitetit stilistik. Përkthyesi duhet të jetë i aftë të kapë jo vetëm mesazhin dhe përmbajtjen semantike, por edhe elementët stilistikë si ritmi, rima, aliteracionet, metaforat dhe ndjeshmërinë emocionale të origjinalit. Poezia ka një strukturë unike, ku çdo fjalë dhe tingull ka rëndësi për ndërtimin e atmosferës dhe ndikimit estetik. Përkthimi duhet të rikrijojë këtë përvojë tek lexuesi i gjuhës së synuar, duke ruajtur ekuilibrin mes besnikërisë ndaj origjinalit dhe lirisë kreative që lejon adaptimin e tekstit në mënyrë artistike.

3. KONKLUZION

Analiza krahasuese e përkthimit të poemës Gjermania – një përrallë dimri nga Heinrich Heine tregon qartë sfidat dhe kompleksitetin e përkthimit letrar, veçanërisht kur bëhet fjalë për poezi me ngarkesë të fortë historike, politike dhe stilistike. Përkthimi i Lasgush Poradecit dallohet për ruajtjen e tonit poetik dhe përkushtimin ndaj origjinalit, ndërsa ai i Robert Shvarcit sjell një gjuhë më moderne dhe rrjedhshmëri, por me më shumë liri interpretuese. Nga ana tjetër, versioni i gjeneruar nga inteligjenca artificiale megjithëse versionet e AI-së arrijnë të jenë të kuptueshme, të qarta dhe të stilizuara në një mënyrë moderne, ato shpesh dështojnë të ruajnë thelbin poetik dhe intensitetin emocional të origjinalit. Përkthimi i gjeneruar nga AI priret të jetë më neutral në ton dhe më i zbutur në shprehje, duke humbur ironinë

²¹ Marrë nga ChatGBT: <https://openai.com/de-DE/chatgpt/overview/> (Maj, 2025)

therëse, groteskun simbolik dhe ngarkesën politike të vargjeve të Heine-s. Për shembull, shtimi i fjalëve si “shpresë” dhe “trishtim” – që nuk ekzistojnë në origjinal – përfaqëson një interpretim emocional që mund të ndryshojë krejtësisht atmosferën e vargjeve. Po ashtu, në disa raste, përkthimi bëhet më shumë prozaik se poetik, me mungesë rime, ritmi dhe figuracioni stilistik që janë thelbësore për një poezi të fuqishme. Në përpjekje për të ruajtur qartësinë semantike, versioni i AI shpesh sakrifikon thellësinë artistike dhe karakterin ironik të Heine-s, duke e bërë poezinë të tingëllojë më si përkthim teknik sesa si krijim letrar.

Në tërësi, kjo analizë dëshmon se përkthimi i poezisë është një akt krijues që kërkon ekuilibër të ndjeshëm mes besnikërisë ndaj origjinalit dhe lirisë artistike. Përkthyesi duhet të kapë jo vetëm kuptimin leksikor, por edhe tonin, ritmin, figuracionin dhe emocionin – elemente që, në të shumtën e rasteve, inteligjenca artificiale ende nuk i zotëron plotësisht.

4. BIBLIOGRAFIA

- Abdelaty, Ragab M. 2024. “Kompetenzen und Herausforderungen für Übersetzer im Zeitalter der Künstlichen Intelligenz.” *BSU International Journal of Humanities and Social Science* 6 (2): 31–54.
- Bubenhofer, Noah, dhe Philipp Dreesen. „Das Konzept ‘Übersetzen’ in der digitalen Transformation: Soziolinguistische Reflexion des Maschinellen Übersetzens.“ *Germanistik in der Schweiz* 16 (2020): 26–49. <https://doi.org/10.5167/uzh-195512>.
- Hajnrih Hajne: “Gjermania. Një përrallë dimri“, përkthyer nga Lasgush Poradeci, Ndërrmarja Shtetërore e Botimeve “Naim Frashëri“, Tiranë 1959.
- Hajnrih Hajne: “Gjermania. Një përrallë dimri“, përkthyer nga Robert Shvarci, Shtëpia botuese “Naim Frashëri“, Tiranë 1990, faqe 25-26.
- Heine, Heinrich. Deutschland. Ein Wintermärchen. In *Neue Gedichte*, 1–72. Hamburg: Hoffmann und Campe, 1844.
- Kryeziu, Naim. Hajnrih Hajne: poet i lirisë dhe i dashurisë; vepra letrare e Hajnes dhe jehona e saj te shqiptarët. Prishtinë: Rozafa, 2012. Faqe 223-231.
- Laskowski, Marek. “Translatorische Herausforderungen der phraseologischen Wendungen am Beispiel des literarischen Textes Die Blechtrommel. Zur Übersetzung.” *Studia Translatoria* 7 (2007): 35–50. https://www.studia-translatorica.pl/articles/07/11_laskowski.pdf.

Zhao, Dan. "Difficulties in Poetry Translation." *Sino-US English Teaching* 18, no. 6 (June 2021): 165–68. <https://www.davidpublisher.com/Public/uploads/Contribute/60d54a3738c3b.pdf>.

NDIKIMI I TEKNOLOGJISË NË TEORITË E PËRKTHIMIT

Elham Jashari

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja-UT,
Departamenti Gjuhëve Sllave dhe Ballkanike
elhamjashari07@gmail.com

Abstract

This paper examines the transformative impact of digital technologies on contemporary translation theories, with a focus on neural machine translation, CAT tools, and artificial intelligence. It argues that these technologies no longer function merely as auxiliary tools, but fundamentally reshape key concepts of the field, such as equivalence, agency, authorship, and communicative purpose. By intertwining functionalist, descriptive, and posthumanist perspectives, the study highlights the tensions and conceptual gaps that emerge through technological mediation. The analysis draws on the works of leading scholars such as Michael Cronin, Anthony Pym, Sharon O'Brien, and Dorothy Kenny. In conclusion, it underscores the need for a new theoretical paradigm that embraces hybrid authorship, co-agency, and algorithmic interaction in the construction of translational meaning.

Keywords: Digital technologies, Translation theories, Equivalence, Agency, Algorithmic interaction

HYRJE

Integrimi i teknologjisë në fushën e përkthimit ka transformuar jo vetëm rrjedhat e punës dhe mjetet, por ka nxitur edhe rishqyrtime të thella teorike brenda fushës së Studimeve të Përkthimit. Ndërsa teoritë e hershme të përkthimit ishin të rrënjosura në paradigma gjuhësore, letrare ose kulturore, dekadat e fundit kanë përjetuar një kthesë teknologjike, ku prania e mjeteve të ndihmuara nga kompjuteri, sistemeve të përkthimit automatik dhe mjediseve digjitale ka kërkuar rivlerësimin e supozimeve të qëndrueshme si autorësia, besnikëria dhe agjencia e përkthyesit.

Modelet klasike teorike—si teoria e ekuivalencës dinamike dhe formale e Eugene Nida-s, e cila theksonte reagimin e marrësit dhe riprodhimin besnik të kuptimit—ishin të mbështetura në koncepte komunikimi të përqendruara tek njeriu (Nida, 1964). Po ashtu, Teoria Skopos e Hans Vermeer-it, e formuluar

në fund të viteve 1970, fokusohet në zgjedhjet strategjike të përkthyesit për të përmbushur një funksion komunikativ (Vermeer, 1989). Në të njëjtën mënyrë, Studimet Përshkruese të Përkthimit (DTS) të Gideon Toury-t vinin theksin mbi normat që drejtojnë sjelljen e përkthyesit në kontekste specifike sociokulturore (Toury, 1995). Këto korniza, ndonëse ende themelore për fushën, janë zhvilluar përpara përhapjes së gjerë të teknologjisë digjitale dhe si të tilla nuk marrin parasysh bashkëpunimin njeri-makinë, ndikimin algoritmik apo vendimmarrjen e bazuar në të dhëna.

Si rrjedhojë, studiuesit kanë filluar të adresojnë këtë boshllëk teorik, duke argumentuar se teoritë moderne të përkthimit duhet të tejkalojnë modelet antropocentrike. Anthony Pym, për shembull, vë në dukje ndryshimin e paradigmit në trajnimin profesional dhe në pritshmëritë ndaj përkthyesve për shkak të përkthimit makinerik dhe post-redaktimit, duke theksuar se mjetet teknologjike formësojnë jo vetëm mënyrën se si prodhohen përkthimet, por edhe si konceptohet kompetenca e përkthyesit (Pym, 2011). Michael Cronin e çon më tej këtë argument, duke sugjeruar se mjediset digjitale sfidojnë themelet e vetë teorisë humaniste të përkthimit. Në veprën e tij *Translation in the Digital Age*, ai pohon se nocionet tradicionale si kuptimi i qëndrueshëm, autorësia unike dhe dukshmëria e përkthyesit destabilizohen në një peizazh të ndërmjetësuar nga teknologjia dhe qëndrimi posthumanist (Cronin, 2013).

Kjo “kthesë teknologjike” ngre gjithashtu pyetje epistemologjike: Cili është roli i përkthyesit kur makineritë ndërmjetësojnë gjithnjë e më shumë kuptimin? A janë teoritë tradicionale të afta të shpjegojnë një realitet ku agjencia është e shpërndarë mes njerëzve dhe algoritmeve? Këto pyetje kërkojnë një rishikim të thelluar të teorive të përkthimit për të reflektuar ndërthurjen gjithnjë më të madhe midis njohjes njerëzore dhe asaj makinerike.

Ky punim shqyrtues eksploron se si teknologjia—veçanërisht përkthimi makinerik me rrjete nervore, sistemet e kujtesës së përkthimit, ambientet e post-redaktimit dhe ndërmjetësimi algoritmik—ka ndikuar dhe ka riformësuar teoritë kryesore të përkthimit. Fokusi përfshin ndikimet në teoritë klasike (p.sh., ato të bazuara në ekuivalencë), funksionaliste (p.sh., Skopos) dhe përshkruese (p.sh., DTS), si dhe implikimet për agjencinë e përkthyesit, autorësinë dhe subjektivitetin. Nuk trajtohen në mënyrë të detajuar praktikatat e lokalizimit, përkthimi i lojërave video ose teknologjitë audiovizive, edhe pse këto fusha prekin ndonjëherë çështjet më të gjera teorike të diskutueshme.

Në përfundim, punimi sugjeron shfaqjen e një paradigme të re—që mund të quhet ndërmjetësim teknologjik—e cila riformulon konceptet e ekuivalencës, funksionalitetit dhe normativitetit në praktikën dhe teorinë e

përkthimit. Përmes një analize kritike të punimeve të studiuesve si Anthony Pym, Michael Cronin, Sharon O'Brien, Dorothy Kenny e të tjerë, theksohet mënyra se si teoria e përkthimit po evoluon për t'iu përgjigjur sfidave dhe mundësive që sjellin mjetet digjitale dhe njohja e ndarë njeri-makinë.

Ndryshimi Teknologjik dhe Kufijtë Teorikë të Përkthimit

Integrimi i teknologjive digjitale në proceset e përkthimit—sidomos përkthimi makinerik me rrjete nervore (NMT), sistemet e kujtesës së përkthimit dhe mjetet me inteligjencë artificiale (AI)—ka ngritur pyetje themelore lidhur me vetë thelbin e përkthimit dhe me kornizat teorike që përdoren për ta përkufizuar dhe studiuar atë (Pym, 2010; Gaspari, 2015). Këto përparime kanë krijuar modalitete të reja të prodhimit të përkthimit që e zbehin ndarjen tradicionale ndërmjet autorësisë njerëzore dhe përpunimit nga makina (O'Brien, 2018). Si pasojë, studiuesit gjithnjë e më shumë pyesin nëse modelet e vjetra teorike, të zhvilluara në kontekste para-digjitale, janë ende të mjaftueshme për të shpjeguar spektrin e plotë të fenomeneve përkthimore të sotme (Pym, 2011).

Historikisht, teoria e përkthimit ka vënë theksin mbi koncepte si ekuivalenca, besnikëria, funksionaliteti dhe ndërmjetësimi kulturor, ku përkthyesi njerëzor është parë si pika qendrore e vendimmarrjes, interpretimit dhe krijimtarisë. Megjithatë, ngritja e sistemeve të automatizuara sfidon këto supozime. Për shembull, në kontekste ku përkthimi gjenerohet pothuajse tërësisht nga një motor NMT dhe më pas redaktohet nga një përkthyes, lindin pyetje rreth autorësisë, qëllimit dhe klasifikimit të produktit final (Moorkens, 2018; Pym, 2011). A mund të konsiderohen këto përkthime “tradicionale” në kuptimin klasik të fjalës, apo kemi të bëjmë me produkte hibride që kërkojnë një fjalor konceptual të ri?

Kjo dilemë pasqyron atë që disa studiues e përshkruan si një ndryshim paradigmë, ku modelet teorike ekzistuese bëhen të papërshtatshme për shkak të shfaqjes së fenomeneve të reja që nuk hyjnë në fushën e tyre shpjegues. Në këtë kuptim, studimet e përkthimit mund të jenë në prag të një ndryshimi të tillë, të nxitur nga dominimi në rritje i përkthimit të bazuar në algoritme dhe i mjeteve digjitale bashkëpunuese (O'Brien, 2018).

Michael Cronin është ndër zërat më të rëndësishëm që kërkon një rilindje teorike në përgjigje të tronditjes teknologjike. Ai argumenton se përkthimi duhet të rimendohet nga një perspektivë posthumaniste, e cila e koncepton përkthyesin si pjesë e një rrjeti më të gjerë agentësh njerëzorë dhe jo-njerëzorë—përfshirë softuerë, baza të dhënash dhe ndërfaqe digjitale (Cronin, 2013). Në këtë qasje, përkthimi nuk është më një veprim vetëm njerëzor,

por një akt i shpërndarë kognitiv dhe operacional, i ndarë mes njerëzve dhe makinerive (Cronin, 2017). Figura tradicionale e përkthyesit autonom dhe të qëllimshëm zëvendësohet nga ajo që Cronin e quan “përkthyes kibernetik”, i vendosur brenda sistemeve teknokulturore të prodhimit.

Ky ndryshim vë në pikëpyetje edhe statusin ontologjik të teksteve të përkthyer. Ndërsa produktet e gjeneruara nga makina bëhen gjithnjë e më të rrjedhshme dhe të ngjashme me tekstet njerëzore, bëhet gjithnjë e më e vështirë të bëhet dallimi midis përkthimeve të shkruara nga njerëz dhe atyre të redaktuara pas përkthimit makinerik (Moorkens, 2018). Kjo nxit shqetësime kritike epistemologjike dhe etike: për shembull, kush mban përgjegjësi për saktësinë kulturore ose kuadrin ideologjik të produktit final, nëse përkthyesi thjesht rishikon një sugjerim makinerik? Çfarë do të thotë “përkthim” kur teksti është krijuar pjesërisht ose plotësisht nga agjentë jo-njerëzorë (Pym, 2011)?

Anthony Pym kontribuon në këtë debat duke propozuar që teoria e përkthimit duhet të evoluojë përtej modeleve statike të ekuivalencës dhe vlerësimit të tekstit të synuar. Në vend të kësaj, ai sugjeron një model të bazuar në menaxhimin e rrezikut, ku roli i përkthyesit përkufizohet nga një seri vendimesh të marra nën kushte të ndërmjetësimit teknologjik, kufizimeve kohore dhe kërkesave funksionale (Pym, 2005; Pym, 2011). Kjo qasje e orientuar drejt procesit përfshin natyrën e fragmentuar, iterative dhe bashkëpunuese të praktikave të përkthimit në kohën moderne, duke reflektuar ndikimin e teknologjisë dhe konteksteve të punës me ritëm të shpejtë.

Në tërësi, këto zhvillime sugjerojnë se studimet e përkthimit ndodhen në një kryqëzim teorik. Nëse përkthimi tani ndërmjetësohet nga makina që ndikojnë si procesin ashtu edhe produktin, atëherë themelet teorike të fushës—të bazuara në njohjen njerëzore, autorësinë dhe qëllimin komunikativ—mund të mos jenë më të mjaftueshme (Cronin, 2017). Kësisoj, kërkohet një paradigmë e re teorike, e cila mund të përfshijë agjencinë e augmentuar teknologjike, autorësinë hibride dhe krijimin e kuptimit të ndikuar nga makinat. Nëse kjo paradigmë do të buron nga posthumanizmi, kibernetika apo një sintezë e re funksionaliste dhe empirike, mbetet një pyetje e hapur dhe urgjente për fushën (Pym, 2010).

TEKNOLOGJIA DHE NDIKIMI I SAJ MBI TEORITË FUNKSIONALISTE DHE PËRSHKRUESE

Ndikimi i teknologjisë në teoritë e përkthimit ka qenë veçanërisht i theksuar në evolucionin e qasjeve funksionaliste dhe përshkruese. Tradicionalisht, teoritë funksionaliste—veçanërisht Teoria Skopos e zhvilluar

nga Hans Vermeer—vënë theksin mbi agjencinë e përkthyesit në prodhimin e teksteve që përmbushin një qëllim komunikativ (*skopos*) brenda kulturës së synuar (Vermeer, 1989; Nord, 1997). Ky model i jepte përkthyesit autonomi të konsiderueshme për të manipuluar elementët gjuhësorë dhe kulturorë, për sa kohë që objektivat funksionale përmbusheshin.

Megjithatë, në rrjedhat bashkëkohore të punës të dominuara nga përkthimi makinerik (MT), sistemet e kujtesës së përkthimit (TM) dhe bazat e të dhënave terminologjike, hapësira e përkthyesit për krijimtari është shpesh e kufizuar nga parazgjedhje teknologjike, shabllone të imponuara nga klienti dhe protokolle të ngurta të kontrollit të cilësisë (Moorkens, 2018; O’Hagan, 2016).

Christiane Nord, një figurë kyçe në shkollën funksionaliste, ka pranuar se modeli i orientuar nga *skopos* supozon një shkallë të lartë të qëllimshmërisë dhe vendimmarrjes njerëzore (Nord, 1997). Në praktikë, megjithatë, përhapja masive e mjeteve CAT dhe ambientet e ndikuara nga përkthimi makinerik detyrojnë përkthyesin të përshtatë strategjitë funksionale me kufizimet e imponuara nga agjentët jo-njerëzorë. Për shembull, segmentet e parapërkthyer (në përputhje të pjesshme) të gjeneruara nga sistemet TM mund të diktojnë tashmë tonin, terminologjinë dhe strukturën, duke e kufizuar kështu aftësinë e përkthyesit për të rikonfiguruar ose ripërkufizuar funksionin e tekstit të synuar (Pym, 2011).

Në këto raste, përkthyesi shpesh vepron si verifikues ose korrigjues, dhe jo si krijues i kuptimit, duke ngritur pyetjen nëse teoritë funksionaliste duhet të riformulohen për të marrë parasysh agjencinë e shpërndarë apo të ndarë, në të cilën teknologjia luan rol vendimtar.

Zhvillime të ngjashme vërehen edhe në kuadër të Studimeve Përshkruese të Përkthimit (Descriptive Translation Studies – DTS), të formuluar fillimisht nga Gideon Toury. DTS ishte ndërtuar mbi idenë e identifikimit të normave—rregullsi të vendosura në kohë dhe në kulturë në sjelljen e përkthimit—përmes vëzhgimit empirik të teksteve të përkthyer (Toury, 1995). Epoka digjitale ka transformuar këtë qasje duke mundësuar grumbullimin dhe analizën e korpuseve të mëdha përkthimore, duke i lejuar studiuesit të zbulojnë modele të përsëritura, zhvendosje dhe tendenca stilistike me një saktësi dhe përmasa shumë më të mëdha sesa më parë. Mjete si ParaConc, Sketch Engine dhe AntConc janë bërë instrumente standarde në qasjen përshkruese të bazuar në korpuse.

Megjithatë, disponueshmëria e të dhënave masive të gjeneruara nga sistemet automatike të përkthimit ka ndërlikuar analizën e normave. Gjithnjë e më shumë, normat nuk janë më tërësisht të udhëhequra nga njeriu, por edhe

të ndërmjetësuar nga makina, duke ngritur pyetjen: a po studiojmë sjelljen përkthyesë njerëzore apo preferencat e prodhimit algoritmik? (Kenny, 2017). Për shembull, kur një model sintaksor i caktuar shfaqet në mënyrë të përsëritur në një korpus të përkthimeve të redaktuara pas përkthimit makinerik, është e paqartë nëse modeli pasqyron zgjedhjet e përkthyesit, parazgjedhjet e softuerit, apo një përzjerje të të dyjave.

Studiuese si Dorothy Kenny kanë vërejtur se këto modele të nxitura nga të dhënat mund të krijojnë norma të reja, të cilat nuk janë të rrënjosura në kulturë në të njëjtën mënyrë si ato të parashtruara nga DTS fillestar (Kenny, 2022). Kjo nxit një rishikim kritik të vetë konceptit të “normës përkthyesë” dhe sugjeron nevojën për një adaptim të teorisë përshkruese përballë një realiteti ku përkthimi është gjithnjë e më shumë bashkëprodhim njerëzor-makinerik.

Për më tepër, Anthony Pym ka kritikuar mungesën e vëmendjes ndaj variablave të orientuar nga procesi në të dyja qasjet—si funksionaliste ashtu edhe përshkruese—veçanërisht kur ato aplikohen në mjedise të ndërmjetësuar teknologjikisht. Ai argumenton për një model më dinamik të agjencisë dhe vendimmarrjes, që njeh mënyrën se si përkthimi zhvillohet përmes ndërfaqeve, afateve kohore, dhe cikleve të reagimeve, dhe jo si një ngjarje e vetme e transferimit të kuptimit (Pym, 2011; Pym, 2014). Në këto kuadër, vendimet e përkthyesit ndikohen jo vetëm nga faktorë kulturorë ose funksionalë, por edhe nga dizajni i ndërfaqes, sugjerimet e automatizuara dhe paragjykimet algoritmike, duke reflektuar ndikimin e thellë të teknologjisë në përvojën kognitive dhe operative të përkthyesit (O’Hagan, 2016; Kenny, 2022).

Kjo përfaqëson një kalim nga perceptimi i përkthimit si një akt vetëm semiotik, drejt një procesi socioteknik të ngulitur në infrastrukturën digjitale, ku ndërveprimi me teknologjinë nuk është thjesht ndihmës, por formësues i mënyrës se si konceptohet dhe praktikohet përkthimi (Cronin, 2013).

Në të dyja traditat teorike—funksionaliste dhe përshkruese—sfida thelbësore që ngre teknologjia është riformulimi i koncepteve si agjencia, autorësia dhe normativiteti. Teoritë e bazuara në funksion mund të kenë nevojë të llogarisin për qëllimshmërinë e kufizuar teknologjikisht, ndërsa modelet përshkruese duhet të bëjnë dallimin ndërmjet sjelljes përkthyesë njerëzore dhe tendencave të ndikimit makinerik. Në këtë mënyrë, teknologjia nuk shërben vetëm si një mjet brenda këtyre kornizave teorike—ajo i riformëson aktivisht supozimet e tyre dhe kërkon rikalibrim ose hibridizim të modeleve klasike (Pym, 2014).

TEKNOLOGJIA RIFORMULON ROLIN DHE SUBJEKTIVITETIN E PËRKTHYESIT

Shfaqja e teknologjive digjitale të përkthimit nuk ka ndryshuar vetëm mekanizmat e prodhimit të përkthimeve, por ka riformësuar në mënyrë të thellë edhe rolin, identitetin dhe subjektivitetin profesional të përkthyesit. Tradicionalisht i konceptuar si një ndërmjetës gjuhësor, i pajisur me kompetencë kulturore dhe përgjegjësi etike (Venuti, 1995), përkthyesi sot shpesh pozicionohet brenda një rrjeti kompleks ndërveprimi njeri–makinë (Cronin, 2013). Kjo zhvendosje nga autorësia individuale drejt roleve bashkëpunuese apo të nënshtruara sfidon shumë nga supozimet tradicionale në teorinë e përkthimit lidhur me agjencinë, kreativitetin dhe dukshmërinë e përkthyesit.

Me përmirësimin e përkthimit makinerik (MT), përkthyesi njerëzor gjithnjë e më shpesh reduktohet në roli i post-redaktuesit, që kryen korrigjime mbi segmente të përgatitura paraprakisht nga makina (O'Brien, 2012). Kjo paradigmë post-redaktimi redukton fuqinë vendimmarrëse të përkthyesit dhe e shndërron kontributin e tij në rregullime mekanike, të bazuara në parametra cilësie të paracaktuar (Moorkens & O'Brien, 2018). Siç ka vërejtur Sharon O'Brien, puna e post-redaktimit përfshin më pak përpjekje interpretative dhe më shumë përshtatje me logjikën e makinerive, gjë që mund të jetë psikologjikisht dhe kognitivisht e lodhshme për profesionistë të trajnuar për të marrë vendime krijuese dhe etike (O'Brien, 2012).

Përsëritja e proceseve dhe mungesa e dukshmërisë ndikojnë gjithashtu në perceptimin që përkthyesit kanë për vetveten—shumë raportojnë ndjenja të dezprofesionalizimit dhe alienimit, pasi ekspertiza e tyre perceptohet gjithnjë e më pak si e vlefshme (Gaspari, 2020). Në këtë kuptim, përkthyesi nuk është më thjesht një profesionist gjuhësor, por një aktor brenda një ekosistemi të automatizuar, ku autoriteti i dijes së tij sfidohet nga efikasiteti i algoritmeve.

Për më tepër, subjektiviteti i përkthyesit ndikohet nga dizajni i ndërfaqes dhe nga “nxitjet” algoritmike të përfshira në mjetet e përkthimit të asistuar nga kompjuteri (CAT). Siç ka theksuar Federico Gaspari, tekstet parashikuese, sugjerimet terminologjike dhe vlerësimet automatike të cilësisë mund të ndikojnë në zgjedhjet gjuhësore të përkthyesit përpara se të ndodhë reflektimi i vetëdijshëm (Gaspari, 2020). Në këtë mënyrë, këto teknologji veprojnë si bashkautorë, duke ndikuar jo vetëm në formën e përkthimit, por edhe në ndjesinë që përkthyesi ka për zgjedhjet e veta dhe për vetë kompetencën profesionale.

Në këtë kuptim, përkthyesi shndërrohet në një aktor kibernetik, pjesërisht njeri dhe pjesërisht makinë, identiteti profesional i të cilit ndërmjetësohet vazhdimisht nga infrastrukturat digjitale (Cronin, 2013). Ai është i përfshirë në një ekosistem teknik ku agjencia individuale modifikohet përmes ndërveprimit me sisteme teknologjike që sugjerojnë, vlerësojnë dhe nganjëherë standardizojnë procesin e përkthimit.

Studiues posthumanistë si Michael Cronin kanë theksuar se subjektiviteti i përkthyesit në epokën digjitale nuk formësohet më vetëm përmes interpretimit tekstual apo negociatave kulturore, por gjithnjë e më shumë përmes sistemeve të informacionit, metrikave të produktivitetit dhe ndërveprimit me algoritme (Cronin, 2013). Cronin propozon konceptin e “trupëzimit teknologjik” (technological embodiment), sipas të cilit përkthyesi jo vetëm që internalizon norma gjuhësore dhe kulturore, por edhe kufizimet dhe mundësitë e teknologjive që përdor.

Përkthyesit, në këto kushte, lundrojnë brenda një regjimi teknodiskursiv, ku efikasiteti, qëndrueshmëria dhe përputhja me makinat shpesh marrin përparësi ndaj nuancës, kreativitetit apo reflektimit etik. Ky realitet kërkon një rishikim kritik të rolit profesional të përkthyesit dhe një reformulim të kornizave teorike që e përshkruajnë atë.

Gjithashtu, në platformat e përkthimit të turmës (crowdsourcing) si TED Talks, Wikipedia apo përkthimet nga komunitetet e fansave, përkthyesi shpesh mbetet anonim ose pjesë e një kolektivi, duke zbehur kufijtë e autorësisë individuale (Pym, 2017). Ndonëse këto modele bashkëpunuese e demokratizojnë përkthimin, ato mund të ulin gjithashtu vlerësimin profesional dhe të fshijnë përgjegjësinë e qartë. Për më tepër, me përhapjen e përkthimit të drejtpërdrejtë nga AI (p.sh., transkriptimi automatik në Zoom, syzet inteligjente), përkthyesi anashkalohet tërësisht, duke zhvendosur qendrën e prodhimit të kuptimit të sistemet e automatizuara që nuk përfshijnë një shtresë interpretimi njerëzor (Cronin, 2013).

Studiues si Anthony Pym argumentojnë se ky riformësim i vazhdueshëm i rolit të përkthyesit kërkon një rimendim të paradigmave të trajnimit, standardeve etike dhe modeleve teorike (Pym, 2017). Ai bën thirrje për një konceptim më të gjerë të kompetencës përkthimore që përfshin aftësinë teknologjike, njohuritë për ndërfaqet dhe gjykimin etik në mjedise digjitale. Në këtë kuadër, përkthyesi nuk është thjesht dikush që përshtatet me teknologjinë, por një profesionist që riformësohet nga ajo, i vendosur në një ekosistem socioteknik ku agjencia njerëzore dhe ajo makinerike janë thellësisht të ndërthurura (Pym, 2017; Cronin, 2013).

Në përfundim, përkthyesi i shekullit XXI nuk është më figura e vetmuar e romantizuar nga teoritë e hershme të përkthimit. Në vend të kësaj, ai është gjithnjë e më shumë një ndërmjetës brenda sistemeve digjitale komplekse, ku dukshmëria, autorësia dhe subjektiviteti bashkëprodhohen nga ndërfaqet, algoritmet dhe normat institucionale (Cronin, 2013; Pym, 2017). Kjo transformim kërkon një ndryshim paradigme në mënyrën se si teoria e përkthimit koncepton agjencinë, punën dhe identitetin në mjediset e ngopura me teknologji.

NDËRMJETËSIMI TEKNOLOGJIK DHE EVOLUCIONI I EKUIVALENCËS NË TEORITË E PËRKTHIMIT

Koncepti i ekuivalencës ka përbërë një themel kyç në teorinë klasike dhe gjuhësore të përkthimit, veçanërisht gjatë mesit të shekullit të 20-të. Në kuptimin e përgjithshëm, ekuivalenca nënkupton marrëdhënien e “njëjtësisë” ose “ngjashmërisë funksionale” midis tekstit burim dhe asaj që synohet të prodhohet në tekstin e përkthyer, duke shërbyer si standard për vlerësimin e besnikërisë dhe cilësisë së përkthimit (Nida, 1964; Newmark, 1988). Studiues të njohur si Eugene Nida, Peter Newmark dhe Katharina Reiss kanë kontribuar në ndërtimin e një sistemi të dallimeve të rafinuara për ekuivalencën, përfshirë ekuivalencën dinamike dhe formale (Nida, 1964), përkthimin semantik dhe atë komunikativ (Newmark, 1988), si dhe ekuivalencën tekstuale-funksionale (Reiss, 1971). Këto modele bazohen në premisën se përkthyesi është agjenti kryesor interpretues, i pajisur me kompetencë kulturore dhe njohuri të qëllimeve komunikative të tekstit.

Megjithatë, me avancimin e teknologjive përkthyesë si përkthimi makinerik (MT) dhe mjetet e kujtesës së përkthimit (TM), sfidat ndaj këtyre modeleve janë bërë më evidente. Korniza e Nida-s, që theksonte krijimin e një efekti ekuivalent për lexuesin e synuar, mbështetej në aftësinë e përkthyesit për të interpretuar nuancat kulturore dhe për të marrë vendime të ndërgjegjshme interpretuese (Nida, 1964). Në mënyrë të ngjashme, Newmark (1988) theksonte rolin qendror të përkthyesit në ekuilibrimin midis saktësisë dhe kuptueshmërisë për audiencën, ndërsa Reiss (1971) vlerësonte rëndësinë e përshtatjes së ekuivalencës në varësi të funksionit tekstual. Megjithatë, këto modele u formuluan para shpërthimit të mjeteve digjitale që ndërmjetësojnë procesin përkthyes dhe shpesh reduktojnë agjencinë kreative të përkthyesit në funksione post-redaktimi apo verifikimi të propozuar nga makina (Pym, 2017; Cronin, 2013).

Sot, ndërmjetësimi teknologjik kërkon një rishikim të thellë të konceptit

të ekuivalencës dhe rolit të përkthyesit si agjent interpretues dhe etik, pasi kufizimet dhe parazgjedhjet e algoritmeve ndikojnë në zgjedhjet gjuhësore dhe funksionale që shpesh janë rezultat i një bashkëpunimi kompleks midis njeriut dhe makinës (Pym, 2017; O'Brien, 2012). Kështu, teoria e përkthimit përballlet me sfidën e integritit të agjencisë së shpërndarë dhe ndikimeve teknologjike në të kuptuarit dhe realizimin praktik të ekuivalencës.

Me avancimin e përkthimit makinerik të bazuar në rrjete nervore (NMT) dhe mjetet kompjuterike të ndihmës, koncepti tradicional i ekuivalencës po rishikohet nga perspektiva e përpunimit algoritmik dhe të probabilitetit statistik. Sistemet e kujtesës së përkthimit (TM) segmentojnë tekstin në njësitë më të vogla dhe i krahasojnë ato me përkthime të mëparshme, duke favorizuar kështu qëndrueshmërinë leksikore dhe sintaksore mbi interpretimin më të gjerë kontekstual (O'Brien, 2012). Kjo sjell në një formë të ashtuquajtur "ekuivalencë sipërfaqësore", ku besnikëria operacionalizohet kryesisht në bazë të përqindjes së përputhshmërisë së elementeve tekstuale, dhe jo më si një përputhje funksionale dhe kulturore (O'Brien, 2012).

Sharon O'Brien thekson se ky zhvendosje ndikon në uljen e rolit kreativ dhe interpretues të përkthyesit, duke e reduktuar atë në rolin e "verifikuesit të përmbajtjes së gjeneruar nga makina", që minimizon dimensionet më komplekse kognitive dhe etike që ishin thelbësore në modelet tradicionale të ekuivalencës (O'Brien, 2012).

Në mjediset e post-redaktimit, ku përkthyesi shërben kryesisht për korrigjimin dhe përmirësimin e tekstit të propozuar nga makina, lind pyetja e rëndësishme mbi përgjegjësinë për ekuivalencën e përkthyer: a është përgjegjës përkthyesi apo algoritmi? Michael Cronin (2013) argumenton se kjo ndërveprim dhe bashkëpunim njerëzor-makinë çon në një shpërbërje të autorësisë dhe qëllimit të njohur tradicionalisht, duke propozuar një qasje posthumaniste që e koncepton ekuivalencën si një konstrukt shpërndarë dhe të bashkëkrijuar nga agjentë njerëzorë dhe jo-njerëzorë. Kjo perspektivë zhvendos vëmendjen nga ekuivalenca si një objektiv i matshëm dhe përfundimtar, drejt ekuivalencës si proces dinamik dhe negociues brenda sistemeve socioteknike (Cronin, 2013).

Anthony Pym (2017) mbështet këtë kritikë të modeleve statike të ekuivalencës dhe sugjeron një qasje të menaxhimit të rrezikut, ku ekuivalenca nuk shikohet si një objektiv absolut, por si një seri kompromisesh që përkthehen në kushte kohe, teknologjie dhe pritshmëri nga audiencat. Në këtë kuadër, përkthyesit menaxhojnë ekuivalencën përmes një përputhshmërie funksionale me kërkesat teknologjike dhe institucionale, më shumë sesa

përmes thellësisë interpretuese (Pym, 2017). Ky model adaptiv është në përputhje me realitetet e dinamikës së proceseve digjitale të përkthimit, ku sugjerimet automatike, termabazat dhe segmentet parapërkthyes formësojnë në mënyrë të vazhdueshme vendimet përkthyes që në fillim (Pym, 2017).

Nga një këndvështrim më i gjerë teorik, zhvillimi i konceptit të ekuivalencës në kontekstin digjital përfaqëson një ndryshim rrënjësor paradigmatic. Ndërsa teoritë tradicionale e kuptonin ekuivalencën si një pasqyrim gjuhësor ose komunikativ të tekstit burimor (Nida, 1964; Newmark, 1988), mjediset bashkëkohore teknologjike po kalojnë drejt një kuptimi më probabilistik, iterativ dhe hibrid të ekuivalencës (Cronin, 2013). Kjo kërkon zhvillimin e mjeteve teorike të reja që dallojnë midis përputhshmërisë së bazuar në algoritme dhe adaptimeve që kanë kuptim kulturor dhe kontekstual (Kenny, 2018).

Dorothy Kenny propozon një qasje socioteknike ndaj ekuivalencës, ku logjika e makinerive dhe dizajni i ndërfaqeve teknologjike ndikojnë në mënyrën se si ajo perceptohet dhe realizohet në praktikë (Kenny, 2018). Në këtë kuadër, teoria e përkthimit duhet të përfshijë jo vetëm aktorët njerëzorë tradicionalë, por edhe aktorët teknologjikë, duke riformuluar konceptet themelore si ekuivalenca në dritën e ndikimeve njohëse dhe veprimeve të këtyre agentëve.

Në përfundim, ndërmjetësimi teknologjik ka ndryshuar thellësisht mënyrën se si ekuivalenca konceptohet, realizohet dhe vlerësohet në përkthim. Në vend që të shihet si një pikë fikse matëse, ekuivalenca është bërë një veçori emergjente e bashkëpunimit kompleks midis njeriut dhe makinës (Pym, 2017). Ky rikonceptim sfidon supozimet bazë të teorive tradicionale të përkthimit dhe nxit zhvillimin e një dialogu më të gjerë ndërdisiplinor mbi ndërtimin e kuptimit, besnikërisë dhe cilësisë në epokën pas-digjitale (Cronin, 2013; Kenny, 2018).

PËRFUNDIME

Në dritën e ndikimit të thellë të teknologjive digjitale si përkthimi makinerik me rrjete nervore (NMT), inteligjenca artificiale (AI) dhe mjetet CAT, teoria e përkthimit përballet me një nevojë urgjente për riformulim. Kufijtë ndërmjet agjencisë njerëzore dhe asaj makinerike janë gjithnjë e më të përshkueshëm, duke sfiduar nocione themelore si ekuivalenca, autorësia dhe qëllimi komunikativ. Studiues si Michael Cronin dhe Anthony Pym kanë artikulluar nevojën për të kapërcyer modelet teorike antropocentrike dhe statike, në favor të kornizave që pasqyrojnë natyrën e shpërndarë,

bashkëpunuese dhe iterative të praktikës përkthimore bashkëkohore. Ky ndryshim paradigmash kërkon një rishqyrtim epistemologjik dhe ontologjik të asaj që përbën përkthimin në epokën digjitale—ku kuptimi bashkëprodhohet nga agjentë njerëzorë dhe jo-njerëzorë, dhe ku përshtatshmëria teorike varet nga aftësia për të adresuar autorësinë hibride, ndërmjetësimin algoritmik dhe agjencinë e ndikuar nga makinat.

Integrimi i teknologjive digjitale në rrjedhat e punës përkthimore ka sfiduar thellësisht supozimet themelore të teorive funksionaliste dhe përshkruese. Duke kufizuar autonominë e përkthyesit përmes parazgjedhjeve, shablloneve dhe sugjerimeve algoritmike, teknologjia kërkon një rishqyrtim të koncepteve bazë si agjencia e udhëhequr nga qëllimi në teoritë funksionaliste, dhe sjellja e normuar në modelet përshkruese. Studiues si Christiane Nord, Dorothy Kenny dhe Anthony Pym nënvizojnë se vendimmarrja njerëzore është gjithnjë e më shumë bashkëvendimmarrje me teknologjinë, duke kërkuar korniza teorike të reja që e konceptojnë përkthyesin jo si një agjent të izoluar, por si pjesëmarrës në sisteme socioteknike. Në këtë realitet të ri, si qëllimi (skopos) ashtu edhe normat empirike formësohen nga infrastruktura digjitale, duke e detyruar fushën e studimeve të përkthimit të zgjerojë apo riformulojë modelet ekzistuese për të përfshirë agjencinë hibride, kompleksitetin e procesit dhe ndërmjetësimin algoritmik.

Transformimi i rolit të përkthyesit në epokën digjitale pasqyron një riformulim të thellë të agjencisë, identitetit dhe subjektivitetit profesional brenda fushës së studimeve të përkthimit. Përkthyesit nuk funksionojnë më si ndërmjetës autonomë kulturorë, por gjithnjë e më shumë si post-redaktues, përdorues të ndërfaqeve teknologjike apo kontribuues anonimë në ekosistemet teknosociale të drejtuara nga automatizimi dhe algoritmet. Siç argumentojnë teoricienë si Sharon O'Brien, Michael Cronin dhe Anthony Pym, kjo zhvendosje jo vetëm që zvogëlon rolet tradicionale të autorësisë dhe kreativitetit, por gjithashtu ndryshon mënyrën se si përkthyesit e perceptojnë vlerën profesionale dhe përgjegjësitë e tyre etike. Përkthyesi shfaqet si një aktor hibrid, i ndikuar nga mjetet parashikuese, metrikat e performancës dhe dizajni i platformave—duke kërkuar modele teorike të reja që përfshijnë bashkë-agjencinë, trupëzimin teknologjik dhe pasiguritë digjitale. Në këtë peizazh në zhvillim, kuptimi i rolit të përkthyesit kërkon një largim nga modelet klasike të përqendruara tek individi, në favor të kornizave që integrojnë gjuhën e teknologjisë, dinamikat bashkëpunuese dhe perspektivat posthumaniste.

Integrimi i teknologjisë në përkthim ka transformuar në mënyrë

radikale edhe konceptin e ekuivalencës, duke e zhvendosur atë nga një ideal i qëndrueshëm i përqendruar tek njeriu, në një rezultat dinamik dhe i shpërndarë i bashkëpunimit njeri–makinë. Teoricienë klasikë si Nida dhe Newmark theksonin efektin komunikativ dhe rolin interpretues të përkthyesit si çelësa për arritjen e ekuivalencës, por në flukset e përkthimit të sotëm—të dominuara nga NMT, TM dhe post-redaktimi—përgjegjësia për ekuivalencën është gjithnjë e më shumë e ndarë ndërmjet algoritmeve dhe redaktorëve njerëzorë. Siç argumentojnë Sharon O’Brien, Michael Cronin, Anthony Pym dhe Dorothy Kenny, kjo zhvendosje kërkon një riformulim të ekuivalencës, jo si një standard ekzistues, por si një konstrukt fluid, socioteknik, dhe i ndjeshëm ndaj kontekstit. Në fund të fundit, ndërmjetësimi teknologjik kërkon një rishpikje të ekuivalencës si një proces i adaptueshëm dhe i negociuar, duke sfiduar paradigmen tradicionale të teorive të përkthimit dhe duke theksuar nevojën për modele që përfshijnë autorësinë hibride dhe agjencinë algoritmike.

BIBLIOGRAFIA

- Cronin, Michael. *Translation and Globalization*. London: Routledge, 2003.
- Cronin, Michael. *Translation in the Digital Age*. London: Routledge, 2013.
- Gaspari, Federico. “Human-Machine Interaction in Post-Editing.” In *Translation Quality Assessment: From Principles to Practice*, edited by Joss Moorkens et al., 195–216. Cham: Springer, 2018.
- Johnston, John. *The Allure of Machinic Life: Cybernetics, Artificial Life, and the New AI*. Cambridge, MA: MIT Press, 2008.
- Kenny, Dorothy. “Machine Translation and the Challenge to Translation Theory.” In *The Routledge Handbook of Translation and Technology*, edited by Minako O’Hagan, 60–76. London: Routledge, 2020.
- Newmark, Peter. *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall, 1988.
- Nord, Christiane. *Text Analysis in Translation: Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis*. Amsterdam: Rodopi, 2005.
- Nida, Eugene A. *Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: E.J. Brill, 1964.
- O’Brien, Sharon. “Post-Editing of Machine Translation: Processes and Applications.” In *Machine Translation: Volume 1*, edited by John Hutchins, 297–336. Dordrecht: Springer, 2012.

- O'Brien, Sharon. "Cognitive Explorations of Translation." In *The Routledge Handbook of Translation Studies and Linguistics*, edited by Kirsten Malmkjær, 127–143. London: Routledge, 2018.
- Pym, Anthony. *Exploring Translation Theories*. 2nd ed. London: Routledge, 2014.
- Pym, Anthony. *The Translator as Non-Author, and I Am Sorry About That*. Barcelona: Intercultural Studies Group, 2011.
- Reiss, Katharina, and Hans J. Vermeer. *Towards a General Theory of Translational Action: Skopos Theory Explained*. Translated by Christiane Nord. Manchester: St. Jerome, 2013.
- Toury, Gideon. *Descriptive Translation Studies—and Beyond*. Rev. ed. Amsterdam: John Benjamins, 2012.
- Vermeer, Hans J. "Skopos and Commission in Translational Action." In *The Translation Studies Reader*, edited by Lawrence Venuti, 3rd ed., 191–202. London: Routledge, 2012.

VËSHTRIM KRAHASUES MBI KËNGËT POPULLORE EPIROTE TË PËRKTHYERA NË GJUHËN SHQIPE

Elvis BRAMO

Unversiteti i Tiranës, Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
elvis.bramo@unitir.edu.al

ABSTRACT

The object of this paper is to provide a general thematic comparison of several songs that have been translated into Albanian and are sung within the Greek-speaking community in Albania. Specifically, the lyrics sung in both languages have been examined in terms of metrics, rhythm, and syntactic order, emphasizing the linguistic organization of syntagmatic units, sentences, and phrase structure, as well as the linguistic phenomena that appear between different verses. In terms of lexicon, the aim is to highlight repetitions, synonymy, homonyms, and antonyms. In these songs under consideration, we see not only the themes embraced by the popular aoidos (bard), but also the way of life, the aesthetic attitude towards beauty, and even the laments and dirges, which are known and widespread throughout the Balkan peoples.

Historically, this stems from the shared fate of the Balkan countries, especially during the severe Ottoman occupation. In the compared songs, a strong desire for freedom and a better life without oppression and exploiters is evident. Our discourse also included some song segments by the well-known popular aoidos of the Greek minority in Albania, Stavrinos Vestiaris. He was the author of various songs, was educated in the monasteries of Delvina, and was able to write his own creations, with which he even compiled a poem. Vestiaris lived in the second half of the 16th century until the third decade of the 17th century.

Key words: translation, folk song, linguistic organization, phrase structure, syntagmatic units.

HYRJE

Deri më sot, historia e përkthimeve nga greqishtja, nisur dhe thelluar me klasicizmin helen, të njohur e vlerësuar nga e gjithë bota, ka tregues që nga fundi i shekullit XX dhe këto tri dekada, të qindvjetëshit të ri, është pasuruar edhe me vepra të shkrimtarëve e poetëve bashkëkohorë të Greqisë. Kjo marrëdhënie letrare e kulturore është shoqëruar edhe me përkthime të disa autorëve tanë në gjuhën greke, duke kontribuar në vendin fqinj, për njohjen më të gjerë të vlerave artistike të shqipes në prozë e poezi. Kështu, mund të përmendim vepra nga I. Kadareja, D. Agolli, Dhimitër Shyteriqi, etj., por nisma e një grupi pedagogësh të Universitetit “E. Çabej” të Gjirokastrës, për të hartuar një antologji si kjo, me përkthime në shqip të një tube kaq të mirë nga visari i krijimtarisë popullore në gjuhën greke, dhe me një varg poetësh të minoritetit grek në Shqipëri, duke radhitur nga poeti më i njohur i këtij komuniteti, Pano Çuka, deri tek më të rinjtë dhe me krijimtari më të pakët; pra, kjo nismë, duhet lavdëruar si një ndihmesë e dukshme jo vetëm në lëmë të folkloristikës, por edhe në marrëdhëniet midis dy gjuhëve kufitare, prej shekujsh gjuhë në kontakt, edhe pse jo me tregues filiacioni linguistik, brenda familjes indoeuropiane. Jemi ndalur brenda këtij kumti, kryesisht, në këngët popullore të hapësirës minoritare greke, sepse në këtë publikim të kolegëve të Gjirokastrës, kemi mundësi të vërejmë disa veçanti dhe përafrime strukturore, figurative, tematike me mjaft dëshmi qoftë historike, ashtu edhe të mënyrës së shprehësisë, deri edhe në *emërtime ngjyrash*, siç shkruante U. Eco dhe *daltonizmin* nga popuj të ndryshëm, *një enigmë shoqërore, e vështirë qoftë për ta zgjidhur e dalluar, pikërisht për arsye gjuhësore*.¹ Teknologët dhe specialistët e përkthimit kanë vënë në dukje se procesi i përkthimit është në raport të drejtë me treguesin e quajtur “gjuhë të afërta” dhe “gjuhë të largëta”; sa më i vërtetë të jetë përcaktimi i fundit, aq më tepër vështirësi paraqet shqipërimi; nga ana tjetër, sa më të afërta të jenë gjuhët nga filiacioni, apo edhe nga fqinjësia gjeografike, aq më lehtë do të shfaqet përkthimi, çka na lejon të pohojmë se në këto raste ndikojnë edhe faktorë të tjerë, si kultura në përgjithësi dhe marrëdhëniet ekonomike e shoqërore midis popujve që i flasin

¹Umberto Eco, *Të thuash gati të njëjtën gjë*, Dituria, Tiranë, 2006, f. 382.

këto gjuhë.

Grupi gjirokastrit i shqipëruesve i kanë shoqëruar këngët folklorike edhe me disa shpejgime të shkurtëra, të cilat duhen marrë si burime tematike që kanë frymëzuar krijuesit anonimë për tekstet letrare, për t'u shndërruar ato edhe në krijime muzikore, brenda vijës melodike. Përkthyesit, pedagogë universiteti, nga ana tjetër, kanë pasur përparësinë se janë të gjithë bilingë, lindur e formuar gjuhësisht, mu pranë hapësirës ku jetojnë minoritarët.

KRAHASIMI

Duam të bëjmë një krahasim tekstor midis këngëve popullore, prej greqishtës në shqip, në rrafsh të ndryshme: nga korrelacioni leksikor, ndërtimi i sintagmave mbi bazën e valencës semantike, si dalin njësitë predikative në raport me vargun poetik, tipat e fjalive dhe, sidomos organizimin e frazave, duke vënë në dukje rendin e gjymtyrëve funksionale nga gjuha dhënëse te ajo marrëse, që në rastin tonë, është shqipja, si dhe të kostatojmë si shfaqen njësitë kallëzuesore në funksionin sintaksor e mjetet e lidhjes sintaksore. Lidhur me këtë, prej më se gjysmë shekulli, Jakobsoni pat përcaktuar ekzistencën e tri lloj përkthimesh: *brendagjuhësor*, *ndërgjuhësor* dhe *ndërsemiotik*. Në këtë paraqitje tonën, kemi të bëjmë me llojin e dytë – për rastin kur një tekst përkthehet nga një gjuhë në tjetrën ose kur kemi “*një interpretim të shenjave verbale nëpërmjet shenjave të një gjuhe tjetër*”, si përkthim i mirëfilltë.²

Në vështrim të parë për këngët dygjuhëshe të kësaj Antologjie, shënojmë që na bie në sy dukuria e *hipotipozës*,³ që mbart kuptimin e fjalës *skicim*,⁴ paraqitje e përgjithshme, një figurë stili, e krijuar nga përshkrimi i një personi, sendi, i një ngjarjeje, situatë, me një gjallëri e pasuri gjuhe sa të na duket sikur e kemi të gjallë përpara. Për këtë, gjatë përjasjes, mund të themi se autorëve u është dashur dhe priren më së shumti drejt shqipërimit të *fjalëpërfjalshëm*, gjë që mund ta shohim që nga kënga e parë “Oj e bukur dropullite”, në të cilën

²Roman Jakobson, *Linguistic Aspects on Translation*, in Brower, ed.1959: 232-239 (tr.it. in *Saggi di linguistica generale*, Milano: Feltrinelli 1996, anche in Nergaard, ed. 1995:51-62).

³ Ferdinand Leka, *Fjalor i termave të letërsisë*, Infobotues, Tiranë, 2013, f. 173.

⁴ Umberto Eco, *Për letërsinë*, Shtëpia Botuese Dituria, Tiranë, 2007.

na duket se e shohim vashën e përshkruar – në kontekstin e valles së kënduar, edhe me bukurinë e veshjes tradicionale artistike – një portret i realizuar me poetizim të fjalëve dhe togjeve të tyre, si: *e bukur dropullite* (mbiemri para emrit – që për greqishten është e natyrshme), *me llambadhe*, *me levand e me temjan* (rend i tërë me sintagma parafjalore, SP), *të mjerët orthodoxë* (mbiemri para emrit), *na mori*, *na shtyp*, *na therr* (me shkallëzim poetik të veprimit intensiv të foljeve), *si qengja*, *si keca* (krahasim me qengja e keca-simbole të pafajësisë; “qengji” edhe si kafshë e shenjtë!). Ja dhe leksemat e togjet përkatëse në gjuhën greke:

Μωρ' Δεροπούλιτσα	- <i>e bukur dropullite</i>
με λαμπάδες	- <i>me llambadhe</i>
με μοσκοθυμιά	- <i>me levand e me temjan</i>
για τ'εμάς τους χριστιανούς	- <i>të mjerët orthodoxë</i>
μας πλάκωσε, μας σφάζουν	- <i>na mori, na shtyp, na therr</i>
σαν τ'αρνιά, τα κατόικια	- <i>si qengja, si keca</i>

Shfaqja e kësaj figure stili është dalluar që në filozofinë greke me Aristotelin, më vonë, në letërsinë klasike latine, prej të cilave na kanë arritur shembuj të shumtë përdorimi dhe shkëlqimi oratorik apo në poetikën e pavdekshme të asaj kohe.

Së dyti, lidhur me foljen, që, sipas shumë teoricienëve, është qendër e fjalisë (pasi ndërtohen më shumë sintagma verbale, krahasuar me klasa të tjera fjalësh, si: me emrin, mbiemrin, ndajfoljen dhe parafjalën), gjuha jonë ka mjaft përparësi në numrin e mënyrave, që krijohen me ndajshitesa sintetike dhe analitike, nëpërmjet foljeve ndihmëse, një tregues që nuk e kanë mjaft gjuhë të huaja, me to, edhe greqishtja. Te kënga e mallkimit (të cilën shqipëruet e kanë quajtur “këngë vajtimi, me ligje”, shënuar në tekst *se vetëm këngë vajtimi nuk është*), si një formë rezistence nëpërmjet artit popullor, “Aq sa lisa ka në lëmë”, të gjitha foljet në dhjetë vargjet e saj, dëshirorja sillet me anë të lidhores, përndryshe, në 8 vargje, sepse dy dalin pa kallëzues. Siç dihet, greqishtja moderne nuk ka mënyrë dëshirore dhe në një situatë ligjërimore kur vjen e domosdoshme, ajo formësohet përmes foljes modale “dua” e “dëshiroj”, “do të doja”, “do të dëshiroja”, ndërkohë

që në greqishten e vjetër ka pasur dëshirore (urore), që quhej *eftiki* (ευκτική). Ja dhe tekstet e këngës përballë njëri-tjetrit, tek Antologjia, dhe varianti me dëshirore dhe me refrenin anaforik:

Σάπιες να΄ναι οι ψαλίδες ω αγά ω μπιρ	Të të kalben gjithë trarët,	<i>o aga o bir</i>
το κατώφλι σου να πέσει “	Pragjet e shtëpisë të thyhen,	“
Τράβα σβάρα το ποδάρι “	Hiqe zvarrë këmbën, o bej,	“
Πίσω σου να ρθουνε και άλλοι “	Të të ndjekin dhe të tjerë,	“
Πέντε δέκα την ημέρα “	Për çdo ditë nga pesë, nga dhjetë,	“
Κι εκατό την εβδομάδα “	Nga njëqind për çdo javë,	“
Να΄ναι στείρα τα παιδιά σου “	Djemtë të të ngelen shterpë,	“
για να σβήσει η γενιά σου “	Që të humbi soji yt,	“
Όσα δέντρα έχει τ΄αλώνι “	Aq sa lisa ka në lëmë,	“
Τόσοι αγάδες ν΄απομείνουν “	Aq agallarë të mbeten. ⁵	“

*T’u kalbshin të gjithë trarët,
Pragjet e shtëpisë t’u thefshin,
E heqësh zvarrë këmbën, o bej,
Të ndjekshin dhe të tjerë,
Për çdo ditë nga pesë, nga dhjetë,
Nga njëqind për çdo javë,
Djemtë të ngelshin shterpë,
Edhe humbtë soji yt,
Aq sa lisa ka në lëmë,
Aq agallarë mbetshin....!*

E kësaj kohe të sundimit të egër osman është edhe “Kënga e Papa-Janit”,⁶ i cili del e flet hapur në emër të fshatarëve, kundër islamizimit me forcë, që duan të bëjnë “*agallarët e rëndë*” dhe “*bejlerët e mvrejtur*” – kërcënues ndaj popullatës, për t’i kthyer në *rajenj*, siç ishte vepruar me disa të tjerë.

Është portreti i një kleriku të zemëruar, njeri i fesë, që *bejlerët i quan efendinj* (zotërinj), po kështu *agallarët i thërret të mirë*. Ai nuk shan e mallkon asnjë fe e besim por është kundër që në Pandelejmon të dëgjohet kënga e hoxhës! Na duket se, si në një kuadër filmi, vjen e shfaqet pamja e

⁵ Antologji, Argjiro, Gjirokastër, 2006, f. 11.

⁶ Po aty, f. 15.

shëndërrimit në besimin e pushtuesit, që atij i shoqërohet *në një pickim prej gjarpëri!*

Ακούστε αφέντες μπέηδες και εσείς οι καλοί αγάδες
 Το βιο μας θα το πάρομε κι ο τόπος νάν'δικός σας
 Πάλε με χρόνους, με καιρούς, πάλε θα ξαναρθούμε
 Μον'νιώθω πόνο στην καρδιά σα δάγκωμα από φίδι,
 Κούγω στον Παντελέημονα Χότζας να μπγλαντίζει

Dëgjoni *efendinj* bejlerë dhe ju *agallarë* të mirë,
 ne do të shkulemi këtej dhe vendi *qoftë* i juaj,
 dhe dijeni, do të vijë një ditë, që prapë këtu do jemi,
 por ndjej në gjoks një sëmbim *si një pickim prej gjarpëri*,
 prej kohësh në Pandelejmon dëgjoj *këngën e hoxhës*.

Praninë e hipotipozës në përshkrimin e një bukurie fizike, po kësaj radhe, jo për një vashë, por për një djalë trim – si Llambi – e ndeshim edhe në kohë të vona: në Luftën II Botërore, nën pushtimin italian, i cili, në këngë, thirret *Llambi – Llambraqi im – djaloshi trim – shpirti dhe loti im!*⁷ Tre plumba të mallkuar iu drejtuan; i pari sa e çiku pak, i dyti e merr në këmbë, kurse i treti, i helmuari, në ballë e i merr jetën! Shfaqja e dhimbshme: *pa grua për ta parë, pa nënë për ta qarë* – mbi tokë, vjen e ngrihet e bëhet kozmike: me hënën e yjtë dhe agun e mëngjesin që qajnë njëherit të gjithë për Llambbron e mjerë. Katër vargjet e fundit duhet t'i vëmë përballë, që të mund të zbulojmë ngarkesën poetike, sidomos, të foljeve që dalin në vargjet 2 e 4:

Εσείς βουνά του Δέλβινου
 ποτέ μην χιονιστείτε
 κι εσείς, κάμποι του Φοινικιού
 ποτέ μην παχνιαστείτε

Male të rënda mbi Delvinë,
 nga bora *mos u zbardhni*,
 dhe ju o fusha në Finiq
 Me brymë *mos u mbuloni*.

Në kujtesën popullore të krahinës, Llambi mbahej mend si një djalë i bukur, i rrallë midis të tjerëve, që duhej të rronte për hijeshinë trupore dhe shpirtërore që ishte pajisur e jo të vdiste për mbrojtjen e Delvinës. Kjo ndodh

⁷ Po aty, f. 29.

sepse mënyra dëshirore jep modalitet të shoqëruar edhe me një ndjenjë, kështu që, në thelb, përmban një ngjyrim teksti, më të theksuar se urdhëroja e përdorur më sipër.

ELIPSA SINTAKSORE DHE RENDI GJYMTYROR FUNKSIONAL

Të dy këta tregues nuk janë atribut i të gjitha gjuhëve natyrore (njerëzore); më së shumti këta dallohen në grupet gjuhësore me filiacion të përbashkët, siç janë gjuhët neolatine, ato sllave, apo, më gjerë, brenda familjeve të mëdha gjuhësore, siç janë ato indoevropiane. Me greqishten, ne afrohemi vetëm me këtë familje të përbashkët. Te vargjet e këngës polifonike (përngjasim me një baladë) “Mu në fushë të Dropullitë”,⁸ një nga më të përhapurat e minoritetit e më gjerë, po dallojmë në sa e në cilat vargje na shfaqet elipsa, pastaj dhe topika e fjalëve apo sintagmave në funksione gjymtyrore.

Siç janë shumica e këngëve polifonike, nga ana semantike e njësisë sintaksore, përcjellësja del pjesë e tekstit, zakonisht, edhe pa folje; kështu, janë 4 vargje që drejtohen nga folje ”ish-te” (vargu I), ndërsa elipsa shihet qartë në vargjet 3-4. Trimi Jaho është shtrirë i plagosur dhe vetëm me kalin pranë, të cilit nuk mund t’i hipën në shpinë për shkak të plagëve të marra.

Mu në fushën dropullite, more birbil-o
Hajde, mor Mil-o

ish një lis degëgjërë,.....P + S + A (Predikati, Subjekti, Atributi-përcaktor)
Janua nën të i shtrirë,.....S + C + A (Subjekti, Complimenti-rrethanori, Atributi
lidhur kalin në një degë.....A + O + C (Atributi, Objekti –kundina, Complimenti)
- Ngreu Jano, hyp të ikim.....P + Th + P + P
- S’ngrihem dot, o kalë i gjorë...P + Th + A
se e kam trupin me plagë.P + O + A

Sa u takon klasave të fjalëve, janë-fjalë kuptimplota: **6** folje, **8** emra, **4** mbiemra; fjalë shërbyese; **2** numëror, **1** përemër, **3** parafjalë, **1** lidhëz. Kurse nga origjinali vjen kjo tablo:

⁸ Antologji, Argjiro, Gjirokastër, 2006, f. 7.

Στις Δερόπολης τον κάμπο, μωρέ Μπιρμπιλι-ό
 μωρέ κι αϊ Μιλι-ό plus rendi...
 δέντρος ήταν φυτρωμένος
 κι ο Γιαννάκος ξαπλωμένος,
 με το Γρίβα του δεμένο.
 Σήκου, Γιάννο, καβαλήκια
 Δεν μπορώ, κημένε Γρίβα,
 γιατί είμαι λαβωμένος.

Sa u takon klasave të fjalëve, në origjinal kemi: **5** folje, **8** emra, 4 mbiemra;
 fjalë shërbyese; **0** numëror, **0** përemër, **2** parafjalë, **1** lidhëz.

KËNGË ME DISTIKË SAFIKË

Zakonisht, për modelet e poetikës së Sapposë greke,⁹ flitet në organizimin e vargjeve në strofa katërshe, siç kanë krijuar Mjeda¹⁰ dhe Çajupi,¹¹ por kënga “Gjithë dynjaja, bota e tërë”,¹² na vjen me distikë të rreshtuar në monokolonë. Përkthyesit pohojnë se kjo është *margaritar i folklorit të minoritetit, me varg të përsorur trembëdhjetërrokësh e me thyerjet e tij*. Kënga përcillet me refrenin që përmban emrin e Ali pashë Tepelenës, shoqëruar me dy attribute antonimike të papajtueshme: *i tmerrshëm* – për krimet që u ka bërë suljotëve trima – dhe *vezir efendi* (prijës zotëri), përdorur për eufemizëm, si zbulim i emrit të tij gjakatar për shtypjen e popullit të vet, pa i përmendur si meritë kundërshtimin që i ka bërë Portës së Lartë! Edhe vargjet e para të këngës ngrihen mbi fjalë të kundërta në kuptim, si “....bota e tërë” – “një fshat i vetëm”; “t’u nënshtrua – s’u gjunjëzua”:

Όλος ο κόσμος κι ο ντουινιάς φοβερé Αλή Πασιά
 Gjithë dynjaja, bota e tërë, Ali Pashë i tmerrshëm
 σε προσκυνάει βεζύρ αφεντή,
 t’u nënshtrua, “ “

⁹ Safo-ja jetoi në shek.VII-VI para Krishtit. Lindi në një familje aristokrate në Mytilenë. Shkroi vjersha dhe ode në dialektin *eolik*, me temë pasioni, lumturie dhe vuajtje nga dashuria. Ajo është quajtur prej Platonit “Muza e dhjetë”

dhe njihet si një nga gratë më të famshme të antikitetit helen.

¹⁰ Ndre Mjeda, Vepra letrare-1 (Andrra e jetës), Shtëpia Botuese “N.Frashëri”, Tiranë, 1988, f. 73 – 94.

¹¹ Andon Zako Çajupi, Vepra letrare, (“Shqipëtar!”), Shtëpia Botuese “Uegen”, Tiranë, 2001, f. 8

¹² Po aty, f. 17 – 19.

ένα χωριό είν' η Δρόβιανη, φοβερé Αλή Πασιά		
δεν προσκυνάει βεζύρ αφεντή,	Një fshat i vetëm, Dhroviani,	“ “
	s'u gjunjëzua;	“ “

Shohim se përkthimi i foljeve ka ndryshim në ngjyrimin stilistikor, sepse poezia origjinale thotë “të përulet”, ndërsa shqipërimi vjen “t’u nënshtrua”. Gjetja më e qëlluar është se, nisur nga fakti se barazvlerësi shqip ekziston, nuk kemi pse të tjetërojmë vlerat stilistike, duke i rënduar ato.

Përdorimi i turqizmeve, që janë edhe në gjuhën greke: *dynja*, *vezir efendi*, *groshë*, *qatip*, *çiflik*, *bodrum*, krijojnë koloritin e kohës që përshkruan teksti i këngës, edhe për të shprehur atë që Ali Pashai ishte i egër, pa dalluar prej pashallarëve osmanë të atyre viteve të gjata robërie.

Qëndresën e minoritarëve për lirinë dhe të drejtën njerëzore përmban kënga “Ku shkon kështu, Selim i gjorë”,¹³ por kësaj radhe zënka nuk është midis pushtuesve; jo, ndërmjet dy familjeve ndodh kjo: *Kokatët* e pasur e të dëgjuar, derë e madhe delvinjote, po e rënduar me krime, duan të nënshtrojnë *Mustafagajtë* e Leshnicës. Atributi “i gjorë” – «κερατά» (qerata) nuk del si fjalë mëshiruese për fatin e keq se shkonte drejt vdekjes, por është përcaktues ndaj sulmit që po i bënte një familjeje të pafajshme, e cila vetëm mbrohej prej atyre dhe që quhen “*trima të çartur*” e që “*të marrin gjak në vetull*”. Nga ana tjetër, anasjella e mbiemrit në lidhje me emrin e cilësuar, bie mjaft në sy, pasi vendi i tij pas emrit, është i detyrueshëm, për natyrën që ka shqipja. Le të përqasim leksikun e katër vargjeve të fundit, vargje thirrjeje qëndrese nga heroit Dhimitër Çavo:

Πού πας Σελίμι κερατά μέσα στην Λεσνίτσα,
δεν είναι σύκα να τα φας, λεμόνια να τα ζύψεις,
είναι παιδιά λεσνιτισινά, λεβέντες παλικάρια,
και παίρνουν αίμα καθαρό μες τα ματόφρυδά σου

Ku shkon kështu Selim i gjorë, ku shkoni në Leshnicë?
Nuk jemi fiq që t’i hash, limonë që t’i shtrydhësh,
por jemi djem leshniciotë, të gjithë *trima të çartur*,
se jemi djem të maleve që *marrin gjak në vetull*.

¹³ Antologji, Argjiro, Gjirokastër, 2006, f. 21.

Po si na del përqasja kuptimore e sintagmës emërore (SN) “trima të çartur” dhe frazeologjizmit “marr gjak në vetull” në dy gjuhët? E para, sintagma, ka në përbërje mbiemrin prejfoljor “i/të çartur” nga folja “çars”,¹⁴ të cilën K.Topalli e bie të trashëguar me burim nga ie.*sker* – “ndaj, përse”, duke e lidhur me irl. vj. dhe me gjermanishten etj. Ndërsa frazema në fjalor ka kuptimin: *është trim i madh, është shumë i zoti*.

ÇËSHTJE TË METRIT DHE RIMËS

Treguesit e rimemave dhe metrit në poetikë, në aktin e përkthimit, janë çështje forme, por njëherësh edhe shfaqje arti e stili, përzgjedhjeje dhe pëlqimi të autorit e përkthyesit, në rastin që po diskutojmë. Ka mbetur, prej më se gjysmë shekulli, model i paarritshëm deri më sot përkthimi i Komedisë Hyjnore të Dantes nga prof. Pashko Gjeçi,¹⁵ që i ka sjellë në shqip tercinat e famshme të D. Aligierit, me rimë, sikurse janë në origjinal. Vërejmë se një punë të vlerësuar në këtë fushë, kanë bërë autorët e Antologjisë që po shfletojmë në këndvështrimin tonë. Këtë e vërteton 8-rrokëshi i këngës “Moj e Janit, e Janaqit”, ku përftesa stilistike na vjen që në titull, me zbunimin e emrit tipik minoritar “Jani-Janaqi”, jo për të kumtuar një emër përkëdhelës për të vegjëlit, por për ta thirrur kështu, prej trimërisë së tij: se mbrojti nderin e familjes, duke mbrojtur bashkëshortën nga Vojvoda! Emërtimi i gruas, bashkëshortes së dikujt me “*Moj e Janit*” na kujton idiomën që përdor aq dendur Jakov Xoxa, në romanin “Lumi i vdekur” – *Moj e Thanasit, Moj e Kozit, Moj e Leksit*, etj.” Në gjuhën greke ekziston edhe kjo formulë komunikimi, por në mënyrë informale e formale vihen në përdorim shprehjet: “vasillo, gjeorgjena, por, ndryshe nga shqipja, greqishtja nuk vë në përdorim pjesëzën “moj”, “oj”, kështu që, të drejtuarit në situata informale, del me kompozitë, si në rastet e mësipërme.

Përkthyesit kanë mundur ta ruajnë metrin e origjinalit, por jo rimën, e cila

¹⁴ Fjalori i gjuhës shqipe, Tiranë, 2006, sjell trajtën “çart” si fjalë bisedore me kuptimin: prish, shkel; kurse për mbiemër regjistron “çartan,=e” mb., e dhe si em l.i ashpër, i gër, i çmendur: 2. fig. shumë trim, i çartur.

¹⁵ Dante Alighieri, Komedia Hyjnore (*Ferri*), Përkthyer nga P.Gjeçi, Shtëpia Botonjëse “Naim Frashëri”, Tiranë, 1960.

në variantin greqisht ka skemat ABAB, AABB etj. Ja dhe një fragment në dy gjuhë, ku tek origjinali, shohim edhe rimat, marrë si distikë, por vendosur në monokolonë, kur në shqipërim është ruajtur mjaft *izotonizmi* (theksat në po ato vende):

Στο χορό χορεύανε
και τραγούδια λέγανε
βόιβοντας πάει μπροστά
κι ο χορός από κοντά
Γιάνναινα, Γιαννάκαινα,
κοντολεμονάκαινα
μην παραστολίζεσαι
Βόιβοντας πάει κοντά
με τα παλικάρια του.
Βόιβοντα κάτσε καλά,
Είναι ο Γιάννης στον οντά
Και σου ρίχνει ντουφεκιά

Në mes sheshit po kërcenin
Edhe këngë po këndonin,
Vojvoda e hiqte vallen
Edhe vallja pas i shkonte.
Moj e Janit e Janaqit,
moj e bukur, topolake,
mos u ngjesh, mos u stolis
se Vojvoda të vjen pranë
me të gjithë trimat e tij....
-Vojvodë, ndalu, mos më prek
se është Jani në shtëpi
dhe ta shkrep me plumb në ballë...¹⁶

Në këtë situatë kënge dhe valleje mund të dallojmë disa tablo; në shesh të fshatit po hedhin valle, Vojvoda e heq atë, si i parë i vendit dhe me synimin e keq ndaj “asaj të Janit”, e cila është valltare që bie në sy nga bukuria dhe kërcen për qejfin e saj, pa pyetur për Vojvodën që i afrohet. Tabloja e dytë ravijëzohet me 5 vargje, si një mendim që nuk shprehet me gjuhë, por që tërheq vëmendjen e të pranishme: Vojvoda po i vjen pranë, prandaj, “ajo e Janit” të kishte kujdes! Tabloja e tretë: “ajo e Janit” shkon dhe i tregon të shoqit, i cili vjen dhe e vret Vojvodën; tabloja IV: xhindë u bënë trimat e Vojvodës, që dogjen fshatin Derzho, si hakmarrje për vrasjen! Kështu, skena e bisedës midis “asaj të Janit” dhe bashkëshortit të saj, vetëm merret me mend. Prandaj dhe gjuhëtarët, sepcialistë të narracionit, janë shprehur se *në shembuj si këta gjendemi përballë teknikash përshkruese dhe rrëfimtare të ndryshme, që kanë të përbashkët faktin se marrësi nxjerr që aty një përshtypje pamore*.¹⁷ Kjo realizohet falë hipotipozës, që përshkruam më lart. Edhe togu foljor “*ta shkrep me plumb në ballë*” fiton shprehësi, kështu i përdorur, pasi vjen në vend të foljes terminative “të vret”, “të vdes”.

¹⁶ Antologji, Argjiro, Gjirokastër, 2006, f. 23.

¹⁷ Umberto Eco, Për letërsinë, Shtëpia Botuese “Dituria”, Tiranë, 2007, f. 176.

FRAZA NË POEZI

Po e vështrojmë këtë njësi kumtuese, eprore nga forma, tek një këngë nga Lufta e Dytë Botërore, “Sikur të isha një thëllëzë”,¹⁸ kushtuar Heroit të Popullit, Lefter Talo, një valle e kënduar, në të cilën na shfaqet një organizim sintaksor mjaft interesant qysh nga struktura e tekstit. Pas saj, do të njihemi me një prej krijimeve të poetit Stavrinos Vestiaris,¹⁹ ku do të vërejmë një fragment nga poezia e lëvruar e këtij poeti minoritar grek, për të parë raportin që ka fraza me vargjet, strukturën sipas përbërësve predikativë dhe funksionet që dalin, shënuar përgjithësisht, me anë të mjeteve të lidhjes sintaksore. Që nga vargjet e para, kjo këngë shfaqet me anadiplozë të kryqëzuar: me foljen në lidhore “*të isha*” – thujse në fillim të vargut të parë dhe në fund të të dytit; po ashtu fjala e poetizuar “*thëllëzë-a*” (e cila del edhe si simbol i bukurisë vajzërore), mbyll vargun e parë dhe del në fillim të vargut të 2-të. Mbase, nën ndikimin që bën emri femëror “*thëllëzë-a*”, poeti anonim vjen dhe e tërheq në këtë gjini edhe emrin e heroit “*Lefter-i*”, duke na krijuar figurën e stilit që quhet enalagë.²⁰ Por, ajo që na shërben për argumentin e shtruar, më tepër është struktura e gjashtë vargjeve të para, të cilat përbëjnë atë që quhet “*fraza – strofë*”, ose “*strofa – frazë*”, sepse kështu është e organizuar gramatikisht e sipas ligjeve të sintaksës. *E dyta*, për nevoja të tekstit të kënduar, vjersha zë fill me dy vargje 8-rrokëshe dhe vijon me 4 të tjerë në 16-rrokësh. Le t’i qasim dy tekstet e dy gjuhëve, nën vështrimin e ndërtimit sintaksor dhe funksionit të përbërësve predikativë:

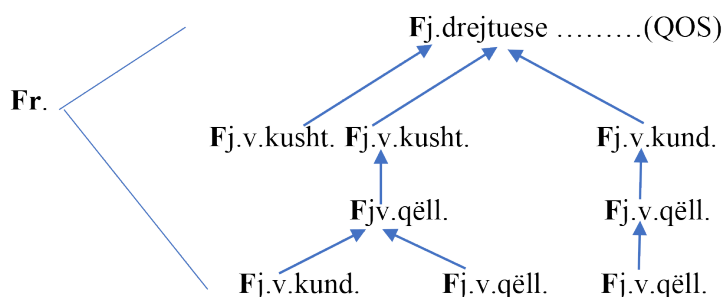
“*Sikur t’isha një thëllëzë, // Lefteri, Lefteri,*
thëllëzë mali të isha, // more Lefteri Talo,
që të vështroja mbi Delvinë, // të shihja Bamatatin, //
se si luftojnë djemtë tanë, me Gjermanoballistët, //
Lefteri foli nga një breg, // pushoni, o djema, luftën, //
që të shpërndahet tymi i zi, // të numërojmë të varrët....

¹⁸ Antologji, Argjiro, Gjirokastër, 2006, f27.

¹⁹ Antologji, Argjiro, Gjirokastër, 2006, f. 33 – 53.

²⁰ Justin Rrota, Sintaksi i shqipes (Fëtyrat e Sintaksit), Botime françeskanë, Shkodër, m2005, f. 119.

Fraza-strofë, këtu, ka ndërtim të zhdrejtë: nis me njësi kallëzuesore të varur, funksionalisht kushtore, shënuar me lidhëzën “sikur” e ndiqet prej një njësie homogjene asindete (vargu II në 8-rrokësh); QOS (Qendra e Organizimit Sintaksor është në vargun V), e cila ka lidhjet me hipotaksë si para saj, ku ka 5 njësi në vartësi, ashtu edhe pas, me raportin 3 fjali. Shigjetat tregojnë varësinë dhe marrëdhënien me QOS-në, në të dy krahët. Ja dhe skema funksionale e përbërësve predikativë:

Ja dhe teksti greqisht, parë si më sipër:

Να'μουν μια πετροπέρδικα, // Λευτέρη, Λευτέρη,

Μια πετροπερδικούλα, //μωρέ Λευτέρη Τάλλιο,

Ν'αγναντευα το Δέλβινο, //το δόλιο Μπαματάτι

πως πολεμούν οι αντάρτες μας // με τους Γερμαναράδες

Λευτέρης Τάλλιος φώναξε //από ψηλή ραχούλα

παιδιά πάψτε τον πόλεμο, //πάψτε τα ντουφέκια

να κατακάτσει ο κουρνιαχτός, //να μετρηθεί τ'ασκέρι.

PËRFUNDIME

Disa përfundime mund të rreshtojmë pas këtij vështrimi gjatë përjasjes së bërë midis gjuhës greke dhe shqipërimin në gjuhën tonë, në treguesit që i trajtuam gjatë këtij kumti me mjaft interes.

1. Më e para, për aktin e përkthimit duhet theksuar që, kushdo ndërmerr punë të tilla, duhet të ketë njohuri shumë të thella, në dy gjuhët, si në gjuhën marrëse (këtu: greqishtja), dhe në gjuhën dhënëse (këtu shqipja). Këtu, ekipi i pedagogëve të lëndës së përkthyer në *Antologjinë* e paraqitur ka si gjuhë amtare greqishtën, përndryshe, janë folës të lindur të gjuhës dhënëse, ndërsa formimin kulturor e arsimor, përgjithësisht, e kanë në gjuhën marrëse; pa lënë jashtë specializimet e bëra jashtë vendit: në Universitetet greke dhe ato perëndimore.
2. E dyta, gjatë përkthimit të lëndës poetike, veprojnë të gjitha rrafshet e studimit gjuhësor, nga fonetika, deri tek sintaksa, me frazën, thënien dhe me paragrafin e tekstin.
3. Krahas kësaj performance, përkthyesi duhet të ketë parasysh se në gjuhë dalin në pah edhe tregues kulturorë e historikë, ekonomikë dhe psikologjikë, sepse çdo gjuhë shfaq psikikën e popullit që e flet dhe e shkruan.
4. Për të dyja gjuhët (gjuha dhënëse e ajo marrëse), përkthyesi duhet të njohë ç'është e natyrshme në një gjuhë, për shembull, në shqipe, prania e natyrshme e komunikimit me fjali njëshe foljore, nuk kërkon kryefjalë, siç ngjet në gjuhët anglosaksone; për greqishten, duhet vënë në dukje se kjo mënyrë së thëni përputhet plotësisht me gjenerimin e fjalive njëshe, si në gjuhën shqipe.
5. Çështjet e vëna re në kumtin tonë, jo vetëm që nuk e zhvlerësojnë punën e kolegëve të personelit universitar të Gjirokastrës, përkundrazi madje, Antologjia është një përmbledhje e zgjedhur e mund të përdoret edhe si një libër për të thelluar dituritë në gjuhën greke.

BIBLIOGRAFIA

- Akademia e Shkencave, Fjalori i gjuhës shqipe, Tiranë, 2006.
- Antologji, Argjiro, Gjirokastër, 2006.
- Andon Zako Çajupi, Vepra letrare, (“Shqipëtar!”), Shtëpia Botuese “Uegen”, Tiranë, 2001.
- Ferdinand Leka, Fjalor i termave të letërsisë, Infobotues, Tiranë, 2013.
- Dante Alighieri, Komedia Hyjnore (Ferri), Përkthyer nga P.Gjeçi, Shtëpia Botonjëse “Naim Frashëri”, Tiranë, 1960.
- Ndre Mjeda, Vepra letrare-1 (Andrra e jetës), Shtëpia Botuese “N.Frashëri”,Tiranë, 1988.
- Roman Jakobson, Linguistic Aspects on Translation, in Brower, ed.1959: 232-239 (tr.it. in – Saggi di linguistica generale, Milano: Feltrinelli 1996, anche in Nergaard, ed. 1995:51-62).
- Justin Rrota, Sintaksi i shqipes (Fëtyrat e Sintaksit), Botime françeskane, Shkodër, 2005.
- Umberto Eco, Për letërsinë, Shtëpia Botuese Dituria, Tiranë, 2007.
- Umberto Eco, Të thuash gati të njëjtën gjë, Dituria, Tiranë, 2006.

**PËRDORIMI I KONTEKSTIT DHE SITUATËS SI NJË TEKNIKË
EFEKTIVE GJATË PËRKTHIMIT TË FJALËVE DY OSE
SHUMËKUPTIMËSHE TË GJUHËS ANGLEZE NGA STUDENTËT
SHQIPTARË**

Ermenita ÇUKA

Universiteti F.S. Noli Korçë
ermenitacuka@yahoo.com

ABSTRACT

When learning English as a second language, one of the biggest challenges is learning vocabulary, and especially learning polysemantic vocabulary. Students learning English as a second language encounter difficulties when translating polysemantic or ambiguous words, as, as a result of the ambiguity that these words carry, they put students in a dilemma of choosing their meaning if the context does not fully clarify the meaning intended by the speaker. The purpose of this article is to explore the role of context and situation in clarifying meaning when translating ambiguous words. It aims to provide Albanian students of English with useful and effective techniques for a more accurate translation of ambiguous words that are appropriate to the discourse of which they are a part. Furthermore, when translating an ambiguous word, it may happen that the word does not have an exact equivalent and direct word in the target language, requiring translators to rely on context, intuition or cultural knowledge to choose the most appropriate translation. This increases the degree of translation difficulty and ambiguity. Also, the appearance of ambiguous words in a context that does not fully clarify the speaker's intended meaning can lead to misinterpretation and misunderstanding of the word and consequently deviation from its intended meaning. In conclusion, the article not only addresses the problems caused by ambiguous lexicon in speech translation, but also presents useful ways to resolve this ambiguity and avoid possible misinterpretations that may arise from the inappropriate or not intended translation of these ambiguous words.

Key words: *ambiguous words, translation, misinterpretation, polysemy.*

HYRJE

Gjuha angleze është gjuha e shkencës, e teknologjisë, diplomacisë dhe turizmit. Njohja sa më e thellë, e duhur dhe korrekte e saj ka rëndësi të konsiderueshme për qëllime studimi, kualifikime të ndryshme, për qëllime tregtie, biznesi etj. Mësimi i një gjuhe dhe komunikimi në atë gjuhë përfshin, ndër të tjera, zotërimin e fjalorit të asaj gjuhe, mësimin e formave dhe kuptimeve të fjalëve, përkthimin e drejtë dhe sa më të saktë të ligjërimin, si dhe mënyrat e ndryshme se si këto forma dhe kuptime lidhen me formën e fjalisë dhe diskursin e mëtejshëm (Perfetti & Hart, 2002; Rice dhe Tokowicz, 2019).

Një faktor i rëndësishëm në procesin e përkthimit të një fjalie, apo teksti, është përcaktimi i kuptimit dhe përkthimit sa më të përshtatshëm të njësive të saj leksikore. Elementet leksikore përgjithësisht kanë vetëm një funksion gramatikor, por nëse i referohemi kuptimit që ato mbartin, fjalët shpesh i referohen më shumë se një kuptimi (Perfetti & Hart, 2002). Shumica e njësive leksikore në anglisht kanë kuptime të ndryshme dhe jo rrallë në ligjërim hasim praninë e fjalëve të paqarta që përcjellin, ose u referohen disa kuptimeve të ndryshme, të cilat rritin kompleksitetin perceptues të fjalisë dhe vështirësojnë përkthimin. Paqartësia leksikore konsiderohet një çështje e rëndësishme si në fushën e të mësuarit të gjuhës dhe kualifikimeve të ndryshme (Zukswert et al., 2019), po ashtu edhe në komunikimin publik (Cutts, 2015). Sipas studimeve të kryera, shumëkuptueshmëria është identifikuar gjithashtu si problem gjatë përkthimit në shumë fusha profesionale.

Një nga vështirësitë më të mëdha për studentët apo për nxënësit që e mësojnë gjuhën angleze si gjuhë të dytë është përkthimi i fjalive apo i teksteve, pjesë e të cilave janë fjalët e paqarta, fjalët polisemantike që mbartin më shumë se një kuptim. Paqartësia leksikore, e njohur ndryshe si paqartësi semantike, është prania e dy ose më shumë kuptimeve të mundshme brenda një fjale të vetme. Kjo paqartësi semantike mund të haset në formën e polisemisë ose homonimisë, pasi ato janë dy koncepte brenda kontekstit të paqartësisë leksikore (Macgregor, Bouwsema, & Klepousniotou, 2015). Nuk janë të pakta rastet kur një fjalë mund të ketë një sërë kuptimesh të ndryshme. Kjo e bën atë të paqartë, sidomos për nxënësit apo studentët të cilët e mësojnë gjuhën angleze si gjuhë të dytë. Meqenëse paqartësia ndodh kur fjala mund të interpretohet në më shumë se një “kuptim ose mënyrë të mundshme” (Quiroga-Clare, 2003), rrjedhimisht polisemia mund të përcaktohet si një formë e “paqartësisë leksikore” (Paulin & Bejoint, 2008).

Shpesh një fjalë e vetme mund të ketë disa përkthime, por vetëm njëra

prej tyre është e përshtatshme në situatën apo kontekstin e duhur. Kështu, fjala angleze *glass* mund të përkthehet në shqip si *xham* (duke iu referuar materialit), ose *gotë* (duke iu referuar një ene për të pirë). Disa fjalë të përdorura zakonisht, si: *take, fair, spring, seal*, mund të kenë deri në pesë ose gjashtë përkthime të ndryshme, duke reflektuar një shkallë të lartë shumëkuptimësie dhe paqartësie. Le të shohim si reflektohet paqartësia dhe pasiguria në përkthimin e fjalive të mëposhtme:

1. It's amazing how **spring** revives us.

2. **Spring** revives us and all the landscape around.

Të dyja këto fjali janë të paqarta semantikisht, pasi fjala shumëkuptimëshe **spring** mbart disa kuptime. Kështu, tek fjalia e parë, fjala **spring** duke mbartur këto kuptime mund të përkthehet : 1. **spring**= pranverë; 2. **spring**= burim uji;

3. **spring** = kërcej, kërcim, hidhem. Në pamje të parë, fjalia e dytë të jep përshtypjen sikur është më e qartë semantikisht, por nëse e shohim me kujdes, edhe tek ajo fjala **spring** mund t'u referohet dy nocioneve apo koncepteve: **spring** = pranverë; **spring** = burim uji. Pra, të dyja fjalitë, nëse nuk plotësohen mjaftueshëm me elemente kontekstuale që qartësojnë kuptimin e synuar të fjalës "**spring**", mund të çojnë në keqinterpretim dhe keqpërkthim të këtyre fjalive.

Një element kyç që ndikon ndikon në mënyrë të konsiderueshme në përkthimin e fjalëve të paqarta, qoftë ato polisemike, por edhe ato homonimike, është konteksti apo situata. Pasurimi i fjalisë me elementet e duhura kontekstuale, apo situative, eviton paqartësitë që mbartin fjalët polisemike dhe ato homonimike. Një fjalë e vetme mund të ketë kuptime dhe përkthime të shumëfishta brenda të njëjtës kategori gramatikore (p.sh., *bankë*), por edhe nëpër kategori të ndryshme gramatikore (p.sh., *back, or book* si emër ose folje) (Lyons, 1995).

Le t'u rikthehemi fjalive të mësipërme dhe t'i pasurojmë me elementet e duhura kontekstuale në mënyrë që të qartësohet kuptimi i synuar i fjalës polisemantike apo shumëkuptimëshe "**spring**".

1. A. It's amazing how **spring**, along with its warm weather and flower bloom, revives us.

1. B. It's amazing how **spring** with its fresh and clear water, revives us.

2. A. **Spring**, which is considered by a lot of people the most beautiful season, revives us and all the landscape around.

2. B. **Spring** revives us and all the landscape around it.

Fillimisht fjalitë 1 dhe 2 mund të përktheheshin dhe interpretoheshin në

të paktën dy mënyra të ndryshme secila, pasi konteksti ku shfaqeshin nuk e qartësonte mjaftueshëm kuptimin e synuar. Siç duket qartë nga shembujt, fjalitë 1A, 1B dhe 2A, 2B janë pasuruar mjaftueshëm me elemente kontekstuale për të qartësuar kuptimin e fjalës shumëkuptimëshe **spring**. Si rrjedhojë, fjalitë mbartin një interpretim të vetëm duke pasqyruar qartë kuptimin e synuar nga ligjëruesi.

3. He is waiting at the **bank**.

Edhe fjalia e mësipërme është e paqartë, sepse fjala **bank** mbart më shumë se një kuptim, pasi i referohet më shumë se një nocioni: 1. **bank** = bankë, *institucion financiar*; 2. **bank** = brigjet e lumit. Kjo fjali mund të përkthehet në dy forma krejtësisht të ndryshme: 3.1. Ai po pret **në bankë**. 3.2. Ai po pret **tek brigjet e lumit**. Kjo fjali mund të qartësojë kuptimin e saj dhe të shprehë kuptimin e synuar të folësit vetëm nëse ajo pasurohet mjaftueshëm me element(e) kontekstual(e), apo situata konkrete që i mundësojnë fjalës t'i referohet vetëm një kuptimi në atë kontekst.

3. A. He is waiting at the **bank**, *because he wanted to make a transaction*.

3. B. He was waiting at the **banks** of the river *because the boat race was about to start*.

Shembujt flasin qartë se si konteksti apo situata u jep fjalëve shumëkuptimëshe kuptimin e synuar nga ligjëruesi dhe shmang paqartësitë që rrjedhin nga shumëkuptueshmëria që ato mbartin. Pra, kuptimi i një fjale mund të ndryshojë ndjeshëm në varësi të kontekstit ose situatës ku ajo shfaqet. Studime të ndryshme të kryera në këtë aspekt kanë treguar se: *Fjalët që mbartin paqartësi gjatë përkthimit, ndikojnë ndjeshëm në mënyrën se si nxënësit apo studentët e gjuhës angleze si gjuhë të dytë i përpunojnë fjalitë apo tekstin ku ndeshen këto fjalë të paqarta (të cilat mund të jenë polisemantike apo homonimike)*. Folësit dygjuhësh kanë më shumë vështirësi gjatë përkthimit të tyre, nëse konteksti nuk është pasuruar mjaftueshëm për të qartësuar kuptimin e tyre. Si përkthyesit, edhe interpretët duhet të jenë në gjendje të identifikojnë dhe të përdorin të dhëna kontekstuale nga ligjërata përkatëse më e gjerë. (Prior, Kroll, & Macwhinney, 2006; Tokowicz & Kroll, 2007; Tokowicz, Prior, & Kroll, 2009).

Studime të ndryshme kanë evidentuar disa teknika të dobishme që ua rekomandojnë përdoruesve të gjuhës angleze si gjuhë të dytë, kur ndeshin një fjalë shumëkuptimëshe. Një nga teknikat e rekomanduara për studentët e gjuhës angleze si gjuhë e dytë, kur hasin fjalë shumëkuptimëshe, është që **fillimisht ata t'u qasen të gjitha kuptimeve të mundshme të kësaj fjale të paqartë**, më pas t'i referohen kontekstit për të përcaktuar interpretimin e

saktë. (Gernsbacher, Robertson & Werner, 2001; Kambe, Rayner & Duffy, 2001; Kellas, Ferraro & Simpson, 1988). Gjatë përcaktimit të kuptimit të saktë të këtyre fjalëve disakuptimëshe dhe përkthimit korrekt të tyre ndikon konsiderueshëm **kuptimi më i shpeshtë** i fjalës së dhënë, pasi ai përkthim shpesh është i pari, të cilit i referohen gjatë interpretimit. *Eshtë pikërisht konteksti më i gjerë gjuhësor, apo kulturor, ai që mundëson përkthimin e drejtë të fjalës dhe hedhjen poshtë të varianteve, apo alternativave të papërshtatshme* (jo të duhurat).

Kurnxënësit apo studentët hasin fjalë dykuptimëshe apo shumëkuptimëshe, është e domosdoshme që të gjitha kuptimet që mbart fjala e paqartë duhet të sqarohen. Vetëm nëpërmjet përdorimit të duhur të kontekstit mund të merret kuptimi i synuar i fjalës dhe të shmangen keqinterpretimet apo paqartësitë. Konteksti mund të na ndihmojë të veçojmë midis homonimeve, të cilat janë fjalë që kanë të njëjtën strukturë apo edhe shqiptim, por kuptime të ndryshme. *Një procedurë tjetër që mund të përdoret për reduktimin dhe shmangien e paqartësive është ajo e fjalës që vjen pas fjalës së paqartë, e cila është më efektive sesa fjala që i paraprin asaj në zgjidhjen e paqartësisë.* Konteksti, që vjen menjëherë pas një fjale shumëkuptimëshe, luan një rol thelbësor në zgjidhjen e paqartësisë gjatë leximit të zëshëm, përmes ndërveprimeve me karakteristikat leksikore dhe sintaksore të fjalës. Le të shohim shembujt e mëposhtëm.

Putting ads in unusual places also allows the advertisers to make the product **stick** in people's mind.

There is no enough **room** to hold the conference here.

Fjalët **stick** dhe **room** janë shumëkuptimëshe, pasi mbartin më shumë sesa një kuptim. Ato mund t'i ndeshim me përkthimet: **stick = shkop; stick = ngjit; stick = ngulit; room = dhomë, room = hapësirë**. Nëse u referohemi shembujve të mësipërm, do të evidentonim konkretizimin e strategjisë së sipërpërmendur, ku fjala, që ndjek fjalën shumëkuptimëshe, ndihmon të qartësojë kuptimin e saj më mirë se ajo që e paraprin. Kështu, tek shembulli i parë, *in people's mind* e qartëson përkthimin e fjalës **stick = ngulit** dhe jo: **shkop** apo **ngjit**; Tek fjalia e dytë, pjesa *to hold the conference here* qartëson kuptimin e synuar të fjalës **room = hapësirë** dhe jo **dhomë**.

Nga shumë autorë që kanë studiuar fjalët polisemantike apo shumëkuptimëshe dhe zgjidhjen e paqartësisë, këto strategji konsiderohen si strategjitë më efektive dhe të rekomandueshme gjatë përkthimit të teksteve apo ligjërimeve, kur hasen fjalë polisemantike dhe që mbartin paqartësi, si rezultat i kësaj shumëkuptueshmërie. Përdorimi i duhur i kontekstit përkatës

apo situatës mbetet thelbësor në zgjidhjen e paqartësisë semantike si rrjedhojë e polisemisë apo fjalëve me shumë kuptime. (Glucksberg et al., 1986) (Hogaboam & Perfetti 1975)

Materiale dhe metodologjia

Qëllimi i këtij studimi është të hulumtojë rolin e kontekstit dhe të situatës në qartësimin e kuptimit gjatë përkthimit të fjalëve që mbartin paqartësi. Ai synon t'u ofrojë studentëve shqiptarë të gjuhës angleze teknika të dobishme dhe efektive për një përkthim sa më të saktë të fjalëve shumëkuptimëshe dhe të përshtatshëm me ligjërimin, pjesë e të cilit ato janë. Për më tepër, ai synon të hetojë dhe studiojë mënyrën se si mund të shmangen keqkuptimet, si rezultat i mospërdorimit të kontekstit të duhur gjatë përkthimit të fjalëve të paqarta, polisemike apo homonimike, midis studentëve shqiptarë që mësojnë gjuhën angleze si gjuhë të dytë (ESL). Studimi ngre **hipotezën** se përdorimi i kontekstit përkatës është i domosdoshëm në përkthimin e fjalëve polisemantike apo homonimike që mbartin paqartësi, pasi i referohen më shumë se një kuptimi. Kjo hipotezë mbështetet nga gjetjet e **pyetjeve kërkimore** të tilla si: *“A ndihmon konteksti në përkthimin e drejtë të fjalëve të paqarta?”*; *“A bëhet më i qartë përkthimi i një ligjërimi apo teksti, që përbëhet nga fjalë të paqarta, nëse pasurohet me elemente kontekstuale?”*. **Metoda** e përdorur në këtë hulumtim është një **qasje e integruar midis metodave sasiore dhe cilësore**. Për të mbledhur **të dhëna sasiore**, u përpilua dhe u shpërnda një **pyetësor**, si një **instrument matës** i përshtatshëm për këtë hulumtim. Nëpërmjet pyetësorit, u mblodhën të dhëna individuale nga studentët e Universitetit “F.S.Noli”, Korçë. Ndërsa për të mbledhur **të dhëna cilësore**, u mendua të zhvilloheshin **diskutime** në fokus grupe, me anë të disa intervistave gjysmë të strukturuar. Diskutimet eksploruan dhe evidentuan përvojat e studentëve për përkthimin e saktë, kur në përbërjen e teksteve të ndryshme, apo gjatë ligjërimin të folur, hasim fjalë me dy ose disa kuptime si dhe shmangien e keqkuptimeve që rrjedhin si pasojë e kesaj paqartësie, përmes përdorimit të kontekstit të duhur. Në hulumtim morën pjesë gjithsej 60 studentë nga universiteti i sipërpërmendur.

Kampionimi në këtë hulumtim u bë me anë të përzgjedhjes së rastësishme të studentëve, duke përdorur një metodë kampionimi të stratifikuar. Ai përbëhet nga 60 studentë nga Universiteti “F.S. Noli” i Korçës, nga programe të ndryshme studimi, me qëllim që të bëhej i mundur një përfaqësim në nivele të ndryshme, si në aspektin e aftësisë dhe zotërimit të gjuhës angleze, ashtu edhe nga fusha të ndryshme akademike të studimit. Pjesëmarrësit në anketim ishin studentë të moshës nga 18 deri në 22 vjeç.

Pyetësorët dhe diskutimet në grupe fokusi u përdorën për të hulumtuar ndikimin e elementeve kontekstuale në përkthimin e saktë të fjalive, ku pjesë përbërëse janë fjalët polisemike apo homonimike, si dhe shmangien e paqartësisë së shkaktuar nga fjalët shumëkuptimëshe. Pyetëtori i strukturuar u hartua për të vlerësuar perceptimet e studentëve për paqartësinë gjatë përkthimit nga anglishtja në shqip si dhe vlerësimin e tyre për përdorimin e kontekstit për të shmangur paqartësinë, si rezultat i përdorimit të fjalëve shumëkuptimëshe ose të paqarta kuptimisht. Pyetëtori përbëhej nga 15 pyetje, me zgjedhje të shumëfishta sipas shkallës Likert, të përqendruara në mënyrën se si studentët i kuptojnë, i përkthejnë dhe i interpretojnë fjalët e paqarta brenda dhe jashtë kontekstit, ku ata shprehin mendimin e tyre se si i zgjidhin paqartësitë e lindura si rezultat i fjalëve të paqarta.

Diskutimet në grupe fokusi na japin të dhëna cilësore rreth përvojave të studentëve për të shmangur paqartësinë e krijuar gjatë përkthimit të teksteve të ndryshme, ku pjesë përbërëse janë fjalë polisemantike, ose fjalë me kuptim të paqartë. Diskutimet u zhvilluan në 3 grupe fokusi me studentë nga kampioni. Çdo grup fokusi përbëhej nga 5 studentë, të cilët diskutuan dhe iu përgjigjën pyetjeve gjysmë të strukturuar të intervistës. Diskutimet eksploruan përvojat dhe strategjitë që përdorin studentët gjatë përkthimit të teksteve apo fjalive të ndryshme, ku pjesë përbërëse janë edhe fjalët shumëkuptimëshe, si dhe zgjidhjen e paqartësive të krijuara duke përdorur kontekstin apo situatën përkatëse sqaruese.

Procedura e hulumtimit u krye në dy faza. Gjatë fazës së parë, studentëve pjesëmarrës në kampionim iu administruan anketa me pyetësorë. Pjesëmarrësit plotësuan pyetësin e strukturuar në mënyrë të pavarur dhe individuale. Kjo fazë synonte të mblidhte të dhëna bazë sasiore dhe cilësore mbi perceptimet e studentëve për paqartësinë dhe përdorimin e elementeve kontekstuale për të shmangur këtë paqartësi gjatë përkthimit të tekstit, apo interpretimit të një ligjërimi.

Gjatë fazës së dytë, u zhvilluan diskutime në grupe fokusi. Diskutimet ofruan njohuri më të thella mbi mënyrën se si studentët përpiqen të shmangin paqartësinë gjatë përkthimit si dhe efektivitetin e përdorimit të elementeve kontekstuale gjatë përkthimit në sqarimin e kuptimit të fjalëve të paqarta. Përgjigjet e pyetësorëve u analizuan duke përdorur statistika përshkruese për të përmbledhur perceptimet dhe qëndrimet e studentëve. Në të njëjtën mënyrë u analizuan edhe të dhënat cilësore të marra nga diskutimet në grupe fokusi lidhur me përvojat e studentëve në përdorimin e fjalëve shumëkuptimëshe dhe pasurimin e tekstit me elemente kontekstuale, të mjaftueshme për të qartësuar

kuptimin dhe për të shmangur keqinterpretimet në përkthim.

Rezultatet

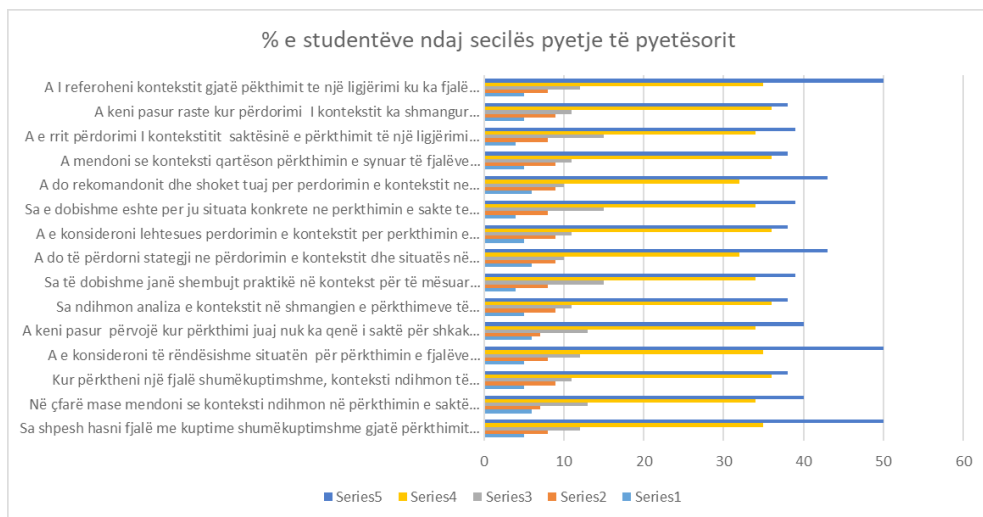
Për të paraqitur të dhënat e përftuara nga instrumentat matës (pyetësorët dhe diskutimet në fokus grup), u përdorën statistikat përshkruese, për të analizuar përgjigjet e pyetësorit. Analiza cilësore e diskutimeve në fokus grupe përfshin analizimin e përgjigjeve, mbledhjen e të dhënave nga përvojat e studentëve për të kuptuar se si studentët shmangin paqartësinë, si dhe perceptimet e tyre për efektivitetin e elementeve kontekstuale në përkthim. Nga analiza e të dhënave të grumbulluara nga pyetësorët dhe intervistat gjysmë të strukturuar është e qartë se studentët shqiptarë, të cilët mësojnë anglishten si gjuhë të dytë, konfirmojnë faktin se një numër i konsiderueshëm fjalësh kanë disa kuptime dhe si rezultat i kësaj dukurie shkaktojnë konfuzion në përkthimin e saktë të kuptimit të synuar në tekst. Gjithashtu, gjatë hulumtimit doli në pah se është pikërisht konteksti përkatës që sqaron këtë paqartësi, duke ndihmuar përkthyesin ose interpretin t'i referohet kuptimit të synuar.

Të dhënat e marra nga pyetësorët pasqyrohen në tabelën 1, ku mund të shihet në përqindje numri i studentëve për secilën përgjigje sipas shkallës Likert ndaj pyetjeve të pyetësorëve, sipas së cilës rezulton se: konteksti ndikon shumë ose jashtëzakonisht në shmangien e paqartësisë në përkthim dhe perceptimin e saktë të kuptimit të synuar të fjalëve të paqarta të përdorura në tekst apo ligjëratë. Gjithashtu, duke analizuar përgjigjet e marra nga intervistat e zhvilluara në fokus grupe, vërehet qartë fakti se studentët ndihen të hutuar si rezultat i përdorimit të fjalëve të paqarta. Ata konkretizuan përvojat e tyre duke sjellë si shembull dyshimet dhe paqartësitë që kishin gjatë përkthimit të fjalive që përmbajnë fjalë shumëkuptimëshe, si: **1. Stroke:** a. *përkëdhel*; b. *goditje në tru*; c. *vozit*; d. *rrahje*; **2. Ruler:** a. *vizore*; b. *sundimtar*; **3. Bark:** a. *leh*; b. *lëvore peme*;

Studentët theksuan se kjo paqartësi haset kur ndeshen me fjalë shumëkuptimëshe në fjali ku nuk qartësohet plotësisht kuptimi i synuar nga ligjëruesi. Por, kjo paqartësi shmanget nëse këto fjalë shoqërohen gjithmonë me kontekstin apo situatën përkatëse. Disa studentë theksojnë faktin se, pa kontekstin e duhur, fjalët e paqarta çojnë në keqkuptime dhe keqinterpretime të ligjërit. Në mbështetje të keqinterpretimit të kuptimit të fjalëve shumëkuptimëshe, një nga studentët solli përvojën e tij në rastin e fjalës shumëkuptimëshe *toast*, e cila mund të përkthehet: a. *bukë e thekur*; b. *dolli*. Sipas tij, mungesa e kontekstit që e qartëson plotësisht kuptimin e fjalës kishte bërë që studenti ta kishte keqpërkthyer fjalën. Pra, konteksti i përshtatshëm u jep fjalëve të paqarta kuptimin e synuar nga folësi. Gjithashtu,

studentët përforcuan faktin se kishte jo pak raste kur ndiheshin të hutuar dhe të paqartë për të gjetur kuptimin e synuar të fjalëve të shumëkuptimta, kur folësi shmangte përfshirjen e kontekstit përkatës në diskutim apo tekst të shkruar, duke lënë hapësirë për keqkuptim ose keqinterpretim. Ata përmendën plot raste kur ishin dyshues gjatë përkthimit të fjalëve të tilla si: *mean, shot, vessel, scales* etj. për shkak të shumëkuptueshmërisë që ato mbartin, gjithmonë nëse fjalë të tilla ku ato përdoren nuk jep të dhëna të mjaftueshme kontekstuale për të qartësuar kuptimin e tyre. Rreth 90% e studentëve të intervistuar theksuan rëndësinë e kontekstit për të shmangur paqartësinë ose keqinterpretimin në ligjërime të shkruar apo të folur. Të dhënat e organizuara në tabelën më poshtë nxjerrin qartë në pah rezultatet e mbledhura dhe të analizuara nga anketa e kryer me pyetësorin.

Tabela1. Rezultatet e përgjigjeve të studentëve ndaj secilës pyetje të pyetësorit

Burimi: Analiza e përgjigjeve të studentëve për secilën pyetje të pyetësorit të kryer nga autorja

4. DISKUTIME

Bazuar në të dhënat e përftuara nga ky hulumtim, por duke u mbështetur edhe në studime të mëparshme, mund të themi se fjalët që mbartin më shumë se një kuptim sjellin jo pak probleme në përkthim. Kjo paqartësi leksikore vështirëson përkthimin e tekstit ku ato ndodhen, nëse teksti nuk është i pasuruar me elemente të mjaftueshme kontekstuale dhe situative. Paqartësia ndodh kur një term ose një fjali është e paqartë në vetvete, pasi mbart më

shumë se një kuptim. Kështu, do të kemi paqartësi, nëse nuk qartësohet apo plotësohet me kontekstin e duhur që të shfaqë qartësisht kuptimin e synuar nga ligjëruesi. Nëse termi shumëkuptimësh përdoret jashtë kontekstit përkatës, kur ndërkohë ai mbart dy ose më shumë kuptime, (psh: *seal=fokë* dhe *seal=vulë, vulos*), përkthyesi mund të keqinterpretojë kuptimin e synuar nga ligjëruesi. Është pikërisht konteksti përkatës që shmanget paqartësinë dhe i jep fjalës kuptimin e synuar. Nëse i referohemi gjetjeve të studimit, është e qartë se përdorimi i fjalëve të shumëkuptimta sjell vështirësi dhe paqartësi në komunikim. Kjo vështirësi apo ky konfuzion mund të shmanget nëse ligjërimi pasurohet me kontekstin e duhur. Analiza e përgjigjeve të pyetjeve të pyetësorëve dhe intervistat me grupe fokusi konfirmojnë hipotezën e ngritur gjatë këtij hulumtimi, nëse konteksti përkatës zgjidh paqartësinë që shfaqet si rezultat i fjalëve që kanë më shumë se një kuptim. Po kështu, gjetjet e marra nga ky hulumtim argumentojnë përgjigjen e pyetjes kërkimore se konteksti sqaron kuptimin e fjalëve të paqarta dhe pasurimi i fjalisë apo tekstit me elemente kontekstuale shmanget keqkuptimet dhe keqinterpretimet që mund të vijnë nga përdorimi i fjalëve të paqarta. Kur ka prani të fjalëve të paqarta, nëse nuk e injorojmë, por e përfshijmë kontekstin në ligjërim në mënyrën e duhur, si folës të anglishtes si gjuhë të dytë, do të shmangim keqkuptimet ose keqinterpretimet e këtyre fjalëve dhe të ligjërimit në tërësi.

5. Përfundime

Qëllimi i këtij hulumtimi është që të nxjerrë në pah problemin e paqartësisë që rrjedh nga përdorimi i fjalëve të paqarta në komunikim, si dhe të reflektojë mbi mënyrat dhe strategjitë efektive për të shmangur keqkuptimet që mund të ndodhin në ligjërim, si rezultat i përdorimit të tyre, veçanërisht midis studentëve shqiptarë që flasin anglishten si gjuhë të dytë. Bazuar në studimet e mëparshme në këtë fushë, por edhe gjatë këtij hulumtimi, është e qartë se fjalët e paqarta, apo fjalët shumëkuptimëshe e bëjnë të vështirë komunikimin dhe interpretimin e tyre gjatë një diskursi, të cilit i mungon konteksti. Studime të ndryshme kanë theksuar se konteksti luan një rol kyç në kuptimin e fjalëve të paqarta (Duffy, S. A., Kambe, G., & Rayner, K. 2001). Hulumtimi midis studentëve shqiptarë, të anketuar në universitetin e Korçës, theksoi se pasurimi i fjalisë apo i tekstit me elemente kontekstuale, jo vetëm që shmanget paqartësitë dhe konfuzionin (që lind si rezultat i përdorimit të fjalëve të paqarta), por e bën bashkëbiseduesin t'i referohet saktësisht kuptimit të synuar si dhe të shmangë keqkuptimet apo keqinterpretimet (që mund të shkaktojnë fjalët polisemike apo të paqarta). Studimi reflekton mbi paqartësinë e krijuar si rezultat i përdorimit të fjalëve të paqarta, e cila mund të shmanget, nëse

folësi apo autori përdor gjithmonë kontekstin e duhur në ligjërime, pjesë e të cilit janë fjalë shumëkuptimëshe, por edhe kur ky kontekst është në përputhje me kuptimin e synuar. **Hipoteza e punimit** ofroi mundësinë për ta trajtuar temën nga një këndvështrim teorik dhe empirik, ndërsa **metodologjia** na mundësoi të sqarojmë **pyetjet kërkimore** të shtruara në hyrje. Përpilimi i pyetjeve dhe zhvillimi i pyetësorit u bënë në funksion të objektivave dhe synimeve të paraqitura. Analizimi i përgjigjeve të studentëve ndaj pyetjeve të pyetësorëve dhe intervistave theksoi rëndësinë e përdorimit të kontekstit dhe situatave përkatëse për të qartësuar kuptimin e fjalëve shumëkuptimëshe. Shembujt konkretë të sjella nga studentët sollën edhe një herë në vëmendje problematikën që ata ndeshin gjatë përkthimit të një ligjërate, pjesë e së cilës janë fjalë shumëkuptimëshe. Gjithashtu, ato theksuan dhe konkretizuan paqartësinë që u shkaktonte mungesa e kontekstit të duhur gjatë përkthimit të fjalëve shumëkuptimëshe. Sipas gjetjeve më të rëndësishme në punim, mund të thuhet se studimi sjell në vëmendje dhe thekson rolin e padiskutueshëm të kontekstit në ligjërime, sepse është pikërisht konteksti përkatës që shman paqartësinë dhe i jep fjalës kuptimin e synuar. Jashtë kontekstit përkatës, fjala mund të shprehë larmishmëri kuptimesh. Referuar trajtimit të aspektit teorik, por edhe ndaj hulumtimit të kryer, është e qartë se përdorimi i fjalëve të shumëkuptimta sjell vështirësi dhe paqartësi në komunikim. Kjo vështirësi mund të shmanget, nëse ligjërimi pasurohet me kontekstin e duhur. Analiza e pyetësorëve dhe diskutimeve në fokus grupe dhe përgjigjet e qarta për pyetjet kërkimore të shtruara gjatë zhvillimit të këtij punimi, duke konfirmuar e theksuar hipotezën e ngritur se *konteksti shman paqartësinë dhe u sjell folësve një kuptim të qartë të ligjërit të synuar*.

BIBLIOGRAFIA

- Cutts, Martin. (2015). *Oxford Guide to Plain English*. Oxford: Oxford University Press.
- Gernsbacher, Morton A., Rachel R. Robertson, and Erica E. Werner. (2001). "The Role of Suppression in Sentence Comprehension". *Psychological Review* 108 (1): 116–119.
- Kambe, Gakuji, Keith Rayner, and Susan A. Duffy. (2001). "The Effect of Word Frequency on the Processing of Lexical Ambiguity". *Memory & Cognition* 29 (5): 801–808.
- Kellas, George, F. R. Ferraro, and G. B. Simpson. (1988). "Lexical Ambiguity and the Time Course of Meaning Activation". *Journal of Experimental*

- Psychology: Learning, Memory, and Cognition 14(4): 531–544.
- Lyons, John. (1995). *Linguistic Semantics: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MacGregor, Lucy J., Tamara Bouwsema, and Daphne Klepousniotou. (2015). “*Sustained Meaning Activation for Polysemous but Not Homonymous Words*”. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 41(5): 1482–1493.
- Palmer, Frank R. (1981). *Semantics. 2nd ed.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Paulin, Florence, and Henri Béjoint. (2008). “*Lexical Ambiguity and the Use of English Monolingual Learners’ Dictionaries*”. *Lexikos* 18: 208–222.
- Perfetti, Charles A., and Laurie Hart. (2002). “*The Lexical Quality Hypothesis*”. In *Precursors of Functional Literacy*, edited by Ludo Verhoeven, Charles Elbro, and Pieter Reitsma, 67–86. Amsterdam: John Benjamins.
- Prior, Anat, Judith F. Kroll, and Brian MacWhinney. (2006). “*Translation Ambiguity but Not Lexical Ambiguity Slows Word Reading in Bilinguals*”. *Bilingualism: Language and Cognition* 9(3): 245–261.
- Quiroga-Clare, M. (2003). “*Ambiguity in Language: How Ambiguity Affects Language Learning and Understanding*”.
- Rice, Rebecca, and Natasha Tokowicz. (2019). “*Translation Ambiguity: A Review and Call for New Research*”. *Journal of Cognitive Science* 20 (1): 1–15.
- Tokowicz, Natasha, and Judith F. Kroll. (2007). “*Number of Meanings and Context Availability in Learning Translation Ambiguity*”. *Second Language Research* 23 (3): 293–322.
- Tokowicz, Natasha, Anat Prior, and Judith F. Kroll. (2009). “*Translation Ambiguity in and out of Context*”. *Psychonomic Bulletin & Review* 16 (4): 748–753.
- Zukséert, Arno, Svenja Bergmann, and Hannah Lechner. (2019). “*Lexical Ambiguity in Educational Settings*”. *Language Learning Research Journal* 11(2): 155–172.

PËRKTHIMI NË SHQIP I UILLJAM FOLKNERIT: NJË FENOMENOLOGJI E PËRKTHIMIT AUTORIAL

Granit ZELA

Universiteti i Nju Jorkut, Tiranë

granitzela@unyt.edu.al

ABSTRACT

In view of the Albanian historical and cultural context before the 1990s, Faulkner had the official status of a writer who embodied “decadent” literature, which made translation impossible in Albania, but not in Kosovo. The paper firstly examines the history of Faulkner’s translations in Albania, where, although untranslated, this did not exclude the influence on Albanian literature, identified by scholars in Ismail Kadare’s “narrative universe”, named Ismailand. Secondly, this study investigates Faulkner’s translations in Albania’s literary periodicals from 1987 to 2021. Finally, the author proposes the authorial translations of Faulkner’s three novels as phenomenological the way Damion Searls considers translation in “The Philosophy of Translation” (2024), where translation is fundamentally about the translator’s experience of reading the original, which is then recreated for a new reader. The paper concludes that despite the efforts of translators and publishing houses to make them part of Albanian culture; translations of Faulkner’s works are still incomplete and a work in progress.

Key words: *William Faulkner, translation, translators, publishing practices.*

HYRJE

Uiljam Folkner (1897-1962), është ndër krijuesit më të rëndësishëm të letërsisë amerikane të shekullit XX, i cili për arsye historike, joletrare nuk ka ardhur ende i përkthyer me veprën e plotë, çka e bën këtë autor një mungestar në gjuhën shqipe.

Në shkrimin me titull “Përkthimet e munguara të Uilliam Folknerit”, vihet në pah se: “Emili Grierson, personazhi tek tregimi “Një trëndafil për Emilinë”, na vjen gjithnjë në mendje sa herë kërkojmë të lidhim emrin e një nobelisti si Folkner, me një gjuhë si ajo e jona, e cila nuk ka arritur ende të dëshifrojë

kodet e një shkrimi që ka gdhendur vepra të rëndësishme të shekullit XX. Folkneri është shumë pak i përkthyer në gjuhën shqipe”. (Bardhyli, 2017, 1)

Gjatë analizës së përkthimit të romanit “Dritë e gushtit”, (Light in August), duke u ndalur në çështjet përkthimore të ruajtjes së skemës së ndërlikuar të rrëfimit, stilit origjinal të prozës, të frazës së gjatë, kujdesit në përzgjedhjen e fjalëve, kuptimeve kontekstuale të fjalëve apo frazave, për përcjelljen e një konteksti të largët prej atij shqiptar, risillet po ky argument, vonesa e përkthimit të Folknerit në gjuhën shqipe: “Proza e Folknerit është dashur që të vinte në gjuhën shqipe e plotë prej kohësh, por siç duket sfida që përbënte akti i përkthimit gjithnjë në tentativë të ruajtjes së ekuivalencës disa nivelëshe të veprës, ndikoi në vonesën e ardhjes së këtij autori në gjuhën shqipe”. (Zifla – Qose, 2021, 243).

Ky studim hulumton të gjitha përkthimet e veprës letrare dhe joletrare të Folinerin në periodikë, bashkë me përmbledhjet me tregime dhe romane të botuara. Për realizimin e tij jemi mbështetur në hulumtimin e përmbajtjes së periodikëve letrar me qëllim njëjtësimin e përkthimeve të veprës së Folknerit të botuara. Për të përmbushur objektivat e studimit përkthimet e botuara janë klasifikuar në dy kategori: 1. Përkthime në periodikët letrarë dhe joletrar 1990- 2021. 2. Përkthime si pjesë e antologjive, e teksteve mësimore, dhe të përfshira në përmbledhje me tregime dhe me kritika letrare për autorë amerikan dhe botëror. Po kështu, kemi hulumtuar edhe shkrime të autorëve shqiptarë për Folknerin, jetën dhe veprën e tij, gjatë periudhës në fjalë.

Për të shembullzuar statusin zyrtar të Folknerit si shkrimtar në Shqipëri, është përdorur autokritika e Kadaresë në vitin 1982 pas botimit të romanit “Nëpunësi i pallatit të ëndrrave” dhe ndikimi i mëpasëm që është vërejtur te vepra Kadareane në universin e rrëfimit. Në këtë studim nuk përfshihet prania e Folknerit në tekstet mësimore universitare të para viteve 1990-të. Një hulumtim i tillë mund të bëhet për një punim më të zgjeruar, pjesë e një monografie për përkthimin e Folknerit në gjuhën shqipe. Nga ana tjetër, kohët e fundit, shumë revista letrare ekzistojnë vetëm në versionin onlajn, por në këtë punim nuk përfshihen përkthimet e veprës së Folknerit në këto revista.

Damion Searls, përkthyes i laureatit të çmimit Nobel, Jon Fosse, beson se zeja e tij nuk ka të bëjë me shndërrimin ose pasqyrimin e një teksti, por me përvojën e krijuar duke e përkthyer tekstin. Te “Filozofia e përkthimit”, ai paraqet një fenomenologji të përkthimit, duke huazuar termin e popullarizuar nga filozofi francez Maurice Merleau-Ponty. Fenomenologjia nuk është studimi i mënyrës se si bota mund të perceptohet në mënyrë abstrakte, por i përvojës sonë aktuale të botës. Për të, përkthimi është fenomenologjik sepse

ka të bëjë në thelb me përvojën e përkthyesit të leximit të origjinalit, i cili më pas rikrijohet për një lexues të ri. “Nuk ka rregulla”, shkruan Searls-i, “vetëm vendime”. (Searls, 2014, 128).

Përvojat përkthimore me përkthimin e tre romaneve të Folknerit e çojnë autorin në përfundimin se përkthimi ishte fenomenologjik, i formuar nga këta përbërës: formimi letrar dhe akademik, niveli i njohjes me tekstet e ndërlikuara të Folknerit, studimi i analizës së përkthimeve në gjuhë të tjera, aftësia për të zotëruar burime të ndryshme të gjuhës shqipe; përvoja e përgjithshme me përkthimin, dhe aftësia për t’u bërë ndërmjetës i besueshëm i teksteve të Folknerit në kulturën shqiptare. Kjo fenomenologji vetjake shtjellohet në pjesën e fundit të punimit.

FOLKNERI NË SHQIPËRINË E PARA VITIT 1990 -TË, DHE SISTEMI RRËFIMTAR I ISMAILAND-IT

Gjatë gjysmës së dytë të shekullit të kaluar, Folkneri ishte shkrimtari që përdorej për të shenjuar letërsinë e ashtuquajtur “dekadente”. Për ta shembulluar këtë, na shërben mbledhja plenare e Lidhjes së Shkrimtarëve dhe Artistëve e 18-19 marsit 1982, ku shkrimtari Ismail Kadare u kritikua zyrtarisht për romanin “Nëpunësi i pallatit të ëndrrave”. Pasi kopjet e shtypura u hoqën nga qarkullimi Kadare u detyrua të bënte një autokritikë në mbledhjen plenare. “Përmes saj Kadareja shprehte me sineritet një gjykim për veprat e veta dhe ndonjëherë shfrytëzonte rastin për të nxjerrë në pah aspektet “heretike” të vizionit që kishte mbi letërsinë, madje edhe për të shfaqur mospajtimin me filozofinë estetike të regjimit. Si shembull të kësaj metode “absurde” le të marrim konsideratat e çuditshme mbi veprën letrare të amerikanit William Faulkner që Kadare shprehu gjatë asaj mbledhjeje”. (Mandalà, 2016, f.26). Në autokritikë shprehimisht thuhet:

Një nga shkrimtarët e dëgjuar borgjezë të shekullit XX, amerikan Viljam Folkner, i cili përbën sot një pikë kryesore reference për kritikën borgjeze e revizioniste, në të gjithë veprën e tij shumëvëllimshme romaneske nuk përshkruan veçse një shtet të paqenë, me një kryeqytet, histori, politikë ushtri e partira të paqena, me një fjalë me një jetë të tërë që s’ekziston. Duhet saktësuar këtu se s’kemi të bëjmë aspak me vepra me subjekt fantastik apo grotesk, por me romane që pretendojnë të jenë realiste dhe që përshkruajnë kohën e sotme. Çfarë stërmundimesh ka bërë e vazhdon të bëjë kritika borgjeze e revizioniste për të përligjur këtë origjinalitet të Folknerit”. (Kadare, *Leximi dhe interpretimi*, 26.)

Ndryshe nga ky lloj ligjërimi i diktuar nga mekanizmat e kontrollit shtetëror të arteve dhe letërsisë që ekzistonte në Shqipërinë komuniste, në Kosovë, një vit më pas, botohet përkthimi i romanit të Folknerit “The Sound and the Fury” me titullin “Këlthitja dhe mllëfi” përkthyer nga Abdullah Karjagdiu.

Në Shqipëri, nuk bëhej fjalë që në këtë periudhë kohore të kishte ndonjë përkthim nga vepra e Folknerit. Kjo ndodhi pas vdekjes së diktatorit E. Hoxha, kur nisën të botohen edhe autorë të ndaluar dhe vetëm në vitin 1987, kemi në gazetën “Drita” të datë 8 shkurt, një përkthim të Folknerit, me titull “Nuk ekzistojnë mënyra mekanike për të shkruar” e përfshirë te rubrikën “Letërsi e huaj”, mjeshtrit për mjeshhtërinë. (Folkner, Drita, 1987, f.14)

Në numrin nr. 9 të revistës “Nëntori” 1988, në rubrikën me titull: “Përballë artit borgjezo - revizionist” kemi shkrimin “Nga dosjet e mbyllura. Po dosjet e hapura? Shkrimtarët përparimtarë nën mbikëqyrjen e policisë”, ku i bëhet jehonë botimit nga gazetari Helbert Mitgang të dosjeve sekrete të shkrimtarëve amerikanë “realistë e përparimtarë” që kishin qenë nën mbikëqyrjen policore nga qeveria e SHBA. Sipas këtij shkrimi, “Dosjet mbanin emrat e shkrimtarëve të njohur në botë, si N. Olgren, U. Oden, P. Bak, T. Kapot, Xh.Dos Pasos, T.Drajzer, U. Folkner, E.Heminguej, S.Ljuis, R.Louel, A. Maklish, T. Uajldër, T. Uiliams, E.Uilson, T.Ulf, etj.” (Theohari 1998). Ndër këta shkrimtarë në revistë botohen përmbledhje të dosjeve të Sinkler Luisit, Uiliam Folknerit dhe Ernest Heminguejt. Për Folknerin shkruhet:

Dosja e U. Folknerit është krahasimisht e vogël. Një pjesë e saj i është kushtuar karakterizimit të pikëpamjeve të shkrimtarit për problemet e të drejtave politike dhe qytetare. [...] Në vitin 1961 u zhvilluan hetime edhe për personat që kishin marrëdhënie me U.Folknerin. Në atë kohë nobelistët mund të ftoheshin në rezidencën e presidentit amerikan. Dhe të gjitha këto masa kishin për qëllim të siguronin një garanci të plotë lidhur me ata që do të ftoheshin. [...] Materiale të kësaj natyre kishin edhe dosjet e nobelistëve të tjerë, lauruar në fusha të ndryshme të dijes”. (Nëntori 1988/7, 161-162)

Paraqitja e Folknerit si një shkrimtar nën mbikëqyrjen e policisë amerikane e përligj edhe botimin po në këtë numër të tregimit “Një trëndafil për Emilinë”, përkthyer nga Agim Bektashi. (Nëntori, 1988, 176-185). Që tek cilësori “shkrimtarë përparimtarë”, dallohet qartë kapërcimi i madh që ka ndodhur në qëndrimin ndaj disa shkrimtarëve dikur të ndaluar. Pas ndryshimit të regjimit, në vitin 1990, Kadare përfshin te “Ftesë në studio” këtë fragment për Folknerin:

Uiljam Folkneri e çoi atë (letërsinë) gjer në skaj. Që të mos i futej kush në zotërim të vet, njëlloj si pronari që ngre gardhe të pakapërcyeshme, ai krijoi një krahinë-shtet të paqenë, “Yoknapatawpha”. Ishte mënyra më e mirë për të qenë krejtësisht veç. Portat e këtij shteti, lumenjtë, kryeqytetin, bankat, kufijtë, nuk i gjente dot askush. Atje lëviznin personazhet e Folknerit, pa dalë kurrë jashtë, por edhe pa u trazuar prej askujt”. (Kadare, *Ftesë në studio*, 295).

Sipas studiuesit Mateo Mandalà “interpretimi i fjalëpërfjalshëm i atyre frazave (në autokritikën e vitit 1982) do të nxirrte në pah kundërshtitë me pohimet e mëvonshme të autorit, i cili jo vetëm që lëvdon botën narrative Folkneriane duke lartësuar vlerat letrare të të famshmit “Yoknapatawpha” dhe gjenialitetin e krijuesit”. Studiuesi shtron hipotezën se Kadare, me këtë vlerësim, në fakt shtjellon modelin e tij të sistemit letrar. Analiza e varianteve të romanit “Nëpunësi i pallatit të ëndrrave” i vitit 1981 dhe i romanit të ripunuar dhe të botuar me titullin “Pallati i ëndrrave” (1989), tregon se ka “pasazhe kyçe të evolucionit krijues të Kadaresë në raport me realizimin e projektit për të cilin autori punoi intensivisht nga vitet 1970-73, dhe që përkon me krijimin e një bote a të një sistemi narrativ, të cilin duke e perifrashuar në “(this) is my land” shprehjen e famshme “my apocryphal country” të Faulkner-it, ai e quan *Ismailand*”. (Mandalà 2016, 32.)

Në recensën për librin me kujtime të përkthyesit të Kadaresë në Francë, Jusuf Vrionit “Botë të harruara – kujtimet e një europiani”. (1998), duke u ndalur te viti 1963, kohë kur Vrionit i lindi ideja për të përkthyer *Gjeneralin e ushtrisë së Vdekur*, recensenti i këtyre kujtimeve shkruan se: “Ishte koha kur disa pretendonin se Kadareja ishte një Heminguej i ri, ndoshta sepse ai vetë kishte një adhurim për këtë të fundit, të tjerë, përfshirë Vrionin, mendonin se ai mund të krahasohej më shumë me Faulkner-in, Buzzati-in apo Kafkën”. (Yzeiri, 2025).

Paralele mes Kadaresë dhe Folknerit janë hequr edhe nga autorë të huaj: “Z.Kadare ka më shumë gjëra të përbashkëta me Uiljam Folknerin, një shkrimtar që nxjerr mitologjinë nga legjendat rajonale. Ky, gjithashtu, është sa një projekt moral, po aq edhe artistik”. (Sacks, 2018).

Argumentin e tij Mandalà e rimerr tanimë në studimin e zgjeruar të vitit 2024, me titullin *Në periferinë e Ismailandit* ku shtjellon hollësisht se si “Kadare krijoi një botë narrative origjinale, *Ismailandin*, mbi të cilin autori filloi të punonte qysh në botimin e *Dimrit të vetmisë së madhe*, por që ia doli t’i jepte një formë të qëndrueshme me botimin e një sërë romanesh gjatë dy dekadave që pasuan”. (Mandalà, *Në periferinë e Ismailandit*, 2024, 244).

PËRKTHIMET NË PERIODIKËT LETRAR DHE JOLETRAR 1987- 2021

Përkthimet e Folknerit në periodikë gjatë periudhës 1990-2024 në Shqipëri na paraqesin një panoramë sasiore të përkthimeve të këtij autori, si dhe na krijojnë një ide të plotë për natyrën e këtyre përkthimeve, nxjerrin në pak kontributin e të gjithë përkthyesve të Folknerit, si dhe organet letrare ku janë botuar përkthimet.

Tabela 1. Përkthimet e Uiljam Folknerit në periodikë (1990 -2021).

Muaji/ viti i botimit	Titulli në original	Titulli i përkthimit në shqip	Zhanri	Përkthyesi	Periodiku ku është botuar
1987		Nuk ekzistojnë mënyra mekanike për të shkruar, mjeshtrit për mjeshhtërinë			Drita
1988	A Rose for Emily	Një trëndafil për Emilinë	Tregim	Agim Bekteshi	Nëntori
Gusht 1990	-	Përvoja, vëzhgimi, imagjinata	Intervistë	Rufolf Marku	Drita
Gusht 1990	Light in August	Dritë në gusht	Fragment romani	Rudolf Marku	Drita
Tetor 1990	Nobel Prize Speech (1950)	Portret, Fjalimi i Nobelit 1950	Fjalim	Meri Lalaj	Skena dhe ekrani
Shkurt 1991		Uilliam Folkner: Shkrimtari dhe atdheu	Portret i autorit	Anton Joro	Zëri i rinisë
Mars 1992		Uilliam Folkner		Leonard Demi	Frymë e lirë
1993	Two soldiers	Dy ushtarët	Tregim	Sazan Gjomema	Mbrojtja
Mars 1995	Nobel Prize Speech (1950)	Fjalimi i Nobelit	Fjalim		Poezia plus

Shtator, 1995		Vështrim panoramik i veprës letrare			Zëri i rinisë
Korrik 1997		Mbi macet kineze		Elton Lelo	Drita
Maj 1999	Nobel Prize Speech (1950)	Fjalimi i Nobelit	Fjalim		Albania
Mars 1999	Barn Burning	Djegia e bulktarit	Tregim	Ukzenel Buçpapaj	Mehr Licht!
Mars 1999	American Dream	Ëndrra amerikane	Ese	Ukzenel Buçpapaj	Albania
Mars 2000	American Dream	Ëndrra amerikane	Ese	Ukzenel Buçpapaj	Albania
Shtator 2001	Barn Burning	Djegia e bulktarit	Tregim	Uk Zenel Buçpapaj	Tema
Shkurt 2001	Tempes et destines ches Faulkner	Si rrëfen Folkneri. Duke krahasuar me Prustin	Kritikë letrare	Genci Muçollari	Albania
Mars 1999		Shënime biografike	Biografi	Ukzenel Buçpapaj	Mehr Licht!
Qershor 2002	Nobel Prize Speech	Njeriu nuk ekziston, ai triumfon	Fjalimi i Nobelit	Meri Lalaj	Ars
Korrik 2002	Light in August	Biografi Pirsi Grim	Fragment romani	Azem Qazimi	FjalA
Janar 2002		Faulkner kaos dhe fat, një tragjedi amerikane		Entela Bajraktari	Dita
Mars 2003		Shkruhet për zemrën, jo për tualetin	Fjalimi i Nobelit	Ukzenel Buçpapaj	Albania
Mars 2004		Ëndrra amerikane	Ese	Ukzenel Buçpapaj	Albania
Prill 2004	Nobel Prize Speech (1950)	Unë nuk e pranoj fundin e njeriut	Fjalimi i Nobelit	Meri Lalaj	FjalA

Dhjetor 2004	William Faulkner: A View of Life	William Faulkner: Pamje jete. Autorë: Will & Ariel Durant	Kritikë letrare	Granit Zela	FjalA
Gusht 2005	Tempes et destines ches Faulkner	I jep e tashmja jehonat e së shkuarës te Faulkner-i Autor: Jean Pouillon	Kritikë letrare	Genci Muçollari	Albania
2006	The Portable Faulkner	Folkneri për këdo Autor: Malcolm Cowley	Kritikë letrare	Granit Zela	Sfidë
2006		Dossier për Uiljam Folknerin	Kritikë letrare	Granit Zela	Drita
2006		Janë harruar hallet e shpirtit	Prozë	Ukzenel Buçpapaj	Albania
Korrik 2007		Misioni		Ukzenel Buçpapaj	Albania
Nëntor 2007		Zemrat kryengritëse: poeti, shkrimtari		Ukzenel Buçpapaj	Albania
2008	A Rose for Emily	Një trëndafil për Emilinë	Tregim	Skënder Nenaj	Obelisk
2008		E drejta e posaçme e shkrimtarit	Ese	Ukzenel Buçpapaj	Albania
4 nëntor, 2012	As I Lay Dying	Në shtratin e vdekjes	Fragment	Lavdimir Marku	Gazeta 55
4 gusht, 2013	As I Lay Dying	Në shtratin e vdekjes	Fragment	Lavdimir Marku	Gazeta 55
5 gusht 2013	As I Lay Dying	Në shtratin e vdekjes	Fragment	Lavdimir Marku	Gazeta 55
6 gusht 2013	As I Lay Dying	Në shtratin e vdekjes	Fragment	Lavdimir Marku	Gazeta 55
7 gusht 2013	As I Lay Dying	Në shtratin e vdekjes	Fragment	Lavdimir Marku	Gazeta 55
8 gusht 2013	As I Lay Dying	Në shtratin e vdekjes	Fragment	Lavdimir Marku	Gazeta 55

9 gusht 2013	As I Lay Dying	Në shtratin e vdekjes	Fragment	Lavdimir Marku	Gazeta 55
10 gusht, 2013	As I Lay Dying	Në shtratin e vdekjes	Fragment	Lavdimir Marku	Gazeta 55
11 gusht 2013	As I Lay Dying	Në shtratin e vdekjes	Fragment	Lavdimir Marku	Gazeta 55
Janar 2021	Was there a feud between Hemingway and William Faulkner?	A ka pasur një armiqësi letrare William Faulkner -Ernest Hemingway? Autor: Haley Bracken	Artikull	Granit Zela	ExLibris
Tetor 2023	William Faulkner in France	William Faulkner në Francë Autor: Maurice Edgar Coindreau	Kritikë letrare	Granit Zela	ExLibris
Shtator 2023	William Faulkner's demons	Demonët e William Faulkner-it	Recensë	Granit Zela	ExLibris
Tetor 2020	The Portable Faulkner	Vepra e William Faulkner	Kritikë letrare	Granit Zela	Exlibris
Gusht 2021	Faulkner in the University: Class Conferences at the University of Virginia, 1957	Përgjigjet e William Faulkner-it për romanin "Absalom, Absalom!	Bisedat me studentë		ExLibris

Një tjetër kategori prurjesh në shqip janë përkthimet, analizat dhe shkrime për Faulknerin në tekste të tjera si antologji të letërsisë amerikane, në tekste mësimore për shkollat dhe universitetet, dhe të përkthimeve si pjesë e librave të tjerë për autorët e letërsisë amerikane dhe botërore ku janë njëjtësuar këto botime sipas rendit kronologjik.

- Gëzim Hadaj, "Tregime të zgjedhura amerikane", (1996). Antologjia përmban të përkthyer tregimin "Një trëndafil për Emilinë".
- Maks Daiu, "Profile prozatorësh modernë amerikanë", (2000). Teksti

- përmban “Uiliam Folkner: saga e Jugut amerikan”, analizë e veprës së Folknerit.
- Elsa Demo, “Kurajo nga pikëllimi i Folknerit”, Recensë për “Një trëndafil për Emilinë”, Shekulli, 2005.
 - Agron Tufa, “Letërsia dhe procesi letrar në shekullin XX”, (2008), Teksti përmban një analizë të veprave.
 - Albana Sala, përkthim i analizës së romanit *Në shtratin e vdekjes* (As I Lay Dying) në librin e Harold Bloom, *Si të lexojmë dhe përse të lexojmë*, (2008).
 - Granit Zela, “Shkrimtari që i përket botës”, ese për veprën e Folknerin, Mehr Licht! 2008.
 - Granit Zela, Shkronjat e errësirës, ese. Shtëpia botuese FjalA (2008). Libri përmban një studim të shkurtër të jetës dhe veprës së Folknerit.
 - Agron Tufa, Ingrid Prizreni, “Gjuhë shqipe dhe letërsi 11”, (2011), përfshihet fjalimi i Nobelit si tekst argumentues -bindës.
 - Alda Bardhyli, “Jeta tjetër pa Estelle”, Shqip, 2014
 - Alda Bardhyli, “Përkthimet e munguara të Uilliam Folknerit”. Shqip, 2017.
 - Granit Zela, “Kur përktheja Folknerin më dukej sikur isha duke udhëtuar me Darl Bandrenin dhe familjen”. Intervistë, ExLibris, shtator 2020.
 - Belfjore Zifla - Qose, “Çështje të përkthimit të romanit “Dritë e gushtit” të U. Folknerit nga Granit Zela”, ExLibris, 8 shkurt 2021.

Vërehet se shkrime e përkthimeve të botuara në periodikë janë të natyrës biografike, intervista, fjalime, ese, tregime, shkrime kritike për autorin dhe veprën. Nga tjetër, nëse shohim me vëmendje titujt e përkthimeve, shumë prej tyre janë ribotuar dy, tre apo katër herë. Po kështu, ka nëntë fragmente romanesh që janë botuar në periodikë, dy prej tyre janë nga romani “Light in August” dhe nëntë fragmente nga romani, “As I Lay Dying”. Botimet janë bërë në trembëdhjetë gazeta dhe revista, posaçërisht në “Drita”, “Skena dhe ekrani” “Zëri i Rinisë”, “Mbrojtja”, “Obelisk”, “Albania”, “Ars”, “Dita”, “Sfidë”, “FjalA” si shtojcë letrare e “Tema”, “Mehr Licht!” dhe ExLibris. Nga këto dymbëdhjetë organe letrare vetëm pesë prej tyre vazhdojnë të botohen: “Mbrojtja”, “Obelisk”, “Albania”, “Dita”, dhe ExLibris. Përkthyesi e Folknerit në periodikë janë dymbëdhjetë: Agim Bekteshi, Rudolf Marku, Meri Lalaj, Leonard Demi, Sazan Gjonmema, Enton Lelo, Anton Joro, Skënder Nenaj, Lavdimir Marku, Azem Qazimi, Ukzenel Buçpapaj, dhe autori i këtij studimi.

Ndryshe nga botimet në periodikë, botimet e përkthimeve të librave të Folknerit në Shqipëri pas viteve 1990-të nuk patën dinamikë duke u kufizuar në botimin e vetëm një libri me tregime dhe dy romaneve. Librat e Uiljam Folknerit përkthyer dhe botuar në Shqipëri janë:

- *Një trëndafil për Emilinë*, tregime, përkthyer nga Azem Qazimi, (Onufri 2002, Dudaj, Tiranë, 2004).
- *Tymi* përkthyer nga Agim Doksani, (Bota Shqiptare, 2010).
- *Dritë e gushtit*, roman, përkthyer nga Granit Zela, (Onufri 2017).
- *Duke dhënë shpirt*, roman, përkthyer nga Granit Zela (Onufri 2019).

Në tërësi, vihet re që titujt e romaneve të Folknerit të përkthyer në periodikë, tekste të ndryshme mësimore, parathënie, portrete biografike dhe libra, kanë shumë variante. Për shembull, janë shtatë përkthimet e titullit të romanit *The Sound and The Fury*: “Këlthitja dhe mllëfi”, “Tingull dhe tërbim”, “Zhurma dhe tërbimi”, “Furi dhe tërbim”, “Britma dhe tërbimi”, “Bujë dhe tërbim”, “I urti dhe i tërbuari”. Variantet e përkthimeve të titullit të romanit *As I Lay Dying* janë pesë: “Kur shtrihem të vdes”, “Në shtratin e vdekjes”, “Tek prehem të vdes”, “Teksa vdisja”, “Duke dhënë shpirt”.

NJË FENOMENOLOGJI E PËRKTHIMIT AUTORIAL

Përkthimi varet nga qëllimi, aftësia e përkthyesit për të zotëruar veprën në të gjitha përmasat, nga zgjedhjet interpretuese të përkthimit, niveli i zotërimit të përmasës kulturore, mënyra si analizohet teksti gjatë leximit, po kështu, i dhe nga niveli i redaktimit. Me synimin për të pasur një përkthim sa më të mirë, këto kategori me rëndësi të ndryshme, kushtëzojnë dhe çojnë në një lloj përkthimi të caktuar. Në rastin e Folknerit, të folurit e stilizuar, i cili mbart fuqi të jashtëzakonshme në formimin dhe krijimin e kuptimit dhe identitetit sociokulturor, përcjellja e gjuhës që përmban veçori të kuptimit social dhe kontekstual, siç është dialekti, janë sfida me të cilat përballet përkthyesi për të bërë disa zgjedhje të cilat janë vendimtare.

Në prill 2016, përfundova përkthimin e romanit “Light in August”, i cili iu propozua për botim shtëpisë botuese “Onufri. Në vitin 2019, u botua përkthimi im i romanit “As I Lay Dying”, me titullin “Duke dhënë shpirt”, titullin Folkneri e ka marrë nga thirrja e fantazmës së Agamemnonit, kur i drejtohet Odiseut: “Me krah’t e mi unë desha ta mbuloj,/po një shpatë në çast më shoji,/Ah bushtra grua më pa duke dhënë shpirt/por as u afrua të m’i mbyllte sytë.” (*Odiseja*, përkthim i Pashko Gjeçit, 2006). Maurice Edgar Coindreaeu, përkthyesi i njohur i Folknerit në frëngjisht, shprehej kështu për

rëndësinë e krijimit të të njëjtit efekt dhe respektimit të stilit të teksit origjinal gjatë përkthimit të një vepre letrare:

Riprodhimi besnik i një teksti, i cili është natyrisht i domosdoshëm në një përkthim të mirë, nuk është megjithatë pika ku përkthyesi duhet të përqendrojë përpjekjet më të mëdha. Ajo që është më e rëndësishmja për t'u arritur është një përkthim që i krijon lexuesit të huaj të njëjtën përshtypje që teksti origjinal i krijon lexuesit në gjuhën e të cilit është shkruar. (Coindreau, 1957, 110).

Edhe Mark Polizoti te “Simpati për tradhëtarin: një manifest për përkthimin” vlerëson krijimin e të njëjtës përvojë për lexuesin si sfidën kryesore:

Kur përkthej Patrick Modiano-n, me stilin që të krijon iluzionin se është i drejtpërdrejtë, përpiqem të përthith ndjeshmërinë, të përvetësoj strukturën, subjektin, mënyrën e karakterizimit të personazheve, sintaksën, ritmin - të gjithë elementët që Modiano i ka pjesë tekstit të tij - në mënyrë që t'u krijoj lexuesve të tij në gjuhën angleze të njëjtën përvojë leximi që kanë homologët e tyre në gjuhën frënge. (Polizzotti, *Simpati me tradhëtarin*, 2018, 5),

Në gusht 2023, u kontaktova nga Onufri e cila kishte planifikuar botimin e romanit “Absalom, Absalom”, përkthimin e të cilit e kisha përfunduar, dhe ribotimin e dy përkthimeve të mia të mëparshme. Me këtë rast, rishikova plotësisht përkthimin e parë të “Dritë e gushtit”. Arsytet e rishikimit të një përkthimi mund të jenë të ndryshme për përkthyes të ndryshëm. Në rastin tim arsyeja kryesore ishte përvoja e fituar. Në vitin 2012, kur nisa përkthimin e “Light in August” kisha përkthyer më së shumti ese në periodikët letrarë, rreth pesëdhjetë, vetëm një libër, dhe këtë, nga shqipja në anglisht, studimin “Don Quixote among Albanians”, të Aliu Aliut, (Maqedoni, 2011). Në vitin 2021, kisha përkthyer tashmë edhe dy romane të Folknerit dhe isha në përfundim të përkthimit të katrologjisë së Xhon Apdajkut për Lepur Ensgrëmin, “Lepur, vrapo”, (2020) “Lepuri kthehet”, (2021) “Lepuri është i pasur” (2022) dhe “Lepuri prehet” (2023).

Përkthyesi në frëngjisht i Folknerit është shprehur se: “Një gabim në interpretimin e një çështjeje detajesh, në një fjalë teknike dhe madje edhe zëvendësimi i qëllimshëm i një fjale me një tjetër (një procedurë që shpesh është e nevojshme kur bëhet fjalë për emra zogjsh, peshqish ose lulesh) janë thjesht mëkate të vogla”, (Coindreau, 2018, po aty), dhe ky ishte rasti për të skanuar edhe një herë tekstin.

- Përkthimi i parë u mbështet në botimin e “Light in August”, botim i Vintage Books, janar 1972, versioni onlajn i cili ka disa pasaktësi në aspektin e pikësimit. Përkthimi i ri i viti 2021 u mbështet në botimin Vintage International, tetor 1990.
- Gjatë përkthimit të parë kisha vetëm një përkthim në gjermanisht dhe një në spajisht si përkthime në gjuhë të huaja; gjatë rishikimit të përkthimit kisha përkthimin në frëngjisht të Coindreau-s.
- Përkthimi i rishikuar u shoqërua me një shënim shpjegues ku theksohej se mbi njëqind paragrafë me shkronja të pjerrëta nuk kanë pikë në fund, në këto raste ka një hapësirë mes fundit të këtyre paragrafëve dhe fillimit të paragrafit pasardhës; në disa raste, aty ku me standartet e sotme duhet pikëçuditëse, nuk vihet si psh në fund të paragrafit në kapitullin e parë dhe të fundit, etj, etj.
- Parathënie u zgjerua dhe ka nëntitujt: “Lina Grouv, fillimi dhe mbarimi i romanit”, “Hajtaueri, dhe fantazmat e së shkuarës”, “Xho Krishtlindi: Roli i kujtesës, çështja e indentitetit, paralelizmi me Krishtin”, “Xhoana Bërdën – e huaja nga Veriu”, “Çifti Hains: denoncimi i puritanizmit fanatik”, “Përsi Grim - racisti i paskrupullt”, “Shumësia e linjave të ndërlikuara të rrëfimit”. Shënimet fund të secilit krye, në fund të roman u përplotësuan edhe me tridhjetë e nëntë të tjera.
- Disa zgjedhje në përkthimin e tekstit do të ndryshonin sidomos në të gjitha rastet ku u vunë re disa parapëlqime leksikore të dikurshme dhe u përmirësuan disa përkthime fragmentesh që lidheshin me referenca biblike.
- Përkthimi i parë ishte bërë me ndërprerje dhe shkëputje nga procesi i përkthimit. Një përkthim i bërë në këtë mënyrë shpie në mospërputhje në përkthimin e ndryshëm të disa fjalëve të njëjta në segmente të ndryshme të tekstit. Proces i rishikimit të përkthimit u bë gjatë një muaji e gjysmë pa ndërprerje, me kohë të plotë.

Të tre romanet me përkthim autorial ishin fitues të Fondit Letrar për Përkthimin, organizuar nga Qendra Kombëtare e Librit (QKLL), Ministria e Kulturës në vitet 2016, 2018 dhe 2020. Është vërejtur që romanet lexohen në nivel universitar, ndërsa si përkthyes i Folknerit jam ftuar për të folur për përkthimin me studentët e nivelit master në Fakultetin e Departamentit të Letërsisë, Fakulteti i Histori - Filologjisë, Tiranë, (2023, 2024), me studentët e letërsisë në Fakultetin e Edukimit, Durrës (2024) si dhe me studentët e letërsisë, në Fakultetin e Histori – Filologjisë, Prishtinë (2025).

PËRFUNDIME

Në përmbyllje, mund të thuhet se ka ende një zbrazëti në përkthimin e veprave të Folknerit në gjuhën shqipe. Përkthimi i veprave të tij para vitit 1990 ishte i pamundur në Shqipëri, në Prishtinë u botua romani i parë i këtij autori në vitin 1983. Por kjo nuk ka përjashtuar ndikimin e Folknerit te shkrimtarët shqiptarë. Sacks (2018) heq paralele mes Kadaresë dhe Folknerit, ndërsa studiuesi Matteo Mandalà, argumenton se pavarësisht nga ajo që kishte thënë Kadare në autoritikën e vitit 1982 ku e kishte quajtur Folknerin shkrimtar “dekadent”, po të shqyrtohen të gjitha fazat e krijimtarisë së Kadaresë, shkrimtari po i jepte jetë ndoshta në mënyrë të pavetëdijshme një universi narrativ, të cilin, duke perifrastuar shprehjen “my apocryphical country”, të Faulkner-it, referuar Yoknapatawpha-s së tij, Mateo Mandalà e ka quajtur *Ismailand*, nga “Is my land”.

Pas viteve 1990 -të, pati përpjekje nga përkthyesit për të sjellë tekstet e Folknerit në kulturën shqiptare. Një panoramë e plotë e përkthimeve bënë të qartë dallimin mes përkthimeve të shumta të shkrimeve letrare dhe jolettrare, të fragmenteve të romaneve të botuar nëpër periodikë, krahasuar me numrin e vogël të përkthimeve të përmbledhjeve me tregime dhe të romaneve të Folknerit. Këto përkthime u bënë duke u përballur me sfida të shumta; me skepticizmin e përkthimeve të teksteve të Folknerit dhe sfidat që vetë shtëpitë botuese patën në periudhën paskomuniste. Deri më tani, librat e përkthyer të Folknerit në gjuhën shqipe janë tre romane dhe disa tregime.

Vonesa e ardhjes së Folknerit në gjuhën shqipe ka ndodhur për shkak që lidhen me zhvillimet historike; me sfidat e përkthimit të një vepre të ndërlikuar e cila paraqet vështirësi për përcjelljen në një gjuhë tjetër, ashtu edhe problematikat në fushën e botimit. Kjo ka bërë që përkthimet të jenë të paplota, dhe ky është statusi i tanishëm i Folknerit, me përkthime ende të munguara ku bëjnë pjesë gjashtëmbëdhjetë romane dhe më së paku një ndër përmbledhjet e plota me tregime. Duke qenë janë vepra të rëndësishme të letërsisë amerikane dhe pjesë e kanonit të letërsisë botërore, për përkthyesit në gjuhën shqipe përkthimi i tyre mbetet një proces që vazhdon.

BIBLIOGRAFIA

- Bajraktari E. (2002). “Faulkner kaos dhe fat, një tragjedi amerikane”. Dita, Nr. 338, Tiranë, f.20.
- Bardhyli, A. (2014). “Jeta tjetër pa Estelle”, Shqip, Nr. 321, Tiranë. f. 21.
- Bardhyli, A. (2017). “Përkthimet e munguara të Uilliam Folkner”, Shqip.

- <https://gazeta-shqip.com/arti/perkthimet-e-munguara-te-uilliam-folkner/> Tiranë.
- Bracke, H. (2021). “A ka patur një armiqësi letrare William Faulkner – Ernest Hemingway?” Përkth. Granit Zela. ExLibris, Tiranë.
- Coindreau, E. M. (2023). “William Faulkner në Francë”, përkth. Granit Zela. Exlibris, Tiranë. <https://exlibris.al/william-faulkner-ne-france/>
- Cep, C. (2023). “Demonët e William Faulkner-it”, Përkth. Granit Zela. ExLibris, Tiranë. <https://exlibris.al/demonet-e-william-faulkner-it/>
- Cowley, M. (2022). “Vepra e William Faulkner-it”, përkth. Granit Zela, ExLibris, Tiranë. <https://exlibris.al/malcolm-cowley-vepra-e-william-faulkner/>
- Cowley, M. (2006). “Folkneri për këdo”. Përkth. Granit Zela, Sfidë: organ i Fakultetit Histori-Filologji dhe Fakultetit të Gjuhëve të Huaja. Nr. 5, Tiranë. f.396 – 420,
- Daiu, M. (2000). “Uiliam Folkner: saga e Jugut amerikan”, në *Profile prozatorësh modernë amerikanë*, Shtëpia e Librit Universitar, Tiranë, f. 46-57.
- Demi. L. (1992). “Uilliam Folkner”. Frymë e lirë, Tiranë, f. 12.
- Demo, E. (2005). “Kurajo nga pikëllimi i Faulknerit”, Shekulli, Nr. 63, Tiranë, f.18.
- Durand, A & Durand, W. (2004). “William Faulkner: Pamje jete”. Përkth. Granit Zela, FjalA, Nr. 162, Tiranë, f.3.
- Gjeçi P, (2006), përkthimi i *Odiseja*, Homeri. Onufri, Tiranë, f. 203.
- Hadaj, G (1996), “Një trëndafil për Emilinë” në *Tregime të zgjedhura amerikane*, Shtëpia Botuese Enciklopedike, Tiranë 1996.
- Joro, Anton. (1991). “Uilliam Folkner: Shkrimtari dhe atdheu”, Zëri i rinisë. Tiranë.
- Kadare, I. (1990). *Ftesë në studio*, Shtëpia Botuese “Naim Frashëri, Tiranë, f.295
- Kadare, I. (1982). “Kompletimi i tablosë së epokës së socializmit. Detyrë e letërsisë dhe e arteve tona”, Nëntori, nr. 5.
- Kadare, I, (2016), *Leximi dhe interpretimi, ese dhe studime*, përg. Ardian Ndreca, Onufri, Tiranë.
- Lalaj, M. (1990). Uiliam Folkner, “Fjala e shkrimtarit me rastin e çmimit Nobel”. Skena dhe ekrani, nr.2, Tiranë, f.41.
- Mandalà, M. (2016). Për një botim kritik të “Nëpunësit të pallatit të ëndrrave”, në *Kadare, leximi dhe interpretimi*, përg. Ardian Ndreca, Onufri 2016, f. 32.

- Faulkner, W. *Dritë e gushtit*, përkth. Granit Zela, Onufri, Tiranë, 2017.
- Faulkner W. (1995). Fjala me rastin e pranimit të çmimit “Nobel”, Poezia plus, Nr. 32 mars, Tiranë, f. 1.
- Faulkner, W. (1995). “Faulkner - Vështrim panoramik i veprës letrare”, Zëri i rinisë, Nr. 27, Tiranë, f. 27.
- Faulkner W. (2008). “Në shtratin e vdekjes”, përkth. Albana Sala. Analiza e romanit *As I Lay Dying* në librin e Harold Bloom, “Si të lexojmë dhe përse të lexojmë”, Dudaj, Tiranë.
- Faulker, W. (1997). “Mbi macet kineze”. Përkth. Elton Lelo. Drita Nr. 6, f.14.
- Faulkner, W (1999). “Fjalimi i Nobelit”, Albania Nr.113, f.10.
- Faulkner, W. (1999). “Djegia e bulktarit”, Përkth. Ukzenel Buçpapaj, Mehr Licht, Nr. 9.f.192-208.
- Faulkner, W. (2004). *Ëndrra amerikane*. Përkth. Ukzenel Buçpapaj, Albania, Nr. 61, f.20.
- Faulkner, W. (1999). “Endrra amerikane”. Përkth. Ukzenel Buçpapaj. Mehr Licht! Nr. 12. f. 263 – 265.
- Faulkner, W. (2001). “Djegia e bulktarit”. Përkth. Ukzenel Buçpapaj Tema, Nr. 370, f.18 – 20.
- Faulkner, W. (1999). Përg. Ukzenel Buçpapaj. Shënime: Mehr Licht! Nr. 9, f.189 – 192.
- Faulkner, W. (2002). “Njeriu nuk ekziston, ai triumfon”. Përkth. Meri Lalaj, Ars, Nr. 4, f.9
- Faulkner, W. (2002). “Pirsi Grim”, fragment nga romani. Përkth. Azem Qazimi, Tema, Nr. 635, 14 - 15 korrik, f.19 – 21.
- Faulkner, W. (2003). Shkruhet për zemrën, jo për tualetin. Përkth. Ukzenel Buçpapaj, Albania, Nr. 61, Tiranë, f.11
- Faulkner, W. (2004). “Unë nuk e pranoj fundin e njeriut”. Përkth. Meri Lalaj, FjalA, Nr. 132, 4 - 11 prill. f.7.
- Faulkner, W. (2020). “Një fjalë për shkrimtarët e rinj”, përkth. Granit Zela, ExLibris. <https://exlibris.al/william-faulkner-nje-fjale-per-shkrimtar-et-e-rinj/>
- Faulkner, W. (2002), *Një trëndafil për Emilinë*, përkth. Azem Qazimi. Onufri, Tiranë.
- Faulkner, W. (2004), *Një trëndafil për Emilinë*: përkth. Azem Qazimi. Dudaj, Tiranë.
- Faulkner, W. (2010). *Tymi*, tregim, Përkth. Agim Doksani, Bota Shqiptare, Tiranë.
- Faulkner, W. (2017). *Dritë e gushtit*, përkth. Granit Zela, Onufri 2017, Tiranë.

- Faulkner, W. (2019). *Duke dhënë shpirt*, përkth. Granit Zela, Onufri, Tiranë.
- Faulkner, W. (1983). *Këlthitja dhe mllëfi*, përkth. Abdullah Karjagdiu, Rilindja, Prishtinë.
- Folkner, U. (1993). “Dy ushtarët”. Përkth. Sazan Gjomema. Mrojtja nr. 8. f.41-43.
- Folkner, U. (19 gusht 1990). “Dritë në gusht”. Fragment romani. Përkth. Rudolf Marku. Drita, 1990. f.15.
- Faulkner, W. (26 mars 2006). Janë harruar hallet e shpirtit: Përkth. Uk Zenel Buçpapaj: Albania: ditore, Nr. 71, f.13.
- Faulkner W, (15 korrik 2007). “Misioni”; përkth. Uk Zenel Buçpapaj, Albania, Nr. 16, 15 korrik, Tiranë, f.25.
- Faulkner W, (2007). “Zemrat kryengritëse”. Përkth. Ukzenel Buçpapaj Albania, Nr. 33, f.14.
- Faulkner W, (2008). “Një trëndafil për Emilinë”, tregim, përkth. Skënder Nenaj, Obelisk: revistë e përjavshme letraro-artistike, Nr. 3, 7, f.9
- Faulkner W, (2008). “E drejta e posaçme e shkrimtarit”. Përkth. Ukzenel Buçpapaj, Albania:, Nr. 8, f.19
- Faulkner W, (2012). “Në shtratin e vdekjes”, fragment nga romani *As I Lay Dying*. Përkth. Lavdimir Marku. Gazeta Pesëdhjetë e pesë, Nr. 305, f.13 - 15.
- Faulkner W, (2013). “Në shtratin e vdekjes”, fragm. Përkth. Lavdimir Marku, 55, Nr. 211, f.13 - 15.
- Faulkner W, (2013). “Në shtratin e vdekjes”, fragm. Përkth. L. Marku, Gazeta 55, Nr. 212, f.21.
- Faulkner W. (2013). “Në shtratin e vdekjes”, fragm. Përkth. L. Marku: 55, Nr. 212, f.21.
- Faulkner W, (2013). “Në shtratin e vdekjes”, fragm. Përkth. L. Marku, 55, Nr. 213, f.21.
- Faulkner W, (2013). “Në shtratin e vdekjes”, fragm. Përkth. L. Marku, 55, Nr. 214, f.21.
- Faulkner W, (2013) “Në shtratin e vdekjes”, fragm. Përkth. L. Marku, 55, Nr. 215, f.21.
- Faulkner W, (2013). “Në shtratin e vdekjes”, fragm. Përkth. L. Marku, 55, Nr. 216, f.21.
- Faulkner W. (2013), “Në shtratin e vdekjes”, fragm. përkth. Lavdimir Marku. 55, Nr. 217, f.21.
- Faulkner W. (2021). “Përgjigjet e William Faulkner-it për romanin “Absalom, Absalom!” Përkth. Granit Zela. ExLibris Nr. 142, 7 gusht, f. 16 - 17.

- Folkner, U. (1987), “Nuk ekzitojnë mënyrë mekanike për të shkruar” e përfshirë te rubrikën “Letërsi e huaj”, (Mjeshtrit për mjeshtërinë), Gazeta Drita, 8 shkurt. f.14.
- Folkner, U (1988) “Dosja e mbikëqyrjes nga policia amerikane”, përktheu Lili Bare, Nëntori, 1988, 157-167.
- Folkner, U. (1988), “Një trëndafil për Emilinë”, Përkth, nga origjinali Agim Bektashi. Nëntori, 7, f. 176-185).
- Folkner, U. (1990), “Përvoja, vëzhgimi, imagjinata”. Intervistë - Drita, f. 13-14, Polizzotti M. (2018), *Sympathy for the traitor: a translation manifesto*. MIT Press, p.5.
- Pouillon, J. (2001) “Si rrëfen Folkneri krahasuar me Prustin”. Përkth. Genci Muçollari, Albania, Nr. 28, 4 shkurt, f.10
- Pouillon, J. (2005). “I jep e tashmja jehonat e së shkuarës te Faulkneri”. Përkth. Genci Muçollari, Albania, Nr. 190, f.19
- Searls, D. (2004). *The Philosophy of Translation*, Yale University Press, 2024.
- Tufa, A. (2008). *Letërsia dhe procesi letrar në shekullin XX*, (2008). 257-271.
- Tufa, A, Prizreni I, (2011). *Gjuhë shqipe dhe letërsi II*, f. 143-148. <https://www.scribd.com/document/123471741/gjuha-shqipe-11>
- Theohari, D. (1988), “Nga dosjet e mbyllura. Po dosjet e hapura? -Shkrimtarët përparimtarë në mbikëqyrjen e policisë, (Nëntori, 7, f. 157- 159).
- Yzeiri, I. (2025), “Njeriu që dërgoi Kadarenë në Perëndim” <https://peizazhe.com/2025/02/06/njeriu-qe-dergoi-kadarene-ne-perendim/>
- Zela, G. (2006). “Uilljam Folkner: dossier”. Drita e përjavshme, letrare artistike: organ i Lidhjes së Shkrimtarëve dhe Artistëve të Shqipërisë, f. 4-8.
- Zela, G. (2008). “Shkrimtari që i përket botës”: (Ese për Folknerin), Mehr Licht! Nr. 32. f.186 - 192.
- Zela, G. (2008). *Shkronjat e errësirës*. Shtëpia Botuese FjalA. Tiranë f.125-152,
- Zela, G. (2020). “Kur përktheja Folknerin, më dukej sikur isha duke udhëtuar me Dfarl Bandrenin dhe familjen”. ExLibris. Tiranë. <https://exlibris.al/granit-zela-kur-perktheja-folknerin-ne-dukej-sikur-isha-duke-rrugetuar-me-darl-bandrenin-dhe-familjen/>
- Zifla - Qose, Belfjore, (2019). “Çështje të përkthimit të romanit Dritë e gushtit, të U.Folknerit”, Studime Albanologjike, 2019/2.Viti XXIII. Tiranë, f. 243-252. <chrome-extension://efaidnbnmnibpcajpcglefindmkaj/>

<https://studimeapi.gridcoding.com/uploads/materials/1686663734125.pdf>

Zifla - Qose, Belfjore, (2021). *Çështje të përkthimit të romanit Dritë e gushtit, të U.Folknerit*, nga Granit Zela. <https://exlibris.al/ceshtje-te-perkthimit-te-romanit-drite-e-gushtit-te-u-folknerit-nga-granit-zela-dr-belfjore-zifla-qose/>

ANGLICIZMAT E DUKSHËM E TË PADUKSHËM TË PËRKTHYER DHE PËRSHTATUR (OSE JO) NË SHQIPE

Irena KAPO (PATA)

Universiteti i Tiranës, Fakulteti I Gjuhëve të Huaja

irena.pata@unitir.edu.al

Sonila HASMUJAJ

sonila.hasmujaj.fgjhdr@unitir.edu.al

ABSTRACT

The increasing influence of English on Albanian over the last decades has also increased the number of direct and indirect borrowings from English. Many of them are distinguishable or easily identifiable, but there are also many other invisible anglicisms that must be sought among the calques or loanwords in Albanian that have already entered into widespread use, both in written and spoken language. The focus of this paper will be first to identify these calques of English origin, mainly from the GLAD database where one of the authors of the paper has deposited anglicisms of Albanian taken mainly from the printed press (<https://glad.ivdnt.org/lexit2/?db=publicglad&lang=en>). The identified cases shall be classified into three categories: loan translations, loan renditions and loan creations, with distinctions drawn based on the formal similarity or divergence between the English etymon and its replica (Pulcini 2023: 121).

The way they have been adapted to Albanian, but also their coexistence or not with their English or Albanian counterparts, will be another direction of research in this paper. The adaptation or not of direct borrowings from English to Albanian is another important part of the observation and study in this paper. In order to see the challenges encountered in the translation or adaptation of these borrowings into Albanian, concrete examples will be taken from articles in the foreign press (in different semantic fields) that have been translated into Albanian. In the examples taken, it will also be aimed to see the 'tentative changes' that the contributions from English have caused and continue to cause in the syntactic and morphological structure of Albanian.

Key words: *calques, visible anglicisms, invisible anglicisms, adaptation into Albanian*

HYRJE

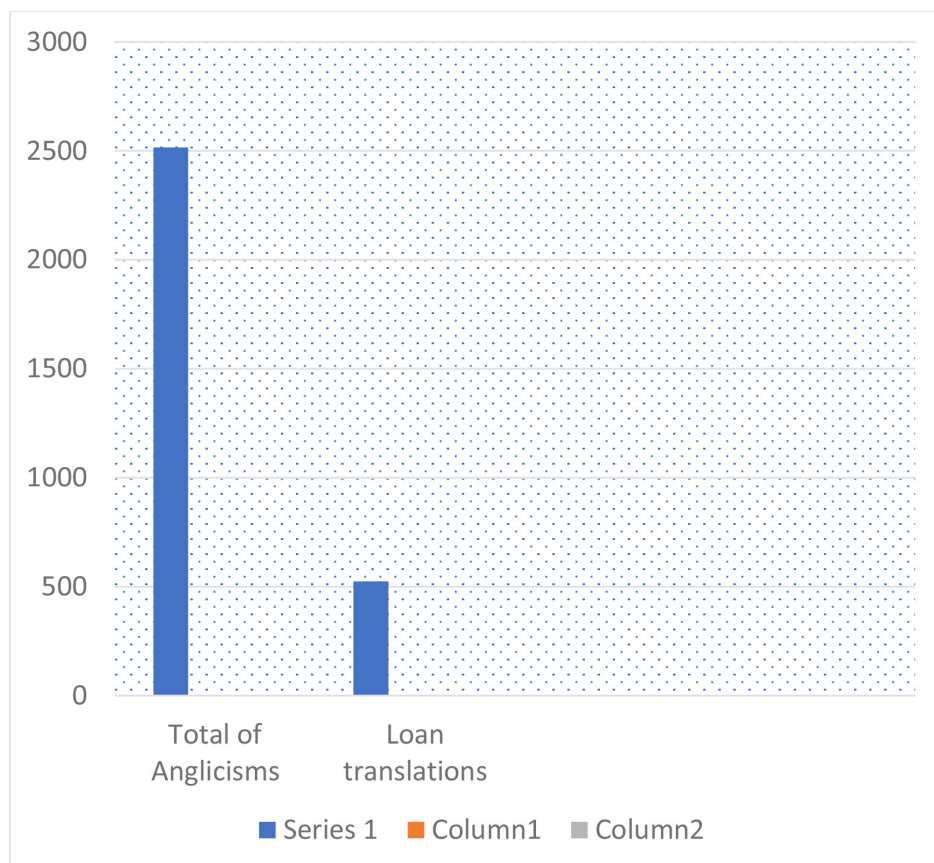
Ndjekja e vazhdueshme e medias së shkruar dhe asaj vizive na përball në përditshmërinë tonë me shumë lloje tekstesh e ligjërimesh, të regjistrave nga më të ndryshëm, në gjuhën shqipe por dhe në ‘shqipanglishte’ – një shqipe me fjalë e terma anglisht herë të përkthyer keq, gjysëm të përkthyer apo dhe të papërkthyer e përshtatur në shqipe. Qëllimi i këtij punimi është të vërë në dukje disa nga këto shprehje të përkthyer e të papërkthyer nga anglishtja, origjina e disa prej të cilave është lehtësisht e identifikueshme, por disa të tjerave jo.

Bazuar në veprat klasike të W. Betz (1949), E. Haugen (1950&ff), dhe U. Weinreich (1953) njësitet leksikore dy/më-shumë fjalëshe me origjinë nga anglishtja konsistojnë kryesisht në këto tipe: kalke, gjysëm kalke, kalke semantike (të cilat transmetojnë kuptimin por jo fjalët përbërëse të togfjalëshit apo kompozitës), togfjalësha të papërshtatur e të përshtatur në shqipe si dhe rastet e përkthimeve të gabuara (*Loan translations*, *Loan Rendition*, *Loan Blend*, *Loan Creation*, *Unadapted Borrowing*, *Adapted Borrowing*).

METODOLOGJIA E PËRDORUR

Të gjitha kategoritë e renditura më sipër u identifikuan fillimisht nga korpusi i anglicizmave të shqipes të gjendura në bazën e të dhënave GLAD (Global Anglicism Database) <https://glad.ivdnt.org/lexit2/?db=publicglad&lang=en>. Në këtë bazë të dhënash ku hidhen të dhëna në mënyrë të vazhdueshme nga afërsisht 17 gjuhë të botës realizohet një përditësim i tyre çdo gjashtë muaj. Në momentin e realizimit të këtij punimi totali i anglicizmave të grumbulluar për shqipen ishte 2516 dhe kompozitat dhe njësitet leksikore dy a më shumë fjalëshe të përkthyer e të papërkthyer në shqipe apo dhe neologjizmat e tjera në këtë kategori të regjistruara në këtë databazë janë 524 ose 20.8% e numrit total të gjithë bazës së të dhënave.

Grafiku 1: Totali i anglicizmave të shqipes dhe shprehjeve dy/shumë fjalëshe sipas GLAD-it

Përveç nxjerrjes së të dhënave nga databaza e GLAD-it u përgatitën dhe realizuan disa pyetësorë për tre grupmosha të ndryshme për të parë preferencën e përdorimit të togfjalëshave shqip dhe anglisht. Grupmoshat 14-18 vjeç, 19-22 vjeç dhe 23 e lart u vendosën para çifteve të togfjalëshave shqip dhe anglisht dhe iu kërkuan të zgjidhnin se kë përdornin më shumë në ligjërimin e tyre të përditshëm dhe arsyet pse e bënë këtë zgjedhje. Synimi ishte që të zbulohet dhe ndjeshmëria apo pozicionimi i këtyre grupmoshave kundrejt dominimit të variantit anglisht të togfjalëshit apo dhe të shihej mendimi për përdorimin e variantit shqip apo dhe të gjysëmkalkeve. Për këtë arsye, iu parashtrua dhe një paragraph ku iu kërkua të identifikonin kalket me origjinë nga gjuha angleze.

ANALIZA E TË DHËNAVE

Pesëqind e njëzet e katër shprehjet dy-ose-më-shumë fjalëshe me origjinë nga anglishtja të regjistruara në databazën e GLAD-it u kategorizuan sipas tipologjisë së përmendur më sipër.

Kalket (Loan translations) – (Përkthimi i saktë i një modeli të huaj polimorfemik, një ose shumë-fjalësh; është i pranueshëm një devijim strukturor nga modeli i huaj). Për shembull, për shprehjen *head hunter* në anglisht, në polonisht kemi *łowca głów* - që përkthehet fjalë për fjalë *kokat e gjahtarëve*; në danisht *hovedjæger*; në frengjisht *chasseur de tête* ‘gjuetia e kokës’.

Në shqipe kemi identifikuar deri tani rreth 284 raste të tilla, nga të cilat mund të rendisim:

ajër i kondicionuar (air conditioning) , *gënjeshtrë e bardhë* (white lies), *bën diferencën* (make the difference), *gjuha e urrejtjes* (hate speech), *distancim social* (social distancing), *goditje e lirë* (free kick), *efekti serë* (greenhouse effect), *goditje poshtë brezit* (hit below the belt), *familja bërthamë* (nuclear family), *imuniteti i tufës* (herd immunity), *firmë elektronike* (electronic signature), *flutura në stomak* (butterflies in the stomach), *fjalë kyçe* (key words), *kodi i veshjes* (dress code), *fotokopje* (photocopy), *lista e zezë* (black list), *patate e nxehtë* (hot potato), *dëgjesë publike* (public hearing) etj.

Përkthimet e gabuara (Loan renditions – (Përkthimet e pasakta të një modeli të huaj polimorfemik; një-ose-më shumë fjalë; pasaktësia në përkthim lidhet vetëm me leksikun). Për shembull, për kompozitën angleze *skyscraper* në gjermanisht kemi *Wolkenkratzer*; në polonisht *drapacz chmur*, në danisht *skyskraber* (*sky* = Eng. *cloud*) – fjalë për fjalë përkthehet *kruajtës/gërvishtës resh*.

Në shqip hasim shumë përkthime të gabuara në shtypin e shkruar, në titrat e filmave të përkthyer nga anglishtja, në përkthimin e librave letrarë etj. por shprehje të fiksuara në përdorim dhe që kanë një shpeshtësi të konsiderueshme fatmirësisht kemi identifikuar pak raste. Ndër to mund të përmendim shprehjen *sallatë iceberg* për termin anglisht *iceberg salad* e cila më saktësisht mund të përkthehej si *sallatë me lakër ‘iceberg’/ lakër sallatë/ marule ‘iceberg’* pasi kuptimi i fjalës ‘sallatë’ në Fjalorin e Gjuhës Shqipe 2006 është si vijon:

sallatë – 1. barishte me gjethe të mëdha, të gjelbra, që hahen të gjalla me vaj, me uthull e me kripë. 2. ushqim i ftohtë, i përgatitur zakonisht me perime të gjalla a të ziera, të grira, me vaj, me uthull e me kripë. 3. fig...

Kalke semantike (Loan creations – shprehje të krijuara në gjuhën e synuar të stimuluar nga kontakti gjuhësor por që formalisht janë të pavarura nga modeli i huaj). Për shembull, për shprehjen anglisht *think tank* në polonisht kemi *zaplecze intelektualne* që fjalë për fjalë përkthehet ‘mbështetje intelektuale’; për kompozitën anglisht *airconditioning* në danisht kemi *klimaanlæg* që fjalë për fjalë përkthehet ‘sistem klime’.

Ndërsa në shqip kemi identifikuar raste si:

‘prova e biçikletës/biçikleta’ për termin anglisht *stress test* që në shqip është një krijim i pavarur formalisht nga ekuivalenti i saj në gjuhën burimore.

E njëjta shprehje e anglishtes haset dhe si ‘prova ushtrimore’, ‘tapeti’ dhe këto krijime të pavarura, bazuar tek kuptimi dhe tek veprimet konkrete që ndërmerren në kryerjen e kësaj prove të zemrës *stress test*.

Gjysëm kalket (Loan Blends – gjysëm përkthime të një modeli të huaj polimorfemik, një ose shumë-fjalësh). Për shembull, për togfjalëshin anglisht *Bloody Mary* në polonisht kemi *Krwawa Mary*; për *charter flight* në spanjisht kemi *vuelo charter*; në frëngjisht *vol charter*. Në databazën e GLAD-it kemi identifikuar 73 raste të tilla, disa prej të cilave janë:

analiza SWOT (SWOT analysis), *checklistë* (checklist), *webfaqe* (web page), *chip-kartë* (chip card), *babykukull* (babydoll), *çizme kauboj* (cowboy boot), *lë ‘seen’* (leave smb on seen), *kapele kauboj* (cowboy hat), *bëhet virale* (goes viral), *debitkartë* (debit card), *bëj biznes me* (do business with), *draft marrëveshje* (draft agreement), *bën sens* (makes sense), *dyqan duty-free* (duty-free shop), *centër sulmues* (center forward), *flash informativ/lajme flesh* (newsflash) etj.

Një kategori më vete brenda gjysëm kalkeve e përbëjnë përkthimet e njërive leksikore një-fjalëshe nga anglishtja, që janë kryesisht të kategorisë gramatikore të foljes e në shqip vijnë si togfjalësha. Këto togfjalësha i përkasin kryesisht fushës semantike të teknologjisë, gjuhës që përdoret në përdorimin e kompjuterave apo medias sociale:

bëj ‘follow’ – to follow

bëj ‘unfollow’ – to unfollow

bëj ‘tag’ – to tag

bëj ‘forward’ – to forward

bëj ‘bllok’ – to block

bëj ‘reset’ – to reset

bëj ‘unfriend’ – to unfriend

bëj ‘log out’ – to log out

bëj ‘delete’ – to delete

bëj ‘log in’ – to log in

Togfjalëshat e papërshtatur (Unadapted Borrowings – një huazim

i drejtpërdrejtë, i papërshtatur grafikisht/morfologjikisht/semantikisht në gjuhën marrëse). Për shembull, disa togfjalësha të tillë të papërshtatur në polonisht, danisht dhe spanjisht e frengjisht kemi respektivisht: *The sky is the limit*; *grand old man*; *top secret*. Ndërsa në shqip në databazën e GLAD-it kemi 167 raste të tilla, të cilat gjenden rëndom në shtypin e shkruar, reklama, media sociale etj.:

<i>web design</i>	<i>jet ski</i>
<i>thinktank</i>	<i>internet banking</i>
<i>task force</i>	<i>baby boom</i>
<i>peer review</i>	<i>heavy metal</i>
<i>online banking</i>	<i>hard rock</i>
<i>make-up artist</i>	<i>happy hour</i>
<i>lap dance</i>	<i>green card</i>
<i>know-how</i>	<i>baby boomer</i>
<i>drag queen</i>	<i>boarding pass</i>
<i>deep state</i>	<i>beach bar</i>
<i>bed and breakfast</i>	<i>all inclusive etj.</i>

Togfjalëshat e përshtatur (Adapted Borrowings – një huazim i drejtpërdrejtë, i përshtatur grafikisht, morfologjikisht apo semantikisht). Në polonisht për shembull kemi *freestyle/fristajl* për anglishten *freestyle*. Brenda morisë së togfjalëshave të papërshtatur por dhe kudo në shtypin e shkruar gjenden shumë togfjalësha nga anglishtja që janë përshtatur morfologjikisht, grafikisht apo semantikisht në shqipe, por, mungesa e korpuseve gjuhësore të shqipes e bën gati të pamundur identifikimin sasior të rasteve apo shpeshtësinë kur ato shfaqen të përshtatur e kur shfaqen të papërshtatur:

fokus grup (focus group), *bioterrorizëm* (bioterrorism), *internet kafe* (internet café), *biznes plan* (business plan), *debitkartë* (debit card), *fan zonë* (fun zone), *chip kartë* (chip-card), *play listë* (playlist), *panel sanduiç* (sandwich panel), *pushkë snajper* (sniper rifle), *studim fizibiliteti*, (feasibility study), *ranklistë* (ranklist), *uebfaqe* (webpage), *marrëveshje xhentëllmenësh* (gentleman agreement) etj.

Shumë prej këtyre togfjalëshave në dy kategoritë e fundit të përmendura më sipër përdoren në shqip herë të përkthyer e here në anglisht. Në databazën e GLAD-it kemi 68 raste të tilla, të cilat janë nxjerrë ndër vite kryesisht nga shtypi i shkruar:

[databaza (1999), baza e të dhënave (2013)]; [e premtja e zezë (2017), Black Friday (2015)]; [film western (1997), Western (1997)]; [profesion i lirë (2012), freelance (2012)]; [fundjavë (1990), weekend (1949)]; [kartë memorje (2014), memory card (2019)]; [jastëk ajri (2011), airbag (2001)]; [ikja e trurit (2012), brain drain (2015)]; [kartë identiteti (2009), ID (2012)]; [call center (2006), qendër telefonike (2016)]; [listë kontrolli (2017), checklist (2020)]; [French kiss (2004), puthje franceze (2004)]; [mbidozë (2006), overdozë (1997)]; [me kohë të plotë (2011), full time (2004)]; [mesazh zanor (2013), voice (2019)]; [one stop shop (2013), zyrë/shërbim me një ndalesë (2013)]; [numërim mbrapsht (2012), countdown (1997)]; [openminded (2011), mendjehapur (2008)]; [50 me 50 (1999), fifty-fifty (2016)]; [fjalëkalim (2012), password (2000)] etj.

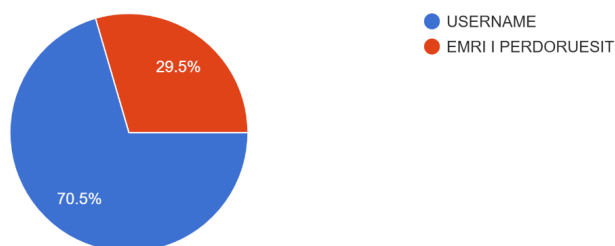
REZULTATET E PYETËSORËVE

Më poshtë paraqiten vetëm disa nga pyetjet dhe përgjigjet e marra nga pyetësorët sipas grupmoshave përkatëse. Disa nga arsyet pse shumica e të anketuarve kanë zgjedhur togfjalëshin anglisht janë: *është më e thjeshtë, e përdor kur hap account personal, kur fjala s'më vjen në shqip etj.*

Grafiku 2: Pyetësi me grupmoshën 14-18 vjeç

SEKSIONI 1 Në pjesën e parë të sondazhit do t'ju prezantojmë çifte shprehjesh. Zgjidhni atë që ju pëlqen më shumë. Këtu nuk ka përgjigje të sakta a...dhni shprehjen që ju pëlqen e përdorni më shumë:

149 responses

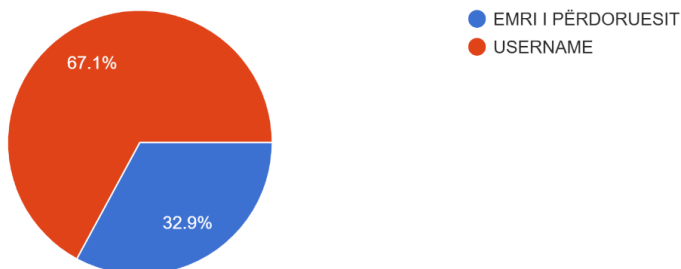

Po kështu dhe me grupmoshën 19-22 vjeç pati thujtse të njëjtën përzgjedhje tek i njëjti çift togfjalëshash. Arsytet për këtë janë: *përdor atë që është më e thjeshtë për mua, e përdor në emaile dhe media sociale etj.*

Grafiku 3: Pyetëtori me grupmoshën 19-22 vjeç

4. Zgjidhni shprehjen që ju pëlqen e përdorni më shumë:

76 responses

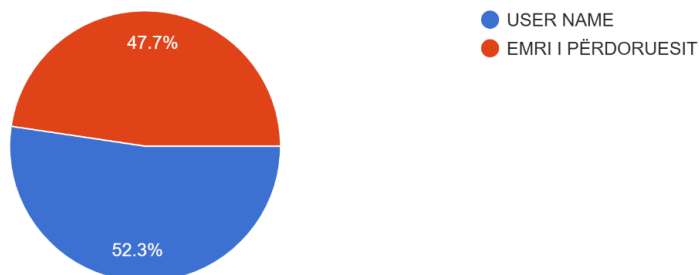

Ndërsa me grupmoshën e tretë, 23 vjeç e lart preferenca ishte gati e ndarë në mënyrë të barabartë mes variantit shqip dhe atij anglisht. Disa nga arsyet: *preferoj fjalën shqip, me moshën e tretë përdor termin shqip, përdor termin anglisht me ata që flasin anglisht, përdorimi i termit anglisht ka filluar përpara se termi në shqip të popullarizohej brenda vendit, në varësi të aplikacioneve e aparaturave, sepse terminologjinë digjitale nuk e njoh mirë në shqip, fjalë internacionale etj.*

Grafiku 4: Pyetëtori me grupmoshën 23 vjeç e lart

6. Zgjidhni shprehjen që ju pëlqen e përdorni më shumë:

128 responses

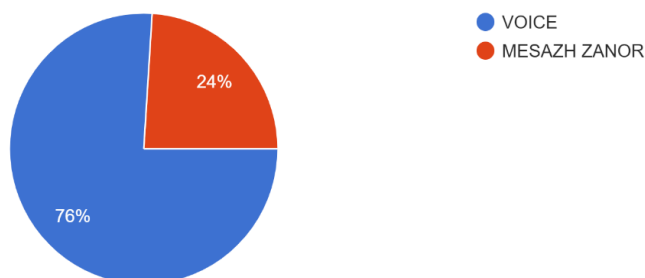

Po rendisim dhe një pyetje tjetër; këtu kërkohej të zgjidhej mes *mesazh zanor* dhe *voice (message)*. Grupmosha e parë preferon sërish variantin anglisht dhe rendisin kryesisht si arsye faktin që termat anglisht i përdorin më shumë e më lehtë me bashkëmoshatarët e tyre.

Grafiku 5: Pyetësi me grupmoshën 14-18 vjeç

2. Zgjidhni shprehjen që ju pëlqen e përdorni më shumë:

150 responses

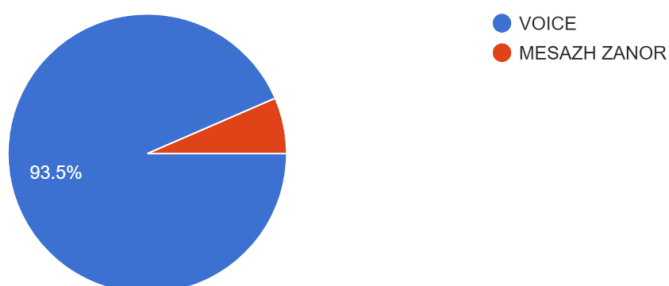

Një përqindje më e lartë vërehet tek grupmosha e dytë, 19-22 vjeç, tek përzgjedhin sërish në masë termin anglisht, duke renditur si arsye faktin që është fjalë më e shkurtër, më e njohur për ta etj.

Grafiku 6: Pyetësi me grupmoshën 19-22 vjeç

5. Zgjidhni shprehjen që ju pëlqen e përdorni më shumë:

77 responses

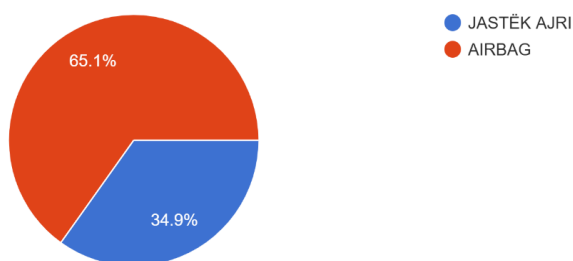

Për grupmoshën e tretë u përzgjodh një çift tjetër togfjalëshash: *jastëk ajri* dhe *airbag*. Pjesa më e madhe e tyre preferojnë fjalën anglisht, si më të shkurtër dhe sepse ka hyrë më shpejt më shqipe sesa varianti shqip që është përshtatur më vonë në kohë.

Grafiku 7: Pyetësi për grupmoshën 23 vjeç e lart

SEKSIONI 1 Në pjesën e parë të sondazhit do t'ju prezantojmë çifte shprehjesh. Zgjidhni atë që ju pëlqen më shumë. Këtu nuk ka përgjigje të sakta a...dhni shprehjen që ju pëlqen e përdorni më shumë:

129 responses

Në seksionin e dytë të anketuarve iu dha një paragraf ku duhej të identifikonin kalket me origjinë nga gjuha angleze dhe tekstualisht: **lexoj mes rreshtave** (read between the lines), **elefanti në dhomë** (the elephant in the room), **bën diferencën** (make the difference).

14-18 vjeç:

lexoj mes rreshtave: e gjetën vetëm 4 nga 85 të anketuar ose 4.7%
elefanti në dhomë: 10 nga 85 të anketuar ose 11.7%
bën diferencën: vetëm 1 nga 85 të anketuar ose 0.1%

19-22 vjeç:

lexoj mes rreshtave: e gjetën 4 nga 60 të anketuar ose 6.6%
elefanti në dhomë: 20 nga 60 të anketuar ose 33.3%
bën diferencën: 6 nga 60 të anketuar ose 10%

23 vjeç e lart:

lexoj mes rreshtave: e gjetën 8 nga 96 të anketuar ose 8.3%
elefanti në dhomë: 36 nga 96 të anketuar ose 37.5%
bën diferencën: 12 nga 96 të anketuar ose 12.5%

DISA VËZHGIME NË SHTYPIN E SHKRUAR

Përveç shembujve të shumtë në shtyp ku shohim kalke e gjysëmkalke nga anglishtja apo dhe shprehje të përshtatura e të papërshtatura, më poshtë kemi shkëputur një pjesë nga fjalimi i presidentit Obama mbajtur më 10 janar 2017 dhe si është përkthyer e përshtatur në një nga organet e shtypit shqiptar (Tirana post, 12 janar 2017).

Whether we **have seen eye-to-eye** ... - edhe pse **jemi parë sy për sy** ...

...**reality has a way of catching up with you** - realiteti ka një mënyrë për të të kapur nga veshët.

...maybe you still can't believe **we pulled this whole thing off** - ... ndoshta ju ende nuk mund ta imagjinoni se **do ta lëmë të gjithën këtë gjë**.

Shembuj të tjerë nga media:

Databaza në Excel ka informacion dhe mundëson kërkim dhe gjetje sipas Objektivit të tenderi, Vitin e Realizimit, Vlerën e Fondit Limit në Tenderim, Vlerën e ... Open Data Albania, 24.12.2021;

*Nga mesnata, kishte edhe **Happy hour**, që do të thotë se çmimet uleshin. Kjo festë pa luks, që fliste nga kapiteneria në greqisht, anglisht, ...* Tema, 16.8.2017;

*“Çunat e Londrës bëjnë **shkuma party**, ne po rrimë me shkumë rroje”, deputeti demokrat i bën kërkesën e papritur qeverisë dhe ironizon çështjen e Xhaçkës.* Sot, 30.6.2022;

*Për sytë përdorni vetëm maskën **waterproof**. Mos i lyeni ato as me laps dhe as me rimel, përkundrazi kur të dilni nga palestra do të dukeni ...* Shqip, 30.7.2013.

PËRFUNDIME

Një numër i konsiderueshëm kalkesh me origjinë nga gjuha angleze u identifikuan në databazën e GLAD-it për shqipen (rreth 21% e numrit total).

Pjesa më e madhe e kalkeve janë tashmë plotësisht të përshtatura dhe integruara në shqipe, ndërkohë që të paktën 167 përdoren të papërshtatura në shqipe (një nga arsyet është dhe mosha e tyre e re në përdorim), shumë janë tashmë të përshtatura dhe 73 janë gjysëm kalke, gjysëm të përkthyer në shqipe, gjë që do të thotë se janë drejt përshtatjes në shqipe. Pak raste të përkthimeve të gabuara dhe të kalkeve semantike kemi të identifikuar në databazën e GLAD-it për shqipen.

Janë identifikuar rreth 70 çifte togfjalëshash që bashkë-ekzistojnë në shqipe, të cilët vazhdojnë ‘të jenë në konkurim’ deri sa folësit e shqipes të vendosin të mbajnë apo të heqin nga përdorimi njërin prej tyre ose dhe të

vazhdojnë t'i mbajnë të dy variantet.

Pas analizimit të rezultateve paraprake të pyetësorëve vihet re që me rritjen e moshës rritet dhe preferenca e të anketuarve për të përdorur variantin shqip të huazimeve togfjalështa me origjinë nga anglishtja.

Arsyet për përdorimin e versionit anglisht të huazimeve varionin nga lehtësia në përdorim, ekonomia e gjuhës, konteksti i përdorimit, mosha e bashkëbiseduesve, gjuha e teknologjisë etj. Megjithatë, kishte huazime shumë-fjalëshe që njiheshin vetëm në variantin e tyre anglisht. Një nga arsyet që mbështet këtë fakt ishte që dhe gjuha e medias, reklamat dhe bizneset i servirin këto shprehje vetëm në anglisht. Një nga arsyet pse gjysëmkalket nuk preferoheshin nga të anketuarit mund të jetë fakti që janë në fazë tranzicioni, drejt përshtatjes së plotë në gjuhë shqipe.

Një përqindje relativisht e vogël e të anketuarve ishin në gjendje të gjenin shprehjet dy a më shumë fjalëshe nga anglishtja duke i bërë ato 'anglicizma të padukshëm'. Natyrisht që kjo mostër e të anketuarve për qëllimet e këtij punimi nuk mund të japin rezultatet krejtësisht përmbyllëse e shteruese por, mund të themi që mosnjohja sa dhe si duhet e atyre shprehjeve dy a më shumë fjalëshe nga anglishtja çon dhe në një nivel jo shumë të kënaqshëm të përkthimit apo përshtatjes së tyre në shqipe. Si rrjedhim, një kujdes më i madh nevojitet në lidhje me përdorimin dhe trajtimin e tyre në gjuhën shqipe,

BIBLIOGRAFIA:

- Filipović, Rudolf. 1982. *The English Element in European Languages*. Institute of Linguistics, Faculty of Philosophy, University of Zagreb
- Gottlieb, Henrik (2021). Anglicisms: Criteria, categories & corpora – Aims and means in the compilation of the Danish GLAD contribution. In Ramón Martí Solano & Pablo Ruano San Segundo (eds) *Anglicisms and Corpus Linguistics. Corpus-Aided Research into the Influence of English on European Languages*. Berlin: Peter Lang Verlag. 71-95.
- Kapo, (Pata) Irena, 2022. *The rising of 'Alblish' (Albanian + English) – a data collection and analysis of Anglicisms*
- Onysko, A. (2007). *Anglicisms in German*. Walter de Gruyter · Berlin · New York.
- Pulcini, V. (2023). *The influence of English on Italian*. De Gruyter Mouton.
- Rrokaj, Sh. (2013). *Përse përdorim fjalën e huaj në vend të fjalës shqipe?! (Why do we use the foreign word instead of the Albanian one?!).* panorama.com.al.

SFIDAT E PËRKTHIMIT TË TERMINOLOGJISË MJEKËSORE: NDËRMJET STANDARDIZIMIT TERMINOLOGJIK DHE PRAKTIKËS KLINIKE

Jonida BUSHI

Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
jonida.bushi@unitir.edu.al

Alma KOSOVA,

Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
alma_kosova.fgjhdr@unitir.edu.al

Ema KRISTO

Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
ema.kristo@unitir.edu.al

ABSTRACT

The translation of medical terminology represents a highly complex field within specialized translation, where terminological accuracy, conceptual coherence, and contextual appropriateness are essential elements for ensuring patient safety and the integrity of interprofessional communication. This study aims to examine the most common challenges faced by translators when transferring medical texts from German to Albanian and vice versa, including clinical documentation, diagnoses, therapeutic protocols, and medication usage instructions. Through a comparative analysis of authentic corpora in both languages, the study addresses phenomena such as partial synonymy, the absence of direct equivalents, and the need for syntactic transformation in order to preserve the communicative function and consistency of the translated text. Special attention is given to the role of terminological standardization through the use of medical dictionaries, multilingual databases, and artificial intelligence tools, which contribute to ensuring the accuracy and coherence of translations. The paper argues that medical translation should be regarded not merely as a linguistic act but as a complex interdisciplinary interaction, where the translator serves as a mediator between scientific knowledge and clinical practice. In this context, the translator's terminological and ethical

competences gain particular significance, directly impacting the quality of healthcare delivery.

Key words: *medical translation; terminology; German–Albanian; standardization; artificial intelligence; interdisciplinary communication; contrastive analysis.*

1. HYRJJE

Përkthimi mjekësor përbën një nga fushat më delikate dhe njëherazi më kritike të ndërmjetësimit gjuhësor, për shkak të natyrës së ndërlikuar të përmbajtjes së tij dhe të implikimeve që mund të sjellë për gabime në komunikim. Në këtë kontekst, përkthyesi nuk është thjesht një ndërmjetës gjuhësor, por një pjesëmarrës aktiv në procesin e garantimit të sigurisë klinike dhe të efikasitetit të ndërveprimeve ndërprofesionale në fushën e kujdesit shëndetësor.

Saktësia terminologjike është dimension i kritik i këtij procesi: një term i përkthyer gabimisht mund të çojë në keqkuptim të diagnozës, në përdorim të pasaktë të medikamenteve apo në ndjekje të pasakta të trajtimeve terapeutike. Shembujt nga praktika klinike e përditshme tregojnë se edhe devijimet më të vogla në përkthim mund të rezultojnë në vendime të pasakta mjekësore, duke ekspozuar pacientët ndaj rreziqeve të panevojshme. Prandaj, përkthimi mjekësor duhet të trajtohet me të njëjtën rigorozi dhe standarde si dokumentet origjinale mjekësore.

Kur përballen gjuhë me struktura të ndryshme gramatikore dhe sintaksore, siç janë gjermanishtja dhe shqipja, sfidat shumëfishohen. Gjermanishtja, me një traditë të gjatë të standardizimit terminologjik mjekësor dhe me një sistem të pasur të fjalëformimit, bie në kontrast me shqipen, ku terminologjia mjekësore është në zhvillim të vazhdueshëm dhe shpesh përballlet me boshllëqe në ekuivalentët e drejtpërdrejtë.

Ndërveprimi mes këtyre dy gjuhëve kërkon jo vetëm kompetenca të avancuara gjuhësore dhe terminologjike, por edhe një ndjeshmëri të veçantë ndaj kontekstit kulturor, institucional dhe klinik në të cilin përdoret përkthimi. Për më tepër, përkthyesi duhet të zotërojë njohuri bazë në fushën e mjekësisë, në mënyrë që të kuptojë natyrën e teksteve dhe të marrë vendime të informuara për strategjitë përkthimore.

2. QËLLIMI DHE METODOLOGJIA E STUDIMIT

Qëllimi kryesor i këtij studimi është të shqyrtojë në mënyrë të detajuar sfidat më të rëndësishme dhe praktikatat optimale që lidhen me përkthimin e terminologjisë mjekësore ndërmjet gjermanishtes dhe shqipes, dy gjuhë me struktura të ndryshme sintaksore dhe me nivele të ndryshme të standardizimit terminologjik. Përkthimi mjekësor, në këtë kuadër, nuk trajtohet thjesht si një proces teknik i transferimit të informacionit nga një gjuhë në tjetrën, por si një akt ndërdisiplinor, ku përkthyesi vepron njëkohësisht në fushat e gjuhës, mjekësisë dhe etikës profesionale.

Studimi ka për synim të identifikojë dukuritë më problematike që shfaqen gjatë përkthimit të dokumenteve të specializuara mjekësore, përfshirë:

- Historitë klinike të pacientëve (Anamnese),
- Diagnozatat (Diagnosen),
- Raportet mjekësore dhe epikrizat (Arztbriefe, Entlassungsberichte),
- Udhëzimet për përdorimin e medikamenteve (Gebrauchsinformation),
- Protokollet e trajtimit (Behandlungsprotokolle) dhe dokumente të tjera mbështetëse të praktikës klinike.

Për të realizuar këtë analizë, është ndërtuar një korpus kërkimor i përbërë nga dokumente autentike të përkthyer në praktikën e përditshme nga përkthyes të fushës mjekësore, në të dy drejtimet e përkthimit: gjermanisht-shqip dhe shqip-gjermanisht. Korpusi është analizuar duke përdorur një qasje krahasuese terminologjike dhe funksionale, e cila synon të vlerësojë:

- Përputhshmërinë terminologjike ndërmjet tekstit burim dhe tekstit synues;
- Koherencën konceptuale të termave përkatës në të dyja gjuhët;
- Aftësinë e përkthimit për të ruajtur funksionin komunikativ dhe qëllimin pragmatik të tekstit mjekësor;
- Nevojën për adaptim sintaksor dhe pragmatik në përputhje me kontekstin kulturor dhe klinik të përdorimit të tekstit.

Për më tepër, metodologjia përfshin një analizë gjysmë-empirike, duke u mbështetur në përvojën e përkthyesve profesionistë përmes pyetësorëve strukturorë dhe intervistave të shkurtra me ekspertë të përkthimit mjekësor dhe personel shëndetësor dygjuhësh. Kjo përbën një vlerë të shtuar për studimin, duke pasuruar komponentin teorik me reflektime të natyrës praktike dhe profesionale.

Në këtë mënyrë, studimi synon jo vetëm të identifikojë dhe klasifikojë

sfidat ekzistuese, por edhe të ofrojë rekomandime konkrete për përkthyesit, trajnerët dhe politikat institucionale që lidhen me përkthimin e teksteve mjekësore në gjuhën shqipe dhe në kontekste ndërkombëtare.

3.SFIDAT TERMINOLOGJIKE

Përkthimi nga gjermanishtja në shqip shpesh has në disa vështirësi të natyrës semantike, leksikore dhe strukturore, të cilat përbëjnë rrezik serioz për saktësinë dhe koherencën e tekstit të përkthyer. Shembujt e mëposhtëm konkretizojnë disa lloje vështirësish.

3.1. Sinonimia e pjesshme

Një ndër sfidat më të zakonshme është përdorimi i termave që në pamje të parë duken ekuivalentë, por që kanë përmbytje konceptuale të ndryshme. Për shembull, termi gjerman "*Schmerzsyndrom*" nuk përkon plotësisht me termin "*sindrom dhimbjeje*" në shqip, pasi ky i fundit nuk përfshin në të njëjtën mënyrë spektrin etiologjik dhe simptomatik që përmban koncepti gjerman. Po ashtu, termi "*Pflegebedürftigkeit*" përkthehet si «*nevojë për kujdes*», por në kontekstin ligjor gjerman ky term lidhet me përcaktimin e të drejtës për përfitime nga sigurimet shëndetësore dhe sociale, përmes një klasifikimi të strukturuar në "*Pflegegrade*" (nivele të kujdesit). Në Shqipëri nuk ekziston një sistem ekuivalent, ndaj përkthimi i termit kërkon ose shpjegim shtesë ose një shënim për kontekstualizim.

3.2.Mungesa e standardizimit terminologjik në shqip

Për shumë terma gjermanë, nuk ekzistojnë ende ekuivalentë të sanksionuar në gjuhën shqipe. Kjo çon në përdorimin e përkthimeve të lira, të pasakta ose të ndryshme për të njëjtin term. Një shembull është termi "*Behandlungsleitlinie*" që është përkthyer në forma të ndryshme si «*udhëzues trajtimi*», «*protokoll mjekësor*», «*manual klinik*» - të gjitha të vlefshme në vetvete, por që nënkuptojnë forma dhe qëllime të ndryshme të dokumentit klinik. "*Ansprechrate*" – një term që lidhet me përgjigjen e një pacienti ndaj trajtimit onkologjik, ngatërrohet me «*regjim ndaj terapisë*» duke humbur ndjeshmërinë statistikore dhe klinike të termit.

3.3.Nevoja për transformim sintaksor dhe pragmatik

Gjermanishtja karakterizohet nga struktura komplekse gramatikore, njësi të ndërthurura nominale dhe fjali të gjata të nënreditura si dhe kompozitat. Këto të fundit shpesh formohen nga disa fjalë të njëpasnjëshme, që në

shqip zëvendësohen me struktura të gjinore apo grupe emërore. Shembuj: “*Magenschleimhautentzündung*” → “*Inflamacion i mukozës së stomakut*”, “*Knochenmarkspende*” → “*Dhurim i palcës së kockës.*” Për të përkthyer në mënyrë të kuptueshme në shqip, shpesh është e nevojshme thjeshtimi i strukturës, ruajtja e rendit logjik dhe segmentimi i informacionit. Shembull: “*Im Rahmen der interdisziplinären Schmerztherapie wurde der Patient medikamentös eingestellt und psychologisch betreut.*” → “*Gjatë terapisë multidisciplinare të dhimbjes, pacientit iu përshtatën medikamentet dhe mori mbështetje psikologjike.*”

Shembull tjetër: “*Die Befunde sprechen für eine fortgeschrittene pulmonale Fibrose bei bekannter Vorerkrankung.*” → “*Gjetjet klinike sugjerojnë fibrozë pulmonare të avancuar në një pacient me sëmundje të mëparshme të njohur.*”

3.4.Kontekstualizimi kulturor dhe institucional

Disa terma mjekësorë në gjuhën gjermane janë të lidhur me sisteme specifike shëndetësore (p.sh. *Heilmittelverordnung, Pflegegrad, Hausarztmodell*) të cilat nuk kanë ekuivalencë të drejtpërdrejtë në sistemin shqiptar. Përkthyesi duhet të zgjedhë midis përkthimit sqarues ose përkthimit me shënime për të ruajtur besnikërinë ndaj përmbajtjes së dokumentit.

“*Pflegegrad 3 mit eingeschränkter Alltagskompetenz*” kërkon sqarim: «*Niveli i tretë i kujdesit me kufizime në kompetencat e përditshmërisë*», duke sqaruar në shënim se ky kategorizim lidhet me përfitime financiare në sistemin gjerman të sigurimeve.

Në të gjitha këto raste, përkthyesi përballet me zgjedhje që kërkojnë jo vetëm kompetencë gjuhësore, por edhe gjykim profesional dhe ndjeshmëri etike ndaj qëllimit dhe funksionit të tekstit.

4. NËPËRMJET NJË ANALIZE KRAHASUESE TERMINOLOGJIKE DHE FUNKSIONALE TË KORPUSIT, JANË VLERËSUAR EDHE ASPEKTET E MËPOSHTME:

4.1. Përputhshmëria terminologjike ndërmjet tekstit burim dhe tekstit synues

“*Gastroösophageale Refluxkrankheit*” → “*Sëmundja e refluksit gastroezofageal*” (përkthim i saktë dhe me përputhshmëri të plotë terminologjike)

“*Herzinsuffizienz NYHA III*” → “*Pamjaftueshmëri kardiake klasa III*”

sipas NYHA” ose “Insuficiencë kardiake klasa III sipas NYHA” (adaptim korrekt terminologjik sipas standardit mjekësor të pranuar ndërkombëtarisht)

“*Pflegegrad 4*” → “Niveli 4 i nevojës për kujdes” (përkthim që kërkon sqarime shtesë për kontekstin shqiptar, pasi termi nuk është i standardizuar në gjuhën shqipe dhe mund të shkaktojë paqartësi pa një shpjegim plotësues)

4.2. Koherenca konceptuale e termave në të dyja gjuhët

“*Anfallsartige Kopfschmerzen, Übelkeit und Lichtscheu*” përkthehet si “*dhimbje koke në formë krize, të përziera dhe ndjeshmëri ndaj dritës*”, duke ruajtur me saktësi klasifikimin dhe simptomatologjinë klinike që karakterizon migrenën. Ky përkthim ruan koherencën konceptuale dhe është i përshtatshëm për kontekstin klinik shqiptar, pasi simptomat e përmendura janë të njohura dhe të mirëpërcaktuara në terminologjinë mjekësore shqipe.

4.3. Ruajtja e funksionit komunikativ dhe qëllimit pragmatik të tekstit mjekësor

Fjali e tekstit burim: “*Der Patient wurde instruiert, die Einnahme des Medikaments nicht auf nüchternen Magen vorzunehmen.*” Përkthim funksional: “*Pacienti është udhëzuar të mos e marrë medikamentin me stomakun esëll.*” Ky përkthim ruan qartë funksionin informues dhe instruktiv, duke siguruar një kuptim të saktë dhe të qartë për pacientin në gjuhën shqipe.

Fjali me përmbajtje ligjore-administrative: “*Die Verordnung erfolgt unter Berücksichtigung der aktuellen Richtlinien der Österreichischen Ärztekammer.*” Përkthim i përshtatur: “*Përcaktimi i trajtimit bëhet në përputhje me udhëzimet aktuale të Odës së Mjekëve të Austrisë.*” Ky përkthim është funksional dhe i përshtatshëm për audiencën shqiptare, duke ruajtur qëllimin pragmatik të tekstit origjinal, që është komunikimi i kuadrit ligjor dhe administrativ të vendosur nga institucioni përkatës në Austri.

4.4. Shembuj të gabimeve të shpeshta të identifikuara në korpus

“*Kreislaufkollaps*” përkthehet gabimisht si “*kolaps i qarkullimit*” në vend të “*kolaps i sistemit kardiovaskular*”

“*Hypertonie Stadium II nach WHO*” shpesh përkthehet si “*hipertension stadi II sipas OBSH*”, por pa sqarim të klasifikimit për lexuesin shqiptar

“*Entgleister Diabetes mellitus Typ 2*” përkthehet si “*diabet i tipit 2 i jashtë*”

kontrollit”, ku mungon termi më i përshtatshëm “*diabet i dekompensuar*”¹

Korpusi ka demonstruar qartë se përkthimi mjekësor efektiv kërkon:

- Njohje të thellë të termave klinikë dhe klasifikimeve ndërkombëtare
- Zotërim të qasjeve kulturore dhe sistimore të të dy vendeve
- Përdorim të burimeve terminologjike të miratuara, si: *MedDRA*, *ICD-10*, *SNOMED CT*, *Stedman's Medical Dictionary*
- Bashkëpunim të ngushtë me mjekë specialistë dhe redaktorë terminologjikë.

Këto shembuj tregojnë se sinonimia e pjesshme dhe mungesa e standardizimit mund të ndryshojnë ose të çojnë në pasaktësi në përmbajtjen klinike, ligjore dhe kulturore të një dokumenti mjekësor. Përkthyesi duhet të veprojë jo vetëm si gjuhëtar, por edhe si analist terminologjik dhe ndërmjetës institucional, duke përdorur mjete profesionale, burime të besueshme dhe duke qenë i ndërgjegjshëm për përgjegjësinë e tij në sistemin e kujdesit shëndetësor.

5. KOMPONENTI EMPIRIK: INTEGRIMI I PERSPEKTIVËS PROFESIONALE NË KËRKIMIN TERMINOLOGJIK

Përveç analizës krahasuese leksiko-semantike dhe funksionale të korpusit, studimi përfshin edhe një komponent empirik, i cili synon të krijojë një urë lidhëse midis rezultateve teorike dhe realitetit praktik të përkthimit mjekësor në kontekste gjuhësore gjermanisht–shqip dhe anasjelltas. Ky komponent u zhvillua përmes administrimit të pyetësorëve të strukturuar dhe intervistave gjysmë të strukturuar me përkthyes profesionistë në fushën e mjekësisë, si dhe me personel shëndetësor dygjuhësh (mjekë, infermierë, farmacistë) që janë të përfshirë drejtpërdrejt në praktikën klinike dhe ndërkulturore.

Pyetësorët janë ndërtuar mbi boshtin e katër kategorive kërkimore kryesore:

¹ Fjala “*entgleist*” në kontekstin e mjekësisë (në veçanti të diabetologjisë) përdoret për të përshkruar një gjendje të dekompensuar metabolike – pra një fazë kur diabeti nuk është më nën kontroll, shpesh i shoqëruar me hiperglicemi të rëndë, mungesë të rregullimit të insulinës dhe ndonjëherë me **çrregullime akute metabolike**, si p.sh. ketoacidoza ose gjendje hiperosmolare. “Diabet i dekompensuar i tipit 2”. Ky përkthim është terminologjikisht më korrekt, sepse korrespondon me konceptin mjekësor të “dekompensimit metabolik”. Përkthimi “diabet i tipit 2 i jashtë kontrollit” është i kuptueshëm për publikun e gjerë, por nuk pasqyron në mënyrë adekuate seriozitetin klinik dhe terminologjinë standarde të përdorur në mjekësi. Ai është përkthim jo terminologjik. Në dokumentet zyrtare mjekësore, të cilat kanë karakter klinik ose ligjor, duhet përdorur “diabet i dekompensuar” për të ruajtur përputhshmërinë me standardet ndërkombëtare (p.sh. ICD-10: E11.65 për “Type 2 diabetes mellitus with hyperglycemia”).

1. Identifikimi i termave problematikë në përkthimin klinik;
2. Strategjitë e përdorura për të zgjidhur boshllëqet terminologjike ose kulturore;
3. Vlerësimi i burimeve të përdorura (fjalorë, databaza, manuale protokollesh);
4. Perceptimi mbi nevojën për trajnime të vazhdueshme dhe standardizim institucional.

Intervistat, të realizuara me 12 profesionistë (7 përkthyes të certifikuar dhe 5 mjekë me përvojë në mjedise spitalore në Shqipëri), kanë ndihmuar në artikullimin e problematikave që shpesh nuk janë të dukshme vetëm në analizën e tekstit të përkthyer. Këto përfshijnë: ndjeshmërinë ndaj kuptimeve latente të termave, rolin e intuitës klinike në përkthim, si dhe konfliktin midis gjuhës mjekësore normative dhe idiomatikës së përdorur në praktikë.

Integrimi i këtyre dëshmime nga terreni i jep studimit një dimension të zbatueshmërisë së menjëhershme, duke i ofruar lexuesit jo vetëm një pamje teorike të sfidave terminologjike, por edhe një kuptim të thelluar të përvojës së përkthyesve që operojnë në lidhjen midis diskursit mjekësor dhe ligjëritimit praktik të kujdesit shëndetësor. Ky gërshetim metodologjik pasuron ndjeshëm vlerën shkencore të studimit dhe kontribuon në formësimin e një platforme të qëndrueshme kërkimore ndërdisiplinore për përkthimin mjekësor në gjuhën gjermane dhe shqipe.

6.REZULTATE

Të dhënat janë përpunuar përmes një analize tematike (Braun & Clarke, 2006), duke përdorur kodim të hapur dhe të orientuar nga qëllimi kërkimor. Janë identifikuar pesë tema qendrore:

Tema 1: Pasiguria terminologjike dhe zgjedhja intuitive e ekuivalentëve

Shumica e të intervistuarve (85%) raportuan se shpesh përdorin “gjykimin profesional” ose “kuptimin e kontekstit klinik” për të vendosur mbi përkthimin e termave si Komorbidität (bashkëshoqërimi i sëmundjeve), Arzneimittelverträglichkeit (toleranca ndaj medikamenteve) dhe Therapietreue (aderenca ndaj trajtimit. Megjithatë, mungesa e njohjes së formave të standardizuara ose përdorimi i tyre i rrallë çon në krijimin e varianteve të shumta dhe mungesën e unifikimit në praktikën e përkthimit.

Tema 2: Mungesa e burimeve në shqip dhe varësia nga literatura dytësore

95% e pjesëmarrësve raportuan se përdorin burime si *Pschyrembel*, *Medizinisches Wörterbuch Stedman* ose *Linguee* për konsultime, ndërsa

fjalorët shqip janë të konsideruara si të vjetëruara ose të fragmentarizuara. Në mungesë të burimeve në shqip, shpesh përkthyesit mbështeten në variante të përkthyer nga anglishtja.

Tema 3: Konflikti ndërmjet saktësisë terminologjike dhe kuptueshmërisë për publikun jo-specialist

Përkthyesit dhe mjekët (90%) raportuan konflikte të shpeshta midis përdorimit të termave të sakta dhe nevojës për të komunikuar qartë me pacientët ose familjarët e tyre. Për shembull, përkthimi i *Malabsorption* si “*mosthithje e lëndëve ushqyese*” u vlerësua më i kuptueshëm sesa “*sindrom i malabsorbimit*”, por më pak i saktë nga pikëpamja klinike.

Tema 4: Ndikimi i kontekstit klinik në ritmin dhe cilësinë e përkthimit

Një pjesë e intervistuarve (30 %) theksoi se përkthimi në situata të ngutshme klinike (p.sh. në urgjencë ose me dokumente të shumta për të dorëzuar) rrit ndjeshëm rrezikun për gabime ose kompromise terminologjike. Kjo nënvizon nevojën për standarde të qarta dhe listë paraprake termash të verifikuar.

Tema 5: Nevoja për trajnime të strukturuar dhe krijimi i databazave shumëgjuhëshe

Të gjithë pjesëmarrësit shprehën nevojën për krijimin e databazave të mirëfillta terminologjike shqip-gjermanisht të fushës mjekësore dhe për zhvillimin e trajnimeve të rregullta në përkthimin e teksteve klinike, përfshirë modulet mbi përkthimin e protokolleve, fletëve informative dhe formularëve mjekësorë.

7. PËRFUNDIME

Ky studim nxori në pah se përkthimi mjekësor nga gjermanishtja në shqip dhe anasjelltas nuk përbën thjesht një akt gjuhësor, por një proces thellësisht kompleks dhe ndërdisiplinor, ku ndërthuren faktorë gjuhësorë, terminologjikë, institucionalë dhe kulturorë. Analiza e korpusit dhe komponenti gjysmë-empirik kanë dëshmuar se sinonimia e pjesshme, mungesa e standardizimit, ndërhyrjet nga gjuhë të treta dhe presioni i kontekstit klinik përbëjnë sfida të qenësishme që ndikojnë në cilësinë dhe saktësinë e përkthimit.

Ruajtja e përputhshmërisë terminologjike dhe funksionit pragmatik të tekstit kërkon jo vetëm përdorimin e burimeve të standardizuara shumëgjuhëshe, por edhe zhvillimin e kompetencave të avancuara profesionale nga ana e përkthyesve, të mbështetura në trajnime të rregullta, bashkëpunim me profesionistët e fushës dhe ndërgjegjësim për kontekstin institucional të përdorimit të përkthimit mjekësor.

Në këtë drejtim, rekomandohet:

- Hartimi dhe publikimi i një fjalori terminologjik shqip-gjermanisht të vlerësuar nga institucione akademike dhe profesionale;
- Integrimi i përkthimit mjekësor në kurrikulat universitare dhe ofrimi i moduleve të specializuara për përkthyes;
- Krijimi i databazave interaktive për terma mjekësorë për të gjithë të interesuarit;
- Kthimi i përkthyesit mjekësor në një aktor institucional të përfshirë në procesin e kujdesit shëndetësor, përmes certifikimit dhe licencimit.

Në përfundim, përkthimi mjekësor nuk mund të mbetet një përpjekje individuale; ai kërkon një infrastrukturë të qëndrueshme gjuhësore dhe bashkëpunim të ngushtë ndërmjet përkthyesve, profesionistëve të shëndetësisë dhe institucioneve publike. Vetëm në këtë mënyrë mund të garantohet siguria e pacientit, integriteti i komunikimit klinik dhe cilësia e shërbimit shëndetësor në një kontekst gjithnjë e më shumë shumëgjuhësh dhe ndërkulturor.

BIBLIOGRAFIA

- Bushi, J., Neçaj, L. (2024). Language Proficiency and Its Impact on Albanian Nursing Professionals in Germany: A Qualitative Inquiry. *International Journal of Education, Culture and Society*, 9(1), P. 27-35. <https://doi.org/10.11648/ijecs.20240901.14>
- Bushi, Jonida: “Difficulties and particularities during translating from German into Albanian using the example of medical texts” on the TWELFTH INTERNATIONAL CONFERENCE ON: “SOCIAL AND NATURAL SCIENCES – GLOBAL CHALLENGE 2021” (ICSNS XII-2021) proceedings ISBN: 978-9928-259-43-1, P.260-265. Berlin, 4 March 2021 <https://iipcccl.org/wp-content/uploads/2021/06/ICSNS-XII-Berlin.pdf>
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
- Byrne, J. (2012). *Scientific and Technical Translation Explained: A Nuts and Bolts Guide for Beginners*. Routledge.
- Cabré Castellví, M. T. (1999). *Terminology: Theory, methods, and applications*. John Benjamins Publishing.
- Gile, D. (2009). *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. John Benjamins Publishing.
- Montalt, V. & González Davies, M. (2007). *Medical Translation*

Step by Step: Learning by Drafting. Manchester: St. Jerome Publishing.

- Schmitz, K. & Reiß, K. (2004). *Fachübersetzen: Ein Lehr- und Arbeitsbuch für Theorie und Praxis*. Tübingen: Narr.
- SNOMED CT (Systematized Nomenclature of Medicine – Clinical Terms). www.snomed.org
- UMLS – Unified Medical Language System. U.S. National Library of Medicine. www.nlm.nih.gov/research/umls
- IATE – Interactive Terminology for Europe. <https://iate.europa.eu>

AN INVESTIGATION OF TRANSLATION SHIFTS IN THE ALBANIAN TRANSLATION OF TWO SHORT STORIES FROM JAMES JOYCE'S *DUBLINERS*

Leonard RAPI

University of Gjirokastrë, Albania
nardirapi@yahoo.com

ABSTRACT

A critical assessment of the Albanian translation of two short stories from James Joyce's Dubliners reveals a significant number of translation shifts, many of which appear to be instances of over-translation. The translator often employs over-translation, which is, adding linguistic elements that do not appear or only appear implicitly in the source text. Furthermore, rather than opting for direct equivalents, the translator occasionally uses idiomatic expressions to render phrases into Albanian. There are also instances of shifts that, in our opinion, could be interpreted as misinterpretations on the part of the translator.

In this article, we examine these issues by analyzing the available data and offering tentative explanations for the causes behind such translational choices.

Key words: *translation shifts, idiomatic expressions, obvious equivalent, explicitation, translation behavior*

1. INTRODUCTION

In this paper we report on a study in which we compare and contrast two short stories, *Evelyn* and *Araby*, from James Joyce's book *Dubliners* and their translations into Albanian by Ildir Azizi. These translations appear in the book *Dublinasit* published in 1999 by Zenit Editions. In this study, we specifically examine the translation shifts found in the Albanian version, with the main aim of shedding some light on Ildir Azisi's translation style.

For the purposes of the present study, we have adopted a broad and somewhat simplified concept of shifts as anything that goes beyond the boundaries of a literal translation either semantically, syntactically or in

any other linguistic aspect. At this stage, we limit ourselves to stating that a critical assessment of the data, along with an attempt to categorize them based on common features, reveals a considerable number of translation shifts that can be grouped into three broad categories.

The first category involves cases of over-translations, which refers to the addition of linguistic elements not present in the original text. The second category consists of idiomatic and/or figurative expressions used to translate non-idiomatic expressions in the original even though this may not be absolutely necessary. We have also identified instances of shifts that we believe might constitute mistranslations. In the course of the present paper, we will first provide a theoretical discussion of translation shifts followed by the methodology, data, and their analysis. Finally, we will offer some tentative explanations that could account for this translation behavior.

2. TRANSLATION SHIFTS, A THEORETICAL DISCUSSION

In his book, *A Linguistic Theory of Translation*, (1965) J. C. Catford devotes chapter 12 to the discussion of changes that occur when translating from one language into another, or in other words, translation shifts. He defines translation shifts as ‘departures from formal correspondence in the process of going from SL to the TL (p.73). Catford identifies two main types of shifts, namely *level shifts* and *category shifts*.

Level shifts occur when the original and its translation belong to different linguistic levels in their respective linguistic systems. According to Catford (p.73), such shifts are not possible at the levels of graphology and phonology and they are restricted to the levels of grammar and lexis. Catford illustrates this point with the example of the translation of the grammatical category of verbal aspects of two languages, English and Russian. While both languages make a distinction between past simple and past continuous, the two differ in the way they are marked to indicate the completeness or incompleteness of an action. In other words, while in English past continuous is the marked form (past tense of ‘be’ + verb-ing) and simple past is the unmarked form, in Russian it is the other way round; it is the past continuous which is the unmarked form and the simple past the marked one. As a result, according to Catford, the Russian imperfect tense form can be translated into English by employing past simple or past continuous. However, the imperfect tense form is normally untranslatable. It’s not clear in this case if he is suggesting that this is the case for both languages. In order to compensate for these mismatches, semantically different linguistic items could be used in translation.

Catford states that shifts from grammar to lexis or vice versa, which usually range from full to incomplete, are quite common in translation between languages. For example, the English *This text is intended for...* is translated into French as '*Le present manuel s'adresse a....*'. What is noticed here is that *This* has as its equivalent *Le present*. Other shifts are grouped under the term *category* shifts. They are further divided into four groups.

The first group consists of structural shifts and they are the most common. They are associated with a shift in the structural make-up of the expression that is being translated. A classic example is the translation of *I like* into other languages such as the Spanish *me gusta*, or Albanian *më pëlqen* etc.

Class shifts have to do with changes in the part of speech, when nouns are translated as verbs, adjectives with noun phrases or other ways. Rank shifts are those where the shift is linked with the linguistic level, sentence, clause, word group, word, morpheme, at which it occurs.

Intra-system is a fourth group of translation shifts identified by Catford. This refers to the phenomenon of translating through a different grammatical category even though the same category exists in both languages. Cases in point are French and English number and article systems. Even though they exist in both languages, they do not always correspond. For example, the word *advice*, which is uncountable in English, is translated as plural, *des conseils*, in French.

Kitty van Leuven-Zwart (1989, 1990) (in Munday 2001) is credited with attempting the most elaborate model of analysis of translation shifts. She draws on Vinay and Darbelnet for some of the categories she presents and she also tries to incorporate her categories of translation shifts in the analysis and description of translated texts and the original texts when they are compared with each other.

Leuven-Zwart's model comprises two basic components: a *comparative* model and a *descriptive* model. She claims that upon application of these two models one would be able to trace and identify norms followed by the translator in the process of translation. The comparative model aims at a detailed and exhaustive description of as many shifts at sentence, clause and phrase level as possible. To achieve this, passages are first broken down into units, which she calls 'transems'. For example the English phrase *it never occurred to her that...* and its Albanian equivalent *nuk i shkoi kurrë ndërmend se...*. The second step is the definition of the *architranseme*, which is the basic sense of the original phrase. The architranseme, for instance, of the above example could be 'think of smth'. Finally, each transeme is compared to the

architranseme and a judgment is passed about their relationship to each other. Thus, there is no shift if the meaning of each transeme is the same as that of the architranseme. However, if there is deviation from the meaning of the architranseme, a translation shift is thought to have happened. Leuwen-Zwart identifies three categories of shifts; *modulation*, *modification* and *mutation*. These are described in the table below:

Table 1: Categories of translation shifts according to van Leuwen-Zwart.

Categories of Translation Shifts	
Modulation	One of the transemes is close linguistically to the architranseme. The other differs from the architranseme in some aspect (semantic, pragmatic, stylistic, syntactic etc)
Modification	Both transemes differ from the architranseme semantically, stylistically, pragmatically etc.
Mutation	It is difficult to draw a conclusion about a relationship between the target text transeme and the architranseme due to some substantial change, zero translation, addition, total change in meaning etc.

The descriptive model is employed for the investigation of the way these microstructural shifts interact with each other and the effect they have at the level of discourse. More specifically, she tries to analyze how these shifts affect the three fundamental functions of discourse, namely, ideational, interpersonal and textual. For example, van Lewen-Zwart claims that syntactic-pragmatic modulation seems to affect the interpersonal function on the story level (Munday, 65). She provides an example where *mother's* is translated into Spanish as *suyo* and argues that the deletion of the word *mother*, which is deliberately used in the source text for some specific purpose leads to shifting of the interpersonal function of the story.

Kitty van Lewen-Zwart's model of translation shifts has over the years been criticized for being overly complex and for being difficult to apply in practice (Munday 2001). As there can be no clear cut boundaries between the categories, one can never be sure where to place a specific transeme since it may well belong to more than one. Furthermore, since it can be hard to objectively gauge the cumulative effect of these micro shifts upon discourse functions, there will consequently be considerable subjectivity over the course of the analysis.

3. METHODOLOGY

Our data come from two short stories from James Joyce's, *Dubliners*, namely, *Evelyn* and *Arabia*, and their Albanian translations in the book titled '*Dublinasit*'. The data were extracted manually from the English source text and the Albanian target text. The investigation has focused on shifts which we believe to be the result of the translator's choices rather than linguistic/systemic mismatches between English and Albanian. We also need to highlight that, for the purposes of this small study, we do not adhere to the categories set out by Catford or van Lewen-Zwart; nor do we analyze how these categories affect the discourse functions of the text. Instead, we try to identify shifts as they occur in the target text, categorize them based on possible common features and ultimately offer some tentative explanations in an attempt to account for them. Table 2 and 3 below list the occurrences that, in our opinion, represent cases of translation shifts or deviations from the original, caused by factors other than linguistic or systemic ones.

Table 2 Translation Shifts in the Short Story 'Evelyn'

	Source Text	Target Text
1	Few people <i>passed</i> .	Pak njerëz <i>kishte në rrugë</i>
2	...she heard his footsteps clacking along the concrete pavement and afterwards <i>crunching on the cinder path</i> before the new red houses.	...ajo dëgjonte trokitjen e çapeve të tij mbi betonin e trotuarit; pastaj ato <i>humbnin në shtegun qorr</i> para shtëpive të reja tullëkuqe
3	Not like their little brown houses <i>but bright brick houses with shining roofs</i> .	...jo si shtëpitë e tyre bojëkafe, <i>por me tulla të sojme dhe çati të re fringo</i> .
4	Tizzie Dunn <i>was dead</i> , too...	...edhe Tizi Dani <i>ndodhej tashmë në botën tjetër</i> ...
5	Everything <i>changes</i> .	Gjithçka <i>shkon e vjen</i> .
6	Now she <i>was going to go away like the others, to leave her home</i> .	Vetë ajo, ashtu si të tjerët, <i>po gatitej të ikte, t'ia mbathte nga shtëpia, nga gjiri i saj</i> .
7	...those familiar objects from which she had never dreamed <i>of being divided</i> .	...ato gjëra që as në ëndër s'e kishte sjellë ndërmend <i>do t'u kthente shpinën një ditë</i> .
8	She would not <i>cry</i> many tears at leaving the Stores.	Nuk do të <i>harxhonte</i> shumë lot për atë farë dyqani.
9	She <i>would not be treated as her mother had been</i> .	Nuk <i>do ta pësonte, si ndo zot, e ëma</i> .

10	She knew that it was this that <i>had given her the palpitations</i> .	E dinte se pikërisht kjo ia kishte nxitur atë vlug arratie .
11	When <i>they were growing up</i> ...	Që në fillimet e rritjes së trupit të saj ...
12	He said <i>she used to squander the money</i> , ...	Ai bërtiste se ajo s'dinte ta mbante paranë ,...
13	...he wasn't going to give her <i>his hard-earned money to throw about the streets</i> ,...	...ai nuk kishte ndërmend t'ia jepte asaj paratë e fituara me kallo që ajo t'i bënte rrush e kumbulla ...
14	Then she had to rush out <i>as quickly as she could</i> ...	Kështu, asaj i duhej të rendte në treg, me sa i hanin këmbët ,...
15	...she elbowed her way through the crowds and returning home late under her load of <i>provisions</i> .	...çante rrugën përmes turmës dhe kthehej në shtëpi me një barrë të rëndë parashikimesh .
16	<i>She had hard work</i> to keep the house together...	Ishte vërtet peshë e madhe ta mbante shtëpinë mbledhur...
17	It was hard work- <i>a hard life</i> -...	Ishte punë e vështirë, jetë qeni , ...
18	...he was <i>lodging</i> in a house in the main road where she used to visit.	...ai shkarkonte tek një shtëpi në rrugën kryesore ku ajo i shkonte shpesh për vizitë.
19	...and <i>his hair tumbled forward over a face of bronze</i> .	...dhe një tufë flokësh të zinj ia fshihte paksa fytyrën ngjyrë bronzi.
20	Then <i>they had come to know each other</i> .	Pastaj u afruan të njiheshin .
21	...when he sang about the lass that loved a sailor, <i>she always felt pleasantly confused</i> .	...kur këndonte për atë vajzën që dashuronte marinarin, ajo ndjente një trazim të këndshëm .
	<i>He had tales</i> from distant countries.	Barte histori nga vende të largëta.
23	<i>Of course</i> her father had found out about the affair...	Nuk pati vështirësi që babai i saj të zbulonte këto takime...
24	<i>...and had forbidden her to have anything to say to him</i> .	...dhe ia kishte ndaluar asaj t'i jepte Frenkut ndonjë premtim .
25	The evening deepened in the avenue.	Mbrëmja po binte me shtresa mbi shesh .
26	The white of two letters on her lap grew indistinct .	Bardhësia e dy letrave mbi prehërin e saj po përumbte .
27	She remembered her father <i>putting on her mother's bonnet</i> to make the children laugh.	Asaj i kujtohej babai që ishte veshur me fundin e mamasë për të gajasur fëmijët.
28	She remembered the last night <i>of her mother's illness</i> .	I kujtohej nata e fundit e përshpirtjes së saj .

29	As she mused <i>the pitiful</i> vision of her mother's life <i>laid its spell on the very quick of her being</i> ...	Ndërsa mendonte, pamja <i>mëshirëlypëse</i> e jetës së mamasë <i>ia çpoi trurin deri në thellësi</i> ...
30	If she went, tomorrow she would be on the sea with Frank <i>steaming towards</i> Buenos Aires.	Nëse do të hipte të nesërmen <i>do të avullonte</i> me Frenkun drejt Buenos Ajresit.
31	Her distress <i>awoke a nausea</i> in her body...	Lodhja dhe kapitja <i>i zgjuan një neveri</i> nëpër trup...

Table 3 Translation Shifts in the Short Story "Araby"

	Source Text	Target Text
1	The other houses of the street, conscious of decent lives within them, gazed at one another with brown imperturbable <i>faces</i> .	Shtëpitë e tjera, të ndërgjegjshme për banorët e denjë brenda tyre, vështronin njera-tjetrën me <i>pamje</i> të paturbulluar e bojëkafe.
2	<i>Air, musty from having been long enclosed, hung in all the rooms.</i>	<i>Kudo binte era myk nga qëndrimi mbyllur për shumë kohë i dhomave;</i>
3	<i>...and the waste room behind the kitchen was littered with old useless papers.</i>	<i>...muret e kuzhinës ishin të veshura me letër të papërdorshme.</i>
4	He had been a very charitable priest;	Ç'është e vërteta, kishte qenë mjaft bamirës;
5	<i>...in his will he had left all his money to institutions</i>	<i>...krejt të hollat ia pat dhuruar vullentarisht institucioneve</i>
6	<i>...towards it the lamps of the street lifted their feeble lanterns.</i>	<i>...dhe fenerët e rrugës hidhnin drejt tij një dritë të zbehtë.</i>
7.	The cold air <i>stung us</i> and we played <i>till our bodies glowed</i> .	Ajri i ftohtë <i>na mpinte mishin</i> , e megjithatë luanim <i>deri sa na mërdhinin trupat</i> .
8	<i>...where a coachman smoothed and combed the horse or shook music from the buckled harness.</i>	<i>...ku stallieri, s'dihej</i> në pastronte kalin, apo sajonte muzikë me kashainë që përdorte.
9	If <i>my uncle</i> was seen turning the corner we hid in the shadow...	Nëse dallonim <i>tim gjysh</i> të merrte kthesën, fshiheshim skutave...
10	<i>...we watched her from our shadow peer up and down the street.</i>	<i>...e ndiqnim me sy tek merrte rrugës poshtë.</i>
11	We <i>waited to see</i> whether she would remain or go in...	<i>S'luanim vendit</i> sa ta shihnim në ikte apo jo,
12	<i>...we left our shadow and walked up to Mangan's steps resignedly.</i>	<i>...dilnim nga skutat dhe hidhnim çapet drejt saj.</i>
13	Her dress swung as she moved her body and <i>the soft rope of her hair</i> tossed from side to side.	Fustani i saj i tundej nëpër trup dhe <i>kordelja e lehtë e flokëve</i> i lëkundej sa majtas-djathtas.

14	I kept her brown figure always in my eye and...	E kisha të ngulitur në sy siluetën e saj të kaftë dhe ...
15	I had never spoken to her, expect for a few casual words, and yet her name was like a summons to all my foolish blood.	No translation
16	Her image accompanied me even in places the most hostile to romance.	Imazhi i saj më shoqëronte gjithkund, madje edhe në ato vende ku romanca ishte herezi.
17	We walked through the flaring streets, jostled by drunken men and bargaining women,	Ecnim përgjatë rrugicave gjarpëruese ku shtyheshin pijanecë e gra hallemëdha.
18	...at times a flood from my heart seemed to pour itself out into my bosom.	...dhe një ujëvarë që rridhte nga zemra më derdhej në krahavor.
19	...I heard the rain impinge upon the earth, ...	...dëgjoja tingëllimën e shiut në tokë...
20	...the fine, incessant needles of water playing in the sodden beds.	...dhe piklat e ujit që kërcenin këndshëm mbi pellgëce.
21	All my senses seemed to desire to veil themselves...	Të gjitha ndjesitë e mia dukeshin sikur donin ta shprishnin rrjedhën e tyre të zakonshme...
22	She held one of the spikes, bowing her head towards me.	Ajo morri një kërcell të madh duke përkulur kokën drejt meje.
23	The light from the lamp opposite our door caught the white curve of her neck...	Drita që binte nga llampa e derës sonë u harkua mbi qafën e saj, ...
24	...lit up her hair...	...ia përndezi flokët...
25	...and, falling, lit up the hand upon the railing.	...pastaj shkau e ia ndriçoi duart me kërcellin e madh,...
26	What innumerable follies laid waste my waking and sleeping thoughts after that evening!	Sa e sa ide të krisura mbushnin mendimet e mia, të zgjuara e të përgjumura, gjatë gjithë mbrëmjes.
27	I chafed against the work of school.	Punën e shkollës e morri lumi.
28	My aunt was surprised and hoped it was not some Freemason affair.	Gjyshja u çudit dhe shpresonte të mos hyja në ndonjë mbledhje frimasonësh.
29	I left the house in bad humour...	Dola nga shtëpia i bërë tym...
30	The air was pitilessly raw	No translation
31	...and already my heart misgave me.	...dhe zemra më lëshoi fare.
32	I'm afraid you may put off your bazaar for this night of our Lord.	Më duket se do të shkojë huq ajo puna e tregut në këtë natë të bekuar.
33	In a few minutes the train drew up beside an improvised wooden platform.	Pas disa minutash, treni u shkund pranë një platforme të sajuar pref druri.

4. ANALYSIS

As table 2 and 3 above indicate, there is a considerable number of translation shifts in just two short stories. We have identified at least 64 cases of shifts or deviations from the original that appear to result from factors other than systemic or purely linguistic. This does not, however, exclude the possibility that additional instances may exist.

The first pattern discernible in the data is **the presence of cases of translation shifts characterized by additional linguistic elements which have no counterparts in the original and do not seem to be absolutely necessary for the translation.** This phenomenon, also known as *explicitation* or *over-translation*, is common in translation (Blum-Kulka, 2001). Table 4 below lists these occurrences.

Table 4 Cases of over-translations

1	Few people <i>passed</i> .	Pak njerëz <i>kishte në rrugë</i>
2	Now she <i>was going to go away like the others, to leave her home.</i>	Vetë ajo, ashtu si të tjerët, <i>po gatitej të ikte, t'ia mbathte nga shtëpia, nga gjiri i saj.</i>
3	She <i>would not be treated as her mother had been.</i>	Nuk do ta pësonte, <i>si ndo zot, e ëma.</i>
4	<i>Of course</i> her father had found out about the affair...	<i>Nuk pati vështirësi</i> që babai i saj të zbulonte këto takime...
5	<i>Air, musty from having been long enclosed, hung in all the rooms.</i>	<i>Kudo binte era myk nga qëndrimi mbyllur për shumë kohë i dhomave;</i>
6	He had been a very charitable priest;	Ç'është e vërteta, kishte qenë mjaft bamirës;
7	<i>...in his will he had left all his money to institutions...</i>	<i>...krejt të hollat ia pat dhuruar vullentarisht institucioneve...</i>
8	<i>...where a coachman smoothed and combed the horse or shook music from the buckled harness.</i>	<i>...ku stallieri, s'dihej në pastronte kalin, apo sajonte muzikë me kashainë që përdorte.</i>
9	Her image accompanied me <i>even in places the most hostile to romance.</i>	Imazhi i saj më shoqëronte <i>gjithkund, madje edhe në ato vende ku romanca ishte herezi.</i>

What draws attention in the translated phrase is the fact that a part of it, usually the beginning, renders the source phrase and seems to retain its meaning to some extent. Sometimes, though, it may differ stylistically from it. Further on, other linguistic elements are added to it, which range from

single words to word groups and/or clauses that do not occur in the original.

As we said before, this is something that happens quite often in translation and is probably aimed at making the translation sound natural and read normally like other texts written in the target language. For example, in 2 above, we see the addition of ‘*nga gjiri i saj*’ to the phrase ‘*t’ia mbathte nga shtëpia*’. Its use here could be accounted for with the fact that in Albanian, the expression ‘*nga gjiri i*’ is often found in cases where departure from somewhere/something is involved. In 6, the translation starts with *ç’është e vërteta* (the truth is), which does not appear in the source expression. Or in number 7 we see the insertion of the word ‘*vullnetarisht*’, which again is not present in the original phrase. It further enhances the idea of charity by donation and in a way makes up for the lack of translation of the word ‘will’ in the original. Since ‘will’ in itself carries the semantic element of ‘*willingness to leave something to somebody else*’, the idea is not totally lost in translation as it is taken up by the word ‘*vullnetarisht*’. It is not clear though if this is a conscious act on the part of the translator. However, it is a solution that seems to fulfill the purpose of the translation. Furthermore, number 8 contains ‘*gjithkund*’ which also does not appear in the source text expression.

A variation within this category is that where while preserving the meaning of the original, the translation is organized differently syntactically or re-ordered differently from the original. This is evident in numbers 4 and 7 which have been organized differently in terms of word order and syntax respectively.

A second category of translation shifts is that **which features the use of Albanian idiomatic or other figurative expressions for stylistically neutral English ones** in the source text. Table 5 shows these cases.

Table 5 Translation with idiomatic and/or other figurative expressions

1	Tizzie Dunn <i>was dead</i> , too...	...edhe Tizi Dani <i>ndodhej tashmë në botën tjetër</i> ...
2	Everything <i>changes</i> .	Gjithçka <i>shkon e vjen</i> .
3	Now she <i>was going to go away like the others, to leave her home</i> .	Vetë ajo, ashtu si të tjerët, <i>po gatitej të ikte, t’ia mbathte nga shtëpia, nga gjiri i saj</i> .
4	...those familiar objects from which she had never dreamed <i>of being divided</i> .	...ato gjëra që as në ëndër s’e kishte sjellë ndërmend <i>do t’u kthente shpinën një ditë</i> .
5	Then she had to rush out <i>as quickly as she could</i> ...	Kështu, asaj i duhej të rendte në treg, <i>me sa i hanin këmbët</i> ,...
6	It was hard work- <i>a hard life</i> -...	Ishte punë e vështirë, <i>jetë qeni</i> , ...

7	...we <i>watched her</i> from our shadow peer up and down the street.	... <i>e ndiqnim me sy</i> tek merrte rrugës poshtë.
8	We <i>waited to see</i> whether she would re- main or go in...	<i>S'luanim vendit sa</i> ta shihnim në ikte apo jo,
9	I <i>chafed against</i> the work of school.	Punën e shkollës <i>e morri lumi</i> .
10	I left the house <i>in bad humour</i> ...	Dola nga shtëpia <i>i bërë tym</i> ...
11	...and already <i>my heart misgave me</i> .	...dhe zemra <i>më lëshoi fare</i> .
12	I'm afraid <i>you may put off</i> your bazaar for this night of our Lord.	Më duket se <i>do të shkojë huq</i> ajo puna e tregut në këtë natë të bekuar.

The study of the translation of idiomatic/figurative language from one language into another has by now become a staple for translation studies. However, the issue of translating non-idiomatic with idiomatic language is something that has so far remained underrepresented and should deserve more attention.

This kind of translation is common in the translations into Albanian language. It can be found among others in the translation of *La Ciociara* from Italian into Albanian by Sotir Caci or in the translation of '12 Cuentos Peregrinos' from Spanish into Albanian by Mira Meksi. The translations we are looking at in this study are another case in point.

The use of idiomatic expressions, as the table above suggests, can be seen as a personal choice by the translator in order to enhance the expressive power of the discourse due to the superiority of idiomatic expressions in terms of communicative effect as opposed to other normal linguistic items. For instance, in number 1, instead of translating simply as '*gjithçka ndryshon*', which would be the obvious form of translation of the original '*everything changes*' but would be somewhat stylistically bland, the translator opts for '*gjithçka shkon e vjen*' (everything comes and goes). In number 3 the Albanian '*t'ia mbathte*' (to run away from) replaces 'was going to go away'. While re-creating the idea of departure from a place, it adds the idea of urgency which is not so salient in the original. The expression '*me sa i hanin këmbët*', number 5, is used to substitute '*as quickly as she could*'. Even though equivalent semantically, the Albanian expression is a more emphatic way of expressing the idea. Also '*jetë qeni*' (a dog's life), implying the idea of a life full of hardships, in number 6, is used to translate '*a hard life*'. The same analysis can be made for the other translations as well. All in all, this way of translation renders the translated expressions more emphatic and intensifies their vividness as ways of expression due to the addition of other semantic-

stylistic components which are not present in the original.

There is yet another category consisting of **translated items that deviate considerably from the original that it would be safe to say they bear little to no relationship to the source text expressions**. We list them in Table 6 below.

Table 6 Translated items that bear little or no relationship to the original

1	...she heard his footsteps clacking along the concrete pavement and afterwards <i>crunching on the cinder path</i> before the new red houses.	...ajo dëgjonte trokitjen e çapeve të tij mbi betonin e trotuarit; <i>pastaj ato humbnin në shtegun qorr</i> para shtëpive të reja tullëkuqe
2	She knew that it was this that <i>had given her the palpitations</i> .	E dinte se pikërisht kjo <i>ia kishte nxitur atë vlug arratie</i> .
3	...she elbowed her way through the crowds and returning home late under her load of <i>provisions</i> .	...çante rrugën përmes turmës dhe kthehej në shtëpi <i>me një barrë të rëndë parashikimesh</i> .
4	...he <i>was lodging</i> in a house in the main road where she used to visit.	...ai <i>shkarkonte</i> tek një shtëpi në rrugën kryesore ku ajo i shkonte shpesh për vizitë.
5	...and <i>his hair tumbled forward</i> over a face of bronze.	...dhe <i>një tufë flokësh</i> të zinj <i>ia fshihte paksa</i> fytyrën ngjyrë bronzi.
6	The evening <i>deepened in the avenue</i> .	Mbrëmja <i>po binte me shtresa</i> mbi shesh.
7	The white of two letters on her lap <i>grew indistinct</i> .	Bardhësia e dy letrave mbi prehërin e saj <i>po përhumbe</i> .
8	She remembered her father <i>putting on her mother's bonnet</i> to make the children laugh.	Asaj i kujtohej babai <i>që ishte veshur me fundin e mamasë</i> për të gajatur fëmijët.
9	She remembered the last night of <i>her mother's illness</i> .	I kujtohej nata e fundit <i>e përshpirtjes së saj</i> .
10	As she mused <i>the pitiful</i> vision of her mother's life <i>laid its spell on the very quick of her being...</i>	Ndërsa mendonte, pamja <i>mëshirëlypëse</i> e jetës së mamasë <i>ia çpoi trurin deri në thellësi...</i>
11	If she went, tomorrow she would be on the sea with Frank <i>steaming towards</i> Buenos Aires.	Nëse do të hipte të nesërmen <i>do të avullonte</i> me Frenkun drejt Buenos Ajresit.
12	Her distress <i>awoke a nausea</i> in her body...	Lodhja dhe kapitja <i>i zgjuan një neveri</i> nëpër trup...
13	...and the waste room behind the kitchen was littered with old <i>useless papers</i> .	...muret e kuzhinës ishin të veshura me <i>letër të papërdorshme</i> .

14	If <i>my uncle</i> was seen turning the corner we hid in the shadow...	Nëse dallonim <i>tim gjysh</i> të merrte kthesën, fshiheshim skutave...
15	...we watched her from our shadow <i>peer up and down the street</i> .	...e ndiqnim me sy <i>tek merrte rrugës poshtë</i> .
16	Her dress swung as she moved her body and <i>the soft rope of her hair</i> tossed from side to side.	Fustani i saj i tundej nëpër trup dhe <i>kordelja e lehtë e flokëve</i> i lëkundej sa majtas-djathtas.
17	Her image accompanied me even in places the most hostile to romance.	Imazhi i saj më shoqëronte <i>gjithkund, madje edhe në ato vende ku romanca ishte herezi</i> .
18	We walked through the <i>flaring</i> streets, <i>jostled</i> by drunken men and <i>bargaining</i> women.	Ecnim përgjatë rrugicave <i>gjarpëruese</i> ku <i>shtyheshin</i> pijanecë e <i>gra hallemëdha</i> .
19	...I heard the rain <i>impinge upon the earth</i> , ...	...dëgjoja <i>tingëllimën e shiut në tokë</i> ...
21	...the <i>fine, incessant</i> needles of water <i>playing in the sodden</i> beds.	...dhe <i>piklat e ujit</i> që <i>kërcenin këndshëm mbi pellgacë</i> .
22	All my senses seemed to desire to veil themselves...	Të gjitha ndjesitë e mia dukeshin <i>sikur donin ta shprishnin rrjedhën e tyre të zakonshme</i> ...
23	She <i>held one of the spikes</i> , bowing her head towards me.	Ajo <i>morri një kërcell të madh</i> duke përkulur kokën drejt meje.
24	The light from the lamp opposite our door <i>caught the white curve of her neck</i> ...	Drita që binte nga llampa e derës sonë <i>u harkua mbi qafën e saj</i> , ...
25	...and, <i>falling</i> , <i>lit up the hand upon the railing</i> .	...pastaj <i>shkau e ia ndriçoi duart me kërcellin e madh</i> ,...
26	In a few minutes the train <i>drew up beside</i> an improvised wooden platform.	Pas disa minutash, treni <i>u shkund pranë</i> një platforme të sajuar pref druri.

As the table suggests, this is by far the most numerous category. Two main patterns can be identified here. First, there are the instances that, in our opinion, would constitute mistranslations as they seem to bear no resemblance whatsoever to their counterparts in the original. We present these cases below.

Table 7

1	...she heard his footsteps clacking along the concrete pavement and afterwards <i>crunching on the cinder path</i> before the new red houses.	...ajo dëgjonte trokitjen e çapeve të tij mbi betonin e trotuarit; <i>pastaj ato humbnin në shtegun qorr</i> para shtëpive të reja tullëkuqe
2	She knew that it was this that <i>had given her the palpitations</i> .	E dinte se pikërisht kjo <i>ia kishte nxitur atë vlug arratie</i> .
3	...she elbowed her way through the crowds and returning home late under her load of <i>provisions</i> .	...çante rrugën përmes turmës dhe kthehej në shtëpi <i>me një barrë të rëndë parashikimesh</i> .
4	...he <i>was lodging</i> in a house in the main road where she used to visit.	...ai <i>shkarkonte</i> tek një shtëpi në rrugën kryesore ku ajo i shkonte shpesh për vizitë.
5	The evening <i>deepened in the avenue</i> .	Mbrëmja <i>po binte me shtresa mbi shesh</i> .
6	She remembered her father <i>putting on her mother's bonnet</i> to make the children laugh.	Asaj i kujtohej babai <i>që ishte veshur me fundin e mamasë</i> për të gajatur fëmijët.
7	She remembered the last night <i>of her mother's illness</i> .	I kujtohej nata e fundit <i>e përshpirtjes së saj</i> .
8	As she mused <i>the pitiful</i> vision of her mother's life <i>laid its spell on the very quick of her being</i> ...	Ndërsa mendonte, pamja <i>mëshirëlypëse</i> e jetës së mamasë <i>ia çpoi trurin deri në thellësi</i> ...
9	...and the waste room behind the kitchen <i>was littered with old useless papers</i> .	...muret e kuzhinës <i>ishin të veshura me letër të papërdorshme</i> .
10	If <i>my uncle</i> was seen turning the corner we hid in the shadow...	Nëse dallonim <i>tim gjysh</i> të merrte kthesën, fshiheshim skutave...
11	...we watched her from our shadow <i>peer up and down the street</i> .	...e ndiqnim me sy <i>tek merrte rrugës poshtë</i> .
12	Her dress swung as she moved her body and <i>the soft rope of her hair</i> tossed from side to side.	Fustani i saj i tundej nëpër trup dhe <i>kordelja e lehtë e flokëve</i> i lëkundej sa majtas-djathtas.
13	We walked through the <i>flaring</i> streets, <i>jostled by drunken men and bargaining women</i> .	Ecnim përgjatë rrugicave <i>gjarpëruese ku shtyheshin</i> pijanecë e <i>gra hallemëdha</i> .
14	...the <i>fine, incessant needles</i> of water <i>playing in the sodden beds</i> .	...dhe <i>piklat e ujit</i> që <i>kërcenin këndshëm mbi pellgaçe</i> .
15	She <i>held one of the spikes</i> , bowing her head towards me.	Ajo <i>morri një kërcell të madh</i> duke përkulur kokën drejt meje.
16	The light from the lamp opposite our door <i>caught the white curve of her neck</i> ...	Drita që binte nga llampa e derës sonë <i>u harkua mbi qafën e saj</i> , ...
17	...and, <i>falling, lit up the hand upon the railing</i> .	...pastaj <i>shkoi e ia ndriçoi duart me kërcellin e madh</i> ,...
18	In a few minutes the train <i>drew up beside</i> an improvised wooden platform.	Pas disa minutash, treni <i>u shkund pranë</i> një platforme të sajuar pref druri.

There are several cases in which the mismatch between the original text and its translation is quite evident. Some of these cases are presented in the table below, along with their Albanian translations and alternative versions proposed by us, which we believe are semantically closer to the original.

Original Word/ Expression	Translation	Alternative Translation
crunching on the cinder path	humbnin në shtegun qorr	kërcisnin në shtegun e shtruar me qymyr të bluar
palpitations	vlug arratie	rrahjet e shpejta të zemrës
provisions	parashikime	që kishin blerë
lodging	shkarkonte	jetonte me qera
bonnet	fund(in)	skufje
her mother's illness	përshpirtjen	e sëmundjes së nënës së saj
the ...vision of her mother's life laid its spell on the very quick of her being...	pamja ...e jetës së mamasë ia çpoi trurin deri në thellësi...	pamja ...e jetës së mamasë i bëri magji/e magjepsi thellë në shpirt...
...and the waste room behind the kitchen was littered with old useless papers.	...muret e kuzhinës ishin të veshura me letër të papërdorshme.	depua prapa kuzhinës ishte plot me letra të vjetra të papërdorshme.
soft rope of her hair	kordelja e lehtë e flokëve	gërsheti i flokëve
bargaining women	gra hallemëdha	gra që bënin pazar
She held one of the spikes	Ajo morri një kërcell të madh	Ajo kish mbërthyer duart te kangjellat
caught the white curve of her neck	u harkua mbi qafën e saj	ra mbi harkun e bardhë të qafës së saj

In addition, there are a few instances where, despite a relatively high degree of deviation, a semantic connection between the original expression and its translation can still be identified. For instance, *his hair tumbled forward over a face of bronze*, (number 5, table 6) suggests the idea that his hair fell over his face due probably to being too long or too thick. In the Albanian translation we have *një tufë flokësh të zinj ia fshihte paksa fytyrën*. Here we notice that *tumble* has been translated as *ia fshihte paksa fytyrën* (hid his face). The idea that the character's hair fell upon his face is recreated somewhat implicitly here through the use of the verb *ia fshihte fytyrën* (hid his face). *The white of two letters on her lap grew indistinct*, in number 7, table 6, has been translated as *Bardhësia e dy letrave mbi prehërin e saj po përhumbe*. The English version suggests that something for some reason ceases to be

perceived. The Albanian translation does not represent a translation with its direct equivalent but uses a verb that somewhat implies the semantic content of the original. Instance 11, table 6 represents a similar case but for different reasons. The original expression is *If she went, tomorrow she would be on the sea with Frank **steaming** towards Buenos Aires*. This is translated as *Nëse do të hipte të nesërmen **do të avullonte** me Frenkun drejt Buenos Ajresit*. The key word in the English text *steaming* has been translated with its direct Albanian equivalent *avullonte*, but not in the sense that *steaming* is used in the original. The meaning of the word in the original is *would be travelling on a steam boat*, whereas the translated word means disappear, vanish from a place. What these two versions seem to have in common here is the sense of leaving, departing from a place. However, it is not clear whether this is a conscious choice on the part of the translator or something coincidental.

5. DISCUSSION

The question that arises at this point is: why does this translator behavior occur? What motivates the tendency to over-translate? What explains the use of idiomatic or figurative expressions when the translator could have opted for the obvious, more straightforward translations? More importantly, what accounts for the cases of mistranslations?

According to Toury (1995), translation is an integral part of the literary system of the country to which it belongs. However, as Toury notes, under normal circumstances it typically occupies a more peripheral position compared to other components of the literary system. As such, translation must adhere to the prevailing norms of the system. In this context, the translation tends to follow a *domesticating* or reader-oriented approach rather than an author-oriented approach (Venuti, 1998).

In 1998, when *Dubliners* was translated by Idlir Azisi, translation occupied a relatively central position in the Albanian literary system, as it did throughout the 1990s. And this was for a number of reasons. First, the literary system in Albania after 1990 was no longer what it had been before. A great deal of social and historical change led to inevitable upheavals, including the role translation would play from that point onward. With less and less literary works being written, the gap had to be filled with translated texts. Moreover, authors like Joyce, Kafka and others who were banned before because they were deemed unacceptable due to their ‘decadent’ content and writing style, were in high demand at the time. With translated texts making up the overwhelming majority of literary works and translation now occupying

a much more central position, it would be safe to say that, as Toury notes, translated texts should adopt a *foreignizing* or author-oriented approach. However, this does not seem to be the case at least in the case of the Albanian translation of Joyce's *Dubliners*.

One possible explanation for this could be the lasting impact of the past tradition of Albanian literary translation, which seems to have persisted over the years and could explain the above mentioned paradox. Albanian translation has had a long tradition in which the author is brought to the reader rather than the other way round. This may explain over-translations and the use of idiomatic expressions, as they aim to make the translated text easier to read and understand and bring the language close to the way readers use it in their everyday lives. These tendencies might also be attributed to the fact that the translator is a writer as well. It is a known fact that writers employ a somewhat different mode of translation which is reflected, among others, in the richness of the language they use and is probably due to the way they approach the whole translation process.

The cases of mistranslation represent the most problematic aspect of the translation shifts upon examination. There may be two possible explanations. First, the translator may have had an inadequate knowledge of English. The translator was born in 1970 and graduated first from the Faculty of Economics. At that time, only individuals with a degree in English Philology were generally considered proficient in English. Those without such specialized training typically did not possess a sufficient command of the language to undertake complex tasks such as these translations. Besides, at the time the translator did not have access to resources such as good dictionaries, internet or translations of *Dubliners* in other languages, which he could use. The second possibility is that he may have translated from a language other than English. Although we lack concrete evidence to support this claim, the translator's consistent rendering of *aunt* as *grandmother* and *uncle* as *grandfather* suggests that the source text may have been in a language with a different kinship system, which is reflected in these translation choices.

6. CONCLUSION

A comparison between the source and target text reveals significant translation shifts and deviations from the source text. Three main patterns have been identified. The first involves over-translation, characterized by the addition of linguistic elements not present in the source text. The second pattern consists of the use of idiomatic expressions to render non-idiomatic

source language segments. The third includes renderings which bear little to no relationship to their source text counterparts and therefore could be considered as mistranslations.

We are inclined to believe that the first and second patterns might be explained by the influence of the Albanian literary translation tradition on the translator's choices. Additionally, the fact that the translator is also a writer may have contributed as well. Lack of language proficiency and reference materials may also account for the numerous cases of inaccuracies identified.

Gideon Toury notes that every translation bears the imprint of the historical moment in which it is produced, and this is the case for the present translation as well. However, despite its problems, it represents a bold attempt to introduce Joyce to the Albanian reader. It has been more than 25 years since *'Dublinasit'* was published and we believe it is time for a second translation that would address the aforementioned issues.

BIBLIOGRAPHY

- Azisi, I. 1998, "Dublinasit", *Zenit Editions*.
- Blum-Kulka, S. 2000. "Shifts of Cohesion and Coherence in Translation", in *L. Venuti (ed), (2000)*
- Catford, C. J. 1965. "A Linguistic Theory of Translation", *Oxford University Press*.
- van Leuven-Zwart, K. M. 1989. "Translation and Original, Similarities and Dissimilarities", *Target, University of Amsterdam*.
- Joyce, J. 1914, "Dubliners", *Wordsworth Editions*, publication date 1993.
- Munday, J. 2001. "Introducing Translation Studies. Theories and Applications. 1st ed, *Routledge*
- Toury, G. 2012. "Descriptive Translation Studies – and beyond, 2nd ed, *Amsterdam and Philadelphia, John Benjamins*.
- Venuti, L. 1998. "The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference", *London and New York: Routledge*.
- Venuti, L. 2000. "The Translation Studies Reader", *London and New York: Routledge*.

RRAFSHET STILISTIKORE NE PERKTHIMIN E VEPRËS „ZGJERIMI“ TË ROBERT MENASSES

Martin Mato

Universiteti i Tiranës,
Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
martinmatoalbania@yahoo.com

ABSTRACT

The paper examines the stylistic layers in the translation of Robert Menasse's novel "Die Erweiterung" (alb: Zgjerimi), analyzing how the historical element, European political discourse, and narrative irony are adapted into Albanian. Through a comparative approach, it addresses the challenge of translating EU-related cultural and bureaucratic references, as well as their impact on the Albanian reader's perception. The study evaluates translation strategies in terms of stylistic authenticity and cultural naturalization, contributing to the discourse on the mediation of European literature in the Albanian language.*

Key words: stylistics, Robert Menasse, "Zgjerimi", political discourse, EU bureaucracy, cultural mediation

HYRJE

Më mirë se citati i mëposhtëm nuk mu ndodh e udhës që ta formuloja ndaj dhe po e citoj, Me anë të gjuhës ne e sjellim botën "në koncept"; me të rregullojmë në masë të madhe marrëdhëniet shoqërore. Gjuha është kusht për ushtrimin e pushtetit dhe vetë një pushtet – pushtet i kuptuar si "ai faktor në një marrëdhënie shoqërore, i cili strukturon mundësitë e veprimit të aktorëve".

Gjuha ka qenë dhe mbetet dhe sot e gjithë ditën një mjet i fuqishëm në të gjithë kohët për të formësuar mendimet dhe sjelljet. Që në bibël hasim ndërgjegjësim për këte pikë. Por më fort e dinë këtë gjë perandoritë apo strukturat e mëdha të organizimit shoqëror. Në veçanti, fashizmi e ngriti madje në shkencë dhe përdori strategji të sofistikuara të manipulimit gjuhësor dhe e ktheu në kult për të përhapur ideologjinë e tij dhe për të kontrolluar masat.

Një nga aspektet kryesore të politikës gjuhësore të fashizmit ishte kontrolli i rreptë mbi përdorimin e gjuhës. Regjimi synonte eliminimin e fjalëve dhe

shprehjeve që konsideroheshin të papërshtatshme ose kundërshtuese ndaj ideologjisë fashiste, duke promovuar një leksik të ri që pasqyronte vlerat dhe besimet e tyre. Ky proces i “kontrollit gjuhësor” synonte të kufizonte mendimin kritik dhe të siguronte një uniformitet ideologjik në komunikimin publik. Madje regjimi fashist krijoi neologjizma dhe përdori fjalë të kodifikuara për të fshehur realitetin e politikave brutale. Termat si “zgjidhja përfundimtare” (Endlösung) u përdorën për të maskuar gjenocidin ndaj popullit hebre, duke e bërë më të pranueshëm për publikun e gjerë. Këto eufemizma shërbyen për ti hedhur hi syve popullatës ndaj akteve çnjerëzore dhe për të krijuar një distancë midis gjuhës dhe realitetit.

Propaganda fashiste përdori një gjuhë të kodifikuar dhe emocionale për të arritur masat. Përdorimi i sloganeve të shkurtra dhe të fuqishme ndihmoi në përhapjen e mesazheve ideologjike dhe në mobilizimin e popullatës. Kjo retorikë populiste synonte të krijonte një ndjenjë uniteti dhe të targetimit të armiqve të synuar, duke forcuar kështu kontrollin e regjimit mbi shoqërinë.

Gjuha e komunizmit ka luajtur një rol thelbësor në formësimin e mendësisë kolektive dhe në konsolidimin e pushtetit të regjimeve totalitare. Ajo nuk ishte thjesht një mjet komunikimi, por një instrument për të krijuar një realitet të ri politik dhe shoqëror, duke ndryshuar perceptimet dhe sjelljet e njerëzve përmes përpunimit gjuhësor dhe propagandës.

Komunizmi përdori një leksik të mbushur me terma ideologjikë si „lufta e klasave“, „shoqëria me klasa“, „armiku i popullit“, dhe „ndërgjegjia proletare“ etj. Duke i kthyer ato deri në frazeologjizma. Këto terma synonin të ndanin shoqërinë në miq dhe armiq të revolucionit. Eufemizmat dhe manipulimi semantik qëndronin në bazë të strukturimit. Shumë koncepte u riformuluan për të mbuluar realitetin e ashpër të regjimit. Për shembull, „riedukimi“ nënkuptonte kampe pune të detyruar, ndërsa „spastrimi politik“ justifikonte ekzekutimet dhe burgosjet e kundërshtarëve politikë. Retorika e masave dhe kultit të personalitetit: Liderët komunistë përdorën gjuhën për të ndërtuar një imazh hyjnor të tyre. Shprehje si „babai i kombit“, „udhëheqësi i madh“ dhe „dritë e partisë“ u përdorën për të krijuar një adhurim të pakushtëzuar ndaj figurave udhëheqëse. Neologjizmat ideologjikë u krijuan me synimin e ndërtimit të një mendësie tjetër. Termat e rinj u krijuan për të ndikuar në ndërgjegjen e popullatës. Fjalë si „proletarizimi“, „revolucionarizimi“ dhe „socializmi shkencor“ synonin të formësonin një mentalitet të ri kolektiv. Sloganet dhe propagandimi masiv: Parulla të tilla si „Proletarë të të gjitha vendeve, bashkohuni!“ dhe „Lavdi Partisë!“ u bënë pjesë e pandashme e jetës së përditshme, duke e shndërruar gjuhën në një instrument për mobilizim dhe

kontroll social.

Përmes përdorimit të kujdesshëm të gjuhës, regjimet komuniste u munduan të krijonin një realitet të ri ku çdo formë e të shprehurit ndryshe shihej me dyshim. Media, arsimi dhe institucionet shtetërore u përdorën për të përhapur këtë diskurs, duke e bërë atë të vetmen gjuhë të pranueshme në hapësirën publike.

Manipulimi gjuhësor në regjimet totalitare, tregon se si gjuha mund të përdoret për të deformuar realitetin dhe për të kontrolluar mendimin publik. Kuptimi i këtyre mekanizmave është thelbësor për të parandaluar përsëritjen e abuzimeve të tilla dhe për të mbrojtur lirinë e shprehjes në shoqëritë moderne. Studimi i gjuhës në raste të këtilla na ofron një pasqyrë të qartë mbi fuqinë e gjuhës në formësimin e realitetit shoqëror dhe politik, aq më tepër sot në kohët moderne.

Kontrolli mbi gjuhën nënkuptonte kontroll mbi mendimin, dhe çdo devijim nga normat e përcaktuara edhe ndëshkohej. Manipulimi gjuhësor në regjimet totalitare, dëshmoi se si gjuha mund të përdoret për të deformuar realitetin dhe për të kontrolluar mendimin publik. Kuptimi i këtyre mekanizmave mbetet imperativ për të parandaluar përsëritjen e abuzimeve të tilla dhe për të mbrojtur lirinë e shprehjes në shoqëritë moderne, sidomos në kohën e shfrytëzimit të populizmit për interesa politike. Studimi i gjuhës në raste të këtilla na ofron një pasqyrë të qartë mbi fuqinë e gjuhës në formësimin e realitetit shoqëror dhe politik dhe na ndërgjegjëson, aq më tepër sot në kohët moderne.

Duke marrë në konsideratë këto zhvillime historike, të cilat kanë peshën e tyre në zhvillimin historik e kulturor evropian, automatikisht edhe mbi atë shqiptar mund të kuptojmë më mirë sesi gjuha mund të përdoret si një mjet për manipulim, kontroll në momentet e ndërtimit të strukturave të mëdha shoqërore. Në një botë moderne ku propaganda vazhdon të evoluojë, është e rëndësishme të jemi të vetëdijshëm dhe kritik njëkohësisht për fuqinë e saj dhe ndikimin në shoqëri. Nuk duhet harruar që edhe dominimi i një gjuhe të caktuar, aq më tepër të ngurtësuar mund të çojë në “imperializëm gjuhësor”. Ky fenomen ndodh kur një „gjuhë“ e caktuar imponon normat dhe vlerat e saj mbi gjuhët e tjera, duke krijuar një hierarki gjuhësore dhe kulturore.

Në këtë këndvështrim janë marrë në shqyrtim disa shembuj nga një roman bashkëkohor që trajton çështje të integritetit evropian dhe të Shqipërisë. Për të bërë një analizë në librin *Zgjerimi* të Robert Menasses, do të ishte e dobishme qasja me tekstin origjinal dhe përkthimin e tij apo ndonjë fragment specifik nga libri ose një listë termash që dëshiron të analizojmë, mund

t'i shqyrtojmë përkthimet e tyre dhe të krahasojmë nuancat mes versionit origjinal dhe atij në shqip, por në këtë punim do ta vëmë theksin në rrafshet stilistikore që flasin sa për stilin e autorit aq edhe për terminologjinë që po vjen nga struktura e integritetit evropian

Ishte realisht titulli, ose më sakt përkthimi i titullit, që më terhoqi dhe më bëri ta trajtoj këtë libër. Sipas dijenisë sime duhet të ketë një shtatë mënyra kryesore të përkthimit, por në fund për mua ato reduktohen në dy apo tre. Përkthimi i një titulli të një libri njih ose përkthimin automatik, pra atë ashtëquajtur literal, pra fjalë për fjalë, ose atë të përkthimit përmes një figure. Në rastin tonë kemi të bëjmë një rast të tretë, ku përkthimi është ai i përkthimit 'me detyrim për përcaktim' në se do të përdorja një përkufizim të një loje të fëmijërisë së hershme, sepse kemi të bëjmë një terminologji. Kështu hyjnë në fuqi rregullat e rastit të dytë.

Ndryshimi kuptimor midis "Zgjerim" në shqip dhe "Erweiterung" në gjermanisht qëndron në nuancat semantike dhe përdorimin në kontekste të ndryshme.

"Zgjerim" në shqip fjala "zgjerim" në shqip përdoret për të përshkruar një proces të rritjes ose shtrirjes së diçkaje në hapësirë, në ndikim apo në përmasa, dhe në thelb të fjalës qëndron fjala 'gjërë'. Mund të ketë kuptim fizik, abstrakt ose institucional. Kuptimi fizik: zgjerimi i një rruge, i një ndërtese. Kuptimi figurativ: zgjerimi i njohurive, i ndikimit politik. Kuptimi politik/institucional: zgjerimi i Bashkimit Evropian (BE).

„Erweiterung“ në gjermanisht: fjala „Erweiterung“ vjen nga folja erweitern (eci më tej, të shtrij). Ashtu si „zgjerim“, përdoret për t'iu referuar rritjes së diçkaje, por ka disa nuanca specifike: Kuptimi hapësinor/fizik: Die Erweiterung des Gebäudes (zgjerimi i ndërtesës). Kuptimi konceptual: Die Erweiterung des Horizonts (zgjerimi i horizontit të dikujt). Kuptimi teknik: Speichererweiterung (zgjerimi i hapësirës së memories, p.sh., në kompjuter). Kuptimi politik/institucional: Die Erweiterung der EU (zgjerimi i BE-së, që nënkupton procesin e pranimit të shteteve të reja). Por në thelb kemi fjalën ‚weiter‘ më tej.

Dallime thelbësore: „Erweiterung“ mund të ketë një konotacion më teknik dhe burokratik, sidomos në kontekstin e BE-së, ku përdoret për të përshkruar procesin e zgjerimit me shtete të reja si një procedurë formale dhe strukturore. Ndërsa „zgjerim“ në shqip është më i përgjithshëm dhe përdoret më natyrshëm në shumë fusha. Në disa kontekste, gjermanishtja përdor „Ausweitung“ në vend të „Erweiterung“ për të shprehur një zgjerim më të hapur ose të shpejtë (p.sh., zgjerimi i një konflikti: die Ausweitung eines

Konflikts). Në shqip, të dyja rastet përkthehen si „zgjerim“. Gjermanishtja ka një fjalë tjetër, „Vergrößerung“, që nënkupton rritje në përmasa fizike ose numerike, ndërsa në shqip kjo ende përkthehet si „zgjerim“ ose „rritje“, sipas kontekstit.

Në përkthimin e die „Erweiterung“, zgjedhja e „zgjerim“ për titullin është e përshtatshme, por duhet të kemi parasysh se në shqip nuk ekziston gjithmonë e njëjta ndarje nuancash që ka gjermanishtja. Në rastin e BE-së, „zgjerimi“ është termi i përdorur në diskursin politik shqiptar dhe përkon me përdorimin institucional të „Erweiterung“ në gjermanisht, por në shqipe kemi të bëjmë me një zmadhim nga anët pra me gjërësi, kurse në gjermanisht me një zmadhim përmes ecjes më tej. Ngjan të jetë një zgjedhje dhe zgjidhje e jona se italisht është „L'argomento dell'Unione Europea“, po kështu edhe në anglisht „enlargement“ pra në thelb kemi fjalën „zmadhim“. (çfarë do mendonin gjermanët në se do të zbulonin se per disa nuk është ecje më tej por gjërësim!!!!)

Diçka mbi autorin dhe librin:

Autori kryen studimet për gjermanistikë, filozofi dhe kenca politike në Vjenë, Salzburg dhe Mesina, duke shkruar në vitin 1980 dhe një doktoraturë me titullin: „Tipi i të përjashtuarit në botën letrare. Shembulli i Hermann Schürer-it.“ Veprën e parë e boton në 1988 „Bindia shqisore“ (Sinnliche Gewissheit) një roman filozofik që problematizon identitetin dhe perceptimin.

Kurse në vitin 2017, Robert Menasse botoi romanin Die Hauptstadt (shqip: „Kryeqyteti“), një vepër që shpejt fitoi çmime prestigjioze si Deutscher Buchpreis, dhe njëkohësisht shkaktoi diskutime të nxehta mbi kufijtë e së vërtetës letrare dhe fiktive. Në vazhdim të kësaj tematike shkroi edhe romanin Zgjerimi („Die Erweiterung“) përkthyer nga Irena Nasi Hitl në shtepinë botuese „Dudaj“ i cili tematizonte si figura reale dhe fiktive shqiptare, dhe për më tepër rrugën drejt integritetit evropian të Shqipërisë. Autori ofron një pasqyrë të brendshme të burokracisë europiane në Bruksel dhe, përmes një mozaiku personazhesh e ngjarjesh, problematizon mënyrën sesi krijohen narrativat zyrtare dhe publike. Qasja jonë analitike do të fokusohet në tri aspekte të përzgjedhura: përfaqësimi publicistik, diskursi juridik dhe veçoritë stilistike.

PERSPEKTIVA PUBLICISTIKE

Qysh në faqet e para të romanit, Menasse vendos një ton që evokon stilin investigativ të gazetarisë bashkëkohore. Narrativa ndërtohet përmes një teknike mozaiku, që ngjan me strukturën e një raportimi analitik. Menasse

këtu imiton diskursin e mediave, por e ironizon atë duke e ngopur me burokratizma, me „spin“-in politik dhe me fraza që duken të objektive, por që kanë nëntekst manipulues. Kjo përforcohet nga ndërprerja e vazhdueshme e rrëfimit nga fragmente zyrtare ose pseudo-raporte.¹

Menasse imiton – dhe njëkohësisht ironizon – gjuhën e lajmeve, deklaratave zyrtare dhe komunikatave shtypi. Kjo gjuhë karakterizohet nga formulime të sakta, shpesh të ftohta dhe të ngurta, me një ndjeshmëri ndaj nuancave të frazësologjisë institucionale.

Përkthimi shqip, në përpyetje për të ruajtur dorën e origjinalit, shpesh bie në përdorimin e latinizmave si „implementim“, „procedurë“, „dokumentacion“, „propozim i integruar“, „regullativ“ etj. Këto janë fjalë që burojnë kryesisht nga ndikimi italian apo nga shqipërime të leksikut ndërkombëtar teknik (me origjinë latine), por që nuk përfaqësojnë gjithmonë kodin publicistik të gjuhës shqipe. Në këtë mënyrë, efekti ironik i Menasses, i cili del në pah nëpërmjet një leksiku të dukshëm burokratik, në shqip shndërrohet më shumë në një gjuhë teknike dhe humbet ndonjëhere mundësia e përvetësimit nga lexuesi i zakonshëm.

Shembull: Gjermanisht: „In Anbetracht der gegenwärtigen politischen Lage ist es unumgänglich, eine kohärente Kommunikationsstrategie zu entwickeln.“

Shqip: “Duke marrë parasysh situatën politike aktuale, është e domosdoshme të zhvillohet një strategji koherente e komunikimit.”

Kjo fjali, në përkthim, ruan strukturën logjike, por e humbet pak ironinë e ftohtë që e karakterizon origjinalin për shkak të një gjuhe që i ngjan më shumë një manuali sesa një parodie politike.

PERSPEKTIVA JURIDIKE

Një nga aspektet më interesante të romanit është ndërtimi i diskursit juridik si pjesë integrale e narrativës. Kjo vjen përmes përshkrimeve të hollësishme të procedurave brenda Komisionit Evropian dhe përmes mënyrës sesi legjitimohet trysnia burokratike përmes gjuhës ligjore.

Skena ku trajtohet përplasja ndërmjet interesave kombëtare dhe atyre supranacionale është e mbushur me terminologji të saktë juridike. Referencat ndaj traktateve të BE-së, ndaj direktivave të sigurisë ushqimore, si dhe ndaj ligjeve të azilit, nuk janë vetëm për të shtuar autenticitet, por për të treguar se si ligji, në vend që të jetë garanci për drejtësi, shpesh shndërrohet në mjet për amortizimin e përgjegjësisë individuale.

Për shembull, dialogët ndërmjet funksionarëve të ndryshëm në Komision

shpesh ndjekin një logjikë të brendshme justifikuese që mbështetet në „interpretimin e rregullores“, duke zhdukur përgjegjësinë etike për vendimet që ndikojnë jetët e njerëzve realë²

Menasse shfrytëzon me qëllim terminologjinë ligjore për të ndërtuar një ndjesi teknokracie të shkëputur nga realiteti. Përkthimi shqip e përpiket të ruajë këtë ton, por detyrohet sërish, për hir të korrektësisë terminologjike të përdorë fjalë që janë latinizma formale ose huazime administrative me ngjyrë të fortë institucionale, duke e ngurtësuar tekstin.

Kjo vjen nga mungesa e një tradite të zhvilluar të përkthimit juridik kreativ në shqip, që do të lejonte p.sh. përdorimin e strukturave më idiomatike shqiptare në vend të formulimeve sterile.

Shembull: Fjalë si “kompetencë ligjore”, “shmangie procedurale”, “institucionalizim i mekanizmave të vendimmarrjes” janë ndoshta përkthime të sakta, por të varfëra nga ana stilistike dhe shpesh të ftohta për një lexues që kërkon një narrativë.

VEÇORITË STILISTIKE

Në nivelin stilistik, Menasse ndërton një rrëfim që përzien tonin ironik me elemente të realizmit të ftohtë. Gjuha është shpesh teknike, e ngurtë, por e ndërprerë në mënyrë të qëllimshme nga reflektime ekzistenciale ose elemente groteske. Kjo krijon një dinamikë të veçantë: njëkohësisht distancuese dhe afruese. Një tipar domethënës stilistik është përdorimi i fjalisë së gjatë, me ndërtime të shumëfishta që imitojnë stilin e komunikatave burokratike. Në të njëjtën kohë, Menasse përdor ironinë si mjet për të ekspozuar absurditetin e këtij stili: fjali që duken se nuk përfundojnë kurrë, vendime që mbështeten në raporte që askush nuk i ka lexuar plotësisht^[3].

Përdorimi i një rrëfyesi gjithëdijshtë, që kalon pa paralajmërim nga një perspektivë në tjetrën, i shton kompleksitetin narrativ dhe pasqyron fragmentimin e vetë Evropës bashkëkohore. Duhet të pranojmë se romanin „Zgjerimi“ nuk mund ta lexojmë vetëm si një rrëfim mbi një institucion politik. Ai është, në thelb, një koment kulturor mbi mënyrën sesi krijohen të vërtetat institucionale. Kombinimi i teknikave gazetarie, juridike dhe letrare nuk është vetëm estetik, por edhe një performancë e qasjes ndaj mënyrës së njohjes : Menasse e problematizon vetë procesin e të diturit. Sepse nëpërmjet ndërthurjes së diskurseve publicistike, juridike dhe stilistike, Robert Menasse ofron një vepër letrare të fuqishme që sfidon kufijtë mes fiksionit dhe faktit. „Zgjerimi“ është një roman që nuk kërkon vetëm të tregojë një histori, por të ndërhyjë në mënyrën sesi ne përfetojmë dhe interpretojmë të përditshmen

institucionale.

Në gjermanisht, Menasse luan me një stil të ndërmjetëm: mes burokracisë serioze dhe një ironie të hollë narrative. Kjo kërkon një përkthyes me ndjeshmëri ndaj gjuhës së nënkuptuar dhe të shtresëzuar.

Në përkthimin shqip, përdorimi i leksikut të frymëzuar nga latinishtja (si “koherencë”, “implementim”, “justifikim”, “prioritet”, “rezolutë”) shpesh jep përshtypjen e një stili më formalist se sa ironik. Mungesa e një trajte të mirëfilltë ‘europianiste’ – ku për “europianizëm” nënkuptojmë përdorimin e një gjuhe letrare të përbashkët, por jo të përkthyer fjalë për fjalë nga frëngjishtja, anglishtja apo gjermanishtja – krijon distancë midis lexuesit dhe tekstin origjinal.

Klasifikim i latinizmave në përkthim:

Latinizma të pastër:

Fjalë të ruajtura siç janë në origjinë, të zakonshme në tekstin juridik ose administrativ: procedurë, koherencë, aplikim, verifikim, standard, përputhje.

Latinizma me mbaresa shqiptare:

Këto janë fjalë të huazuara, të përshtatura për shqipen me prapashtesa vendore: instrumentalizim, evropianizim, institucionalizim. Këto fjalë ndonjëherë janë të ngarkuara me neologjizma të pakontrolluar dhe nuk janë të natyrshme në gjuhën shqipe të përditshme.

PËRFUNDIME

Përkthimi shqip i ‘Zgjerimit’ është në shumë aspekte korrekt dhe i përpiktë në respektimin e strukturës narrative, por në tri rrafshet – publicistik, juridik dhe stilistik – ai humbet një pjesë të ndjeshmërisë ironike dhe lozonjare të origjinalit. Romani, me diskursin e tij të dendur politik, aludimet historike dhe nëntekstin ironik, paraqet një sfidë të rëndësishme për përkthyesit, veçanërisht kur përballen me gjuhën institucionale dhe burokratike të ngulitur në kontekstin e Bashkimit Evropian.

Kjo vjen kryesisht nga një gjuhë e ngarkuar me latinizma, që ndonjëherë përçojnë më shumë një imitim të fjalorit të administratës shqiptare sesa një përafrim me diskursin politik dhe kritik evropian. Në vend të një gjuhe që përfaqëson një ‘evropianizëm’ konceptual dhe stilistik, shpesh kemi një përkthim që tingëllon si përkthim fjalë për fjalë i frazave teknike – duke e ngarkuar tekstin me një formalitet që e largon lexuesin nga përvoja estetike dhe e afron më shumë me një raport burokratik. Megjithatë vlerësimi i saktë i tejkalon kufijtë e një artikulli të vetëm shprehim mendimin se në rastin konkret nuk kemi as një përqafim të kulturës së destinacionit dhe asnjë

rrjedhshmëri që mundohet të fshehë origjinën e origjinalit por edhe as një „foreignization“ që të nxjerrë qartë elementët e gjuhës së burimit dhe ta bëjë të dukshëm për gjuhën e destinacionit sipas koncepteve të Venutit por kemi një gjuhë sterile.

Adoptimi i terminologjisë me bazë latine në fushën politike, administrative dhe juridike, dukuri që po ndodh përmes procesit të integritit evropian dhe del qartë edhe në këtë përkthim bën që sistemi thelbësor i gjuhës shqipe fillon të riorganizohet mbi bazën e një modeli të huaj semantik.

Praktikisht kjo do të thotë që termat shqip që vijnë nga rrënja vendase ose orientale dalëngadalë zëvendësohen nga fjalë me etimologji latine, për pasojë gjedha semantike e shqipes bëhet më abstrakte dhe juridike, më pak konkrete dhe etnolinguiste.

Kjo do të sjellë gjithmonë e më shumë një shkëputje nga etimologjia e fjalës si bartëse përvoja kulturore, dhe krijohet një „gjuhë e dytë“ brenda shqipes — një gjuhë burokratike evropiane, që shpesh është e kuptueshme vetëm për elitat administrative, madje edhe me pasojën e pamundësisë për të luajtur nga ana figurative dhe e mungesës së valencave për të „luajtur“ nga ana artistike në përkthimet letrare.

Përkthimi i teksteve me ngarkesë politike, juridike dhe mediatike kërkon një ndjeshmëri të veçantë për gjuhën burimore dhe atë të synuar, për vetë faktin që shpesh kemi të bëjmë me terminologji. Në rastin e *Zgjerimit*, përkthimi në shqip duhet të synojë jo vetëm saktësinë leksikore dhe terminologjike, por edhe ruajtjen e stilit ironik, ndërmjetës dhe shpesh kritike. Një balancë më e mirë midis latinizmave dhe termave më të integruar evropianë mund të rrisë aksesueshmërinë dhe ndikimin e tekstit në lexuesin shqiptar. Përdorimi i frazave idiomatike dhe fleksibiliteti stilistik do të ndihmonte në ruajtjen e nuancave ironike dhe parodike që janë thelbësore për interpretimin e vërtetë të veprës.

Nëse shqipja thjesht përvetëson fjalë, ajo humbet. Nëse letërsia e kësaj natyre i shqipëron dhe i rilind semantikisht në frymën e saj, shqipja fiton sepse sepse ruan aftësinë për të menduar në mënyrën e vet, brenda një bote të përbashkët.

LITERATURË E PARME

Brunner, Andreas. "Stilistische Strategien in Robert Menasses 'Die Hauptstadt'." ,Moderne deutsche Literatur“, vol. 17, 2020, pp. 85-101.

Menasse, Robert. *Die Hauptstadt*. Suhrkamp, 2022.

Menasse, Robert. *Zgjerimi*. Dudaj, 2024.

LITERATURË DYTËSORE

Venuti, Lawrence. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. 2nd ed., Routledge, 2008.

<https://www.ipw.lu/de/events/robert-menasse-leurope-en-question/272>

¹ Menasse, Robert. *Die Hauptstadt*. Suhrkamp, 2022, pp. 45-48.

² Gaitanides, Stefan. "Europäische Bürokratie im Spiegel des Romans 'Die Hauptstadt'." *Zeitschrift für Europarecht*, vol. 23, no. 2, 2019, pp. 132-135.

RETRADUCTION, INTRADUISIBILITÉ ET LA TRADUCTION PAR LA MACHINE

Nerimane KAMBERI

Université de Prishtina

nerimane.kamberi@uni-pr.edu

ABSTRACT

*Artificial intelligence (AI) is now part of the daily life of every translation professional. It is sometimes perceived as a threat and sometimes as a useful and indispensable assistance tool, since it offers great possibilities while opening the door to numerous questions, particularly when it comes to literary translation: does the translating machine take into account the cultural dimension? Is the final product of high quality? Will the retranslation of classic works equal the original work? Will this retranslation also consider changes in society that influence the source and target languages, as in the retranslation of Virginia Woolf's *A Room of One's Own*? Will the machine resolve cases of untranslatability due to, such as the epigraph in Modiano's novel *La Place de L'Etoile*, idiomatic expressions, or sounds that cannot be rendered in poetry?*

We will address these questions in this paper, guided by our hypothesis that the human factor—that is, the human translator—plays a primordial role in translation and that their intervention cannot be ignored.

Key words: *Artificial intelligence, human translator, literature, untranslatability, retranslation*

INTRODUCTION

L'intelligence artificielle (IA) fait aujourd'hui partie du quotidien de tout professionnel de la traduction, elle est tantôt perçue comme une menace tantôt comme un outil d'assistance utile et indispensable puisque elle offre de grandes possibilités, tout en ouvrant le champ à de nombreuses questions, principalement lorsqu'on parle de la traduction littéraire: la machine (l'ordinateur) qui traduit prend-elle compte de la dimension culturelle, le produit final est-il de qualité, la retraduction d'œuvres classiques va-t-elle "égaler" l'œuvre originale, est-ce que cette retraduction va aussi s'arrêter sur les changements dans la société qui influent la langue d'origine et la langue

d'arrivée ? La machine va-t-elle résoudre les cas d'intraduisibilité due aux jeux de mots comme dans l'épigraphe dans le roman *La Place de l'Étoile*¹ de Modiano, aux expressions idiomatiques ou aux sonorités qu'on ne peut rendre dans une poésie ? La traduction littéraire par l'Intelligence artificielle va-t-elle remplacer l'humain ?

Si toutes ces questions sont légitimes et expriment tantôt l'incertitude face à l'avenir des métiers de la traduction mais aussi des rapports de l'humain à la machine et de l'humain à l'humain/humain mais surtout du traducteur face au plaisir de traduire, de travailler avec les mots et les sens ; tantôt la crainte de ne pas suivre le rythme et de se retrouver en perte de vitesse face aux changements technologiques très rapides, elles semblent résumer un sentiment généralisé, les traducteurs vont-ils devenir des traducteurs-post-éditeurs, ou même le sont-ils déjà devenus ? Nitzke et Hansen-Schirra, rappelle qu'un post-éditeur est avant tout un traducteur qualifié donc un expert de son domaine possédant les mêmes compétences². Pour Loock³, le post-éditeur- traducteur une excellente maîtrise des langues de travail et une connaissance approfondie des cultures source et cible peuvent lui permettre de pallier les lacunes de la machine et d'apporter, de fait, une valeur ajoutée au processus (Loock, 2019).

Les logiciels *Google Translate* et *DeepL*, entre autres, se sont installés sans trop de bruit ni de méfiance dans la vie de chacun, et bien sûr dans la vie professionnelle des traducteurs. Ces traducteurs automatiques (TAO-Traduction assistée par ordinateur) n'étaient pas nommés intelligence artificielle, alors que ce sont déjà des formes d'IA. Leur utilisation n'était pas problématisée comme l'est aujourd'hui l'utilisation de *ChatGPT*, *Claude*, *Esprit*, et d'autres IA. Surtout dans la traduction littéraire où des voix s'élèvent contre l'IA et ses effets tant dans la créativité, l'appauvrissement du lexique, du plaisir de lecture. « Les initiatives se multiplient pour contrer la tendance tayloriste de l'industrie traduisante (Moorkens, 2020) qui limite l'agentivité de l'humain et enferme celui-ci dans un rôle réduit de rouage de la machine : d'aucuns appellent à « ralentir pour mieux traduire » (Hurot, 2022), d'autres

¹ Kamberi Nerimane, Luma Krenare, [Traduire l'intraduisible : une réalité, un mythe?] https://www.xlinguae.eu/2025_18_1_7.html

² NITZKE Jean et HANSEN-SCHIRRA Silvia, 2021, *A short guide to post-editing*, Berlin, Language Science Press, collection « Translation and Multilingual Natural Language Processing », vol. 16, [<https://doi.org/10.5281/zenodo.5646896>].

³ LOOCK Rudy, 2019, « La plus-value de la biotraduction face à la machine : Le nouveau défi des formations aux métiers de la traduction », *Traduire. Revue française de la traduction*, n° 241, p. 54-65.

s'érigent en dernier rempart de la traduction humaine, comme le collectif *En chair et en os*. À travers ces initiatives se dessine une vision claire sur le bien-être de l'humain au centre du processus." ⁴ Alors que cette dernière se perfectionne et se multiplie de plus en plus, son utilisation de plus en plus fréquente est inévitable et évidente. Il faut alors se demander si l'IA ne doit pas plutôt être vu comme un outil qui va aider le traducteur à choisir parmi plusieurs traductions, celle qui lui semble la plus proche du texte original, la voir comme un outil d'aide à la création dans la traduction, d'aide à la prise de décision devant plusieurs choix de termes, d'expressions, de titres. Il faut voir l'IA comme un outil -auxiliaire. Ces outils sont variés (*Geist, Mind, Esprit*, etc...) et proposent des traductions variées et différentes qui sont des choix multiples pour le traducteur qui a décidé de s'aider dans son travail de traduction. Nous verrons ici que dans cette relation, dans tout projet de traduction dans lequel s'est lancé le « traducteur-passeur », l'humain est au centre du processus de prise de décision.

L'INTRADUISIBLE

Barbara Cassin donne cette définition, « les « intraduisibles » : non pas ce qu'on ne traduit pas, mais ce qu'on ne cesse pas de (ne pas) traduire », elle parle de « cette non-superposabilité des langues. » ⁵ Un « intraduisible » est un symptôme de la différence des langues, non pas ce qu'on ne traduit pas, mais ce qu'on ne cesse pas de (ne pas) traduire.

« On a déjà dit, et l'idée est établie, qu'une traduction ne concerne pas seulement un passage entre deux langues, mais entre deux cultures, ou deux encyclopédies. Un traducteur tient compte des règles linguistiques, mais aussi d'éléments culturels, au sens le plus large du terme. » ⁶ *Si l'on s'arrête à cette délimitation de la traduction par Ecco, qu'en est-il de l'IA dans la traduction ? Si elle tient de plus en plus compte des règles linguistiques, toujours en fonction de ce que l'humain lui aura donnée et inculquée, sera-t-elle capable de tenir compte des éléments culturels ?* Henri Meschonnic disait « on traduit un texte et pas une langue. » ⁷ On se pose la question de

⁴ Hanna Martikainen and Sara Salmi, « L'intelligence artificielle en traduction : état des lieux, compétences et orientations pratiques pour la formation », *À tradire* [Online], 3 | 2024, uploaded on 20 May 2025, accessed on 07 October 2025. URL : <https://atradire.pergola-publications.fr/index.php?id=536> ; DOI : <https://dx.doi.org/10.56078/atradire.536>

⁵ Barbara Cassin, Traduire les intraduisibles, <https://shs.cairn.info/revue-cliniques-mediterraneennes-2014-2-page-25?lang=fr>

⁶ Umberto Eco, *Dire presque la même chose – Expériences de traduction*. Paris : Grasset. (2006), p.190

⁷ Barbara Cassin, art.cit.

savoir si l'intelligence artificielle qui va traduire une langue mais un texte ? sera capable de traduire les «intraduisibles» ?

Intraduisibilité : l'IA peut-elle aider ?

Paul Ricoeur soulignait que la traduction est difficile parce que : « non seulement les champs sémantiques ne correspondent pas, mais les syntaxes ne sont pas équivalentes, les structures de phrases ne portent pas le même héritage culturel ; (...) » ⁸

Comme mentionné plus haut, nous nous sommes penché dans un article précédent sur la traduction de l'épigraphe du roman *La Place de l'Étoile*, et sur la perte absolue dans la traduction en albanais, puisque le jeu de mot qui crée l'équivocité ne peut être rendu dans la langue d'arrivée. Nous avons demandé à l'IA de le traduire. Et comme cette IA est nourrie par l'humain, elle n'a pas montré plus de résultats que le traducteur littéraire dans la traduction. L'IA est dans ce cas incapable de dépasser les problèmes d'intraduisibilité. Pour l'instant, car les recherches montrent qu'elle fait des progrès très rapides.

Au mois de juin 1942, un officier allemand s'avance vers un jeune homme et lui dit: "Pardon, monsieur, où se trouve la place de l'Étoile ?" Le jeune homme désigne le côté gauche de sa poitrine. ⁹

Traduit en albanais par Masar Stavileci : *Në qershorin e vitit 1942, një oficer gjerman i drejtohet një djaloshi dhe i thotë: « Me falni zotëri, ku gjendet vendi i Yllit? Djaloshi i tregon anën e majtë të krahavorit të tij.*''¹⁰

Et par Chatgpt :

«Në qershorin e vitit 1942, një oficer gjerman iu afrua një të riu dhe e pyeti me mirësjellje: 'Më falni, zotëri, ku është Sheshi i Yllit?' I riu uli sytë për një çast, pastaj tregoi ngadalë nga ana e majtë e krahavorit — aty ku tashmë ylli kishte zënë vend.»

En comparant les deux traductions, on note que la version IA est erronée, si elle a décelé le double sens de la Place de l'Étoile, un lieu géographique ou un emplacement sur le corps, et ayant opté pour le lieu, le jeu de mot du français n'aura pas pu être gardé en albanais.

La retraduction assistée par l'IA

Un autre élément sur lequel nous nous sommes attardés est la retraduction d'œuvres, ou plus précisément de titres d'œuvres. Nous avons choisi la traduction en français du titre de l'essai de Virginia Woolf *A room of one's own*¹¹ qui a évolué d'une traduction à l'autre de l'œuvre, traductions qui ont

⁸ Paul Ricoeur, Sur la traduction, Bayard, Paris, 2004, p.13

⁹ Patrick Modiano, (1968). (réed.2015). *La Place de l'Étoile*, Gallimard, Paris, Epigramme

¹⁰ Patrick Modiano, (2016). *Vendi i Yllit*. trad. Masar Stavileci, Ed. Buzuku, Prishtinë

¹¹ Virginia Woolf, *A room of one's own*, Penguin Classic, 2002

évolué avec l'évolution de la société, l'**évolution des sensibilités féministes**, les **enjeux linguistiques**, et certainement avec les **stratégies éditoriales**. **Nous avons choisi ce livre qui depuis sa publication en 1929 est une œuvre majeure du féminisme, mais qui selon la traduction qu'on lui a faite a vu s'atténuer ou même s'effacer cette dimension féministe.** Depuis ses premières traductions dans les années 1950 jusqu'à aujourd'hui, la manière dont on parle de genre, d'espace personnel et d'émancipation a profondément évolué.

Nous avons été aidée par ChatGPT pour faire un historique des traductions de titre de l'œuvre de l'écrivaine anglaise

Une chambre à soi	1951	Clara Malraux ¹²	Gonthier (rééd. 1965, Denoël, 1018...)
Une pièce bien à soi	2012	Élise Argaud	Rivages
Un lieu à soi	2016	Marie Darrieussecq	Denoël ¹³
Une chambre à soi	2016	JeanYves Cotté	Gwen Catalá (bilingue)
Une chambre à soi, ou Les femmes et la littérature	2020	Sophie Chiari	Le Livre de poche
Une pièce à soi	2025	Laurent Bury	La Pléiade

Nous avons demandé à ChatGPT de traduire à son tour le titre de l'œuvre *A Room of One's Own* qui le traduit des façons suivantes accompagnées d'une explication qui vient renforcer le choix proposé pour la traduction: "**Une chambre à soi**", (Cette traduction reflète l'idée centrale du texte, qui souligne l'importance pour les femmes d'avoir un espace privé et financier afin de pouvoir s'adonner à l'écriture ou à toute autre forme de création.) "**un espace à soi**", (Cela conserve l'idée d'indépendance et de liberté, mais avec un ton peut-être plus ouvert, suggérant que cet espace peut être à la fois physique et symbolique. Cela élargit aussi la portée de l'idée de «chambre» à tout type de «lien personnel» ou de «territoire intérieur».) « **un lieu à soi** » (cette version conserve l'idée d'un espace personnel, tout en restant ouverte et moins littérale. Elle met l'accent sur le fait que ce «lieu» peut être plus large qu'une simple chambre, évoquant un espace intime et indépendant, tant physique que mental, pour se consacrer à la création ou à la réflexion), « **un coin à soi** » (cette traduction, un peu plus familière, garde l'idée d'un espace privé et intime, mais avec une connotation de simplicité et de refuge. Elle

¹²Virginia Woolf, *Une chambre à soi*, traduit de l'anglais par Clara Malraux, Éditions Denoël, 1977, 1992

¹³Virginia Woolf, *Un lieu à soi*, traduit de l'anglais par Marie Darrieussecq, Éditions Denoël, 2016

peut aussi transmettre l'idée d'un endroit où l'on se retire pour créer ou penser en toute liberté.), «**Un havre de paix à soi**» Cette version introduit l'idée d'un espace non seulement privé, mais aussi tranquille et protégé, essentiel à l'épanouissement personnel et créatif. Cela renforce l'idée d'un lieu de calme et de solitude nécessaire pour la réflexion et la création, comme l'exprime Virginia Woolf dans son ouvrage. «**Un refuge à soi**» Cette traduction met l'accent sur l'idée de l'espace comme un sanctuaire personnel, un lieu où l'on peut se retirer du monde extérieur pour se consacrer à soi-même et à son art. Cela reflète l'idée de protection et d'indépendance tout en restant fidèle au message de Woolf. «**Un espace pour soi**» Cette version conserve l'idée d'un lieu personnel et dédié, tout en mettant l'accent sur la notion de «possibilité» et d'appropriation, sans limiter l'espace à une simple chambre ou à un lieu physique précis.

« Ce jeu » pourrait continuer à l'infini, *le nombre de possibilités que l'IA donne est infini. L'IA retrace en quelques prompts l'évolution des traductions, reflétant de toute évidence la lecture qu'ont faites les traductrices et leur époque, sachant que la société des années '50 du XXème siècle et la position de la femme (traduction par Clara Malraux) ne sont pas celles du XXIème siècle. (Traduction de Marie Darrieussecq).*

L'IA donne à chaque fois des interprétations, des exemples différents, des sens nombreux, devant ainsi un outil-auxiliaire qui va aider le traducteur dans son travail de réflexion et de traduction. Les explications que l'IA donne entre parenthèse sur les versions différentes de traduction va guider le traducteur à choisir le titre qui sera plus proche de sa lecture de l'œuvre, du regard qu'il a à sa lecture. L'utilisation de l'IA pour la traduction du titre, avec les explications qu'elle donne, offre des alternatives au traducteur, nous soulignons que c'est le traducteur qui va faire le dernier choix, comme il aura fait la première étape dans le processus de la traduction, apportant son originalité. Il va choisir en fonction de ce sur quoi il veut mettre l'accent, en fonction des changements de la société qui vont donner une réception autre de l'œuvre plus axée sur le féminisme, le militantisme, l'individualisme, Dans ce cas l'IA va être utilisée comme une étape dans le processus de la traduction et comme outil auxiliaire et de création dans la traduction. Dans ce sens va la position de Barbara Cassin qui reconnaît l'utilité des IA dans la traduction, qui deviennent des «*interlocuteurs supplémentaires*», nourries par les données qu'on leur fournit. »¹⁴

¹⁴ Barbara Cassin dans <https://www.radiofrance.fr/franceculture/podcasts/la-question-du-jour/comment-l-ia-peut-elle-nous-aider-a-traduire-4945735>

Conclusion

Nous avons vu que l'IA artificielle ne peut être ignorée aujourd'hui puisqu'elle s'est installée dans la pratique de la traduction littéraire et qu'au lieu d'être vue comme une menace, il faut la voir comme un outil de création, un outil-auxiliaire qui va aider le traducteur dans son travail de réflexion et de traduction, mais que le traducteur reste celui qui donne le sceau final par sa traduction, reflétant son époque, ses positions, sa propre sensibilité et sa propre histoire. C'est l'utilisateur de ces technologies qui leur donnent toute utilité dans un rapport d'expert à assistant, de connaisseur de la langue, des langues (expert en communication multilingue) à aide aux tâches diverses et à l'orientation dans la prise de décision.

Il s'agit de continuer à croire et à respecter le travail passionnant et passionné des traducteurs, à reconnaître leur expertise tout en réfléchissant à la place de chacun-humain et machine- dans le monde de la traduction et dans l'avenir de ce rapport et de la profession elle-même.

BIBLIOGRAPHIE

- Cassin** Barbara, Traduire les intraduisibles, <https://shs.cairn.info/revue-cliniques-mediterraneennes-2014-2-page-25?lang=fr>
- Eco Umberto, *Dire presque la même chose – Expériences de traduction*. Paris : Grasset. (2006)
- LOOK** Rudy, 2019, « La plus-value de la biotraduction face à la machine : Le nouveau défi des formations aux métiers de la traduction », *Traduire. Revue française de la traduction*, n° 241
- Martikainen** Hanna et Salmi Sara , « L'intelligence artificielle en traduction : état des lieux, compétences et orientations pratiques pour la formation », *À tradire* [Online], 3 | 2024, uploaded on 20 May 2025, accessed on 07 October 2025. URL : <https://atradire.pergola->
- Modiano** Patrick, (1968). (réed.2015). *La Place de l'Étoile*, Gallimard, Paris, Epigramme
- Modiano** Patrick, (2016). *Vendi i Yllit*. trad. Masar Stavileci, Ed. Buzuku, Prishtinë
- Ricoeur** Paul, *Sur la traduction*, Bayard, Paris, 2004
- Woolf Virginia, *A room of one's own*, Penguin Classic, 2002
- NITZKE** Jean et **HANSEN-SCHIRRA** Silvia, 2021, *A short guide to post-editing*, Berlin, Language Science Press, collection « Translation and

Multilingual Natural Language Processing », vol. 16, [<https://doi.org/10.5281/zenodo.5646896>].

Woolf Virginia, *Une chambre à soi*, traduit de l'anglais par Clara Malraux, Éditions Denoël, 1977, 1992

Woolf Virginia, *Un lieu à soi*, traduit de l'anglais par Marie Darrieussecq, Editions Denoël, 2016

INTERPRETIMI – KY PROCES MES FJALËS DHE SHQISAVE Pika takimi dhe jo vetëm të interpretimit mes gjuhëve natyrale dhe gjuhës së shenjave

Orges SELMANI

Departamenti i Gjuhës Angleze
Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
orges.selmani@unitir.edu.al

ABSTRACT

Interpreting is recognized as a translation activity and as a special form of Translation, despite the fact that it has been practiced and performed even before the invention of writing or the written translation. The paper aims at diachronically presenting interpretation and its different manifestations, while synchronically it will highlight the emergence of sign language interpreting as societies perpetually swing individual-wise and community-wise. Another aspect the paper will strive to cover is the Albanian situation, its special needs and how the new engagement of the Faculty of Foreign Languages through its most novel program on Sign Language shall require new added skills in preparing the interpreters of tomorrow in this challenging field and dynamic times. Thus, the deeper and more comprehensive methodology of interpreting teaching becomes paramount in including this new modality which is as unique as ever-present and necessary.

Key words: *Interpreting, sign language, natural language, sign, notes.*

1. INTRODUCTION

Interpreting is a complex linguistic and cognitive process that enables communication across different languages and modalities. Traditionally associated with spoken languages, interpreting also encompasses signed languages used by Deaf communities. This paper examines the intersection between spoken-language interpreting and sign-language interpreting, highlighting how the two modalities converge and diverge. Key themes include the nature of interpreting modalities (spoken vs signed), the intense cognitive demands involved, the evolving ethical roles of interpreters, the importance of cultural mediation in the interpreting process, and the training needs for

interpreters. While drawing on international research and frameworks, the discussion will pay special attention to the context of Albania – a country where both interpreting between native and foreign spoken languages and interpreting between Albanian spoken language and Albanian Sign Language (AlbSL) are developing fields. Albanian Sign Language was only officially recognized in 2014, reflecting a relatively young Deaf community and interpreting profession¹. This raises unique challenges and opportunities in applying global best practices to the Albanian context.

The paper is structured as follows. The Introduction outlines the scope and significance of comparing spoken and sign language interpreting. The Theoretical Framework presents key concepts guiding this analysis, including cognitive load models and role theories in interpreting. A brief Methodology explains the approach of this comparative study. The Analysis and Discussion section explores differences and commonalities between spoken and signed language interpreting in terms of modality, cognitive processes, ethical standards and cultural mediation. Finally, the Conclusion summarizes the insights and underscores the importance of tailored interpreter training and professionalization, particularly in emerging contexts like Albania. Throughout the paper, academic and professional sources are cited to support the discussion (e.g. Gile's Effort Model for cognitive load, and codes of ethics from RID and efsli), and connections are made between well-established international practices and the local Albanian scenario.

2. THEORETICAL FRAMEWORK

Interpreting studies provide several theoretical models to understand the interpreter's task. Two key aspects frame the current analysis: cognitive processing in interpreting and the role of the interpreter (including ethics and cultural mediation).

Cognitive Load in Interpreting: Daniel Gile's Effort Models offer a foundational understanding of the mental processes required for interpreting. Gile posits that interpreting involves a set of concurrent mental "efforts" – typically categorized as listening and analysis, memory, production and coordination in the case of simultaneous interpreting². These efforts draw from

¹ Deaf History – Europe – 2014: Albania, Legal Recognition of Albanian Sign Language: Deaf History - Europe - 2014: Albania, Legal Recognition of Albanian Sign Language

² Gile, D. "Basic Theoretical Components in Interpreter and Translator Training", Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1995.

a limited pool of mental energy. A core principle is that the total cognitive requirements of an interpreting task often approach or exceed the interpreter's available processing capacity, at which point performance can deteriorate³. In other words, interpreting is so demanding that it risks "mental saturation" if any component effort (e.g. parsing a fast source speech or remembering detailed information) overloads the interpreter's capacity. Gile's model has been applied to both spoken-language and sign-language interpreting, as both modalities require rapid, parallel processing of incoming messages and outgoing translations. However, differences in modality (aural/oral vs. visual/gestural) (Kellet Bidoli, 2002; Napier, McKee, & Goswell, 2010; Nicodemus & Emmorey, 2013) may modulate how these efforts play out – for instance, spoken language interpreters rely heavily on auditory short-term memory and linear processing of speech, whereas sign-language interpreters rely on visual processing and may handle spatially simultaneous information (such as facial expressions combined with manual signs). Despite such differences, the Effort Model's general premise of limited cognitive resources holds across modalities, underscoring the need for specialized training to manage cognitive load.

Interpreter Role and Ethical Frameworks: The role of the interpreter has evolved significantly over time, especially in sign-language interpreting, and is guided by professional ethical codes. Early models of interpreting cast the interpreter in a "helper" role, especially evident in the mid-20th century for sign language interpreters who were often family members or missionaries assisting Deaf individuals. In the helper model, interpreters were highly visible and sometimes paternalistic, assuming Deaf people "needed the aid of an interpreter to communicate with the hearing world", which aligned with a charity-oriented view of deafness⁴. This gave way to the opposite extreme – the "conduit" or "machine" model – which emphasized complete neutrality and invisibility. Under the conduit model, interpreters sought to transmit messages verbatim with no personal influence, behaving as if they were mere telephone wires in the communication. While this model promoted impartiality, it had drawbacks: interpreters remained so detached that they risked neglecting the human elements of communication (such as tone, intent, or cultural nuance). By the late 20th century, interpreting scholarship

³ Gile, D. "Basic Theoretical Components in Interpreter and Translator Training", Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1995, p. 19.

⁴ Lifeofaterp (2012). Interpreting: Appropriate Models in an Audist World

and practice embraced more balanced philosophies. The bilingual-bicultural model recognizes that interpreters work between not just two languages but two cultures, and therefore they “mediate not only between two languages, but also two distinct and very different cultures”⁵. In this model, accuracy is not defined as literal translation alone, but as conveying meaning in a way that is culturally and pragmatically equivalent for participants. The interpreter is acknowledged as a communication facilitator who may need to bridge cultural knowledge gaps – for example, explaining culture-specific references or adjusting the register – while still maintaining professional impartiality. An extension of this is the ally model, emerging particularly in sign language interpreting, which suggests that interpreters, while remaining accurate and impartial, should empower Deaf individuals by respecting their autonomy and supporting their needs (for instance, by working with Deaf clients so that the clients can advocate for themselves)⁶. This evolution of role conceptions demonstrates a tension and balance between neutrality and advocacy, between being “invisible” and being a “mediator”. Contemporary codes of ethics and professional standards strive to codify this balance.

Professional bodies such as the Registry of Interpreters for the Deaf (RID, in the USA) and the European Forum of Sign Language Interpreters (efsl) articulate ethical guidelines that reflect the modern understanding of the interpreter’s role. For instance, the joint NAD-RID Code of Professional Conduct emphasizes core principles like accuracy, confidentiality, impartiality, professionalism, and ongoing competence development (RID-NAD, 2005). Similarly, European guidelines note that “a sign language interpreter is bound to a Code of Ethics, ensuring impartiality, confidentiality, linguistic and professional competence, as well as professional growth and development”⁷. These ethical tenets apply equally to spoken-language interpreters. The notion of professional neutrality does not mean the interpreter is a literal machine; rather, it means the interpreter should facilitate communication faithfully and refrain from inserting their own opinions or biases. At the same time, interpreters are expected to be cultural mediators. They must sensitively navigate cultural differences between parties: for spoken-language interpreters this might mean explaining a colloquialism or adjusting formality when interpreting between, say, English and Albanian; for sign-language interpreters, it often

⁵ The Routledge Handbook of Sign Language Translation and Interpreting, (2022), p.556

⁶ Lifeofaterp (2012). Interpreting: Appropriate Models in an Audist World

⁷ Sign Language Interpreter Guidelines - European Union of the Deaf - Sign Language Interpreter Guidelines - European Union of the Deaf

means bridging Deaf culture and hearing culture. In both cases, interpreters act as intermediaries who enable not just linguistic translation but also mutual understanding across cultural norms. The balance between maintaining ethical boundaries (avoiding over-stepping into advocacy or personal influence) and providing effective cultural mediation is a central professional challenge, guided by both training and codes of conduct.

In summary, this theoretical framework combines a cognitive perspective (highlighting why interpreting is demanding and how interpreters manage these demands) with a role-based perspective (highlighting how interpreters see their function, from neutral conduit to bi-cultural mediator, under the guidance of ethical standards). These concepts will inform our analysis of how interpreting is practiced in different modalities and how global best practices resonate in the context of Albania.

3. METHODOLOGY

This paper is a qualitative synthesis and comparative analysis on existing literature and theoretical models. Rather than reporting on original experimental data, the study draws upon scholarly research on interpreting studies, professional guidelines, and pertinent case studies to compare spoken-language and sign-language interpreting. Key sources include academic publications on interpreting theory (for example, works on Gile's Effort Model and interpreter role models), codes of ethics from interpreter associations, and reports pertaining to interpreting practice in Albania. This approach is interdisciplinary, intersecting applied linguistics, cognitive science, and cultural studies.

The methodology involves:

- a literature review of theoretical frameworks (to establish concepts of cognitive load and interpreter roles/ethics as described above);
- a comparative analysis using those frameworks to examine differences and similarities between spoken and signed language interpreting in practice;

Overall, the methodology is suited to an exploratory, conceptual paper aimed at both interpreting studies scholars and practitioners, with the goal of bridging global knowledge and local (Albanian) practice.

4. ANALYSIS AND DISCUSSION

4.1 Interpreting Modalities: Spoken vs. Signed

One fundamental distinction in interpreting lies in the modality of the languages involved – spoken or signed. Spoken-language interpreting typically involved two spoken languages (for example interpreting between English and Albanian). This is often a uni-modal transfer, as both source and target are auditory-vocal channels (speech in, speech out). Sign-language interpreting, on the other hand, is inherently bi-modal: it involves receiving a spoken language through hearing and producing a signed language through hearing and producing a signed language through visual-gestural means (or vice versa, if voicing for a Deaf signer). The modality difference has practical implications. In spoken-language interpreting, the interpreters' input and output occur linearly through sound, spoken languages are temporal sequences of words. Interpreters rely on their auditory processing and short-term memory to retain the flow of speech, and they utilize prosodic cues (tone, intonation, pauses) to help parse meaning. By contrast, in sign-language interpreting, the input is visual (seeing the signs or the speakers' mouth movements if voicing) and the output is visual. Sign languages have grammatical features that use spatial arrangement and simultaneous expression (for instance, facial expressions carrying grammatical information at the same time as manual signs). The interpreter must maintain eye contact with the signer while producing signs in a space that is visible to the Deaf receiver – effectively “listening with the eyes” and “speaking with the hands”. This bi-modal transfer means that sign interpreters constantly coordinate between auditory and visual cognition, which can be uniquely taxing. They must monitor not only the content of what is being said but also manage visual factors like ensuring they have a clear line of sight, adequate lighting, and appropriate spatial positioning. For example, if an interpreter is working in a dimly lit room or the speaker moves around rapidly, the sign-language interpreter's job becomes much harder because visual input is disrupted. Similarly, sign-language interpreters often simultaneously watch a source speaker and produce signs, which requires a split visual attention (one eye on the speaker, one on the target signing space, so to speak). In contrast, spoken-language interpreters (especially in simultaneous mode) often work with headphones and can close their eyes or avert gaze to concentrate, since their output does not require visual attention. Thus, while both spoken and sign interpreters share the core task of meaning transfer between languages, the sensory modalities involved impose different physical and sensory demands.

Another aspect of modality is the output format and fatigue. Spoken-language interpreters use their voice as the output instrument. In simultaneous conference interpreting, for instance, they speak into a microphone in real time, which over extended periods can strain the vocal cords and require careful voice management. They must modulate volume, tone and clarity even when mentally fatigued. Sign-language interpreters, meanwhile, use their arms, hands, and upper body continuously. Prolonged signing can lead to physical fatigue or repetitive stress (e.g. sore arms, shoulders). Research and practice have shown that due to these intense physical demands, both types of interpreters benefit from working in teams, taking turns to rest – a norm in professional settings (for spoken interpreters, typically two interpreters alternate every 20-30 minutes in conferences; for sign interpreters, teaming is also recommended especially if any assignment exceeds an hour)⁸. Teaming allows continuous service while preventing burnout or injury, highlighting a practical response to modality-specific fatigue.

Despite these differences, the core cognitive task remains analogous: comprehend the source message and deliver an equivalent message in the target language. Both spoken and sign interpreters must have excellent receptive skills (listening or watching) and expressive skills (speaking or signing), adapted to their modalities⁹. They both utilize prediction and anticipation strategies to cope with processing lag – for instance, a skilled spoken-language interpreter might anticipate the end of a sentence before it is fully spoken (especially in languages where key elements like verbs come at the end). Indeed, one strategy common to both modalities is chunking information into sense units and filtering out redundancies. This helps manage the load regardless of modality. In sum. Modality shapes the mechanics of interpreting but does not change the fundamental requirement of fast, accurate bilingual mediation.

4.2 Modes of interpreting: consecutive and simultaneous in each modality

Interpreting can be conducted in different modes, primarily consecutive (after the speaker pauses) or simultaneous (in real time alongside the speaker).

⁸ Sign Language Interpreter Guidelines - European Union of the Deaf - Sign Language Interpreter Guidelines - European Union of the Deaf

⁹ The Routledge Handbook of Sign Language Translation and Interpreting, (2022), p.19

Both spoken and sign-language interpreters can work in either mode, but the modality influences how these modes are implemented.

For spoken-language interpreters, simultaneous interpreting is commonly associated with conference settings – interpreters sit in soundproof booths, listening to a speech through headphones and simultaneously rendering it into another language via microphone. This requires the ability to listen and speak at nearly the same time, with only a few seconds of lag (called *décalage* or ear-voice span). It is considered highly demanding and typically used in formal settings like international conferences, broadcasts, or whenever there is a need for real-time translation (e.g., live news interpretation). Consecutive interpreting for spoken languages often involves the interpreter listening to a segment of speech (which could range from a sentence to a few minutes of speech) and then reproducing it from memory (often aided by notes) once the speaker pauses. Consecutive is common in press conferences, legal settings (court interpreting), medical or community interpreting sessions, and situations where a dialogue of Q&A occurs with pauses. In Albania, for instance, consecutive interpreting might be seen in bilateral meetings or press events where interpreters relay between Albanian and English for officials, allowing short pauses for interpretation. The consecutive mode allows for high accuracy and nuance, but it doubles the time of events (since one must wait for interpretation after each chunk of speech), whereas simultaneous mode keeps time flow almost unchanged, at the cost of requiring equipment and greater interpreter effort.

For sin-language interpreters, simultaneous interpreting is actually the norm in many environments: an interpreter often signs while a hearing person speaks, so Deaf participants can have nearly real-time access. For example, in a classroom, a sign interpreter will be signing a teacher's speech simultaneously. This is similar to spoken simultaneous, except without electronic equipment (it is face-to-face simultaneous interpreting). The interpreter listens to the speaker and produces signs in real time; the Deaf audience watches the interpreter in community settings or one-to-one interactions, sign interpreters also often work simultaneously, signing to the Deaf client while the hearing person is speaking, and then voicing into spoken language when the Deaf person signs their response. Consecutive interpreting in sign language is used in certain contexts that demand precision, such as legal or mental health interpreting, where interpreting sentence-by-sentence

ma be advisable. A short consecutive mode might involve the interpreter letting a Deaf signer complete a full statement, then voicing it in spoken language, or conversely having a hearing speaker finish a thought and then rendering it in sign. The need for consecutive in sign settings can also arise if the content is very technical or if there are multiple participants requiring the interpreter to manage turn-taking. Sign interpreters sometime also use a from of consecutive when translating written texts (sight translation into sign) or when ensuring clarity for complex information by breaking it into smaller interpreted segments.¹⁰

A key difference is logistical: spoken-language simultaneous interpreting often requires technology (booths, sound equipment), whereas sign-language simultaneous interpreting is typically done in person within line of sight of the Deaf consumer, without special equipment (aside from possibly a platform or good lighting). In Albania's case, high-level conferences involving international languages might employ spoken simultaneous interpreters (if equipment and trained staff are available), while sign-language interpreters – being fewer in number – are more often seen in community or media settings. I simultaneous mode (for example, an interpreter standing next to a speaker on TV). Indeed, the first regular presence of AlbSL interpreters on Albanian national television was achieved in 2008 for news broadcasts, where an interpreter or a Deaf signer provided real-time interpretation of the news in a corner of the screen¹¹. This was a simultaneous interpreting service (often called “in-vision” interpreting on TV), and establishing it required training a team of interpreters to work in real time for the Deaf audience.

In summary, both consecutive and simultaneous modes exist in spoken and signed language interpreting, but their usage frequency and implementation details differ. Simultaneous mode is indispensable for signed language access in everyday interactions, whereas in spoken language it is more confined to specialized settings. Consecutive mode remains important in both but is often shorter and more interactive in community sign interpreting, while in spoken interpreting it can be a formal technique with note-taking in settings like diplomacy or court. Both modes in both modalities demand high concentration and slightly different skill sets (note-taking skill for long consecutive; multi-

¹⁰ Bauman, H. L. (2008). Introduction: Listening to deaf studies. In *Open your ees: Deaf studies talking* (pp. 1 – 34), Minneapolis: University of Minnesota Press.

¹¹ Robert Skinner: Albania and the Deaf Community | Deaf Unity - [Robert Skinner: Albania and the Deaf Community | Deaf Unity](#)

tasking or simultaneous), reinforcing again why interpreters undergo rigorous training to master these modes.

5. COGNITIVE DEMANDS AND INFORMATION PROCESSING

Interpreting – whether spoken or signed – is widely regarded as an extremely demanding cognitive task. It requires near-instantaneous comprehension, short-term memory retention, and production in another language, often simultaneously. As introduced in the theoretical framework, Gile's Effort Model conceptualizes these processes and the associated mental load. To illustrate the cognitive demands, consider some challenges common to both modalities: fast speech (or signing), dense technical terminology, and unclear or strongly accented input. All interpreters struggle when speaker talk too fast or provide no pauses; the processing capacity can be overwhelmed, leading to omissions or errors. For instance, if a speaker reads a written statement at a rapid pace, a spoken-language interpreter might miss words or fall behind. Likewise, if multiple people speak at once or interrupt each other (e.g., in a heated panel discussion), a single interpreter cannot render overlapping speech, forcing them to choose one thread to follow. Sign-language interpreters face analogous issues: if several hearing people are speaking to a Deaf person at once in a group setting, the interpreter must manage turn-taking, since they can only sign one message at a time. Sign interpreters may also have to switch roles quickly in dialogues – voicing for a Deaf person then signing the response of a hearing person – which is a kind of cognitive task-switching that can be mentally taxing. If they cannot preview materials or context in advance (a common issue in community interpreting when called in without preparation), the mental load spikes because they must simultaneously puzzle out terminology on the fly and interpret, leading to higher risk of errors or saturation.

Both spoken and sign interpreters rely on short-term memory and processing speed. In consecutive interpreting, memory load is extended: interpreters train to use mnemonic techniques and note-taking to handle segments that can last minutes. In simultaneous, memory is more transient – just enough to hold the last phrase until it's rendered – but the overall processing is nonstop. As Gile noted, interpretation can easily approach the limits of cognition, and interpreters operate on a thin margin of available capacity, the so-called “tightrope hypothesis” (Gile, 1995). When cognitive

overload occurs, the result is usually a drop in quality: parts of the message may be left out, mistranslated, or muddled. This is why professional interpreters are taught strategies to avert overload, such as smart chunking of input, anticipation of likely sentence conclusions, use of cognates or known terminology to save processing time, and conscious omission of unessential repetitions or false starts by the speaker (sometimes called filtering). Effective interpreters develop the skill to prioritize meaning over form, which allows them to reduce processing of less critical elements. For example, if a speaker corrects themselves mid-sentence or adds a redundant adjective, an experienced interpreter might choose to ignore the self-correction or the redundancy in the target output, thereby easing the processing load without losing any essential context.

There are also modality-specific cognitive challenges. For spoken-language interpreters, auditory processing and accent comprehension are critical – a heavy accent or poor audio can significantly increase cognitive load. They also must segment a continuous stream of speech into meaningful units in real time, often before hearing the sentence's end (especially in languages where syntax might postpone key information). Sign-language interpreters, in contrast, deal with visual processing issues – for instance, if a Deaf signer uses regional signs or idiosyncratic gestures unfamiliar to the interpreter, the interpreter must deduce meaning quickly. Signers also can present multiple information channels at once (facial expression conveying tone or grammatical info, one hand signing a list while the other hand maintains a classifier, etc.) which the interpreter must integrate. Additionally, sign language is often perceived holistically (the interpreter takes in a visual scene of communication) rather than linearly, which means an interpreter has to manage spatial memory (remembering where in the signing space a certain person or concept was established, etc.) As noted in the modality discussion, visual conditions like lighting and movement directly impact cognitive load for sign interpreters. If a speaker pacing in a room forces a sign interpreter to keep re-adjusting their viewing angle, this adds to mental workload.

Both spoken and sign interpreters, when working in prolonged assignments, often face mental fatigue that can compromise accuracy if not managed. This has led to recommendations such as limiting stretches of continuous interpreting (often 20-30 minutes for dense simultaneous work) and scheduling breaks. Cognitive demand also justifies why interpreters must

be highly bilingual (or bilingual-bimodal, in the case of sign interpreters who are fluent in both a spoken and a signed language) – only with a near-automatic command of both languages can the brain focus on the transfer rather than on basic language recall. In summary, interpreting is cognitively intensive in any modality; both share the tightrope walk of balancing multiple mental efforts, even as specific challenges (audio vs. visual processing, etc.) may differ. This underlines the importance of specialized cognitive training and practice.

6. ETHICAL CONSIDERATIONS

Professional ethics in interpreting provide a framework to handle the interpersonal and cross-cultural aspects of the job. Both spoken and sign language interpreters are bound by similar ethical expectations: confidentiality (keeping the content of assignments private), impartiality (not adding personal bias or taking sides), accuracy (faithfully conveying the content and spirit of the message), and professionalism (including competence and continuous professional development) In practice, adhering to these ethics can play out differently in spoken vs. sign contexts due to situational dynamics.

For instance, maintaining impartiality has nuances: spoken-language interpreters working in courts or diplomatic meetings must be strictly neutral, which is easier if they are an outside professional. Sign-language interpreters, however, may sometimes be drawn into a more involved role by necessity – Deaf clients might look to them for guidance in settings that are new or intimidating (like a Deaf person in court might naturally look at the interpreter for cues). A well-trained interpreter will manage this by maintaining an impartial stance (they interpret everything said by all parties, and do not interject their own opinions), yet they may need to manage turn-taking or clarify processes. For example, if a hearing person says something that a Deaf client does not understand due to cultural context, the interpreter might ethically decide to provide a brief clarification. Is that inserting oneself into the exchange? Codes of ethics allow for cultural mediation when needed to prevent miscommunication, as long as it's done transparently and in service of the parties' understanding.

The cultural mediator role is explicitly acknowledged for both types of interpreters but is particularly highlighted in sign-language interpreting literature. Deaf communities have distinct cultural norm (often referred to as “Deaf culture”), and hearing majority culture may not be aware of these.

Sign-language interpreters, many of whom function as bridges between Deaf and hearing worlds, are often bicultural as well as bilingual. This means they are expected to navigate differences like communication norms (for example, Deaf conversations might be more visually direct or blunt compared to Albanian hearing norms; or hearing people might inadvertently ignore a Deaf person, addressing the interpreter – something the interpreter might need to manage by redirecting the hearing person to address the Deaf person directly). In contrast, spoken-language interpreters certainly deal with cultural differences too – any time languages come with different cultural backgrounds, references or idioms might need explanation. For example, a proverb in English might not make sense literally in Albanian, so an interpreter could choose an equivalent Albanian saying, or explicitly state the meaning. In high-level settings, this adaptation is done carefully to maintain tone and politeness levels appropriate to the target culture.

7. CONCLUSIONS

Spoken-language and sign-language interpreting are two sides of the same coin: both enable cross-linguistic communication, yet each operates through different modalities and carries distinct considerations. Through this exploration, we have seen that modality matters – the sensory channel (auditory vs. visual) influences how interpreters work and the challenges they face – but it does not change the fundamental complexity of the task. Both spoken and signed interpreting demand exceptional bilingual skills, rapid cognitive processing as described by models like Gile's Effort Model, and strategies to avoid overload. Both require interpreters to uphold rigorous ethical standards, balancing neutrality with the need to be effective cultural mediators. The role of the interpreter has evolved from invisible translator to acknowledged co-communicator who must bridge not only language but cultural understanding, all while maintaining professional impartiality and respect for the participants.

In conclusion, interpreting between spoken and sign languages epitomizes the “process between word and senses” – meeting point of auditory and visual communication, of two linguistic worlds converging. It is at once a linguistic feat and a human service. By examining it through multiple lenses (cognitive, ethical, cultural) and applying these insights to a developing context like Albania, we gain a comprehensive appreciation of both the universality and variability of interpreting. The hope is that such analysis not only informs

academic discourse but also contributes, in however small way, to improving interpreter training and services on the ground. Bridging theory and practice, and international and local knowledge, will ultimately help ensure that no person is left unheard or uninformed due to language barriers – whether those barriers are between two spoken tongues or between the speaking and the signing communities.

BIBLIOGRAPHY:

1. Albanian Parliament (2014). Law No. 93/2014, On the Inclusion and Accessibility of Persons with Disabilities.
2. Bauman, H. L. (2008). Introduction: Listening to deaf studies. In *Open your eyes: Deaf studies talking* (pp. 1 – 34), Minneapolis: University of Minnesota Press.
3. European Union of the Deaf & efsli (2012). Sign Language Interpreter Guidelines for International European Meetings. Brussels.
4. Frishberg, Nancy (1986). *Interpreting: An Introduction*.
5. Gille, Daniel (1995). *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
6. Gille, Daniel (2009). “Chapter 7: the Effort Models of Interpreting”. In *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training* (pp. 157-190). John Benjamins
7. Hoyer, Karin (2007). “Albanian Sign Language: Language Contact, International Sign, and Gesture”. In *Sign Languages in Contact*, Gallaudet University Press.
8. Humphrey, Janice & Bob J. Alcorn (2007). *So you want to be an interpreter?* 4th ed. Seattle: H&H Publishing
9. McKee, R., & Napier, J. (2002) Interpreting into International Sign Pidgin: An Analysos. *Journal of Sign Language and Linguistics*, 5 (1), 27 - 54
10. Nicodemus, B. & Emmorey, K. (2013) Direction asymmetries in spoken and signed language interpreting. *Bilingualism: Language and Cognition*, 16(3). 624-636.
11. RID & NAD (2005). *Code of Professional Conduct*. Registry of Interpreters for the Deaf & National Association of the Deaf, USA
12. *The Routledge Handbook of Sign Language Translation and Interpreting*, (2022)

MID'HAT FRASHËRI UN TRADUCTEUR-ÉCRIVAIN

Lorena DEDJA

Département de français Faculté des langues étrangères
- Université de Tirana
lorena.dedja@unitir.edu.al

Saverina PASHO

Département de français Faculté des langues étrangères -
Université de Tirana
saverina.pasho@unitir.edu.al

ABSTRACT

*This study aims to explore one of the many facets of a polyhedral figure such as Mid'hat Frashëri, a remarkable and complex personality in Albanian history. A diplomat, politician, committed patriot, fervent defender of the national cause, and writer, Frashëri also left a significant legacy in the field of **translation**. We focus on his contribution to translation in order to examine the extent to which being a writer influenced his translational choices, both in terms of content and strategies employed. The texts are analyzed through the lens of various translation theories, to show that, being aware of his readership and its expectations, as well as of the socio-political situation of Albania and the causes he sought to serve, M. Frashëri was able to adapt and to select for his readers a language that is at once heritage and sharing, while also a source of enrichment.*

Key words: Mid'hat Frashëri, writing, translational choices, readers, heritage, enrichment

Lorsque nous avons décidé de dédier cette étude modeste à l'œuvre et à l'héritage de Mid'hat Frashëri, nous avons pensé d'abord l'intituler *Mid'hat Frashëri un Albanais traduit en albanais*, puis on a opté pour un titre plus clair *Mid'hat Frashëri-un traducteur écrivain*. Mais, plus on s'approfondissait dans l'étude et plus on donnait raison à notre premier choix, car Mid'hat Frashëri est, en effet, une personnalité qui avait vraiment besoin d'être traduit, non seulement littéralement parlant, ayant écrit souvent directement dans les langues étrangères qu'il maîtrisait (des notes verbales, rapports, discours te-

nus à la Société des nations, mais aussi des ouvrages entiers et jusqu'aux lettres d'amour), mais encore dans le sens d'être interprété, Frashëri ayant été longtemps mal compris. Il serait, donc, le fils prodigue qu'on va accueillir affectueusement après les années 1990.

Mid'hat Frashëri fut une personnalité à multiples facettes comme les érudits le sont souvent.

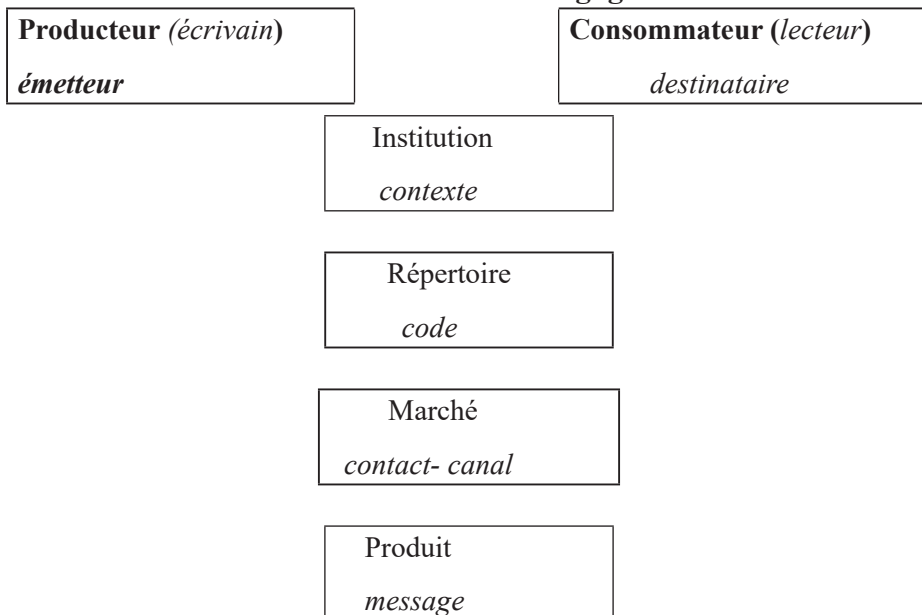
« Ce savoir encyclopédique, cette soif et cette capacité de tout connaître sur la terre et d'autres galaxies, les phénomènes naturels et sociaux, la vie des individus et des peuples, le monde animal et végétal, les maladies du siècle et leurs remèdes, les métiers que doivent maîtriser les jeunes pour améliorer la vie de leur famille et pour ne pas émigrer, mais encore des nouveautés et des curiosités scientifiques- résume un de ces plus grands travaux »¹

C'est peut-être cet esprit encyclopédique hérité de notre Réveil national qui amène Mid'hat Frashëri à jouer à lui seul le rôle d'une Institution.

Il assume à peu près tous les métiers du livre, étant tour à tour auteur éditeur, traducteur, libraire, etc. Ces rôles multiples de Frashëri vis-à-vis de son temps, font penser au poly-système dont parle Even Zohar et les chercheurs de Tel-Aviv.²

À partir des thèses de R. Jakobson définissant les fonctions du langage, l'École de Tel Aviv propose le modèle suivant :

Les fonctions du langage

¹ Mid'hat Frashëri *Veptra të zgjedhura N°10* – Préface de Uran Butka

² I. Oseki-Dépré, *Théories et pratiques de la traduction littéraire*, Armand Colin, Paris, 1999, pp. 64-66.

Les termes en italiques correspondent aux six fonctions du langage définies par Jakobson à partir du modèle de Bulher liées aux pôles de la communication.³

En fait, il participe à l'intérieur de ce système comme :

un *producteur* ou plutôt un des producteurs, ce terme d'après « les théoriciens du polysystème est plus adéquat en ce qu'il implique un processus d'ensemble et non un acte singulier ». Il est lié à l'institution et au marché (modes ? goût ? horizon d'attente ?) ;

un agent important de l'*Institution* qui est constitué par l'ensemble des facteurs impliqués dans le maintien de la littérature en tant qu'activité socio-culturelle. Elle inclut des structures sociales, critiques, écrivains, corps ministériels, établissements éducatifs, mass media, etc.

un intellectuel de l'élite albanaise contribuant directement à établir ce qui s'appelle dans le polysystème le *Répertoire*, qui est de loin la plus importante des fonctions culturelles, car il fournit les lois qui gèrent la production des textes. C'est ainsi que les élites établissent le répertoire canonisé pour modeler le goût de la communauté et l'ériger en vérité pour les besoins de sauvegarde d'une cause nationale.

Toutefois, nous allons nous pencher seulement sur son héritage en matière de traduction et y voir comment ses traductions sont le lieu où se conjuguent ses différents rôles.

La traduction n'est jamais un processus isolé ni neutre. Nous savons que la traduction est un vecteur de contact entre les cultures et selon Henri Meschonnic, « Une école de traduction et d'interprétation, c'est un projet politique, au sens programmatique du terme. C'est une vision engagée de ce que doit être un traducteur ou un interprète »⁴

Comment pourrait-on manifester un engagement politique en traduisant ? Lorsqu'on traduit on fait des choix et les choix témoignent bien entendu d'un positionnement conditionné toutefois par le contexte socio-politique et historique.

Selon Abdurrahim Maxhuni⁵, Mid'hat Frashëri visait l'émancipation nationale et culturelle de son pays par :

- la traduction et la diffusion de livres, mais aussi par des revues et journaux en langue albanaise

³ Roman Jakobson, « Linguistique et poétique », *Essais de linguistique générale*, Minuit, 1964. p.209

⁴ Henri Meschonnic, *Poétique du traduire*, Ed. Verdier, Paris, 1999, p.13.

⁵ A. Maxhuni (2024), *Ndihmesa e Mit'hat Frashërit për gjuhën shqipe*, ALBANOLOGJIA International Journal of Albanology, 11 (21-22), pp. 10-14

- la création des clubs culturels pour organiser des activités politiques et culturelles
- la fondation des écoles en langue albanaise renforçant la reconnaissance de l'identité albanaise dans le monde.

Dans cette optique, il n'y a pas de doute que Mid'hat Frashëri est un traducteur engagé. Son engagement pourrait être vu à différents niveaux. Lors de l'accomplissement de sa tâche il va véhiculer son idéologie, tout en répondant aussi à des soucis éthique et déontologique. Cela se voit tout d'abord dans le choix des œuvres qu'il allait traduire et, ensuite, dans le langage même.

Si l'on considère le répertoire des traductions qu'il nous a laissées, les critères de choix semblent clairs : des auteurs et des œuvres qui viennent éclairer l'esprit des Albanais.

Il traduit et publie en 1898 *Guillaume Tell* de Lamartine destiné aux « Jeunes Albanais qui œuvrent pour la liberté et la lumière de la patrie ; Ce cahier du grand poète français Lamartine nous a paru très bien, parce que la Suisse ressemble beaucoup à l'Albanie et le Suisse à l'Albanais »⁶

Il ajoute à la traduction une Postface (*Mbithënie*) signée (L.Skendo) où il décrit la situation de la Suisse – le pays sauvé par Guillaume Tell, et comme le dit Aurel Plasari, « offre aux lecteurs albanais le modèle de la lutte pour la libération de la patrie, et d'un système républicain, par lequel le peuple organise sa vie sociale et politique. »⁷

Mid'hat Frashëri connaît bien son lectorat, il connaît aussi ses capacités, ses attentes, et il est également conscient de la situation socio-politique de l'Albanie et des causes qu'il doit servir. C'est la raison pour laquelle il va, entre autres, choisir pour ses lecteurs un langage qui est à la fois héritage et partage, mais enrichissement aussi.

La traduction est aussi une mission et, de ce point de vue, comme nous l'avons souligné, ne peut être neutre. Mid'hat Frashëri tout comme Noli et ses contemporains ont un projet ou un programme d'avenir calqué sur et inspiré par le programme d'éducation et d'émancipation de notre Réveil national. Le fait même de traduire dans la langue albanaise était à ce temps-là une prise de position politique. Si l'on pense surtout à ce que dit Bourdieu à ce propos :

« [...] l'intention politique ne se constitue que dans la relation à un état déterminé du jeu politique et, plus précisément, de l'univers des techniques

⁶ Mid'hat Frashëri *Veptra të zgjedhura* N°10, p. 98

⁷ A. Plasari, Ligjërim për M. Frashëri me rastin e kthimit në atdhe të eshtrave të tij, Report TV, 14 nëntor 2018

d'action et d'expression qu'il offre à un moment donné du temps»⁸

On connaît bien, par exemple, l'importance du théâtre, de la scène depuis la Grèce antique, une scène où le jeu politique est beaucoup plus perceptible et l'impact beaucoup plus direct. C'est peut-être la raison pour laquelle Frashëri choisit cette forme d'expression. Est-ce que cette traduction était un geste politique ?

Dans « Guillaume Tell », il y a une dimension politique, mais aussi une dimension *géopolitique*, puisqu'il décide d'apporter une histoire de Suisse du XIVe siècle, et en plus une histoire, ou un modèle de résistance.

Tout traducteur connaît bien les difficultés ou les contraintes de l'époque où il vit, de même que sa tâche et mission sociale, et se voit, donc, imposer des contraintes en fonction de l'horizon d'attente des récepteurs qui à son tour conditionnera ses choix terminologiques, mais aussi la forme de sa traduction. C'est ainsi que Mid'hat Frashëri se décidera plutôt pour l'adaptation lorsque ses récepteurs seront les élèves des premières écoles en langue albanaise. Il y contribuerait par la rédaction d'un bon nombre de manuels scolaires mais aussi de traductions de littérature pour enfants afin qu'ils apprennent tout en s'amusant. Élaborer des manuels en albanais et traduire des textes qui serviraient de supports aux écoles albanaises, c'était déjà un effort pour donner un statut et une place à la langue albanaise dans la vie publique. Il est l'auteur de plusieurs manuels de lecture et d'écriture, d'un manuel illustré de science des végétaux, de géographie (qu'il appelle d'un mot créé par lui-même *Dhetregonjë*), des lectures pour les jeunes. (*Këndimet për shkollat e para*, 1902, *Këndime pas programit të mësonjëtove të para*, 1912, *Këndime për reshtatë filltare*, 1910), etc.

Dans le but de fournir des supports didactiques et de soutenir les nouvelles écoles albanaises dans les années 1908-1910, il allait publier d'abord « Petits contes et fables », une soixantaine de fables d'Esopé, de Phèdre et de la Fontaine adaptées ou réécrites. Sa vision pour une nouvelle école albanaise est sans doute innovante puisqu'il dit lui-même que ces adaptations et traductions sont destinées aux jeunes élèves afin qu'ils apprennent tout en s'amusant et s'éduquent par leur morale, pensant ainsi à un triple objectif didactique à la fois cognitif, ludique et éducatif. Sans jamais oublier l'objectif majeur, l'apprentissage et la maîtrise de la langue albanaise.

Mid'hat Frashëri, étant un excellent polyglotte, opte pourtant pour l'adaptation et très souvent pour la réécriture, car il veut privilégier la réception ap-

⁸ Pierre Bourdieu, « La représentation politique », *Langage et pouvoir symbolique*, Seuil, Paris, 2001, p.213.

préhendant déjà les difficultés de ses jeunes lecteurs. Son intention est de faire passer les messages sans difficulté. D'ailleurs, il faut bien souligner que ses choix ne sont jamais fortuits ; les fables ou les petits contes qu'il traduit sont bien pertinents, renferment des leçons de morale bien précieuses et d'autre part, ils collent bien avec la réalité albanaise de son temps. (Ex : *Ariu dhe plaku, Ariu dhe dy shoqt, Bretkosa që kërkon të bëhet aq e madhe sa kau, Deri dhija dhe deleja, Dhelpra dhe lejleku, Dhelpra dhe sqapi, Dushku dhe kal-lameja, Gjinkalla dhe milingoneja*). Ils sont écrits en un albanais très riche, un style concis, une syntaxe régulière.

Nous savons aussi que toute traduction comme tout texte source, porte le sceau des choix terminologiques et stylistiques faits au moment de leur publication. Ils sont encore porteurs d'une idéologie personnelle ou collective modulant la traduction. Et puisque tout idéologie appartient à une époque, donc, est bien datée, les traductions de Frashëri sont le témoignage de son époque et de son école de traduction qui va dans le même sens que celle noliennne (de Fan Noli).

D'ailleurs Mathieu Guidère disait : « La traduction n'échappe pas à son temps et elle suit l'évolution idéologique de son époque ».⁹ Nous allons illustrer cette idée par quelques exemples tirés de la traduction de « Guillaume Tell » de Lamartine :

Les Alpes, semblables à un nœud robuste et proéminent des muscles de granit de la terre, **sont une chaîne qui s'étend sur un espace de 300 cent lieues, depuis l'embouchure u Rhône vers Marseille, jusqu'aux plaines de la Hongrie**. Les anneaux de cette chaîne s'abaissent aux deux extrémités pour se confondre **insensiblement avec la plaine; au milieu de leur membrure**, elles s'élèvent à des hauteurs inaccessibles aux pas et presque aux regards de l'homme.

Malet e Alpeve, si nje xongl' e misevet te granitte te dheut, **ngrihen ne qendret t'Evropes' se perendimit**, me nje lartesi qe s'arrijne dot kembete dhe shume here as syt' e njeriut.

Après avoir traversé ces villages des penchants des Alpes, **les villes vous apparaissent au loin sur des promontoires avancés ou dans des anses creuses au bord des grands lacs**. Vous les reconnaissez à leurs murailles

⁹ Mathieu Guidère, *Introduction à la traductologie : penser la traduction : hier, aujourd'hui, demain*, De Boeck Supérieur, Bruxelles, 2010, p. 51.

sombres, à leurs toits aigus, à leurs boules d'étain qui reflètent un soleil terne au sommet de leurs cathédrales ou de leurs hôtels de ville, à leur essaim de voiles blanches qui se pressent à la sortie ou à l'embouchure de leurs petits ports, sur les eaux bleues de leur lac, comme des mouettes que la nuit chasse à l'écueil.

Më poshte këtyre fshatrave, **hyrë brenda në kënetat a buzë atyre tre-gonjënë qytetet**, që njihenë nga muretë e errëtë, nga strehët me majë dhe pëlhurat e bardha që hapen gidhenjë në limer a mi kënetat, si **zogjtë e bardhë të detit** – (pour traduire « les mouettes »)

Nous y trouvons des explications qu'il considère nécessaires au lecteur albanais, qui, isolé du monde, ne parvient peut-être pas à les percevoir ou les comprendre. Par exemple, quand il mentionne le « canton » suisse, il met entre parenthèses « si kazatë tona », ou bien il explique la république entre parenthèses par « dhimokraci, xumburijet »), ou pour « se gouverner » il dit « guvernoset » ; parfois il supprime des éléments, comme c'est le cas du « pouvoir municipal ».

Le paragraphe « Shërben mbreterit dhe ushtritë e huaja » est suivi de la note en bas de page : « qëmoti, pa sot svicerasi merret me mjeshtëri e tregëti. » Le mot « écuyer » a été remplacé par « një nga të ligjtë »).

Quand il traduit « Robinson Crusoé » de Daniel Defoe (1911), il complète la traduction par des notes en bas de page, où il explique au lecteur albanais des réalités différentes à celle locale, ce qui met en évidence la culture et l'érudition de Lumo Skëndo (pseudonyme littéraire de M. Frashëri)

Par exemple, il écrit à propos du perroquet, un oiseau inconnu en Albanie à l'époque :

« papagalli është një zok i madh sa një pëllumb i madh me pendë shumë të bukura; rron në vende të ngrohtë dhe mund të thotë ca fjalë që i dëgjon shumë herë ».¹⁰

Ces traductions, sont, en outre, une source pour connaître son idiolecte qui est le fruit de son bagage intellectuel et de son érudition, mais aussi de sa tradition familiale et de son amour pour la langue.

Élevé dans une famille où la langue albanaise était particulièrement magnifiée, M. Frashëri à son tour en a toujours fait l'éloge et n'a jamais été indif-

¹⁰ Mid'hat Frashëri *Vepra të zgjedhura* N°10, p. 345

fèrent aux abus de langage et aux impropriétés. Il adopte une attitude critique surtout vis-à-vis de l'emploi gratuit des mots étrangers. Sa critique dans ce sens reste très actuelle :

« Tous ceux qui mêlent la langue albanaise avec des mots soit grecs soit turcs ont tort. Car c'est bien laid d'utiliser des mots étrangers dans sa langue. *Quand l'homme est en train de parler il ne s'en aperçoit pas, mais lorsqu'il entend l'autre parlant sa langue tout en y introduisant des mots étrangers, il se rend compte à quel point c'est laid*»¹¹

Il donnerait lui-même un excellent exemple du bon usage de l'albanais et de son enrichissement et il parlerait de « l'épanouissement de la langue ».

Il est l'auteur de plusieurs mots composés, mais aussi d'articles à la défense de la langue albanaise, tels *Thjeshtësia është bukuri në gjuhë* (La simplicité fait la beauté d'une langue). «*Shqip kuvendojmë, apo çorbë trazojmë*» (On parle albanais ou l'on mijote du chorba).

« *Maintenant nous désirons faire connaître des œuvres utiles à la propagation de l'enseignement, à l'épanouissement de la langue, des manuels scolaires et littéraires* »¹²

L'apport de Mid'hat Frashëri en matière de traduction n'est pas fait seulement de ses propres traductions mais encore de la critique des traductions (comme c'est le cas de la traduction de *Lahuta e Malcis* en allemand par G. Weigand ou du drame d'O. Wilde *Lady Windermere's Fan* traduit par Loni Kristo)¹³

ou encore, des conseils destinés aux jeunes traducteurs comme suit :

« La traduction devient un exercice d'autant plus utile lorsque nous devons nous battre avec deux langues qui n'ont ni le même esprit ni le même génie : Il faut alors bien peser tout mot et toute phrase et leur donner non pas un sens littéral, selon les dictionnaires mais savoir interpréter la pensée et l'intention de l'auteur. Pour ce faire, il faut que l'apprenti traducteur s'y exerce pour une dizaine d'années avant de devenir écrivain ou traducteur : c'est la modestie qui donne toute la valeur à l'intelligence »¹⁴

Ce n'est pas par hasard que Mid'hat Frashëri parle de traducteur et d'écrivain, car il croit qu'une des fonctions de la traduction est la recreation poétique, ce qui selon Haroldo de Campos (poète, essayiste et traducteur) « est

¹¹ M. Frashëri, *Shqip kuvendojmë apo çorbë trazojmë*, në *Vepra të zgjedhura*, N° 1, Tiranë, 2017, p. 76-81

¹² M. Frashëri *Ç'fituam nga Kongresi i Manastirit*, në *Vepra të zgjedhura*, N°1, Tiranë, 2017, p. 252-253

¹³ Diturija, Janar-Tetor (1909- 1927), Tiranë 2018, nr. 12, p. 352, 376

¹⁴ Diturija, Janar-Tetor (1909- 1927), Tiranë 2018, nr. 12, p. 355-356

le moyen le plus adéquat pour la formation d'une culture nationale ». Mid'hat Frashëri croit sincèrement que l'essor de la culture influe sur le développement du pays et que la traduction des œuvres majeures des auteurs étrangers, dans une culture périphérique comme la nôtre, pouvait offrir des modèles pour les jeunes écrivains albanais. C'était là un apport très important de la traduction reconnu par Mid'hat Frashëri, car pour lui la traduction possède une fonction émancipatrice à travers la circulation des idées.

Il serait intéressant de nous pencher particulièrement sur son idiolecte pour apprécier à juste titre son apport dans l'enrichissement de la langue albanaise. Des adjectifs tels que dans les groupes de mots suivants : *Parfumi i pahumpshmë* (imperissable), *Lëng i qiellshme*, *Erë e pamortshme*, sont d'une beauté exceptionnelle. Tout comme ces trouvailles heureuses : *gjëllim* pour *jetë*, *sipëri* pour *superioritet*, *vetëffjalim* pour *monolog*, *shërbestar* pour *shërbëtor* etc.

En guise de conclusion, nous pouvons affirmer que Mid'hat Frashëri était un grand intellectuel, mais aussi un traducteur engagé qui a servi la cause de l'émancipation de son peuple et l'épanouissement de la langue albanaise. Il a contribué à donner à la langue albanaise un statut et une place dans la vie publique. Ces traductions offrent un répertoire canonisé pour modeler les goûts de la société et les aspirations des jeunes. Par ses traductions, ses critiques et ses conseils il a contribué à l'évolution de la pensée traductologique albanaise et de l'école albanaise de traduction.

BIBLIOGRAPHIE

- Bourdieu, Pierre , « La représentation politique », Langage et pouvoir symbolique, Ed. Seuil, Paris, 2001
- Diturija, Janar-Tetor (1909- 1927), Tiranë 2018, nr. 12
- Frashëri, Mid'hat, *Vepra të zgjedhura, N°1*, Instituti i Studimeve Historike “Lumo Skëndo”, Tiranë, 2017
- Frashëri, Mid'hat, *Vepra të zgjedhura, N°10*, Instituti i Studimeve Historike “Lumo Skëndo”, Tiranë, 2024
- Guidère, Mathieu , *Introduction à la traductologie : penser la traduction : hier, aujourd'hui, demain*, De Boeck Supérieur, Bruxelles, 2010
- Jakobson, Roman, « Linguistique et poétique », *Essais de linguistique générale*, Minuit, 1964
- Maxhuni, Abdurrahim , *Ndihmesa e Mit'hat Frashërit për gjuhën shqipe*, ALBANOLOGJIA International Journal of Albanology, 11 (21-22), 2024

Meschonnic, Henri , *Poétique du traduire*, Ed. Verdier, Lagrasse, 1999

Oseki-Dépré, Inês , *Théories et pratiques de la traduction littéraire*, Ed. A.Colin, Paris 1999

Plasari, Aurel, Ligjërim për M. Frashëri me rastin e kthimit në atdhe të eshtrave të tij, Report TV, 14 nëntor 2018

KOMPETENCA E KOMUNKIMIT NË KLASAT E GJUHËS SË HUAJ AML: STRATEGJI DHE TEKNIKA

Sonila PIRI

Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Gjuhëve të Huaja,
sonila.piri@unitir.edu.al

Tiziana LEKA

Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Gjuhëve të Huaja,
tiziana.leka@unitir.edu.al

ABSTRACT

The importance given today to communication and speaking skills, as well as the development of glottodidactics from a communicative perspective, suggest that the acquisition of communicative competence and expressive ability should be a key element in the process of foreign language teaching. There are numerous strategies and techniques that both teachers and students should use in the foreign language classroom to improve and acquire this competence. For this purpose, the most effective techniques for learning and acquiring it have been elaborated. Furthermore, this contribution analyzes data collected from a questionnaire distributed as part of the project “The Impact of the Competency-Based Curriculum on the Development of Communicative and Expressive Competence in Foreign Language Students in Albanian Upper Secondary Education” (AKKSHI, 2024). Approximately 3,730 high school students who study Italian as a foreign language participated in the survey, expressing their views on the techniques used and preferred by both students and teachers of Italian in the country’s high schools for the development of communication and speaking competence.

Key words: *communication competence, technique, student, teacher, foreign language.*

HYRJE

Në ditët e sotme, kur flasim për mësimin e gjuhëve të huaja mendojmë që koncepti i kompetencës komunikuese është themelor, pasi në këtë koncept bazohen edhe qasjet glotodidaktike të aplikuara në procesin e mësimdhënies prej shumë dekadash tashmë.

Sipas Balbonit (2012, fq. 26-27) kompetenca e komunikimit është një realitet mendor që implementohet gjatë eventeve komunikuese të realizuara në kontekste sociale në të cilat personi që përdor gjuhën kryen një veprim. Ndërsa kompetencat mendore kthehen në veprime komunikuese kur përdoren për të kuptuar e prodhuar tekste të shkruara apo të folura dhe si rrjedhojë nxënësi zhvillon aftësi ligjërimore, të shprehuri, të kuptuari etj.

Nga reflektimet dhe arsyetimet e gjuhëtarëve që studiojnë kompetencën komunikuese, del në pah një nën ndarje e kësaj kompetence në katër dimensione: kompetenca gjuhësore, kompetenca strategjike, kompetenca sociolinguistike dhe kompetenca e komunikimit ose ligjëruese. Në këtë kontribut jemi fokusuar në nxënien e kësaj të fundit dhe aftësinë e të shprehurit, të cilat nxënësi duhet t'i përvetësojë në procesin e mësimnxënies së gjuhës së huaj përmes strategjive dhe teknikave efikase.

SHQYRTIM I LITERATURËS

Në vëllimin shtesë të Kuadrit të Përbashkët Evropian të Referimit për Gjuhët (2020, fq. 64) citohet që ligjërimi është “një radhë e gjatë të shprehuri, i cili mund të përfshijë ose një përshkrim të shkurtër apo anekdotë, ose një prezantim më të gjatë dhe më zyrtar”. Veprimtaritë ligjëruese kanë një funksion të rëndësishëm në kontekste të ndryshme. Strategjitë e ligjëritit përdoren për të përmirësuar cilësinë e të shprehurit formal dhe informal the një nga këto strategji e njohur si “planifikimi” është më shumë i lidhur me zhanret formale, por nga ana tjetër “kontrolli, rregullimi” dhe “kompensimi” i boshllëqeve në fjalor dhe terminologji janë procese pothuajse automatike edhe në ligjërim.

Sipas studiuesve Mariani & Pozzo (2002, fq. 79) çdo bashkëbisedues synon një qëllim komunikues dhe ndërton një plan, por nëse gjatë planifikimit dhe zbatimit të këtij plani shfaqet një problem si psh. mungesa e zotërimit të kodeve gjuhësore dhe atyre social-kulturore që i duhen përshtatur bashkëbisedimit, në këtë rast bashkëbiseduesi ka vetëm dy mundësi zgjedhje: të shmangë problemin duke vepruar me strategji “shmagëse” duke ruajtur mesazhin brenda kufijve vetjakë të njohjes dhe të përshtasë qëllimin brenda mjeteve që ka në zotërim. Në të kundërt bashkëbiseduesi mund të ruajë

qëllimin që kishte pikasur në fillim duke përshtatur strategji “realizimi”, si psh. duke ndërtuar një plan alternativ, duke ndryshuar mjetet në dispozicion dhe duke shfrytëzuar sa më mirë burimet e veta komunikuese.

Më tej do të renditim disa strategji të rëndësishme për të realizuar komunikimin në gjuhën e huaj (Mariani & Pozzo 2002, fq.81).

Një nga këto strategji është ajo e “kompensimit” e cila konsiderohet e natyrshme për një folës në faza fillestare të nxënies së gjuhës së huaj si psh:

- duke kërkuar ndihmë nga bashkëbiseduesi, duke i bërë me dije që nuk e ka kuptuar apo duke i kërkuar ndihmë për gjetjen e fjalës etj.
- përshtatja e mesazhit duke përdorur fjalë të përafërta.
- përdorimi i elementëve jashtëgjuhësorë si gjeste, shprehje të fytyrës për të plotësuar të folurit ose edhe për të zëvendësuar ligjërimin.
- mbajtja hapur e bashkëbisedimit, duke bërë komente ose pyetje për të fituar kohë.

Një strategji tjetër që mund të ushtrohet gjatë komunikimit është ajo e “kontrollit”, e cila ndihmon nxënësin të ushtrojë një nivel minimal kontrolli në komunikim si gjatë fazës ligjëruese, ashtu edhe gjatë fazës receptive, si psh. duke përdorur shprehje të llojit “Ndjesë po nuk e kam të qartë, çfarë deshe të thojë me këtë” që sipas Rubin (1994) me këtë qasje ushtrohet një farë vetë kontrolli ekzekutiv.

Strategjitë e ligjërimit janë ato që bashkëbiseduesit përdorin për të menaxhuar një shkëmbim komunikimi përmes elementëve gjuhësorë dhe jashtëgjuhësorë dhe që përbëjnë kompetencën ligjëruese.

Në fakt këto strategji përdoren për qëllime të ndryshme, studiuesit Mariani & Pozzo (2002, fq. 83) nënvizojnë disa të tilla si psh:

- Hapja dhe mbyllja e ligjërimit
- Vazhdimi i një bisede duke treguar interes dhe duke inkurajuar bashkëbiseduesin për të folur (komenti, bërja e pyetjeve, nisja e një diskutimi të ri etj.)
- Menaxhimi i një monologu (si psh. prezantimi i çështjes së përgjithshme, përcaktimi i pikave kryesore etj.
- Pjesëmarrja në një diskutim (si psh. marrja e fjalës, tërheqja e vëmendjes, dhënia e opinioneve, shpjegimeve etj.)

Përpos strategjive, shumë të rëndësishme janë edhe teknikat që përzgjidhen apo ndërtohen për të realizuar procesin e komunikimit në klasën e gjuhës së huaj.

Zakonisht ato ofrohen nga metodat gjuhësore por shpesh janë vetë mësuesit që i sugjerojnë me formate të ndryshme gjatë mësimit dhe nxëniesit

i zbatojnë ato.

Nëse i referohemi teknikave tradicionale ato kanë karakteristika përsëritëse dhe jo shumë motivuese, por falë qasjes komunikuese prej vitesh tashmë ka filluar të promovohet ndërveprimi bashkëpunues në çift apo në grup duke mundësuar veprimtari realisht komunikuese (Mezzadri, fq. 214-215) që karakterizohen nga një shkëmbim i vërtetë informacionesh duke mundësuar nxënien reale të gjuhës së huaj.

Një nga teknikat më të përdorura e të preferuara nga mësuesit e gjuhës së huaj për të promovuar aftësinë e të folurit dhe kompetencën ligjëruese është “dialogu”, por sipas studiuesit Balboni (2007, fq. 53-54) kjo nuk është e thjeshtë pasi ai që ligjëron duhet të:

- Kuptojë situatën sociale në të cilën vepron (roli i tij social ndaj atij të bashkëbiseduesit, si edhe qëllimet pragmatike të secilit)
- Ndërtimi i teksteve të përshtatshme me situatën, sipas roleve dhe situatës, momentit dhe vendit ku do të zhvillohet dialogu.
- Përdorimi i kodeve jashtëgjuhësore si gjestet, mimika, përdorimi i hapësirës etj.
- Problemet e koherencës duke ruajtur kuptimin e tekstit të shprehur.
- Përdorimi i rregullave social-kulturore si psh. ndërhyrja gjatë bashkëbisedimit, mënyra e dhënies së fjalës bashkëbiseduesit etj.
- Zgjedhjet sociolinguistike, përdorimi psh. i regjistrave të duhur sipas situatës
- Zgjedhjet paragjuhësore si psh. intonacioni, toni i zërit etj.
- Strategjitë pragmatike si psh. dhënia e një mendimi në mënyrë të hapur apo të nënkuptuar etj.

Duke marrë parasysh të gjitha aspektet e sipërpërmenduar krijimi i një dialogu në vetvete është një procedurë e ndërlikuar që kërkon aftësi e kompetenca gjuhësore të zhvilluara.

Për të përforcuar aftësitë dialoguese ekzistojnë edhe teknika të tjera si psh. “lojëra me role” për realizimin e të cilës nevojiten dy ose më shumë nxënës, të cilët ndërveprojnë në bazë të udhëzimeve të dhëna nga mësuesi apo teksti i gjuhës.

Në bazë të nivelit të kreativitetit në ndërtimin e dialogut apo lojës përdoren disa variante teknikash për zhvillimin e aftësive të integruara (Balboni 2007, fq. 55-60), (Diadori 2015, fq. 68). “Dramatizimi” për shembull është një nga këto teknika, e cila karakterizohet nga një krijimtari më e ulët se të tjerat pasi konsiston në përsëritjen e një teksti, megjithatë kjo lloj veprimtarie mund të përdoret nga mësuesit e gjuhës italiane për përmirësimin e intonacionit që i

jepet fjalive dhe të shqiptimit të fjalëve. Ai ndihmon gjithashtu në zgjerimin e përvetësimit të leksikut, prandaj është shumë i sugjeruar tek nxënësit me nivel fillestar gjuhësor, të cilët nuk kanë zhvilluar akoma një kompetencë të lartë ligjëruese. Për të zhvilluar një veprimtari të tillë, nxënësit mund të shkruajnë një tekst të thjeshtë e më pas ta dramatizojnë atë.

“Lojëra me role” (Roleplay) është një teknikë që e gjejmë shpesh në librat e gjuhës, ku jepet skema e ndërtimit të dialogut sipas numrit të pjesëmarrësve në dialog, që zakonisht janë dy persona. Është një teknikë e pranuar nga moshat e reja sepse përngjan me dramatizimin. Mësuesit duhet të kenë kujdes në krijimin e çifteve, pasi nëse të dy nxënësit që marrin pjesë në bashkëbisedim kanë një nivel të ulët gjuhësor ata penalizohen njësoj sepse bie cilësia ligjërimit, por edhe nëse njëri ka një nivel më të lartë se tjetri, kjo mund të penalizojë nxënësin me nivel më të ulët gjuhësor. (Balboni 2007, fq. 60)

“Role-taking” është një teknikë tjetër që paraqitet si një variant i lojës me role. Kjo teknikë konsiston në rindërtimin e një situatë të re të bazuar në një dialog të zhvilluar paraprakisht. Sjellim një shembull: nëse dialogu në libër propozon blerjen e një produkti të caktuar në një supermarket, ushtrimi “role-taking” mund të zhvillohet duke u dhënë nxënësve një listë me produkte të ndryshme me çmime të tjera që nxënësit zgjedh sipas dëshirës për të blerë, pra duke përsëritur dialogun e njohur, por duke pëdorur produkte të tjera me çmime të reja. Qëllimi i kësaj teknike është që nxënësi të personalizojë dialogun që ka për model duke përfshirë elementë të rinj sipas dëshirës, eksperiencës së tij etj, gjë që e motivon më shumë në përvetësimin e kompetencës ligjërimore dhe shprehëse. (Balboni, 2007; Danesi, Diadori, Semplici 2018)

“Dialogu i lire” ose “bashkëbisedimi”: është një teknikë që nuk është një “lojë me role” e mirëfilltë, pasi veprimtaria nuk është e paraprirë nga udhëzime të cilave nxënësit duhet t’u përmbahen, por jepet një çështje për të cilën ata duhet të diskutojnë, (Danesi, Diadori, Semplici 2018, fq. 282) ose i referohen një ose disa figurave nga të cilat marrin sugjerime mbi ligjërimin.

Studiuesit Danesi, Diadori e Semplici (2018, fq.283) theksojnë rëndësinë e përdorimit të teknikës “diskutim (në grup, në klasë)” për të zhvilluar aftësinë e formulimit të mesazheve të sakta e të përshtatshme përmes ndërtimit të teksteve ligjërimore të thjeshta ose të ndërlikuara duke alternuar turnet e bashkëbisedimit, por edhe duke arsyetuar apo kundërshtuar nëpërmjet dhënies së ideve dhe opinioneve personale.

Për këtë studim janë ngritur pyetjet kërkimore si më poshtë:

H.1: A zhvillojnë nxënësit veprimtari në çift ose në grup për të komunikuar në gjuhën italiane?

H.2: Cili është perceptimi i nxënësve të gjuhës italiane në lidhje me përdorimin e lojërave me role, diskutimeve e debateve për të përmirësuar aftësitë e tyre komunikuese?

METODOLOGJIA

Studimi i përgjigjet një pyetjeje themelore të krijuar nga një hipotezë zero. Kjo hipotezë ka lindur nga ideja që bazohet në përparësitë e zhvillimit të veprimtarive të ndryshme në çift ose në grup si *roleplay*, *bashkëbisedim*, *diskutime* etj, për përmirësimin e kompetencës komunikuese e ligjërimore në klasat e gjuhës italiane si gjuhë e huaj.

Për këtë arsye, ky studim ndjek një model kërkimor të quajtur “të tërthortë”, që konsiston në mbledhjen e të dhënave nga individë ose grupe të shumta në një moment të vetëm kohor. Ky model kërkimor është shumë i përdorur për studimet e kryera në fushën e mësimdhënies/mësimnxënies së gjuhëve të huaja pasi është ekonomik në mbledhjen e të dhënave në një kohë të shkurtër (Wang & Cheng, 2020), për këtë arsye konsiderohet i përshtatshëm për mbledhjen e të dhënave nga nxënës të klasave të ndryshme në një periudhë të vetme. Gjithashtu, është implementuar një studim sasior i bazuar në të dhëna parësore në të cilin janë përdorur metodologji anketimi për mbledhjen e të dhënave, të cilat janë nxjerrë përmes një pyetësori të ndërtuar enkas për këtë studim.

Studimi ynë është kryer në kuadër të projektit “*Ndikimi i kurrikulës “Mësimdhënie me bazë kompetencash” në zhvillimin e kompetencës komunikuese e të shprehurit tek nxënësit e gjuhës së huaj në arsimin e mesëm të lartë shqiptar*” AKKSHI. Kampionet e seleksionuara janë nxënës të gjuhës italiane në arsimin e mesëm të lartë të cilët e zhvillojnë këtë gjuhë si gjuhë e parë apo e dytë. Pyetësorët janë plotësuar në klasat e tyre në bashkëpunim me antarët e projektit. Njohja e gjuhës italiane shkon nga niveli A1 deri në nivelin B1 sipas Kuadrit Evropian të Referencës së Gjuhëve. Pyetësori është hartuar në gjuhën mëmë, duke iu bazuar literaturës ekszistuese. Nëpërmjet pyetësorit u mblodhën informacione në lidhje me strategjitë e teknikat e përdorura në klasat e gjuhës italiane për zhvillimin e kompetencës komunikuese si dhe perceptimet e nxënësve në lidhje me dobinë e këtyre teknikave për qëllimin e sipërpërmendur. Pyetësori u ndërtua përmes metodës së shkallës *Likert* me 5 pika që përfshinte 5 opsione përgjigjeje, përkatësisht; Aspak dakord, Deri diku dakord, Neutral as po as ajo, Dakord dhe Plotësisht Dakord. Të dhënat e pyetësorëve u lexuan nga *Cleanscore Albania* përmes programit *Remark Software* ndërsa të dhënat statistikore u përpunuan përmes softuerit SPSS.

GJETJET DHE ANALIZA E TË DHËNAVE

Objektivi i këtij studimi është analiza e të dhënave të mbledhura nga pyetësi për të hulumtuar mbi përdorimin në klasat e gjuhës italiane të teknikave më efikase që studimet aktuale sugjerojnë për të përmirësuar strategjitë dhe përvetësimin e kompetencës komunikuese e ligjërimore, përmes teknikave të ndryshme si *lojërat me role* apo *debatet e diskutimet në çift* apo *në grup* dhe cili është perceptimi i nxënësve në lidhje me përdorimin e këtyre veprimtarive.

Për të analizuar të dhënat e pyetësorit janë përdorur statistika përshkruese dhe inferenciale. Për t'iu përgjigjur Pyetjes Kërkimore H1 u analizuan të dhënat të paraqitura në Tabelën 1. Kjo tabelë përmbledh përgjigjet që kanë dhënë nxënësit në lidhje me përdorimin në klasë të veprimtarive të ndryshme në çift ose në grup për të dialoguar në gjuhën italiane.

		Frekuenca	Përqindje	Përqindje Vlefshme	Përqindja kumulative
Vlefshëm	Aspak dakord	182	4.7	4.9	4.9
	Deri diku dakord	525	13.7	14.2	19.1
	Neutral (as po, as jo)	730	19.0	19.7	38.8
	Dakord	1314	34.3	35.5	74.3
	Plotësisht dakord	950	24.8	25.7	100.0
	Totali	3701	96.5	100.0	
Munguan	Sistem	135	3.5		
Total		3836	100.0		

Tabela 1. H.1:Në klasë ne zhvillojmë aktivitete të ndryshme në dyshe ose grupe për të dialoguar në gjuhën italiane

Nga totali prej 3836 nxënësish 3701 prej tyre dhanë një përgjigje të vlefshme. Analiza e këtyre të dhënave nxjerr në pah që më shumë se gjysma e nxënësve ose 61,2 % e tyre konfirmojnë ose deklarojnë me bindje që në klasat e tyre zhvillohen veprimtari në çift ose në grup në gjuhën italiane.

N	Vlefshëm	3701
	Mungojnë	135
Mesatarja		
Mediana		
Moda		
Devijimi standard		

Tabela 2. Gjetjet për Hipotezën 1

Testimi për mesataren, lidhur me hipotezën nëse është vlere më e vogël ose baraz me 3. Në këtë rast testimi i hipotezave bëhet për nivelin e rëndësisë $\alpha = 0.05$

$$H_0: \mu \leq 3$$

$$H_a: \mu > 3$$

	t	Gr.lirisë	Vlera e testit = 3		95% Intervali besueshmërisë	
			Niveli ndërhyrjes. (2-vlera p)	Diferenca mesatares	Kufiri poshtëm	Kufiri poshtëm
<i>Në klasë në zhvillim të aktivitete të ndryshme në dyshe ose grupe për të dialoguar në gjuhën italiane</i>	33.188	3700	.000	.628	.59	.67

Tabela 3. Analiza statistikore për Hipotezën 1

Nga analiza e të dhënave statistikore hipoteza zero bie poshte pasi vlere e vërtetuar $z=33.188$ është më e madhe se $z_{0.05} = 1.65$, pra për këtë hipotezë mesatarja është më e madhe se 3. Të dhënat statistikore konfirmojnë përdorimin e aktiviteteve të ndryshme në çift apo grup për të dialoguar në gjuhën italiane.

Duke iu bazuar literaturës dhe theksit që shprehin studiuesit në lidhje me rëndësinë e përdorimit në klasën e gjuhës të teknikave që zhvillojnë strategjitë dhe kompetencën komunikuese e ligjërimore, mund të themi që ky rezultat tregon që mësuesit përdorin aktiviteteve dialoguese në klasën e gjuhës italiane me një përqindje të konsiderueshme, por që duhet punuar me pjesën tjetër të mësuesve me qëllim që ata t'i shtojnë këto lloj veprimtarish në procesin e mësimdhënies/mësimnxënies.

		Frekuenca	Përqindje	Përqindje Vlefshme	Përqindja kumulative
Vlefshëm	Aspak dakord	317	8.3	8.5	8.5
	Deri diku dakord	498	13.0	13.3	21.8
	Neutral (as po, as jo)	639	16.7	17.1	39.0
	Dakord	1301	33.9	34.9	73.8
	Plotësisht dakord	977	25.5	26.2	100.0
	Totali	3732	97.3	100.0	
Mungojnë	Sistem	104	2.7		
Totali		3836	100.0		

Tabela 4. H.2 :“Lojërat me role” më ndihmojnë të përmirësoj aftësitë e mia të komunikimit

Për t'iu përgjigjur Pyetjes Kërkimore 2 u analizuan të dhënat të paraqitura në Tabelën 4. Pyetja “Lojërat me role më ndihmojnë të përmirësoj aftësitë e mia të komunikimit” nga 3836 pjesëmarrës ka marrë 3732 përgjigje të vlefshme. Në lidhje me këtë hipotezë qëndrimet e nxënësve janë pozitive 61,1 % e tyre janë dakort ose plotësisht dakort duke shprehur qartë bindjen e tyre në lidhje me rëndësinë që kanë “lojërat me role” në përmirësimin e aftësive të tyre të komunikimit.

N	Vlefshëm	3732
	Mungojnë	104
Mesatarja		3.57
Mediana		4.00
Moda		4
Devijimi standard		1.243

Tabela 5 “Gjetjet për Hipotezën 2”

Vlera e Testit = 3						
	t	Gr.lirisë	Niveli ndërhyrjes. (2-vlera p)	Diferenca mesatare	95% Intervali besueshmërisë	
					Kufiri poshtëm	Kufiri sipërm
<i>“Lojërat me role” më ndihmojnë të përmirësoj aftësitë e mia të komunikimit</i>	27.952	3731	.000	.569	.53	.61

Tabela 6 “Analiza statistikore për Hipotezën 2”

Siç vërehet në tabelën n.6 u zhvillua analiza statistikore për H2 dhe nga gjetje rezulton se hipoteza zero bie poshtë pasi vlera e vrejtur $z=27.952$ është më e madhe se $z_{0.05} = 1.65$, pra edhe për këtë hipotezë mesatarja është më e madhe se 3. Ky rezultat tregon që qëndrimi i nxënësve është pozitiv në lidhje me rëndësinë që kanë “lojërat me role” në përmirësimin e aftësive të tyre të komunikimit.

PËRFUNDIME

Shumë studime theksojnë rëndësinë e përvetësimit të kompetencës komunikuese me qëllim që nxënësi të përdorë gjuhën e huaj në mënyrë efektive në kontekste reale përmes katër dimensioneve: gjuhësore, strategjike, sociolinguistike dhe ligjërimore. Gjithashtu në vëllimin shtesë të KPERGJ-it citohet që veprimtaritë ligjëruese kanë një funksion të rëndësishëm në kontekste të ndryshme, ndërsa strategjitë e ligjërimit përdoren për të përmirësuar cilësinë e të shprehurit formal dhe informal (2020: 64). Strategjitë si kompensimi, kontrolli, përshtatja e mesazhit, dhe përdorimi i elementëve jashtëgjuhësorë ndihmojnë në menaxhimin e situatave komunikuese dhe zhvillimin e rrjedhshmërisë. Teknikat si *lojërat me role*, *role-taking* dhe *diskutim/debat* janë veçanërisht të dobishme: *lojërat me role* dhe *role-taking* ofrojnë mundësi për personalizimin e dialogut dhe zhvillimin e kompetencave gjuhësore në mënyrë më të natyrshme dhe të motivuar. dialogu ndihmon nxënësit të kuptojnë kontekstin social dhe të përshtatin ligjërimin sipas situatës. Diskutimi në klasë apo në grup përforcon ndërtimin e argumenteve dhe respektimin e radhës në bashkëbisedim. Pra përfshirja e veprimtarive dialoguese si “*lojërat me role*”, “*role-taking*” apo “*bashkëbisedimet*” përmirëson kompetencat gjuhësore e komunikuese (Molnárová & Kolečáni, Lenčová, 2023).

Studimi nxori në pah qëndrimet pozitive të nxënësve mbi rëndësinë e përdorimit në klasën e gjuhës italiane të veprimtarive të ndryshme dialoguese si “*lojërat me role*”, “*diskutime*” apo “*debate*” për përmirësimin e aftësive të tyre të komunikimit. Nga ana tjetër **përdorimi më** i shpeshtë i këtyre teknikave nga mësuesit në klasat e tyre, do t’u mundësonte nxënësve të zhvillonin strategjitë e duhura si mjete të rëndësishme në realizimin e një komunikimi të saktë e të rrjedhshëm në gjuhën italiane.

BIBLIOGRAFIA

- Anello, Francesca. *Dire, esprimere, comunicare. Strumenti didattici per fare apprendere*. Pensa Editore, 2012.
- Balboni, Paolo E. *La comunicazione interculturale*. Marsilio, 2007.
- Balboni, Paolo E. *Le sfide di Babele: Insegnare le lingue nelle società complesse*. Utet Università, 2012.
- Balboni, Paolo E. *La costruzione della competenza comunicativa. Thesaurus of Educational Linguistics: Guide, Texts, Videos*. Sail 22 Ca’ Foscari, 2022.
<http://doi.org/10.30687/978-88-6969-607-7/006>
- Bastianello, Tamara, Fontana Giulia dhe Majorano Marinella. *Laboratori per lo sviluppo delle competenze linguistiche e comunicative*. Erickson, 2024.

- Birello, Marilisa and Ferroni, Roberta. cur. 2020. *La competenza discorsiva e interazionale. A lezione di lingua straniera*. Aracne.
- Brighetti, Claudia, dhe Minuz, Fernanda. Abilità del parlato. Guerra, 2008.
- Cella, Roberta, De Santis Cristiana, dhe Setti Raffaella. cur. 2021. Per una didattica della parola. Cesati.
- Diadori, Pierangela. *Insegnare italiano a stranieri - terza edizione*. Le Monnier, 2015.
- Mariani, Luciano. cur.1994. L'autonomia Nell'apprendimento Linguistico. La nuova Italia.
- Danesi, Marcel, Diadori Pierangela, dhe Stefania Semplici. *Tecniche didattiche per la seconda lingua. Strategie e strumenti anche in contesti CLIL*. Carocci, 2018.
- Fernandez, Loretta. Developing Oral Interaction in Italian Through the Generic Structure of Typified Situations. Në *Genre in World Language Education*. Routledge, 2020
- Garuzzo, Anna. "Lo sviluppo dell'oralità e delle competenze interattive. La competenza comunicativa orale come strumento di cittadinanza attiva." Në *Lingue, linguaggi, testi e contesti. Riflessioni e proposte operative per una didattica delle competenze*. Rubbettino, 2017.
- Mariani, Luciano dhe Pozzo, Gabriella. *Stili, strategie e strumenti nell'apprendimento linguistico*. La nuova Italia, 2002.
- Mezzadri, Marco. *I nuovi ferri del mestiere*. Bonacci, 2015.
- Molnárová, Eva dhe Kolečáni, Lenčová Ivica. "Linguistic landscape in the context of foreign language teaching." *Academic Journal of Applied Linguistics and Languages* 1-1 (2023): 52-66. <https://doi.org/10.17423/apps.2023.01.1.03>
- Quadro Comune Europeo di Riferimento per le Lingue: Apprendimento, Insegnamento, Valutazione. Volume complementare* (Këshilli i Evropës, 2020), <https://www.lingueculture.net/wp-content/uploads/2021/02/Volume-complementare-QCER-2020.pdf>
- Rubin, Joan. "A review of second language listening comprehension research." *The Modern Language Journal* 78-2 (1994):199-221. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.1994.tb02034.x>
- Wang, Xiaofeng dhe Cheng, Zhenshun. "Cross-Sectional Studies Strengths, Weaknesses, and Recommendations." *CHEST* 158-1S (2020): S65-S71. [https://journal.chestnet.org/article/S0012-3692\(20\)30462-1/pdf](https://journal.chestnet.org/article/S0012-3692(20)30462-1/pdf)

TRANSLATION WITH AI TOOLS: DIGITAL APPROACHES TO 19TH-CENTURY MANUSCRIPTS – THE CASE OF A LOST LETTER TO MARGARITA ALBANA-MIGNATY

Sotiria-Lito ALEXAKI

Department of Foreign Languages, Translation and Interpreting,
Ionian University
lito_alexaki@ionio.gr

ABSTRACT:

This study investigates how AI tools and LLMs can support the comparative analysis of translations into Greek of manuscripts by influential Heptanese writers, exemplified by a personal letter, unknown to the public, sourced from a private collector. Translation research has traditionally relied on philological and interpretative approaches; however, recent advances in AI open new possibilities for the detailed examination of linguistic and stylistic features, in rare, single-instance manuscripts that resist large-scale corpus analysis.

This research focuses on a text that sheds light on the literary and cultural context of the Heptanese, Greece. By employing AI tools, this study achieves a more precise and systematic analysis of the letter's language and its translation, enhancing the accuracy and depth of the comparative findings.

The study underscores the value of AI as an innovative methodological tool in translation studies, broadening the scope of analysis even for unique or rare manuscripts. The application of AI facilitates the exploration of translation strategies, cultural and ideological nuances, and linguistic choices embedded in the text. In this way, the research shows how AI can enrich traditional translation scholarship and open new avenues for studying historical manuscripts that would otherwise remain understudied, though human translation remains crucial for such intricate material.

Key words: AI Tools, LLMs, 19th century manuscripts, Translation

INTRODUCTION

This paper examines the linguistic, stylistic, and cultural significance of a previously unpublished personal letter sent by Leonidas Albana to his

sister, Margarita Albana-Mignaty, from Corfu to Florence on 15 April 1845¹. Preserved in a private collection the personal tone, historical context, and embedded cultural references of the letter gives a vivid picture of the mid-19th century Heptanese society.

Translation studies have traditionally relied on philological, historical, and interpretative methods, prioritizing precision and nuanced contextual understanding. As Walter Benjamin argued in *The Task of the Translator*, translation is not a mere transfer of words but a re-articulation of meaning across cultural and historical boundaries.² Lawrence Venuti's concept of the 'translator's invisibility'³ and Gayatri Chakravorty Spivak's emphasis on the ethical responsibilities of translators both foreground the interpretive labour required to maintain a text's cultural resonance.⁴ Emily Apter's notion of the 'politics of untranslatability'⁵ challenges the assumption that all texts can be fully and seamlessly rendered into another language.

In recent years, advances in Artificial Intelligence (AI) and Large Language Models (LLMs) have introduced powerful new tools for the close reading and comparative analysis of historical texts. As Ricardo Muñoz Martín has suggested,⁶ the profession is now challenged to rethink translation expertise. Yet, as Emily M. Bender et al. point out, LLMs act as 'stochastic parrots'⁷ producing outputs that may be fluent yet contextually and culturally superficial.

¹ Albana, Leonidas. Letter to Margarita Albana-Mignaty, 1845. Handwritten manuscript. Personal Archive of the Tsangarakis Family. The author gratefully acknowledges the generosity of the private collector, Alexandros Tsangarakis, whose dedication to preserving and sharing Ionian cultural heritage has made this research possible. Mr. Tsangarakis, known for his extensive archive of rare manuscripts and historical artifacts, entrusted this rare letter to the present study. Without such collaboration and trust, the preservation, study, and scholarly dissemination of this important historical document would not have been possible.

² Walter Benjamin, 'The Task of the Translator', in *Illuminations*, ed. Hannah Arendt, trans. Harry Zohn (New York: Schocken Books, 1968), 253–263.

³ Lawrence Venuti, *The Translator's Invisibility: A History of Translation* (London: Routledge, 1995), 1–34.

⁴ Gayatri Chakravorty Spivak, 'The Politics of Translation', in *Outside in the Teaching Machine* (New York: Routledge, 1993), 179–200.

⁵ Emily Apter, *Against World Literature: On the Politics of Untranslatability* (London: Verso, 2013), 5–7.

⁶ Ricardo Muñoz Martín, 'Reframing Translation Expertise for the AI Era', in *Translation Studies in the Age of Artificial Intelligence*, ed. Sanjun Sun, Kanglong Liu, and Riccardo Moratto (London: Routledge, 2025), 27–31.

⁷ Emily M. Bender, Timnit Gebre, Angelina McMillan-Major, and Shmargaret Shmitchell, 'On the Dangers of Stochastic Parrots: Can Language Models Be Too Big?' in *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency* (New York: Association for Computing Machinery, 2021), 610–612.

This paper situates itself at the intersection of these debates, combining established philological analysis with AI-assisted methodologies to conduct a comparative analysis of the letter's original Italian personal letter and its translations into modern Greek. This approach directly engages with Venuti's call for visible translation strategies and Apter's advocacy for preserving cultural and temporal specificity. Through close comparison of two Greek translations, one produced by a human translator and the other by ChatGPT (OpenAI 2024), the study evaluates translation 'effectiveness' using clearly defined criteria: lexical accuracy, preservation of tone and register, cultural sensitivity, and stylistic fluency. These parameters can determine how well each version conveys both the literal meaning and the nuanced cultural and emotional dimensions of the original.

By integrating AI-driven tools with traditional scholarly methods, the study seeks to enhance the precision and depth of textual analysis while interrogating the methodological and philosophical implications of using AI in the practice of literary-historical translation. The findings demonstrate that AI can serve as a valuable auxiliary tool but reaffirm that the human translator's competence remains indispensable in conveying historical context and nuanced meaning.

THEORETICAL FRAMEWORK

Lawrence Venuti's discussion on translation ethics in reframes translation as an inherently ideological act, in which the translator actively shapes the reception through strategies of domestication or foreignization.⁸ This visibility challenges the persistent ideal of the 'transparent' translators, and their role as cultural mediators. Spivak goes even further emphasizing that translation, particularly when rendering historical texts cannot be reduced to semantic transfer; it demands sensitivity to the cultural, political, and historical conditions that produce the source text.⁹ These foundational perspectives have clear implications for AI-assisted translation. Can an AI system engage with a historical subject's voice? Can it understand the figures of speech without the lived knowledge and cultural embeddedness of a human translator? These questions lie at the heart of our analysis as these principles have clear implications for AI-assisted translation. A LLM cannot possess lived cultural experience, historical memory, or political awareness. It may

⁸ Lawrence Venuti, *The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference* (London: Routledge, 1998), 67–90.

⁹ Spivak, *Politics of Translation*, 179–200.

translate semantic content with striking fluency, but it cannot engage in what Venuti and Spivak identify as crucial. This limitation becomes especially visible in texts where irony, allusion, and culturally embedded references carry as much weight as literal meaning. What further complicates the promise of AI in translation is Apter's warning that LLMs tend toward homogenization, erasing cultural difference in the pursuit of seamless transfer.¹⁰ AI systems often standardize idiosyncratic expressions, diminishing the distinctiveness of historical voices. While this may produce a text that reads smoothly in the target language, it risks effacing those cultural and temporal markers that give the source text its identity.

Computational linguistics and digital humanities highlight the shifts brought by AI in translation practice. Muñoz Martín proposes reframing translation expertise for the AI era, balancing the efficiencies of computational tools with the irreplaceable interpretive competence of human translators.¹¹ Bender et al point out that LLMs function as *parrots* capable of producing fluent but misleading outputs.¹² For the time being, AI can assist with lexical retrieval, pattern recognition, and stylistic consistency, but it cannot provide us with hermeneutic judgments especially as far as literary texts are concerned. By situating this study within these debates, we emphasize that AI's role is best understood as augmentative rather than substitutive. Our comparative analysis of human and AI-assisted translations of the 1845 letter by Leonidas Albana situates the experiment within ongoing debates on translation ethics, cultural preservation, and technological mediation. We attempt to examine not only the lexical and stylistic accuracy but also the degree to which each translation preserves the ideological, emotional, and historical dimensions of the original.

METHODOLOGY

This study adopts a comparative approach centered on a single document: an 1845 handwritten letter in Italian by Leonidas Albana to his sister Margarita Albana-Mignaty in Florence. The letter, preserved in the private Tsangarakis family archive, was first transcribed by a human scholar. That transcription was then used as input for two separate translation processes: 1. a human-produced Greek translation, and 2. a machine-generated Greek translation using OpenAI's ChatGPT (GPT-4 model). The key criteria for comparison

¹⁰ Apter, *Against World Literature*, 5–7.

¹¹ Muñoz Martín, *Reframing Translation Expertise*, 27–31.

¹² Bender, Gebru, McMillan-Major, and Shmitchell, "On the Dangers of Stochastic Parrots, 610–612.

included: 1. Lexical accuracy: Does the word choice reflect the semantic range of the original? 2. Tone and register: Is the emotional and social tenor preserved? 3. Cultural sensitivity: Are idioms, references, and implicit meanings accurately conveyed? 4. Stylistic fluency: Does the translation read naturally in Greek while maintaining fidelity to the original?

We have selected excerpts from both translations for side-by-side analysis, with particular attention to passages dealing with illness, family dynamics, and artistic ambition which reveal the deeper emotional and cultural characteristics of the letter.

In what follows, we present the core materials and then the comparative analyses, followed by a discussion of broader implications for translation studies in the age of AI. However, before doing that, we believe it is crucial to present Margarita Albana-Mignaty and her personality.

SIGNIFICANCE OF MARGARITA ALBANA-MIGNATY

Margarita Albana-Mignaty (1821–1887) was not only the sister of Leonidas Albana was a prominent Corfiot intellectual, poet, translator, salonière and one of the most distinguished Corfiot women of the 19th century.¹³ Actually, she is placed at the intersection of Greek cultural nationalism and European intellectual exchange. Born in Corfu to an aristocratic family of noble descent, she was adopted by the British Lord High Commissioner of the Ionian Islands, Sir Frederick Adam, and her aunt Nina Palatianou, Adam's wife. Although she did not grow up with her biological family, Margarita maintained lifelong correspondence with them.

Her privileged upbringing and cosmopolitan life allowed her to travel extensively, spending part of her childhood in Madras, India, and later accompanying Sir Adam to India during his governorship. These travels deeply shaped her intellectual and spiritual outlook, inspiring existential reflections and influencing her literary and artistic sensibilities. In Italy, she met and married the painter Georgios Mignaty, with whom she had two daughters. Her home in Florence became a vibrant intellectual salon, frequented by leading artists and thinkers of the period.

Albana-Mignaty's literary work includes studies on Dante Alighieri, historical sketches on the cultural relationship between Italy and the Byzantine Empire, and her major biographical work *The Life of Correggio*,

¹³ Stella Kourmpana, 'Margarita Albana-Mignaty: The First Greek Wagnerian' (paper presented at the 10th International Pan-Ionian Conference, Society for Corfiot Studies, Solomos Museum, Corfu, 2014).

which earned her honorary citizenship in Parma.¹⁴ She was considered on par with prominent European intellectual women such as Madame de Staël, and her writing inspired figures like the Alsatian author Édouard Schuré. Despite her cosmopolitan life, she remained very proud of her Greek heritage. Her work also reached Greek readers, primarily through her brother Fredericos Albana, who translated and published excerpts in contemporary periodicals. One notable study addressed the position of women in society and their future role, reflecting her progressive ideas on gender and social change.¹⁵

By selecting a letter addressed to her, this study engages with a text that embodies both personal intimacy and the cultural dynamics of the Heptanese, offering a unique opportunity to evaluate how AI-assisted translation performs when faced with historically, linguistically, and emotionally layered correspondence. The letter from her brother Leonidas, analysed in this study, is thus more than personal correspondence. It is a site where intimate family discourse intersects with the cultural currents of the Ionian Islands, carrying idiomatic expressions, emotional registers, and socio-historical references. Spivak's emphasis on the ethical responsibility of translators is particularly relevant here: to translate this letter is to transmit not just its semantic content, but its embedded cultural position and relational dynamics.¹⁶

This is where the stakes of AI-assisted translation become clear. As the comparative analysis shows, ChatGPT tends to neutralize those idiomatic intensifiers, cultural references. Apter warns that such erasures are not merely technical shortcomings but cultural losses, which does not allow us to place the letter at its time and place.¹⁷ By situating the Albana letter within this biographical and cultural frame, the present study underscores the necessity of interpretive depth in translation. Only a human translator can ensure that the translated text preserves the layered interplay of voice, history, and cultural identity.¹⁸

¹⁴ Stella Kourmpana, *Aspects of Wagnerism in the Greek 19th Century* (PhD diss., Ionian University, 2017).

¹⁵ Margarita Albana-Mignaty, *On Woman in Society and Her Mission in the Future*, 1875, General State Archives (GAK), Private Archive of Dimitrios Kollas, Folder 28.

¹⁶ Spivak, *Politics of Translation*, 182–184.

¹⁷ Apter, *Against World Literature*, 5–9.

¹⁸ Bender, Gebru, McMillan-Major, and Shmitchell, *On the Dangers of Stochastic Parrots*, 615–617.

PRESENTATION OF PRIMARY TEXTS AND MANUSCRIPT IMAGES

Before proceeding to the comparative analysis, this section presents the core materials on which the study is based. To provide readers with an unmediated understanding of the primary source, photographs of the original handwritten manuscript are displayed alongside the textual transcription and the two translations. The presentation is structured as follows:

1. Photographic Facsimile of the Original Manuscript: Images of the 1845 handwritten letter by Leonidas Albana, preserved in the private Tsangarakis family archive. Captions include author, recipient, and archival source.
2. Original Italian Transcription: The human-prepared transcription, preserving orthographic and syntactic features of the manuscript.
3. Human-Produced Greek Translation: Created by an experienced literary translator, attentive to historical context and cultural nuance.
4. Machine-Generated Greek Translation: Produced by OpenAI's ChatGPT (GPT-4 model), based on the same human transcription.

These are displayed in sequential format to facilitate later point-by-point comparison.

1. Photographic Facsimile of the Original Manuscript

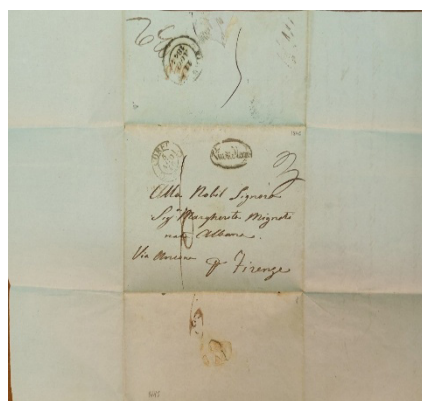

Figure 1. Front page of Leonidas Albana's letter to Margarita Albana-Mignaty, addressed to 'Alla Nobile Signora Sig. Margherita Miniati nata Albana, Via Ancona a Firenze', Corfu, April 15, 1845. Personal Archive of the Tsangarakis Family.

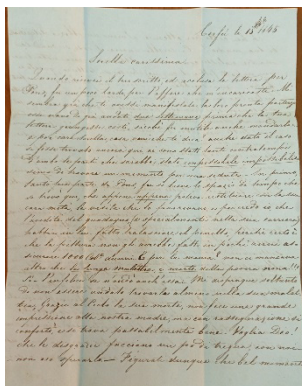

Figure 2. Page 1 of Leonidas Albana's handwritten letter to Margarita Albana-Mignaty, Corfu, April 15, 1845. Personal Archive of the Tsangarakis Family.

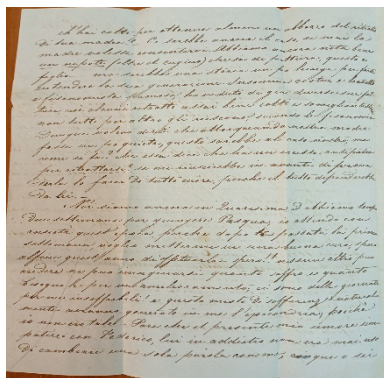

Figure 3. Page 2 of Leonidas Albana's handwritten letter to Margarita Albana-Mignaty, Corfu, April 15, 1845. Personal Archive of the Tsangarakis Family.

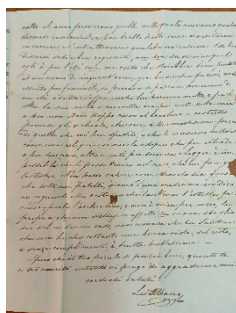

Figure 4. Page 3 of Leonidas Albana's handwritten letter to Margarita Albana-Mignaty, Corfu, April 15, 1845. Personal Archive of the Tsangarakis Family.

2. Original Italian Transcription – The human-prepared transcription, preserving orthographic and syntactic features of the manuscript.

Corfù, le 15 aprile 1845

Sorella carissima,

Quando ricevei il tuo scritto, ed acclusa la lettera per Pons, fu un poco tardi, per l'affare che m'incaricasti. Mi sembra già che ti avessi manifestata la loro pronta partenza. Essi erano da già andati due settimane prima che la tua lettera giungesse costì;

Sicchè fu inutile anche mandarla e poi cara sorella, cosa vuoi che ti dica? Anche dato il caso si fosse trovato ancora qui, ci sono stati tanti contrattempi d'ambe le parti che sarebbe stato impossibile impossibilis-simo di trovare un momento per una seduta. In primo, tanto per parte di Pons, fu sì breve lo spazio di tempo che si trovò qui, che appena appena poteva restituire, con la sua cara metà, le visite che lo favorivano; e poi credo io, che l'avidità del guadagno (e specialmente nella sua carriera) habbia in lui fatto tralasciare il penello; perchè certo è che la pittura non gli avrebbe fatto in pochi anni assicurare 1000 (valuta) annui.

E per la mama? Non ci mancava altro che la lunga malattia, e morte della povera nona!!! Sì - l'infelice se n'andò anch'essa. Mi dispiacque soltanto di non essere andato trovarla almeno nella sua malattia; Grazie al Cielo la sua morte, non fece una grande impressione alla nostra madre, ma con rassegnazione si confortò, e si trova passabilmente bene. Voglia Dio! che le disgrazie facciano un po' di tregua, con noi-non oso sperarlo.

Figurati dunque che bel momento ch'hai colto per ottenere almeno un abbozzo del ritratto di sua madre? Ci sarebbe ancora il caso, se mai la madre volesse consentirvi. Abbiamo ancora - nota bene-un nipote (oltre il cugino) che sa di pittura, questo è figlio.... ma sarebbe una storia un po' lunga per farti intendere la sua generazione. Insomma costui è bravetto e fisionomista famoso; ho veduto di già diverse sue fature, cioè alcuni ritratti assai bene colti e somigliantissimi.

Non tutti per altro gli riescono, secondo le fisionomie. Dunque volevo dirti che allorquando nostra madre fosse un po' quieta, questo sarebbe al caso nostro; ma come si fa? Che essa dice che ha un' eccessa antipatia per ritrattarsi? Se mi riuscirebbe in avanti di persua-derla lo farei di tutto cuore, perchè il tutto dipenderebbe da lei.

Noi siamo ancora in Quaresima, ed abbiamo tempo due settimane per giungere Pasqua; io attendo con ansietà quest' epoca, perchè dopo passata la

prima settimana, voglio mettermi in una buona cura, spero alfine quest' anno di effettuarla – spero!! Nessun altro può credere né può immaginarsi quanto soffro e quanto bisogno ho per un amilioramento; ci sono delle giornate per me insoffribili! E questo misto di sofferenze natural-mente avranno generato in me l'ipocondria, poichè io non ero tale. Pare che il presente mio umore sim-patizzi con Federico, lui in addietro non era mai uso di cambiare una sola parola con me, cinque o sei volte al anno forse erano quelle nelle quali avevamo qualche discorso insieme. Ora poi tratto tratto viene a visitarmi in camera, e c'intratteniamo qualche ora insieme. I di lui discorsi sodi e ben ragionati, non son da giovane qual egli è per l'età sua, ma certo che starebbe bene piuttosto ad un uomo di cinquant' anni; già lui sempre fu così, anche essendo più fanciullo, si piccava di passare per uomo di un' età adulta. Soffre anche lui poverino molto, e fra le altre la sua vista è divenuta ora più corta della mia e per non stare troppo curvo al tavolino è costretto porsi gli occhiali, che sono della medesima forza di quelli che mi hai spedito, e che li conservo tuttora come una reliquia, io non li adopero, che per istrada o per suonare, altrimenti per scrivere o legger è im-possibile che li possi tenere nel naso, che mi fan girare la testa. Non posso capire come diavolo sia questo che tutti noi fratelli, siamo d'una medesima condizio-ne inquanto alla vista, anche la Nina l'istessa facenda; porta l'occhialino; e non è mica per vezzo, l'è proprio che non distingue affatto, tu se non sbaglio sei nel medesimo caso; non rimane che la Santina che non ha che soltanto una buona vista, del resto e senza complimenti, è brutta bruttissima.

Spero che il tuo piccolo si porterà bene, quanto te e tuo marito, intanto vi prego di aggradire i miei,

ordiali saluti,
Leo Albana

3. Human-Produced Greek Translation – Created by an experienced literary translator, attentive to historical context and cultural nuance.

Κέρκυρα, 15 Απριλίου 1845

Πολυαγαπημένη μου αδελφή,

Όταν έλαβα το γράμμα σου, μαζί με τη συνοδευτική επιστολή για τον Πονς, ήταν λίγο αργά για τη δουλειά που μου εμπιστεύτηκες. Μου φαίνεται κιόλας ότι σε είχα ενημερώσει για τη σύντομη αναχώρησή τους. Είχαν ήδη φύγει δύο εβδομάδες πριν φτάσει το γράμμα σου, οπότε ήταν ανώφελο ακόμα και να τη στείλω.

Κι ύστερα, αγαπητή μου αδελφή, τι να σου πω; Ακόμα και στην περίπτωση που βρισκόταν ακόμη εδώ, υπήρχαν τόσες πολλές αντιξοότητες και από τις δύο πλευρές που θα ήταν αδύνατο, πραγματικά αδύνατο να βρεθεί χρόνος για μια συνάντηση. Πρώτον, από την πλευρά του Πονς, ήταν τόσο σύντομο το χρονικό διάστημα που παρέμεινε εδώ, ώστε μόλις και μετά βίας μπορούσε να ανταποδώσει, μετά της συζύγου του, τις επισκέψεις που τον διευκόλυναν. Κατόπιν, προσωπικά πιστεύω ότι η απληστία του κέρδους (και ιδιαίτερα στην εργασία του) τον έκανε να παραμελήσει τη ζωγραφική τέχνη, διότι είναι βέβαιο ότι η ζωγραφική δε θα του επέτρεπε μέσα σε λίγα χρόνια να εξασφαλίζει 1.000 (τοπικά νομίσματα) ετησίως.

Και για τη μαμά; Αυτό μόνο μας έλειπε εκτός από τη μακροχρόνια ασθένεια και τον θάνατο της καημένης της γιαγιάς!!! Ναι - έφυγε κι αυτή η δύστυχη. Λυπήθηκα μόνο που δεν την επισκέφτηκα τουλάχιστον στην ασθένειά της. Δόξα τω Θεώ, η απώλειά της δεν είχε μεγάλο αντίκτυπο στη μητέρα μας, την αποδέχθηκε με συγκατάβαση, παρηγορήθηκε και τώρα είναι αρκετά καλά. Προσεύχομαι στον Θεό η ατυχία να κάνει μια μικρή εκεχειρία μαζί μας - δεν τολμώ ούτε καν να το ελπίζω.

Φαντάσου, λοιπόν, τι ωραία ευκαιρία θα ήταν να αποκοτούσαμε τουλάχιστον ένα σκίτσο με το πορτρέτο της μητέρας μας. Υπάρχει όμως ακόμη αυτή η πιθανότητα, αν ίσως η μητέρα το επέτρεπε. Έχουμε ακόμη, μην ξεχνάς, έναν ανιψιό (εκτός από τον ξάδερφο) που ξέρει από ζωγραφική. Είναι ο γιος του... - θα ήταν όμως μεγαλούτσικη ιστορία για να σου δώσω να καταλάβεις το γενεαλογικό του δέντρο. Εν ολίγοις, αυτός είναι καλός και διάσημος φυσιογνομιστής - έχω δει αρκετά από τα έργα του, δηλαδή κάποια πορτρέτα που είναι ωραία ζωγραφισμένα και έχουν μεγάλη ομοιότητα. Δεν είναι όμως όλα επιτυχημένα σε σχέση με τις φυσιογνομίες.

Ήθελα λοιπόν να σου πω ότι αν η μητέρα μας ήταν λίγο ήρεμη, θα ήταν ιδανικό για την περίπτωσή μας. Αλλά πώς να γίνει αυτό όταν λέει ότι έχει υπερβολική αντιπάθεια στο να τη ζωγραφίζουν; Αν μπορούσα να την πείσω, θα το έκανα ολόψυχα γιατί όλα από εκείνην εξαρτώνται.

Είμαστε ακόμη στη Σαρακοστή και έχουμε δύο εβδομάδες μέχρι το Πάσχα. Περιμένω με ανυπομονησία αυτή την περίοδο, διότι αφού περάσει η πρώτη εβδομάδα, θέλω να κάνω μια καλή κούρα, και ελπίζω να το καταφέρω φέτος – πραγματικά το ελπίζω!! Κανείς δεν μπορεί να πιστέψει, ούτε μπορεί να φανταστεί πόσο πολύ υποφέρω και πόσο πολύ χρειάζομαι μια θεραπεία - υπάρχουν μέρες που είναι αφόρητες για μένα! Και αυτές οι διάφορες στεναχώριες μού έχουν μάλλον δημιουργήσει υποχονδρία, διότι δεν ήμουν έτσι στο παρελθόν.

Φαίνεται ότι η τωρινή μου διάθεση με έφερε πιο κοντά με τον Φρειδερίκο, που παλιά δεν αντάλλασσε ούτε μια κουβέντα μαζί μου. Πέντε ή έξι φορές το χρόνο ήταν όλες κι όλες που είχαμε μια συζήτηση οι δυο μας. Τώρα έρχεται να με επισκεφτεί στο δωμάτιό μου κάθε τόσο και περνάμε μερικές ώρες μαζί. Τα γεμάτα σύνεση και ακεραιότητα λόγια του δεν ταιριάζουν σε έναν νεαρό άνθρωπο όπως αυτός, αλλά θα ταίριαζαν πολύ περισσότερο σε έναν πενηντάχρονο. Πάντα έτσι ήταν. Ακόμη και όταν ήταν πιο μικρός, καυχιόταν ότι έδινε την εντύπωση ενήλικου άνδρα.

Κι εκείνος όμως υποφέρει πολύ, ο καημένος, και μεταξύ άλλων, η μυωπία του έχει αυξηθεί περισσότερο από τη δική μου. Για να μην είναι πολύ σκυφτός στο τραπέζι, είναι αναγκασμένος να φοράει γυαλιά, τα οποία έχουν τον ίδιο βαθμό μυωπίας με αυτά που μου έστειλες, και τα οποία κρατώ ακόμα σαν κειμήλιο. Δεν τα χρησιμοποιώ, παρά μόνο στον περίπατο ή για να παίζω πιάνο, διότι όταν γράφω ή διαβάζω μου είναι αδύνατον να τα κρατώ στη μύτη μου, μου δημιουργούν ζάλη. Δεν μπορώ να καταλάβω πώς στο διάβολο συμβαίνει όλα εμείς τα αδέρφια, να έχουμε την ίδια πάθηση όσον αφορά την όραση. Και η Νίνα το ίδιο πράγμα. Φοράει γυαλιά, και δεν είναι απλά λόγω συνήθειας, είναι ότι δε βλέπει καθόλου. Κι εσύ, αν δεν κάνω λάθος, είσαι στην ίδια κατάσταση. Μένει μόνο η μικρή Σάντα, η οποία, αν εξαιρέσεις την καλή της όραση, κατά τ' άλλα είναι ξεκάθαρα άσχημη, πολύ άσχημη.

Ελπίζω το μικρό σας να χαίρει άκρας υγείας, το ίδιο και εσύ και ο σύζυγός σου.

Παρακαλώ δεχτείτε τους εγκάρδιους χαιρετισμούς μου.

Λ. Αλμπάνα

4. Machine-Generated Greek Translation – Produced by OpenAI's ChatGPT (GPT-4 model), based on the same human transcription.

Κέρκυρα, 15 Απριλίου 1845

Πολυαγαπημένη μου αδελφή,

Όταν έλαβα το γράμμα σου, μαζί με το συνημμένο για τον Πονς, ήταν ήδη κάπως αργά για την υπόθεση που μου ανέθεσες. Νομίζω ότι σου είχα ήδη αναφέρει την άμεση αναχώρησή τους. Είχαν φύγει ήδη δύο εβδομάδες πριν φτάσει το γράμμα σου, οπότε ήταν μάταιο να το στείλω.

Και ύστερα, αγαπημένη μου αδελφή, τι να σου πω; Ακόμα κι αν υποθέσουμε ότι βρισκόταν ακόμη εδώ, υπήρχαν τόσες δυσκολίες και από τις δύο πλευρές που θα ήταν αδύνατο, απολύτως αδύνατο να βρεθεί χρόνος για μία συνάντηση.

Καταρχάς, από την πλευρά του Πονς, έμεινε τόσο λίγο καιρό εδώ, που μόλις και μετά βίας κατάφερε, με τη σύζυγό του, να ανταποδώσει τις επισκέψεις που του έκαναν. Και πιστεύω ότι η δίψα για κέρδος (ιδιαίτερα στο επάγγελμά του) τον έκανε να εγκαταλείψει την τέχνη του πινέλου· γιατί είναι σίγουρο ότι η ζωγραφική δεν θα του εξασφάλιζε μέσα σε λίγα χρόνια 1.000 νομισματικές μονάδες ετησίως.

Και για τη μαμά; Μόνο που έλειπε η μακρόχρονη ασθένεια και ο θάνατος της καημένης της γιαγιάς!!! Ναι, η δύστυχη έφυγε κι αυτή. Λυπήθηκα μόνο που δεν πήγα να τη δω τουλάχιστον όσο ήταν άρρωστη. Δόξα τω Θεώ, ο θάνατός της δεν επηρέασε βαθιά τη μητέρα μας· το αποδέχθηκε με καρτερία, βρήκε παρηγοριά και είναι σχετικά καλά. Είθε ο Θεός να μας δώσει μια ανάπαυλα από τις συμφορές, δεν τολμώ όμως να το ελπίζω.

Φαντάσου λοιπόν τι ωραία ευκαιρία θα είχες να εξασφαλίσεις τουλάχιστον ένα προσχέδιο του πορτρέτου της μητέρας μας. Υπάρχει ακόμη πιθανότητα, αν η ίδια η μητέρα το επιτρέψει. Έχουμε ακόμα, σημείωσε το, έναν ανιψιό (εκτός από τον ξάδερφο) που έχει γνώσεις ζωγραφικής· είναι γιος του... αλλά θα ήταν μακρά ιστορία για να σου εξηγήσω την οικογενειακή του γραμμή.

Τέλος πάντων, είναι καλός και φημισμένος φυσιογνωμιστής· έχω δει ήδη αρκετά έργα του, δηλαδή κάποια πορτρέτα πολύ επιτυχημένα και πολύ όμοια. Όχι όλα, βέβαια, εξαρτάται από τη φυσιογνωμία.

Ήθελα λοιπόν να σου πω πως, όταν η μητέρα μας ηρεμήσει λίγο, αυτός θα ήταν ο κατάλληλος για την περίπτωση μας. Αλλά πώς να γίνει αυτό, αφού λέει πως έχει υπερβολική απέχθεια να την ζωγραφίζουν; Αν καταφέρω αργότερα να την πείσω, θα το κάνω με όλη μου την καρδιά, γιατί όλα εξαρτώνται από εκείνη.

Είμαστε ακόμη στη Σαρακοστή και έχουμε δύο εβδομάδες μέχρι το Πάσχα· περιμένω με ανυπομονησία αυτή την περίοδο, γιατί μετά την πρώτη εβδομάδα θέλω να ξεκινήσω μια σωστή θεραπεία· ελπίζω επιτέλους φέτος να την πραγματοποιήσω, ελπίζω!!

Κανείς δεν μπορεί να πιστέψει ούτε να φανταστεί πόσο υποφέρω και πόσο πολύ έχω ανάγκη από κάποια βελτίωση· υπάρχουν μέρες που μου είναι αφόρητες! Και αυτό το μείγμα δυσκολιών πιθανώς μου έχει δημιουργήσει υποχονδρία, γιατί παλιότερα δεν ήμουν έτσι.

Φαίνεται πως η διάθεσή μου με έφερε πιο κοντά στον Φρειδερίκο· παλιά δεν άλλαζε μαζί μου ούτε μια κουβέντα· πέντε ή έξι φορές τον χρόνο ήταν όλες κι όλες οι περιπτώσεις που συζητούσαμε. Τώρα έρχεται πού και πού στο δωμάτιό μου και περνάμε λίγες ώρες μαζί. Οι συζητήσεις του, ώριμες και σοβαρές, δεν ταιριάζουν σε νέο της ηλικίας του, αλλά σε άνθρωπο πενήντα

ετών· πάντα έτσι ήταν, ακόμη και παιδί· του άρεσε να περνιέται για ενήλικος.

Κι εκείνος υποφέρει πολύ, ο καημένος· ανάμεσα στ' άλλα, έχει χειρότερη όραση από μένα και, για να μην σκύβει πολύ στο τραπέζι, είναι αναγκασμένος να φοράει γυαλιά, ίδιας έντασης με αυτά που μου έστειλες· τα φυλάω ακόμα σαν ενθύμιο. Δεν τα χρησιμοποιώ παρά μόνο στον δρόμο ή όταν παίζω μουσική· για γράψιμο ή διάβασμα, είναι αδύνατο να τα φοράω, μου προκαλούν ζαλάδα. Δεν μπορώ να καταλάβω πώς γίνεται και όλοι εμείς τα αδέρφια έχουμε την ίδια πάθηση στην όραση. Ακόμη και η Νίνα, η ίδια ιστορία· φοράει γυαλιά, και δεν είναι από στυλ· απλώς δεν βλέπει καθόλου. Αν δεν κάνω λάθος, κι εσύ έχεις το ίδιο. Μόνο η Σαντίνα έχει καλή όραση, κατά τα άλλα, χωρίς καμιά υπερβολή, είναι πολύ, πάρα πολύ άσχημη.

Ελπίζω το μικρό σας να είναι καλά στην υγεία του, όπως κι εσύ και ο σύζυγός σου.

Σας στέλνω τους πιο θερμούς μου χαιρετισμούς.

Λέων Αλμπάνας

COMPARATIVE ANALYSIS

Following the presentation of manuscript and the two translations, this section conducts a side-by-side evaluation according to the criteria outlined in the methodology. The examples are not many, given the word limitation of the article. However, the analysis highlights the divergences reveal the superiority of human translation. The following tables present side-by-side comparisons of key excerpts and a short commentary which follows. Taken together, these examples consistently illustrate a core distinction between human and AI translation approaches. It becomes obvious that ChatGPT tends to neutralize emotional intensity, simplify idiomatic richness, and overlook historically specific phrasing. In contrast, the human translator consistently preserves the stylistic nuance, emotional texture, and cultural grounding of the original Italian letter. This pattern underscores a fundamental limitation of AI-driven translation in the context of historically and emotionally layered texts: its tendency to produce fluent yet flattened outputs. Such limitations reaffirm the irreplaceable role of humans in literary and historical translation, especially when working with unique archival materials where voice, tone, and context are integral to meaning.

Table 1: Regret and Emotional Expression

Original Italian	Human Greek Translation	ChatGPT Greek Translation
Mi dispiacque soltanto di non essere andato trovarla almeno nella sua malattia.	Λυπήθηκα μόνο που δεν την επισκέφτηκα τουλάχιστον στην ασθένειά της.	Λυπήθηκα μόνο που δεν πήγα να τη δω τουλάχιστον όσο ήταν άρρωστη.

Commentary: Both translations convey the intended meaning, but the human version uses the more affectively charged and era-appropriate verb ‘επισκέφτηκα’ and the noun ‘ασθένεια’ enhancing emotional depth. This aligns with Venuti’s call for visible translation choices that retain the interpersonal tone; the more neutral phrasing of AI reflects a tendency toward affective flattening noted by Bender et al.

Table 2: Shared Physical Deterioration

Original Italian	Human Greek Translation	ChatGPT Greek Translation
Non posso capire come diavolo sia questo che tutti noi fratelli, siamo d’una medesima condizione...	Δεν μπορώ να καταλάβω πώς στο διάβολο συμβαίνει όλα εμείς τα αδέρφια, να έχουμε την ίδια πάθηση...	Δεν μπορώ να καταλάβω πώς γίνεται και όλοι εμείς τα αδέρφια έχουμε την ίδια πάθηση...

Commentary: The human version includes the intensifier ‘πώς στο διάβολο’ closely mirroring the rhetorical flair of the Italian expression. ChatGPT clearly opts for a more neutral phrasing.

Table 3: Federico’s Maturity

Original Italian	Human Greek Translation	ChatGPT Greek Translation
I di lui discorsi sodi e ben ragionati... ma certo che starebbe bene piuttosto ad un uomo di cinquant’ anni.	Τα γεμάτα σύνεση και ακεραιότητα λόγια του... θα ταίριαζαν πολύ περισσότερο σε έναν πενήντάχρονο.	Οι συζητήσεις του, ώριμες και σοβαρές... αλλά σε άνθρωπο πενήντα ετών.

Commentary: The human translation preserves both the structure and rhetorical emphasis of the original. The ChatGPT version is fluent but more generalized, lacking parallel construction. This syntactic simplification reduces the interplay between form and meaning, a subtle instance of what Spivak would call the failure to reproduce the ‘rhetoricity’ of the original.

Table 4: Vision and Inherited Traits

Original Italian	Human Greek Translation	ChatGPT Greek Translation
Non posso capire come diavolo sia questo che tutti noi fratelli... anche la Nina l'istessa faccenda...	Δεν μπορώ να καταλάβω πώς στο διάβολο γίνεται αυτό με όλα εμάς τα αδέρφια... και η Νίνα, το ίδιο πράγμα...	Δεν μπορώ να καταλάβω πώς συμβαίνει αυτό που όλοι εμείς τα αδέρφια... και η Νίνα τα ίδια...

Commentary: The human translation captures the speaker's exasperation and rhythm. The AI version simplifies and compresses the structure, losing some of the narration of the source text. This simplification illustrates how AI's pursuit of concision can neutralize narrative voice, undermining Venuti's principle of retaining the translator's interpretive visibility.

Table 5: Appearance and Judgment

Original Italian	Human Greek Translation	ChatGPT Greek Translation
del resto e senza complimenti, è brutta bruttissima.	κατά τ' άλλα είναι ξεκάθαρα άσχημη, πολύ άσχημη.	κατά τ' άλλα, χωρίς υπερβολές, είναι πολύ, πάρα πολύ άσχημη.

Commentary: The human version mirrors the blunt tone of the original, whereas the AI version introduces the mitigating phrase 'χωρίς υπερβολές' which is not present in the Italian changing on a pragmatic level. This addition is a form of unintended domestication reflecting Bender et al.'s warning about statistically plausible but contextually unwarranted insertions.

Table 6: Hope and Suffering

Original Italian	Human Greek Translation	ChatGPT Greek Translation
Nessun altro può credere né può immaginarsi quanto soffro e quanto bisogno ho...	Κανείς δεν μπορεί να πιστέψει, ούτε μπορεί να φανταστεί πόσο πολύ υποφέρω...	Κανείς δεν μπορεί να φανταστεί ή να πιστέψει πόσο υποφέρω και πόσο ανάγκη έχω...

Commentary: Both translations convey the speaker's distress, but the human version retains the emphatic order and rhythm of the source text. The AI version is functional but introduces a more flattened syntactic structure. Such flattening weakens the emotional tone of the source text, demonstrating how AI lacks in historical and interpersonal grounding.

Table 7: Music and Memory

Original Italian	Human Greek Translation	ChatGPT Greek Translation
io non li adopero, che per istrada o per suonare...	Δεν τα χρησιμοποιώ, παρά μόνο στον περίπατο ή για να παίζω πίάνο...	Δεν τα φοράω παρά μόνο στο δρόμο ή όταν παίζω μουσική...

Commentary: The human translation preserves both historical and cultural context by explicitly referencing the piano and by using the word ‘περίπατος’ (stroll), which in 19th-century Corfu referred not merely to walking, but to a socially significant daily activity embedded in local customs and urban life. ChatGPT, in contrast, generalizes ‘istrada’ as ‘στο δρόμο’ (on the road), losing this culturally specific nuance, and renders ‘suonare’ as ‘μουσική’ (music) rather than specifying the piano. This loss of specificity reflects Apter’s critique of how translation can erase culturally embedded material details, especially when mediated by a model trained for generic rather than historically situated contexts.

Table 8: Lent and Anticipation

Original Italian	Human Greek Translation	ChatGPT Greek Translation
Noi siamo ancora in Quaresima... io atten- do con ansietà quest’ epoca...	Είμαστε ακόμη στη Σαρακοστή... περιμένω με ανυπομονησία αυτή την περίοδο...	Είμαστε ακόμη στη Σαρακοστή... περιμένω με αγωνία αυτή την εποχή...

Commentary: The human translator accurately renders ‘con ansietà’ as ‘με ανυπομονησία’ capturing the emotional tone. ChatGPT uses the phrase ‘με αγωνία’ shifting the tone to one of anxiety rather than eager anticipation. This semantic drift changes not only the emotional register but the cultural frame distorting the 19th-century devotional context, an example of what Venuti would view as a loss of cultural visibility.

These tables reveal that ChatGPT performs well in terms of surface meaning and grammatical correctness, producing translations that are structurally coherent and generally faithful to the denotative sense of the source text. However, the model shows significant limitations when dealing with affective tone, historical register, and stylistic nuance, dimensions that are essential to preserving the literary, interpersonal, and cultural integrity of the letter. In several instances, idiomatic expressions are rendered in a literal but culturally flattened manner, historical references are neutralized, and subtle markers

of intimacy or social hierarchy are either omitted or generalized.¹⁹ Such omissions and adjustments, while not drastically altering the informational content, weaken the emotional resonance and period-specific authenticity of the translation. This pattern suggests that while AI-assisted translation can serve as a useful initial draft or supplementary resource, it cannot replace the interpretive depth, cultural sensitivity, and rhetorical precision that a skilled human translator brings to historically embedded, affectively charged correspondence.²⁰

DISCUSSION AND BROADER IMPLICATIONS

The findings of this study contribute to ongoing debates in translation studies concerning the integration of AI into literary and historical translation workflows. As Bender et al. caution, LLMs operate without genuine contextual understanding, relying instead on probabilistic patterns derived from vast but decontextualized corpora.²¹ This explains the tendency of the model to produce fluent yet historically attenuated translations. Venuti's call for visibility in translation underscores the importance of retaining cultural and temporal markers,²² a task at which human translators excel due to their ability to engage critically. Spivak's emphasis on the ethical dimension of translation further underscores the human translator's role. Rendering the voice of a historical subject demands an attentiveness to cultural codes that AI cannot yet replicate. The human translator safeguards the cultural identity, ensuring that translation serves as an act of cultural transmission rather than mere information transfer.²³

Beyond linguistic accuracy, these findings intersect with broader questions of authorship, authenticity, and authority in translation. The work of Apter on untranslatability points to the political consequences of over-reliance on standardized, machine-mediated language, where the richness of the source culture risks being subordinated to a homogenized target language.²⁴ Such dynamics are especially relevant in the case of the Albana letter, where the interplay of personal voice, historical context, and cultural markers creates a

¹⁹ Bender, Gebru, McMillan-Major, and Shmitchell, *On the Dangers of Stochastic Parrots*, 610–612.

²⁰ Venuti, *Translator's Invisibility*, 15–20.

²¹ Bender, Gebru, McMillan-Major, and Shmitchell, *On the Dangers of Stochastic Parrots*, 610–612.

²² Venuti, *Translator's Invisibility*, 15–20.

²³ Spivak, *Politics of Translation*, 179–200.

²⁴ Apter, *Against World Literature*, 5–7.

multi-layered communicative act that resists reduction to mere propositional content.

From a methodological standpoint, the comparative approach adopted here illustrates the utility of AI as an auxiliary tool. This echoes Muñoz Martín's argument for reframing translation expertise in the AI era, where human translators act as curators of meaning, ensuring that computational outputs align with cultural and historical truth.²⁵ It also resonates with Benjamin's assertion that the translator's task is to reveal the latent relationships between languages and cultures, a task that requires interpretive depth beyond current AI capabilities.

Ultimately, while AI can offer speed and consistency, the evidence from this case study underscores that human translators are indispensable when working with historically and culturally rich texts. Their interpretive insight, sensitivity to nuance, and ethical responsibility ensure that the final translation does not merely inform but also transmits the cultural identity of the source text, safeguarding the historical record from the erasures and flattening tendencies inherent in machine processing. In sum, the Albana letter demonstrates both the promise and the limitations of AI in translation. Used transparently and critically, AI can broaden the scope of analysis, especially for unique or understudied manuscripts. Yet, the preservation of emotional depth, historical register, and cultural nuance depends on the human translator's interpretive competence. Integrating AI into translation studies thus requires not technological replacement, but a renewed commitment to the ethics, aesthetics, and cultural references that define the Science of Translation.

BIBLIOGRAPHY

Primary Sources

Albana, Leonidas. *Letter to Margarita Albana-Mignaty*, 1845. Handwritten manuscript. Personal Archive of the Albana-Mignaty Family.

Secondary Sources

Albana-Mignaty, Margarita. *On Woman in Society and Her Mission in the Future*, 1875, General State Archives (GAK), Private Archive of Dimitrios Kollas, Folder 28.

Apter, Emily. *Against World Literature: On the Politics of Untranslatability*. London: Verso, 2013.

²⁵ Muñoz Martín, *Reframing Translation Expertise*, 23–42.

- Bender, Emily M., Timnit Gebru, Angelina McMillan-Major, and Shmargaret Shmitchell. 'On the Dangers of Stochastic Parrots: Can Language Models Be Too Big?' In *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, 610–623. New York: Association for Computing Machinery, 2021. <https://doi.org/10.1145/3442188.3445922>.
- Benjamin, Walter. 'The Task of the Translator.' 1923. In *Illuminations*, edited by Hannah Arendt, translated by Harry Zohn, 253–263. New York: Schocken Books, 1968.
- Muñoz Martín, Ricardo. 'Reframing Translation Expertise for the AI Era.' In *Translation Studies in the Age of Artificial Intelligence*, edited by Sanjun Sun, Kanglong Liu, and Riccardo Moratto, 23–42. London: Routledge, 2025.
- Kourpmana, Stella. 'Margarita Albana-Mignaty: The First Greek Wagnerian' (paper presented at the 10th International Pan-Ionian Conference, Society for Corfiot Studies, Solomos Museum, Corfu, 2014).
- Kourpmana, Stella. *Aspects of Wagnerism in the Greek 19th Century* (PhD diss., Ionian University, 2017).
- Spivak, Gayatri Chakravorty. 'The Politics of Translation.' In *Outside in the Teaching Machine*, 179–200. New York: Routledge, 1993.
- Venuti, Lawrence. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge, 1995.
- Venuti, Lawrence. *The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference* London: Routledge, 1998.
- Digital Tools
- OpenAI. *ChatGPT (GPT-4 model)*. San Francisco: OpenAI, 2024. <https://openai.com/chatgpt>.

REAL-TIME SPEECH RECOGNITION IN THE FIELD OF TRANSLATION & INTERPRETATION: NAVIGATING CULTURAL AND ETHICAL CHALLENGE

Stela BILAJ

Universiteti i Tiranës,
Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
stela.bilaj@gmail.com

ABSTRACT

This paper examines the integration of real-time Speech Recognition (SR) technology into the fields of translation and interpretation, focusing on the cultural and ethical challenges it presents. As SR systems rapidly transcribe spoken language into text, they promise to improve communication across languages and cultures. However, these systems often struggle with regional dialects, idiomatic expressions, and non-verbal communication, leading to potential misinterpretations. This issue is particularly evident in Albania, where the Gheg and Tosk dialects challenge accurate recognition. The paper also explores the ethical implications of SR, such as concerns about data privacy, bias in training datasets, and the need for inclusive systems that cater to diverse linguistic and cultural communities. To gather insights on these issues, a survey was conducted among students of this field, teachers of foreign languages, and translators or interpreters in Albania. The survey results highlighted the challenges of using SR systems in translation and interpretation, especially concerning dialectical variations, accuracy, and trust in the technology. By proposing a hybrid model that combines the speed of SR technology with human oversight, the paper suggests a balanced approach to improving accuracy, especially in critical environments. Ultimately, the paper emphasizes the importance of developing culturally sensitive SR systems to ensure equitable access and avoid exacerbating social disparities.

Key words: *Speech Recognition, Dialects, Ethics, Inclusivity*

1. INTRODUCTION

In an era where technology shapes nearly every facet of human interaction, real-time speech recognition (SR) has emerged as a transformative force in

translation and interpretation. This advanced technology¹ processes spoken language into written text at unprecedented speed and accuracy, facilitating communication across linguistic and cultural barriers. Compared to traditional interpretation methods, which often require significant manual effort and time, SR provides a transformative solution for translators and interpreters.

However, the adoption of SR technology introduces complex cultural and ethical challenges. Language is not merely a set of symbols but an embodiment of cultural values, traditions, and expressions. In culturally rich contexts like Albania, where regional dialects and idiomatic expressions are deeply rooted in identity, SR systems risk misrepresenting or distorting meaning. These concerns are further amplified in high-stakes environments² such as legal proceedings, healthcare consultations, and diplomatic negotiations, where miscommunication can have severe consequences.

Internationally, SR technology is increasingly being implemented in healthcare systems, corporate environments, educational institutions, and international conferences. For example, real-time AI-powered SR tools like Google Translate and Microsoft Azure Speech are used widely but often struggle with regional dialects and non-standard expressions, leading to misunderstandings in sensitive contexts (*Li-hua, 2024*).

This paper explores the integration of SR technology in translation and interpretation, with a particular focus on Albania's cultural and ethical challenges. Specifically, it addresses the following question: How can real-time speech recognition technology be effectively integrated into translation and interpretation in culturally complex contexts like Albania, while addressing key challenges related to accuracy, inclusivity, and cultural representation?

2. TECHNICAL FOUNDATIONS OF REAL-TIME SPEECH RECOGNITION TECHNOLOGY

2.1 Key Components and Mechanisms of ASR Systems

Automatic Speech Recognition (ASR) systems, the foundation of speech

¹ *Real-time speech recognition (SR)* refers to the ability of a computer system to transcribe spoken language into written text instantly. It involves advanced machine learning algorithms that process audio input and convert it into text without delay.

² In high-stakes environments like legal proceedings, healthcare, and diplomatic negotiations, even a small error in communication can have significant consequences. Misunderstandings in these fields can lead to legal disputes, medical mistakes, or diplomatic tensions. For instance, in legal settings, inaccurate transcription could result in wrongful convictions, while in healthcare, miscommunication might lead to incorrect diagnoses or treatments.

recognition (SR) technology, convert spoken words into written text using advanced computational models. These systems rely on several critical factors that influence their performance. Acoustic models are one of the most important components, as they analyze audio signals and match phonetic patterns in the speech. Language models, on the other hand, predict word sequences based on syntax and grammar, ensuring that the recognition output aligns with the expected structure of the language. Vocabulary size also plays a significant role, as it determines the range of words that the system can recognize. The broader the vocabulary, the more accurate the system can be, but it also increases the complexity. Environmental conditions, such as background noise and disturbances, can significantly affect the accuracy of ASR systems. In addition, transducer variability, which refers to differences in microphone quality and recording devices, can also impact the recognition performance, causing variations in results (Radha & Vimala, 2012; Arora & Singh, 2012).

2.2 Types of ASR Systems

ASR systems are broadly categorized based on their functionality. Discrete Speech Recognition (ISR) systems process isolated words or short phrases, typically used in applications where the speech is more controlled and not continuous. In contrast, Continuous Speech Recognition (CSR) systems are designed to handle continuous and natural speech patterns, making them more suited for everyday conversations. There are also speaker-dependent systems, which require user training to achieve higher accuracy. These systems are tailored to the specific voice of the user, improving recognition performance. Speaker-independent systems, however, are designed to operate across diverse voices without the need for specific user training. This makes them more flexible but can sometimes lead to lower accuracy compared to speaker-dependent systems (Arora & Singh, 2012). In countries like Albania, the variations in Gheg and Tosk dialects, as well as differences in rural and urban pronunciations, pose significant challenges for speaker-independent ASR systems, further complicating accurate speech recognition.

2.3 Evolution and Applications of SR Technology

The journey of SR technology spans over a century, beginning with Radio Rex in the 1920s and progressing through milestones like Bell Labs' speech synthesis machine showcased at the New York World Fair (Arora & Singh, 2012). Modern systems leverage advanced techniques, including Acoustic-Phonetic Models, Pattern Recognition, and Artificial Intelligence

(AI), achieving impressive levels of real-time accuracy.

In healthcare settings, tools like Nuance Dragon Medical One are widely used for generating real-time medical transcriptions, but errors in dialect recognition can jeopardize patient safety (*Hatzidaki et al., 2024*).

3. ETHICAL CHALLENGES IN REAL-TIME SPEECH RECOGNITION

The ethical challenges in Real-Time Speech Recognition (SR) systems span several critical areas, impacting fairness, privacy, data security, and the inclusivity of these technologies. Below is a detailed exploration of each sub-point:

3.1 Accuracy and Reliability in High-Stakes Contexts

The accuracy of SR systems is paramount, particularly in high-stakes settings like courtrooms, hospitals, and other critical service areas. Inaccurate transcriptions and translations can lead to grave consequences such as legal errors, misinterpretation of medical instructions, or improper decision-making in key services. A significant ethical issue arises from discrepancies in the accuracy of SR systems across different demographic groups. Research has shown that SR systems often perform less accurately for speakers with certain accents, dialects, or non-standard pronunciations, leading to disparities in Word Error Rates (WER).

For example, Koenecke et al. (2020) and Cecilio (2022) highlight that White speakers have an average WER of 0.19, while Black speakers face a significantly higher WER of 0.35. This discrepancy is not just a technical challenge but an ethical issue because it can reinforce social inequalities. In Albania, the widespread use of Gheg and Tosk dialects could lead to misinterpretations, especially if SR systems are not adequately trained to recognize regional linguistic variations. In critical environments, such as medical consultations or legal proceedings, errors in transcription or translation could result in substantial harm, including legal injustices or medical complications. Therefore, it is essential to ensure that SR systems are capable of handling diverse accents and dialects to mitigate these risks.

Moreover, in industries like healthcare, inaccuracies in SR can have life-threatening consequences. Zaki (2024) emphasizes the importance of hybrid systems³ that combine human oversight with machine outputs. Human

³*Hybrid systems* are those that combine automated technology, such as SR, with human expertise. In the context of SR, human verification is crucial for ensuring the accuracy and reliability of machine-generated transcriptions, especially in environments where the stakes are high, such as healthcare or legal settings.

verification ensures that the system's shortcomings are identified and corrected before serious mistakes occur, especially in life-and-death situations.

3.2 Privacy and Data Security Concerns

SR systems, especially in sensitive sectors like healthcare and law, process vast amounts of confidential and personal data, such as patient histories, legal testimonies, and private conversations. This raises significant concerns regarding privacy and data security. If these systems are not protected with stringent encryption protocols, they become vulnerable to data breaches, hacking, and misuse.

For instance, a case study from China in 2023 demonstrated how SR-transcribed medical records were leaked due to inadequate encryption measures. The leaked data, which included sensitive patient information, had severe ethical consequences, leading to violations of privacy and potential harm to individuals' reputations and well-being. To prevent such breaches, SR systems must adopt robust security measures, including end-to-end encryption and strict data governance policies. Without these, the risks of unethical data handling increase, potentially leading to widespread misuse of private information.

3.3 Bias in Training Datasets

The effectiveness of ASR (Automatic Speech Recognition) systems is heavily dependent on the datasets used to train them. Unfortunately, these datasets often fail to adequately represent the full diversity of languages, dialects, and cultural nuances. Many SR systems are trained primarily on English-language data from speakers in high-income countries, which results in biases when applied to other languages, accents, and regional dialects.

For example, Mengesha et al. (2021) discuss how SR systems have been less effective in recognizing indigenous African languages due to the underrepresentation of these languages in training datasets. This leads to performance gaps, as these systems may misinterpret or fail to understand certain words or phrases, making them unreliable in specific cultural or linguistic contexts. The bias in training datasets not only undermines the accuracy of SR systems but also perpetuates the marginalization of less-represented groups. Ethical issues arise when certain populations—especially indigenous, rural, or low-income communities—are excluded from the benefits of SR technology because the systems are not designed to understand their unique linguistic characteristics.

3.4 Digital Inequities and Access Gaps

Another significant ethical challenge is the uneven distribution of access to SR technology. Access to digital tools and services is often limited by geographic location, economic status, and infrastructure development. In regions like rural Albania, where internet access may be unreliable and digital devices are scarce, marginalized communities may not be able to fully benefit from the advancements in SR technology.

The lack of access to modern technology creates a digital divide that mirrors existing social disparities. For example, in rural areas of India, healthcare providers faced significant SR failures due to poor internet infrastructure, leading to suboptimal service delivery (Kumar & Nagar, 2024). These failures disproportionately affect marginalized populations, who are already vulnerable to healthcare and educational disparities. The inability to access accurate SR systems in such settings can exacerbate existing inequalities and prevent these communities from benefiting from essential services, such as telemedicine or online education.

4. CULTURAL CHALLENGES IN REAL-TIME SPEECH RECOGNITION

Real-time speech Recognition (SR) technology is designed to transcribe spoken language into text or convert speech from one language to another in real time. However, its deployment in the fields of translation and interpretation reveals several significant cultural challenges. These challenges arise when the system fails to account for regional variations, dialects, and the subtleties of non-verbal communication that are intrinsic to human interactions. As SR continues to evolve, addressing these cultural nuances is essential for improving accuracy, context understanding, and the ethical use of these technologies in translation and interpretation.

4.1 Navigating Dialects and Regional Variations

Language is deeply rooted in culture, and dialects often serve as markers of regional identity and tradition. SR systems typically rely on datasets that prioritize standardized, formal versions of a language, which means that they are less effective at recognizing and transcribing regional dialects⁴, idiomatic expressions, and cultural references. This limitation becomes especially

⁴ *Regional dialects* refer to variations of a language spoken in different geographic areas or by specific communities. These dialects often include distinct vocabulary, pronunciation, and grammar rules, which can reflect the unique cultural and historical influences of a region.

evident when SR technology is used for translation and interpretation, where understanding regional variations is crucial for accurate representation.

In the case of Arabic-speaking regions, SR systems face particular challenges in capturing the cultural and linguistic nuances embedded in the language. Arabic, for instance, has numerous dialects, each carrying its idiomatic expressions, vocabulary, and cultural context. Baaloul (2024) discusses how SR struggles to interpret the rhetorical and poetic elements common in various Arabic dialects, which are significant in many social and cultural interactions. The inability to recognize these nuances can lead to errors in translation and interpretation, where the intended meaning may be lost or misrepresented.

This problem is not limited to Arabic; other languages with rich dialectal diversity, such as Chinese, Spanish, and even English, experience similar challenges. For instance, English, as spoken in the United States, the United Kingdom, and Australia, may have variations in pronunciation, slang, and even grammar that an SR system trained only on a “standard” English dataset might fail to capture accurately. When translating or interpreting in real-time, such errors could compromise the clarity and integrity of the message, especially in professional settings such as international diplomacy, business negotiations, or legal proceedings.

4.2 Loss of Emotional and Non-Verbal Nuance

Human communication relies not only on words but also on emotional and non-verbal cues. Body language, tone, pitch, rhythm, and facial expressions all play a crucial role in conveying meaning, emotion, and intent. However, current SR systems are primarily designed to transcribe spoken words, often failing to incorporate these vital non-verbal aspects of communication.

While multimodal research is making strides in integrating non-verbal cues into SR systems, such as analyzing tone or identifying changes in speech rate or pitch, these systems are still in their infancy. Arora & Singh (2012) note that while multimodal SR systems aim to process both verbal and non-verbal elements simultaneously, the current state of technology falls short in accurately interpreting emotional tone, irony, or sarcasm. In translation and interpretation, these gaps can result in the loss of critical context. For example, a simple phrase like “I’m fine” could be interpreted very differently depending on the tone of voice and accompanying gestures. A neutral tone may signal that the speaker is truly fine, while a sarcastic tone may suggest the opposite.

In the context of SR used for real-time interpretation, this inability to capture emotional subtleties can lead to misunderstandings, especially in high-stakes environments like diplomatic discussions or mental health consultations. For example, a non-verbal cue such as a sigh or an exaggerated pause might indicate frustration or distress, which could completely alter the meaning of the spoken words if ignored. Similarly, in fields like psychological counseling or conflict resolution, the failure to recognize emotional and non-verbal cues can prevent the interpreter or translator from conveying the true emotional weight of a conversation.

Moreover, when it comes to translation, SR systems often struggle to convey the emotional tone of the source language into the target language. This issue is particularly prominent in languages with rich emotional expression, such as Japanese or French, where cultural context and emotional undertones are embedded deeply in the language structure. Inaccurate translations due to the lack of emotional nuance can lead to unintended offense, loss of meaning, or even cultural misunderstandings.

5. METHODOLOGY

This study investigates the integration of real-time speech recognition technologies within the translation and interpretation industry, focusing on the ethical and cultural challenges they present in the context of the Albanian language. To achieve this, a structured questionnaire was developed and distributed to a diverse group of professionals and students in the field. The survey targeted a total of 34 individuals, comprising translators, interpreters, translation students, and English teachers. These participants were selected to provide a comprehensive understanding of the perspectives and experiences of those directly involved in translation and interpretation activities.

The questionnaire was meticulously crafted to capture a comprehensive understanding of participants' experiences and perspectives regarding real-time speech recognition technologies, with a particular emphasis on ethical and cultural considerations in the Albanian context. Key areas of focus included usage patterns, perceived benefits, challenges encountered, and cultural and ethical considerations.

The survey was administered electronically via Google Forms, ensuring accessibility and convenience for all participants. Each respondent was provided with a set of instructions to guide them through the questionnaire,

which was designed to be completed within 15-20 minutes. To maintain the integrity of the data, responses were collected anonymously, and participants were assured of the confidentiality of their answers. Upon collection, the responses were systematically analyzed using qualitative and quantitative methods. Quantitative data were subjected to statistical analysis to identify trends and correlations, while qualitative responses were examined to uncover underlying patterns and insights.

While the study offers valuable insights, it is important to acknowledge certain limitations specific to the Albanian context. The Albanian language has a limited corpus of data for training speech recognition models, which can affect the accuracy and efficiency of these technologies. Despite advancements, speech recognition technologies for the Albanian language are still in the early stages and may not achieve the necessary accuracy and reliability for widespread use. Another limitation of this study is the relatively small and modest sample size, which may impact the generalizability of the findings. Therefore, the conclusions drawn from this study may not fully capture the broader implications or apply to larger populations. Further studies with larger sample sizes are recommended to expand upon these findings.

6. RESULTS AND RECOMMENDATIONS

Participants identified several challenges related to the use of SR technology. A primary issue was its difficulty in accurately processing dialects, accents, and regional speech variations. Approximately 70% of respondents noted that SR often struggles with non-standard pronunciations, making it less reliable for languages with multiple regional dialects, like Albanian. This challenge significantly impacts the accuracy of translations, especially in situations requiring a nuanced understanding of speech. Additionally, around 60% of respondents pointed out that SR technology often misinterprets words, particularly when dealing with specialized terminology, idiomatic expressions, or fast-paced speech.

Cilat janë sfidat kryesore që hasni kur përdorni njohjen e të folurit në kohë reale në përkthim dhe interpretim?

34 responses

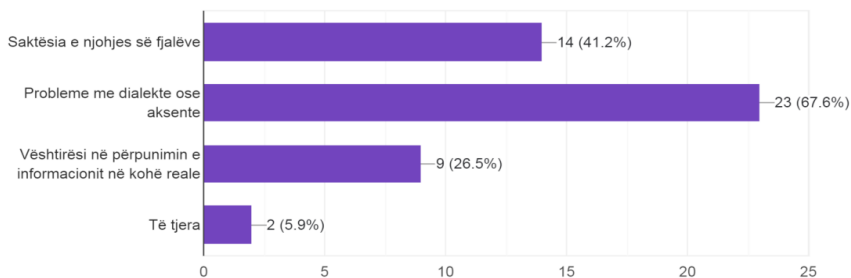

Figure 1 What are the main challenges you face when using speech recognition in translation and interpretation?

Another notable challenge is related to the technology's ability to process information in real-time. About 40% of participants cited delays or inaccuracies during speech-to-text conversion, which can disrupt the flow of translations and interpretations. This issue is particularly problematic in high-pressure environments where speed and accuracy are crucial.

When it comes to the ethical implications of using SR technology, respondents expressed mixed opinions. Approximately 40% acknowledged that SR could pose ethical challenges, especially in situations where errors lead to misinterpretations or misrepresentations. Concerns were raised about the potential loss of human judgment and accountability, as SR cannot replicate the emotional intelligence, body language, and cultural understanding that human interpreters bring to the table. On the other hand, around 35% of respondents believed that SR could improve professional ethics by reducing human biases and ensuring more consistent and objective translations. A smaller portion (15%) remained uncertain about the ethical impact of SR, reflecting the technology's evolving nature and the need for further exploration of its ethical consequences.

Si mendoni se mund të ndikojë përdorimi i teknologjisë së njohjes së të folurit në aspektet etike të punës suaj?

34 responses

Figure 2 How do you think the use of speech recognition technology could affect the ethical aspects of your work?

To address these challenges and improve SR's effectiveness, respondents provided several recommendations. Many suggested that SR technology should be adapted to recognize and process regional dialects and accents more accurately. This would involve expanding the technology's dictionary and making it more flexible in handling variations in speech patterns. Several participants recommended using SR technology in consecutive interpretation, as it can help maintain the flow of translation without interrupting the speaker's rhythm. Combining SR with note-taking could optimize the interpretation process, providing a more efficient and accurate service.

A mendoni se të gjitha fjalët krahinore mund të përkthehen saktësisht nga teknologjia e njohjes së të folurit (Speech Recognition)?

34 responses

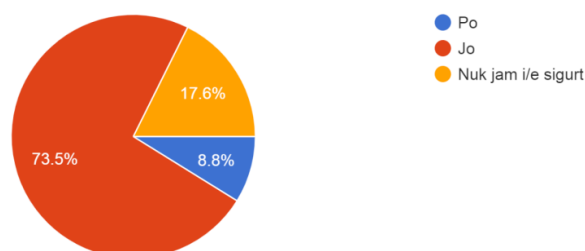

Figure 3 Do you think all dialectal words can be accurately translated by speech recognition technology?

There was a strong call for SR to better handle slang, idiomatic expressions, humor, and other non-standard language usages. Participants suggested that SR systems should incorporate these elements, ensuring more culturally and contextually appropriate translations. Despite the potential of SR technology, many respondents emphasized that it should complement, not replace, human professionals. The nuanced skills of experienced translators and interpreters, such as body language, emotional intelligence, and years of expertise, remain indispensable. SR should be seen as a supportive tool rather than a replacement for human judgment. Lastly, many respondents saw value in integrating SR with machine translation technologies to enhance multilingual translation accuracy. This combination could provide more efficient and precise translations, particularly in fast-paced, real-time settings that require immediate interpretation across multiple languages.

7. CONCLUSION

Although real-time speech recognition technology is unquestionably revolutionizing the translation and interpretation industries, its application is not without its challenges. The study's conclusions show that although experts recognize SR's potential to improve communication effectiveness, they are also concerned about its present drawbacks, especially its inability to correctly process regional dialects like Gheg and Tosk in the context of Albania. According to the questionnaire's results, many participants reported misinterpreting culturally embedded discourse, indicating a lack of user trust in SR tools.

Three key pillars will determine the future of SR in Albania and beyond: (1) creating culturally adaptive systems that have been trained on a variety of locally relevant datasets; (2) incorporating SR with human-centered workflows to reduce the risk of misunderstandings; and (3) establishing moral guidelines that take user agency, inclusivity, and transparency into consideration. In a multilingual, multicultural world, SR technology can only deliver on its promise of fair, accurate, and moral communication by tackling these issues head-on.

BIBLIOGRAPHY

- Ahmad, Muhammad, Sardar Usman, Humaira Farid, Iqra Ameer, Muhammad Muzamil, Grigori Sidorov, and Ildar Batyrshin. 2024. "Hope Speech Detection Using Social Media Discourse (Posi-Vox-2024): A Transfer Learning Approach." *Journal of Language and Education* 10: 31–43. <https://doi.org/10.17323/jle.2024.22443>.
- Ali, Baaloul, Nadjia Benblidia, Fatma Zohra Reguieg, Mustapha Bouakkaz, and Hichem Felouat. 2024. "An Arabic Visual Speech Recognition Framework with CNN and Vision Transformers for Lipreading." *Multimedia Tools and Applications* 83. <https://doi.org/10.1007/s11042-024-18237-5>.
- Arora, Shipra J., and Rishi Pal Singh. 2012. "Automatic Speech Recognition: A Review." *International Journal of Computer Applications* 60 (9).
- Cecilio, John Eleigio. 2022. "Code of Ethics for Automatic Speech Recognition." In *Proceedings of the Wellington Faculty of Engineering Ethics and Sustainability Symposium*.
- Dragsted, Barbara, Inger M. Mees, and Inge Gorm Hansen. 2011. "Speaking Your Translation: Students' First Encounter with Speech Recognition Technology." *Translation & Interpreting: The International Journal of Translation and Interpreting Research* 3 (1): 10–43.
- Gatsiou, Chrysoula, Effrosyni Fragkou, Anna Hatzidaki, and Diamantoula Korda. 2024. "Artificial Intelligence (AI) in Translation and Interpreting: Exploring AI's Potential in Translation and Interpreting Profession and Pedagogy in the Medical Context and Its Ethical Implications."
- Koenecke, Allison, et al. 2020. "Analysis of Demographic Disparities in ASR Accuracy."
- Papakyriakopoulos, Orestis, and Alice Xiang. 2023. "Considerations for Ethical Speech Recognition Datasets." In *Proceedings of the Sixteenth ACM International Conference on Web Search and Data Mining*, 1287–1288.
- Peng, Wen. 2024. "The Ethics of Machine Translation in the Era of Artificial Intelligence." In *2024 2nd International Conference on Language, Innovative Education and Cultural Communication (CLEC 2024)*, 135–140. Atlantis Press.
- Radha, V., and C. Vimala. 2012. "A Review on Speech Recognition Challenges and Approaches." *DOAJ.org* 2 (1): 1–7.
- Ranchal, Rohit, Teresa Taber-Doughty, Yiren Guo, Keith Bain, Heather Martin,

-
- J. Paul Robinson, and Bradley S. Duerstock. 2013. “Using Speech Recognition for Real-Time Captioning and Lecture Transcription in the Classroom.” *IEEE Transactions on Learning Technologies* 6 (4): 299–311.
- Wang, Anrui. 2025. “Speech Recognition for Different Dialects and Accents.” *ITM Web of Conferences* 73. <https://doi.org/10.1051/itmconf/20257302011>

E ARDHMJIA E PËRKTHYESVE NË EPOKËN E INTELIGJENCËS ARTIFICIALE: ZËVENDESIM APO BASHKËPUNIM?

Stelina NDREU

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja, Universiteti i Tiranës
stelinandreu@outlook.com

Dejan KUSHTA

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja, Universiteti i Tiranës
dejan.kushta@unitir.edu.al

ABSTRACT

This study examines the perceived impact of artificial intelligence (AI), particularly tools such as ChatGPT and DeepL, on professional translation in Albania. Through a structured questionnaire, data were collected from professional translators and translation students on attitudes towards the use of AI, potential benefits, concerns and training needs. The results show that most participants see AI as a collaborative tool that requires new digital skills, rather than as a threat to the profession. However, the lack of structured training was identified as a major obstacle. Participants expressed interest in new roles such as post-editing and localization, highlighting the need to adapt to technology. Given the rapid pace of technological advancement, further research is recommended to track the long-term impacts on the identity, ethics and professional development of translators.

Keywords: artificial intelligence, collaboration, digital skills, machine translation, translators

HYRJE

1.1 Inteligjenca Artificiale dhe transformimi i përkthimit

Zhvillimi i shpejtë i teknologjive të inteligjencës artificiale (IA) ka pasur një ndikim të thellë në shumë fusha profesionale, përfshirë përkthimin. Sistemet e përkthimit nervor të makinës (NMT) dhe modelet e mëdha gjuhësore (LLM), të tilla si ChatGPT dhe DeepL, kanë sjellë dinamika të reja në mënyrën se si ofrohen shërbimet gjuhësore. Këto mjete janë të afta të prodhojnë përkthime të rrjedhshme dhe koherente në një gamë të gjerë gjuhësh dhe fushash, shpesh në kohë reale. Si rezultat, përkthimi tani shihet

gjithnjë e më shumë si një aktivitet hibrid, duke kombinuar intuitën gjuhësore njerëzore me prodhimin e gjeneruar nga makina.

Ky ndryshim ka ngritur pyetje të rëndësishme për studiuesit, profesorët dhe praktikuesit. Çfarë roli do të luajnë përkthyesit në një mjedis të mbështetur nga IA? Çfarë lloj aftësish do të jenë të nevojshme për të lulëzuar në një peizazh të tillë dhe si mund të ruhet identiteti profesional në një kontekst ku kufijtë midis detyrave njerëzore dhe të makinës po bëhen më pak të dallueshëm? Këto janë pyetje që kanë tërhequr vëmendjen e studiuesve në studimet e përkthimit, gjuhësisë dhe shkencave humane digjitale. Përgjigjet varen jo vetëm nga aftësitë teknologjike, por edhe nga qëndrimet, vlerat dhe trajnimi profesional njerëzor.

1.2 Perspektiva në edukimin dhe praktikën e përkthimit

Edukimi në fushën e përkthimit po i përgjigjet pranisë në rritje të mjeteve të inteligjencës artificiale në mënyra të ndryshme. Shumë programe akademike ndërkombëtare kanë filluar të integrojnë tema si përkthimi automatik me post-redaktim (MTPE), nxjerrja e terminologjisë me mjete të bazuara në IA dhe shqyrtimi i implikimeve etike të përpunimit të automatizuar të gjuhës. Këto zhvillime pasqyrojnë një ndërgjegjësim gjithnjë e më të madh se përkthimi bashkëkohor nuk kufizohet vetëm në kompetencat gjuhësore, por përfshin gjithashtu aftësi digjitale dhe strategjike.

Në Shqipëri, ky ndërgjegjësim po rritet gradualisht. Studentët dhe profesionistët e përkthimit janë gjithnjë e më të ekspozuar ndaj mjeteve të bazuara në IA përmes platformave të pavarura, bashkëpunimeve ndërkombëtare dhe burimeve online. Edhe pse integrimi i strukturuar i IA-së në kurrikulat universitare mbetet në zhvillim, institucionet akademike po tregojnë një interes në rritje për përditësimin e përmbajtjes, me qëllim përafrimin me trendet globale. Kjo situatë krijon një mundësi të rëndësishme për kërkime që mund të mbështesin inovacionin pedagogjik dhe zhvillimin profesional të përkthyesve në formim.

1.3 Pyetje kërkimore

Ky punim udhëhiqet nga pyetjet e mëposhtme kërkimore:

- Cilat janë perceptimet e përkthyesve dhe studentëve të përkthimit në lidhje me rolin e IA-së në përkthim në Shqipëri?
- Çfarë përfitimesh ose shqetësimesh kanë ata nga përdorimi i mjeteve të bazuara në IA?
- Në ç'masë ndihen të përgatitur për të përdorur mjete të tilla në punën

e tyre?

- A janë të hapur për role të reja?

Duke iu drejtuar këtyre pyetjeve, studimi kontribuon në diskutimet e vazhdueshme rreth evolucionit profesional të përkthyesve në epokën e inteligjencës artificiale.

2. RISHIKIMI I LITERATURËS

2.1 Perspektiva globale mbi IA-në në përkthim

Integrimi i inteligjencës artificiale (IA) në përkthim ka nxitur kërkime të gjera gjatë dekadës së fundit. Fokusin e dikurshëm të krahasimit të thjeshtë të performancës midis njeriut dhe makinës e kanë zëvendësuar studime mbi proceset njohëse, sfidat etike dhe transformimin e identitetit profesional të përkthyesit. Përkthimi mekanik neuronal (NMT), veçanërisht, është vlerësuar për aftësinë e tij për të prodhuar përkthime më të rrjedhshme e të ndjeshme ndaj kontekstit krahasuar me modelet e mëparshme statistikore ose të bazuara në rregulla. Studimet tregojnë se përkthyesit profesionistë po punojnë gjithnjë e më shumë me drafte të gjeneruara nga IA, sidomos në mjedise me kërkesa të larta kohe apo volumesh. (Lopez M. I. et al. 2024)

Ky zhvillim ka transformuar rolin e tyre nga prodhues autonomë në redaktorë dhe vlerësues të rezultateve të makinerive. Në shumë raste, përdorimi i përkthimit automatik ka ulur kohën e përpunimit, por ka hapur debat mbi sigurimin e cilësisë, strukturat e çmimeve dhe aftësitë e nevojshme. (Screen 2022) Edhe pse IA shpesh përshkruhet si një forcë përçarëse, gjithnjë e më shumë theksohet potenciali i saj si teknologji plotësuese, me kusht që përkthyesit të marrin trajnim dhe mbështetje adekuate për t'u përshtatur me mjetet e reja.

2.2 Përkufizime dhe tipologji teknologjike

Teknologjitë e përfshira në përkthimin e asistuar nga IA mund të ndahen në tre kategori kryesore. Së pari, përkthimi automatik (MT) i referohet interpretimit të tekstit nga një gjuhë në tjetrën pa ndërhyrje njerëzore. Ky sistem ka evoluar nga qasjet e bazuara në rregulla dhe ato statistikore drejt arkitekturave nervore, që sot dominojnë fushën. (Teixeira 2017) Modelet si DeepL dhe Google Translate përdorin të mësuarin e thellë për të prodhuar përkthime të rrjedhshme dhe semantikisht të sakta në shumë çifte gjuhësh.

Së dyti, Bowker dhe Fisher(2010) diskutojnë se mjetet e përkthimit të asistuar nga kompjuteri (CAT), si SDL Trados, MemoQ dhe OmegaT, mbështesin punën e përkthyesit me memorie përkthimi, baza terminologjie

dhe veçori rreshtimi, duke ndihmuar qëndrueshmërinë në projekte të mëdha. Ndryshe nga MT, këto mjete varen nga gjykimi gjuhësor i përkthyesit dhe ofrojnë sugjerime në kohë reale.

Së treti, modelet e mëdha gjuhësore (LLM), si ChatGPT i OpenAI, përfaqësojnë një teknologji gjeneruese që shkon përtej përkthimit, duke ofruar edhe përmbledhje, perfrazim dhe krijim përmbajtjeje. Këto modele ngrejnë sfida të reja, veçanërisht kur përkthimi ndërthuret me autorësinë origjinale. (Taivalkoski dhe Koponen 2023)

Hulumtimet tregojnë se shumë përkthyes e shohin IA-në si mjet për rritjen e produktivitetit, sidomos kur kombinohet me mjedise CAT. Megjithatë, shqetësimet për identitetin profesional dhe zhvlerësimin e punës krijuese mbeten të pranishme.

2.3 Role profesionale në zhvillim

Integrimi i IA-së ka nxjerrë në pah role të reja profesionale. Më i spikaturi është post-redaktimi, që konsiston në rishikimin dhe korrigjimin e përkthimeve të gjeneruara nga makina për t'u përshtatur me kërkesat e klientit ose standardet e publikimit. ISO (2017) dallon mes redaktimit të lehtë, që synon kuptueshmëri bazë, dhe redaktimit të plotë, që synon përsosje stilistike e gjuhësore të krahasueshme me përkthimin njerëzor.

Përtej post-redaktimit, përkthyesit po marrin gjithnjë e më shumë përgjegjësi për lokalizimin, përshtatjen e përmbajtjes dhe vlerësimin e cilësisë së IA-së. Këto kërkojnë jo vetëm aftësi gjuhësore, por edhe njohuri të thelluara mbi mjetet digjitale dhe menaxhimin e përmbajtjes. Siç vëren Kenny (2017), kjo po ripërcakton kompetencën e përkthyesit, duke përfshirë aftësitë teknologjike dhe ndërmjetësimin ndërkulturor.

2.4 Sfidat etike dhe nevojat e trajnimit

Përdorimi i IA-së në përkthim ngre sfida të rëndësishme etike. Një ndër të është llogaridhënia: në rast të gabimeve me pasoja ligjore, mjekësore ose financiare, shpesh nuk është e qartë kush mban përgjegjësinë përfundimtare: përkthyesi, klienti apo ofruesi i teknologjisë (Taivalkoski dhe Koponen 2023). Një tjetër çështje është privatësia e të dhënave, pasi shumë platforma MT përpunojnë dhe ruajnë tekstet në servera të jashtëm, shpesh pa transparencë të plotë mbi pëlqimin dhe konfidencialitetin (Bowker 2019).

Nga perspektiva arsimore, studiues si Bowker (2019) theksojnë rëndësinë e integritetit të përkthimit automatik në trajnim, jo thjesht si përdorim teknik i mjeteve, por si analizë e ndikimit të IA-së në vendimmarrje, etikë

dhe përgjegjësi profesionale. Programet duhet të kombinojnë praktikat e softuerit me reflektim kritik mbi rolin njerëzor në proceset e përkthimit të ndërmjetësuar nga IA.

Edhe pse literatura ndërkombëtare mbi këtë temë është e pasur, kërkimi empirik në tregje më të vogla mbetet i kufizuar. Në Shqipëri, studimet mbi perceptimet e përkthyesve dhe studentëve për mjetet e IA-së, trajnimin e marrë dhe përshtatjen e praktikave të tyre janë të pakta. Ky studim synon të plotësojë këtë boshllëk duke ofruar të dhëna të fokusuar në kontekstin shqiptar, të dobishme për strategjitë e ardhshme arsimore dhe profesionale.

3. METODOLOGJIA

3.1 Dizajni i hulumtimit

Ky studim përdori një dizajn kërkimor sasior me qasje përshkruese për të hetuar perceptimet, qëndrimet dhe sjelljet e lidhura me përdorimin e inteligjencës artificiale (IA) në praktikën e përkthimit. Qëllimi ishte mbledhja e të dhënave të strukturuar nga pjesëmarrës të angazhuar në mënyrë aktive në përkthim, si studentë ashtu edhe profesionistë, me synimin për të identifikuar prirjet kryesore. Metoda kryesore e grumbullimit të të dhënave ishte anketa, e zgjedhur për efikasitetin e saj në mbledhjen e informacionit nga një mostër relativisht e gjerë brenda një periudhe të shkurtër kohore.

3.2 Përzgjedhja e pjesëmarrësve

Anketa u plotësua nga 70 pjesëmarrës. Mostra përfshinte një kombinim studentësh përkthimi dhe profesionistësh në fazat e hershme të karrierës. Pjesëmarrësit u përzgjedhën përmes kanaleve të komunikimit universitar, rrjeteve të përkthyesve profesionistë dhe platformave të mediave sociale të lidhura me studimet e gjuhës dhe përkthimit në Shqipëri.

Të dhënat demografike treguan se shumica e të anketuarve ishin në moshën 20–39 vjeç, me 47,1% që identifikoheshin si studentë përkthimi dhe 41,4% si përkthyes me kohë të plotë. Pjesa tjetër përfshinte përkthyes të pavarur, instruktorë gjuhe dhe specialistë përkthimi në institucione të ndryshme.

3.3 Instrumenti i kërkimit

Të dhënat u mbledhën duke përdorur një pyetësor të strukturuar online, të zhvilluar në Google Forms dhe të shpërndarë në mënyrë digjitale. Pyetësori përmbante pyetje të ndara në disa seksione:

- Informacion Demografik
- Përdorimi i Mjeteve të IA-së

- Qëndrimet ndaj IA-së
- Praktikat e Përkthimit
- Nevojat e Trajnimit
- Perspektivat e Karrierës

Anketa u krye tërësisht në internet gjatë një periudhe dy-javore në maj 2025. Pjesëmarrësit dhanë pëlqimin e tyre të informuar përpara se të vazhdonin me anketën. Të gjitha të dhënat u anonimizuan për të siguruar konfidencialitetin dhe pajtueshmërinë etike.

3.4 Kufizime

Duhet të pranohet se studimi ka disa kufizime. Së pari, të dhënat u bazuan në vetëvlerësimin e pjesëmarrësve, gjë që mund të sjellë mospërputhje për shkak të mbivlerësimit të njohurive teknologjike ose ndikimit të frikës nga paragjykimi. Së dyti, madhësia e mostrës prej 70 personash, megjithëse e përshtatshme për analizë përshkruese, mund të mos pasqyrojë plotësisht diversitetin e tregut të përkthimit në Shqipëri. Për më tepër, ajo kufizon mundësinë e përgjithësimit të gjetjeve përtej popullatës së anketuar.

Megjithatë, pavarësisht këtyre kufizimeve, studimi ofron një pasqyrë fillestare të vlefshme mbi mënyrën se si studentët dhe profesionistët e përkthimit në Shqipëri angazhohen me IA-në dhe e perceptojnë rolin e saj në praktikën e tyre profesionale.

4. GJETJET

4.1 Profili demografik

Në anketë morën pjesë gjithsej 70 individë. Shumica e të anketuarve (52.9%) ishin të moshës 30-39 vjeç, të ndjekur nga 35.7% në grupmoshën 20-29 vjeç. Një pjesë më e vogël (8.6%) ishin nën 20 vjeç, ndërsa vetëm 2.8% i përkisnin grupmoshës 40-49 vjeç. Këto të dhëna tregojnë se baza e të anketuarve përbëhet kryesisht nga profesionistë të rinj dhe studentë në fazat e hershme të karrierës së tyre.

Sa i përket rolit profesional, 47.1% u identifikuan si studentë përkthimi dhe 41.4% si përkthyes të punësuar. Pjesëmarrësit e mbetur përfshinin profesionistë të pavarur, mësues gjuhësh dhe specialistë përkthimi, duke reflektuar një demografi të larmishme, por të orientuar drejt arsimit.

4.2 Shpeshësia dhe llojet e përdorimit të mjeteve të inteligjencës artificiale

Kur u pyetën për frekuencën e përdorimit të mjeteve të IA-së në punën e tyre të përkthimit, 61.4% raportuan se i përdorin ato “ndonjëherë”, ndërsa

17.1% i përdorën ato “rrallë” dhe 15.8% “shpesh”. Vetëm 5.7% deklaruan se nuk përdorin kurrë mjete të tilla. Këto rezultate sugjerojnë që shumica e të anketuarve kanë të paktën një shkallë të caktuar ekspozimi ndaj mjeteve të bazuara në IA, me një pakicë që i përdor ato rregullisht.

Lidhur me preferencat e mjeteve; ChatGPT, DeepL dhe Google Translate u përmendën më shpesh. Disa të anketuar gjithashtu renditën fjalorë online ose mjete ndihmëse shkrimi të përmirësuara nga IA, duke treguar një përzierje mjjetesh për qëllime të përgjithshme dhe specifike për përkthim.

4.3 Perceptimet ndaj IA-së dhe ndikimit profesional

Kur u pyetën të vlerësonin deklaratën “IA do të zëvendësojë përkthyesit”, 40% e pjesëmarrësve shprehën mospajtim dhe 28,6% mospajtim të fortë. Një pjesë më e vogël (12,9%) mbeti neutrale, ndërsa 11,4% ishin disi dakord dhe vetëm 7,1% u shprehën plotësisht dakord. Këto përgjigje tregojnë një skepticizëm të përgjithshëm ndaj nocionit të zëvendësimit të plotë, me shumicën e pjesëmarrësve që e perceptojnë IA-në më shumë si një mjet plotësues sesa si një kërcënim përçarës për profesionin.

Pjesëmarrësve iu kërkua gjithashtu të përshkruanin metodën e tyre aktuale të përkthimit. Shumica dërmuese (91,4%) raportuan se përdorin një kombinim të metodave tradicionale dhe atyre të mbështetura nga IA, ose se anojnë drejt metodave tradicionale me integrim minimal të IA-së. Vetëm 8,6% deklaruan se mbështeten pothuajse tërësisht në prodhimin e gjeneruar nga IA. Këto gjetje përforcojnë idenë se mbikëqyrja dhe ndërhyrja njerëzore mbeten elemente qendrore të praktikës aktuale të përkthimit.

4.4 Ndryshime në produktivitet

Nga pjesëmarrësit, 85,7% raportuan se përdorimi i mjeteve të IA-së nuk kishte ndikuar ndjeshëm në shpejtësinë e përkthimit, ndërsa 14,3% vunë re kursim kohe; asnjë nuk përmendi rritje të kohës së nevojshme. Kjo tregon se, edhe pse IA nuk ka ndryshuar rrënjësisht rrjedhat e punës, ajo mund të ofrojë avantazhe në detyra të përsëritshme ose me rrezik të ulët. Sa i përket karrierës, 47,1% e të anketuarve raportuan ndikim të moderuar ose të fortë nga rritja e IA-së, 38,6% ndikim të lehtë dhe 7,1% asnjë ndikim, duke reflektuar ndërgjegjësim për nevojën e përshtatjes me ndryshimet teknologjike.

4.5 Kërkesa për trajnim dhe role të reja profesionale

Një pjesë dërmuese prej 98.6% e të anketuarve shprehën interes për të

marrë trajnime se si të integrojnë mjetet e IA-së në punët përkthimore. Kjo përgjigje tregon një kërkesë të fortë për mbështetje të strukturuar arsimore në lundrimin e mjeteve teknologjike. Edhe pse anketa nuk përfshinte një listë të detajuar të roleve të reja, përgjigjet tregojnë një prije drejt roleve si post-redaktimi, lokalizimi dhe kurimi i terminologjisë. Këto tregues sugjerojnë se pjesëmarrësit janë të vetëdijshëm për kufijtë në zhvillim të profesionit të përkthimit.

5. DISKUTIM

5.1 Perceptimet e përkthyesve: trendet lokale kundrejt atyre globale

Rezultatet e këtij studimi tregojnë se shumica e studentëve të përkthimit dhe profesionistëve në fazat e hershme të karrierës në Shqipëri nuk e perceptojnë inteligjencën artificiale si një kërcënim të drejtpërdrejtë për profesionin e tyre. Ky përfundim përputhet me gjetjet e studimeve ndërkombëtare, të cilat tregojnë se përkthyesit, në përgjithësi, mbajnë një qasje bashkëpunuese dhe jo konkurruese ndaj IA-së.

Skepticizmi i vërejtur në këtë studim ndaj idesë se IA do të “zëvendësojë” përkthyesit është në linjë me gjetjet e Teixeira (2017), i cili thekson se përkthyesit mbeten të domosdoshëm në proceset e vendimmarrjes, veçanërisht kur përdorin sugjerime të përkthimit automatik. Kjo mbështet pikëpamjen se profesioni është duke evoluar, jo duke u zhdukur.

Megjithëse shumica e të anketuarve raportuan se përdorimi i mjeteve të IA-së nuk solli ndryshime të dukshme në kohëzgjatjen e detyrave, një pakicë e konsiderueshme përjetoi rritje të produktivitetit. Këto rezultate të përziera pasqyrojnë vëzhgimet e Moorkens dhe O’Brien (2017), të cilët theksojnë se efikasiteti i perceptuar varet nga cilësia dhe nga niveli i redaktimit.

Fakti që vetëm 8,6% e pjesëmarrësve raportuan se mbështeteshin kryesisht ose tërësisht në prodhimin e gjeneruar nga IA mbështet përfundimin se ekspertiza njerëzore mbetet vendimtare për vlerësimin e tekstit, për nuancën dhe për përsosjen gjuhësore të përkthimit.

5.2 Boshllëqet në trajnim dhe nevoja për reformë pedagogjike

Një nga gjetjet më të rëndësishme të studimit është interesi shumë i lartë i pjesëmarrësve (98,6%) për të marrë trajnim mbi përdorimin efektiv të inteligjencës artificiale në përkthim. Ky rezultat përputhet me argumentet e Bowker (2019), e cila thekson rëndësinë e integritetit të përkthimit automatik në kurrikulat universitare të përkthimit. Sipas saj, kjo aftësi nuk nënkupton vetëm zotërimin e mjeteve si DeepL apo ChatGPT, por edhe përdorimin e tyre

në mënyrë të përshtatshme dhe etike.

Duke marrë në konsideratë që shumica e programeve të përkthimit në Shqipëri nuk përfshijnë në mënyrë sistematike trajnimin për përkthimin e asistuar nga IA, ky zbulim thekson një nevojë të menjëhershme për zhvillimin dhe përditësimin e kurrikulave. Ndërsa infrastruktura arsimore mbetet në proces zhvillimi, niveli i lartë i interesit të shprehur nga pjesëmarrësit tregon gatishmërinë e tyre për t'u angazhuar me mjetet moderne, me kusht që të ofrohen udhëzime dhe mbështetje të përshtatshme.

5.3 Shfaqja e roleve të reja

Edhe pse anketa nuk testoi drejtpërdrejt njohuritë mbi role specifike në zhvillim, pjesëmarrësit treguan ndërgjegjësim për koncepte si post-redaktimi dhe lokalizimi. Këto përputhen me rolin në zgjerim të përkthyesit të përshkruar nga Kenny (2017), sipas të cilit profesionistët e gjuhës po veprojnë gjithnjë e më shumë si vlerësues, redaktorë dhe bashkëkrijues së bashku me sistemet e përkthimit automatik.

Kjoperspektivëmbështetëngastudimeqëpërshkruajnëaftësitëenevojshme për redaktimin e plotë pas përpunimit të përkthimit automatik, duke theksuar rëndësinë e kompetencës gjuhësore të avancuar dhe aftësinë për të identifikuar gabime në përputhje me kontekstin. Bazuar në gjetjet e këtij studimi, është e arsyeshme të parashikohet se përkthyesit shqiptarë do të adoptojnë role të tilla, veçanërisht për shkak se puna e pavarur dhe bashkëpunimet ndërkombëtare kërkojnë një nivel gjithnjë e më të lartë kompetence teknologjike. Kjo situatë paraqet një mundësi për institucionet në Shqipëri që të zhvillojnë korniza trajnimi që kombinojnë aftësitë teknike me reflektimin etik, duke përafruar programet kombëtare me standardet ndërkombëtare.

Megjithëse ky studim ofron një bazë fillestare njohurish, nevojiten kërkime të mëtejshme për të eksploruar se si përkthyesit e perceptojnë ndikimin e inteligjencës artificiale në identitetin e tyre profesional dhe në marrëdhënien emocionale me punën.

6. PËRFUNDIME DHE REKOMANDIME

Gjetjet e këtij studimi sugjerojnë se përkthyesit në Shqipëri, përfshirë studentët dhe profesionistët në fazat e hershme të karrierës, po angazhohen me inteligjencën artificiale në përkthim përmes një procesi të karakterizuar nga kurioziteti dhe aftësia për të bërë dallime kritike. Shumica e të anketuarve nuk e perceptojnë IA-në si kërcënim për rolin e përkthyesit, perkundrazi, ata e njohin praninë dhe dobinë e saj si një mekanizëm mbështetës brenda procesit

të punës. Ky qëndrim është në përputhje me trendet globale, ku IA shihet jo si zëvendësim i përkthimit profesional, por si një instrument plotësues që, kur përdoret me qasje kritike, mund të rrisë efikasitetin dhe të lehtësojë menaxhimin e detyrave.

Megjithatë, studimi nxjerr në pah mungesën e konsiderueshme të mundësive formale të trajnimit mbi përdorimin e IA-së në përkthim. Pjesëmarrësit shprehën interes të lartë për të mësuar si të integrojnë mjetet e IA-së në praktikën e tyre, por kjo kërkesë ende nuk plotësohet nga strukturat akademike ose profesionale ekzistuese. Ndërsa shumë institucione ndërkombëtare kanë filluar të përfshijnë IA-në dhe dimensionin etik në kurrikulat e përkthimit, në Shqipëri këto iniciativa mbeten të kufizuara. Pa udhëzime të strukturuar, ekziston rreziku që përkthyesit të përballen vetëm me sfidat e ndryshimit teknologjik, shpesh pa korniza të qarta për vlerësimin e rrezikut, cilësisë dhe përgjegjësisë etike.

Pjesëmarrësit në këtë studim treguan ndërgjegjësim për role të tilla si post-redaktimi, rishikimi i përmbajtjes së gjeneruar nga IA dhe menaxhimi i terminologjisë në mjedise të ndërmjetësuara teknologjikut. Këto zhvillime pasqyrojnë transformimin e përkthimit nga një akt thjesht gjuhësor në një aktivitet ndërdisiplinor, që kërkon jo vetëm ekspertizë gjuhësore, por edhe aftësi teknologjike dhe mendim kritik. Megjithatë, vetëdija nuk garanton përgatitje. Pa mbështetje institucionale, kalimi drejt përkthimit të asistuar nga IA mund të thellojë pabarazitë në aksesin ndaj mjeteve dhe njohurive ose të çojë në standarde të paqëndrueshme profesionale.

Kjo situatë ofron një mundësi strategjike për institucionet arsimore, shoqatat profesionale dhe ofruesit e trajnimeve. Ata mund të hartojnë programe akademike që reflektojnë realitetet e praktikës bashkëkohore të përkthimit, duke përfshirë jo vetëm aftësi specifike për mjetet, por edhe ndërgjegjësim etik dhe zhvillim të mendimit kritik. Për më tepër, partneritetet midis universiteteve dhe industrisë së përkthimit mund të sigurojnë që trajnimet të përshtaten me kërkesat aktuale të tregut dhe të përgatisin përkthyes të aftë për të menaxhuar ndryshimin teknologjik në mënyrë efektive.

BIBLIOGRAFIA

- Ben Screen, “Machine Translation and Welsh: Analysing Free Statistical Machine Translation for the Professional Translation of an Under-Researched Language Pair,” *JoSTrans* 28 (2022).
- Bowker, Lynne; Fisher, Des (2010). “Computer-aided translation”

- Carlos S. C. Teixeira, “The Impact of Metadata on Translator Performance: How Translators Work with Translation Memories and Machine Translation,” *Semantic Scholar*, 2017.
- Claude Piron, *Le défi des langues* (The Language Challenge), Paris, L’Harmattan, 1994.
- Dorothy, Kenny (ed.) (2017). *Human Issues in Translation Technology*. London/New York: Routledge, pp. 178
- International Organization for Standardization, *ISO 18587:2017: Translation Services—Post-Editing of Machine Translation Output—Requirements* (Geneva: ISO, 2017).
- Joss Moorkens and Sharon O’Brien, “Assessing User Interface Needs of Post-Editors of Machine Translation,” in *Human Issues in Translation Technology*, ed. Dorothy Kenny (London: Routledge, 2017).
- Lynne Bowker, *Machine Translation and Global Research: Towards Improved Machine Translation Literacy in the Scholarly Community* (Bingley: Emerald Publishing, 2019), 72
- Maria Inmaculada Vicente López, Ana María Rojo López, and Kristian Tangsgaard Hvelplund, “Measuring Cognitive Effort in PostEditing: An EyeTracking Study Comparing Professional and Student Translators” (*Revista Tradumàtica* 22 (2024))
- TaivalkoskiShilov, Kristiina, and Maarit Koponen. “Literary Postediting and the Question of Copyright.” *Hermes: Journal of Language and Communication in Business* 63 (2023)

HIGHLIGHTING THE SIGNIFICANCE OF PHRASEOLOGY: FROM LANGUAGE TEACHING TO TRANSLATION TECHNOLOGY

Stavroula Paraskevi VRAILA

Ionian University,

vraila@ionio.gr

Georgia MILIONI

Kapodistrian University of Athen

Christos PONIROS

Aristoteles University

ABSTRACT

Phraseological units, due to their figurative and culture-specific nature, present notable challenges in translation. This study examines how trainee translators render Greek idioms into multiple target languages and compares their output with translations produced by advanced large language models (LLMs). The analysis reveals a prevalent reliance on literal or paraphrastic strategies among students, while LLMs, despite fluent surface production, often fail to capture pragmatic and metaphorical nuance without precise prompting. As part of the project, a multilingual glossary was developed in six languages (Greek, English, German, French, Italian, and Albanian), emphasizing functional equivalence and contextual sensitivity. The findings imply the necessity of integrating phraseological awareness and AI literacy into translation studies, proposing a hybrid pedagogical model that synergizes human capability with machine-assisted solutions to idiomatic translation.

Key words: *phraseology, translation, translation technology, LLMs*

1. INTRODUCTION

Phraseological units are a persistent issue in foreign language teaching and translation studies, being invariably underrepresented despite their communicative prominence. Expressions such as English *mad as a hatter*, German *Da steppt der Bär*, and Italian *Paganini non ripete* exemplify the

pedagogical complexity inherent in units that function as semiotic repositories of cultural and historical knowledge, resisting conventional instructional approaches. This pedagogical neglect results in limited idiomatic proficiency among language learners and consistent weaknesses in translation output, especially regarding cultural authenticity and register appropriateness¹. These are compounded further by the variable character of computational translation software in the processing of idiomatic structure, with certain limitations occurring in less-resourced languages such as Greek.

This article presents findings from an interdisciplinary research project integrating empirical research, pedagogical design, and computational analysis. The research examines how student translators engage with Greek phraseological units and the challenges they encounter when translating into English and German. Additionally, it evaluates the capacity of large language models (LLMs), such as GPT-4o, Claude, and DeepSeek, to handle idiomatic translation under varying prompting conditions. The inquiry is focused on whether lexicographic resources with structure—namely, a multilingual phraseological glossary—will facilitate not only human but also artificial intelligence systems' ability to interpret and render idioms.

This research redefines the concept of phraseological competence as an essential part of translation literacy and positions it as an intermediary concept between old-fashioned linguistic pedagogy and emerging digital competencies. Through this framework, the research suggests developing tools and procedures enabling both human translators and machine translation systems to process idiomatic meaning more accurately and contextually.

2. THEORETICAL FRAMEWORK: PHRASEOLOGY, TRANSLATION, AND TECHNOLOGICAL MEDIATION

Phraseological units are culturally embedded expressions that transcend literal meaning, functioning as markers of collective memory and identity². Their translation requires nuanced mediation that accounts for both pragmatic function and cultural specificity³.

¹ Dmitrij Dobrovol'skij and Elisabeth Piirainen, *Figurative Language: Cross-Cultural and Cross-Linguistic Perspectives* (Amsterdam: Elsevier, 2005), 31–52.

²Rosamund Moon, *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach* (Oxford: Clarendon Press, 1998), 178–202

³Victoria Subbotina, "Challenges of Translating Phraseological Units," *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 70 (2013): 1487–92, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.01.216>.

Within translation studies, cognitive and functionalist paradigms offer key insights: conceptual metaphor theory explains idiomaticity through culturally conventional mappings, while functionalist approaches—especially Skopos theory—prioritize communicative purpose over formal equivalence⁴.

Translators employ diverse strategies like substitution, paraphrase, and omission, treating idioms as discourse-bound rather than lexical units⁵.

These approaches reflect the intercultural negotiation inherent in phraseological translation, demanding cultural expertise and pragmatic sensitivity⁶. Key challenges include absence of direct equivalents, cultural specificity, and contextual dependency, addressed through strategies ranging from literal translation to creative adaptation⁷.

In digital contexts, the translation of phraseological units intersects with AI-assisted tools and Digital Humanities. As Cronin notes, contemporary translators must blend critical literacy with computational competence⁸. Prompt engineering thus emerges as a meta-competence for eliciting context-sensitive, idiomatic output from large language models.⁹

Despite advances in neural machine translation, idiomaticity remains a challenge due to models' reliance on statistical patterns rather than cultural or pragmatic understanding. This calls for a new translation literacy that brings interpretive judgment, knowledge of culture, and algorithmic consciousness together. The ability to handle fixed expressions thus emerges as a dynamic interface between traditional translation studies and emerging digital practices, enabling translators to refine machine output toward culturally authentic communication.

⁴George Lakoff and Mark Johnson, *Metaphors We Live By* (Chicago: University of Chicago Press, 2003), 3–6; Hans J. Vermeer, “Skopos and Commission in Translational Action,” in *Readings in Translation Theory*, ed. Andrew Chesterman (Helsinki: Oy Finn Lectura Ab, 1989), 173–87; Christiane Nord, *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*, 2nd ed. (Manchester: St. Jerome Publishing, 2018), 26–37, 59–91.

⁵Mona Baker, *In Other Words: A Coursebook on Translation*, 3rd ed. (London: Routledge, 2018), 63–78.

⁶Peter Newmark, *A Textbook of Translation*, reprint (Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 2018), 104–25.

⁷Nusurxon Qizi and Zuvaytova Sarvinoz, “Phraseology in Translation: Challenges and Strategies,” *International Journal of Artificial Intelligence* 5, no. 2 (2025): 1495–98 <https://www.academicpublishers.org/journals/index.php/ijai/article/view/3111>

⁸Michael Cronin, *Translation in the Digital Age* (London: Routledge, 2013), 45–51.

⁹Lynne Bowker, *Machine Translation and Global Research: Towards Improved Machine Translation Literacy in the Scholarly Community* (Bingley: Emerald Publishing, 2020), 34–38.

3. EMPIRICAL STUDY: HUMAN AND MACHINE TRANSLATION OF GREEK PHRASEOLOGY

3.1 Methodology

The experimental study was conducted from January to April 2025 in the Department of Foreign Languages, Translation and Interpreting (Ionian University), with the scope of researching how beginner translators and advanced machine translation software translate Greek phraseological units into English and German. Using a mixed-methods approach, quantitative performance measurement was conducted in conjunction with qualitative research on translation strategy and idiomaticity¹⁰.

The sample comprised 104 undergraduate translation students selected through convenience sampling, all proficient in the target languages. The experiment simulated real-world translation tasks, focusing on phraseological transfer. The dataset included 54 Greek phraseological units purposively selected for frequency, opacity, cultural specificity, and structural variety. Following Burger et al., these were categorized into idioms (22), proverbs (16), and collocations/common expressions (16), drawing on corpus and lexicographic data¹¹.

Three large language models — GPT-4o (OpenAI), Claude 3.5 Sonnet (Anthropic), and DeepSeek (DeepSeek AI) — were used to translate the same dataset. The models were chosen for their multilingual capabilities, architectural diversity, and public accessibility. All are transformer-based, trained in extensive multilingual corpora. GPT-4o is noted for fluency and few-shot learning; Claude 3.5 for rule-governed reasoning and contextual sensitivity; and DeepSeek for its linguistic-logical processing and suitability for long, complex inputs.

The research was structured into three phases. First, participants completed a standardized online questionnaire assessing their passive phraseological knowledge. They identified idioms, paraphrased meanings in Greek, and reported awareness of equivalents in English and German. This phase aimed to activate metalinguistic awareness and intercultural competence using

¹⁰ Gabriela Saldanha and Sharon O'Brien, *Research Methodologies in Translation Studies* (London: Routledge, 2013), 22–23.

¹¹ Harald Burger, Dmitrij Dobrovol'skij, Peter Kühn, and Neal R. Norrick, eds., "Phraseology: Subject Area, Terminology and Research Topics," in *Phraseology: An International Handbook of Contemporary Research*, vols. 1–2 (Berlin: Mouton de Gruyter, 2007), 10–20.

validated tools from phraseology acquisition research.

Second, participants undertook a supervised translation task in a classroom setting. They translated the 54 items into English and German separately, using physical and digital resources (dictionaries, corpora, idiom databases) but without collaboration. This allowed real-time observation of strategy use and resource consultation, simulating authentic translation conditions¹².

Third, the same items were translated by the three generative models using three prompt types: (1) a Basic Prompt with minimal instruction; (2) an Informative Prompt with semantic clarification and encouragement of figurative rendering; and (3) an In-depth Prompt with rich context, usage examples, register information, and instructions to explain translation choices (see Table 1). This phase investigated prompt engineering as a pedagogical skill and its influence on idiomatic output.

Basic Prompt
Translate the following idiom into English/German.
Informative Prompt
Translate the idiom into English. Keep the figurative meaning and replace it with a natural-sounding English/German expression of equivalent meaning, avoiding literal translation.
In-depth Prompt
Translate the following phraseological unit into English, ensuring that it is translated idiomatically. Provide a short explanation of your translation choice and describe whether the idiom has a direct equivalent in English/German or requires adaptation.

Both machine and human translations were assessed across four dimensions: accuracy (fidelity to source meaning), fluency (grammaticality and naturalness), stylistic equivalence (preservation of tone and register), and idiomaticity (appropriate use of target-language idioms). Each was rated on a 0–3 scale using adapted rubrics from established translation assessment frameworks¹³.

Notably, the study excluded automatic metrics such as BLEU, BERTScore, and COMET. As Baziotis et al. argue, these fail to account for pragmatic,

¹²Silvia Bernardini, “Think-Aloud Protocols in Translation Research: Achievements, Limits, Future Prospects,” *Target* 13, no. 2 (2002): 241–63, <https://doi.org/10.1075/target.13.2.03ber>.

¹³Juliane House, “Beyond Intervention: Universals in Translation?” *Trans-Kom* 1, no. 1 (2008): 6–19. https://www.trans-kom.eu/bd01nr01/trans-kom_01_01_02_House_Beyond_Intervention.20080707.pdf; Arle Lommel, Ray F. Kelly, and Teresa Pareja-Lora, “Multidimensional Quality Metrics (MQM): A Framework for Declaring and Describing Translation Quality Metrics,” *Tradumàtica* 12 (2014): 455–463.

cultural, and stylistic nuances inherent in idiomatic language¹⁴.

Operating primarily at lexical and syntactic levels, such tools cannot assess phraseological or metaphorical fidelity. Therefore, human expert judgment was used exclusively, offering a more context-sensitive and semantically informed evaluation of idiomatic translation performance.

3.2 Key Findings and Observations

The triangulated comparison of student output and LLM performance reveals a nuanced landscape of both challenges and opportunities in the translation of phraseological units. While several students demonstrated a degree of sensitivity to Greek phraseological structures, the task of rendering these units into functionally and stylistically appropriate equivalents in English and German proved considerably more problematic.

3.2.1 Student Awareness and Translation Performance

Findings from the initial questionnaire revealed that 84% of students correctly identified the 54 selected expressions as fixed or idiomatic. However, only 27% were able to provide a meaningful equivalent in at least one of the two target languages, while 49.5% could not explain the pragmatic or cultural value of the expressions. These results suggest that although recognition of phraseological units was relatively high, students' phraseological knowledge remained largely passive and disconnected from intercultural competence. This outcome aligns with previous studies that emphasize the importance of explicit teaching and contrastive phraseological practice in training translators¹⁵.

The controlled translation task reconfirmed this result by showing differential patterns of target-language performance and strategy selection. Three most prevalent strategies occurred across the dataset: literal translation, paraphrasing, and idiomatic equivalents (see Figure 1). Literal translation most frequently resulted in semantic distortion, whereas paraphrases, although generally semantically accurate, proved to be stylistically inadequate. Few students successfully employed idiomatic equivalents, indicating a limited range of figurative expressions in the target languages.

¹⁴Christos Baziotis, Prashant Mathur, and Eva Hasler, "Automatic Evaluation and Analysis of Idioms in Neural Machine Translation," in *Proceedings of the 17th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics*, 3682–3700 (Dubrovnik, Croatia: Association for Computational Linguistics, May 2023), <https://doi.org/10.18653/v1/2023.eacl-main.267>.

¹⁵Frank Boers and Seth Lindstromberg, eds., *Cognitive Linguistic Approaches to Teaching Vocabulary and Phraseology* (Berlin: Mouton de Gruyter, 2008).

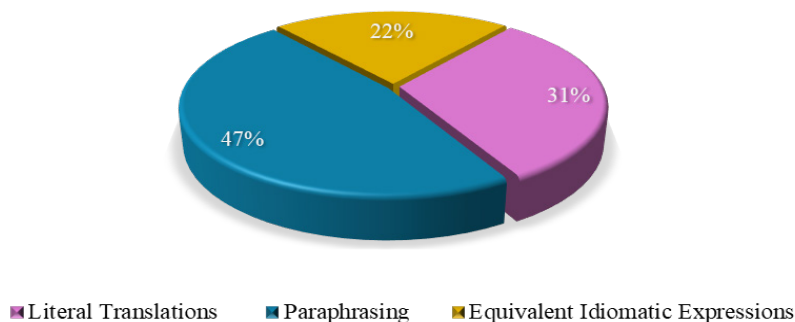

Figure 1: Translation Strategies used by Students

Performance in English was notably stronger than in German, with English translations being more idiomatic and contextually appropriate. This discrepancy may be attributed to higher general proficiency in English, increased exposure to English-language media, and a more frequent integration of English idiomatic content in translation curricula. To illustrate these patterns, Table 2 provides examples of unsuccessful versus successful student translations:

Greek Expression	Most Frequent Student Translation (DE)	Most Frequent Student Translation (EN)
του έβαλε τα δύο πόδια σε ένα παπούτσι	<i>sie steckte ihm beide FüÙe in einen Schuh</i> (formal equivalent)	<i>she gave him a hard time</i> (dynamic equivalent)
Δάγκωσε τη γλώσσα σου!	<i>BeiÙ dir die Zunge!</i> (formal equivalent)	<i>Hold your tongue!</i> (dynamic equivalent)
ρίχνω λάδι στη φωτιά	<i>ich werfe Öl ins Feuer</i> (formal equivalent)	<i>I add fuel to the fire</i> (dynamic equivalent)
σκοτώνομαι στη δουλειά	<i>ich töte mich bei der Arbeit</i> (formal equivalent)	<i>I'm overworked</i> (dynamic equivalent)
κοιτώ με μισό μάτι	<i>ich schaue mit einem halben Auge</i> (formal equivalent)	<i>I distrust someone</i> (dynamic equivalent)
κάλλιο πέντε και στο χέρι παρά δέκα και καρτέρι	<i>besser fünf in der Hand als zehn im Warten</i> (formal equivalent)	<i>A bird in the hand is worth two in the bush</i> (dynamic equivalent)
δουλεύω για νίχτο	<i>ich arbeite für wenig Geld</i> (formal equivalent)	<i>I work for nothing</i> (dynamic equivalent)
κάνει ο τέντζερης και βρήκε το κατόκι	<i>sie passen zusammen</i> (dynamic equivalent)	<i>they're made for each other</i> (dynamic equivalent)

Table 2: Frequent Student Translations of Greek Idioms into English and German

Finally, student usage of linguistic resources reflected a strong preference for bilingual dictionaries, while only 12% utilized monolingual corpora, idiom databases, or parallel texts (see Figure 2). This limited utilization of advanced tools attests to an evident pedagogical necessity for engaging students

more in strategic and critical application of translation-specialized resources in phraseological exercises.

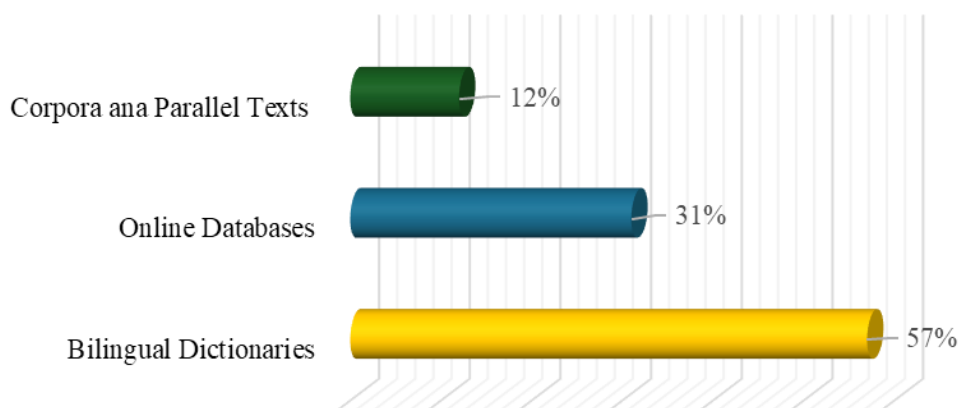

Figure 2: Translation Tools used by Students

3.2.2 LLMs' Performance

The process of machine translation revealed a huge difference in performance among LLMs depending on how specific the prompt was. Three types of prompt conditioning—basic, informative, and specific—were employed to evaluate the extent to which AI-driven translation systems could produce idiomatic and culturally appropriate translations of Greek fixed expressions into English.

With basic prompts, the models would simply resort to literal translations that typically resulted in senseless calques. The most common one was the idiom *του έβαλε τα δύο πόδια σε ένα παπούτσι*, most translated as *he put both his feet in one shoe*, a non-idiomatic sentence which conforms to common learner errors and exhibits no figurative comprehension.

Conversely, information prompts produced far more natural-sounding outputs, capturing the figurative meaning more clearly and with enhanced stylistic suitability. If models were better steered through in-depth prompts—those which contained contextual, functional, and cultural information—the quality of the output improved considerably. In both cases, the same idiom was alternatively rendered as *he gave him a hard time* or *he put him in a tight spot*, and not only was there enhanced clarity in idiomaticity but also adherence to appropriate register and communicative intent.

These results suggest that neural language models are limited in

phraseological competence, but they can reach idiomatic equivalence closely enough under the right prompt engineering. Their success in doing so depends less on natural linguistic awareness and more on their ability to make informed guesses about usage patterns based on contextual and stylistic clues embedded within the prompt.

Success rates illustrate this trend clearly. As shown in Figure 3, performance across phraseological categories increased significantly under specific prompting conditions. The contrast with student performance also highlights the extent to which prompt conditioning can enhance LLM capabilities beyond novice human competence.

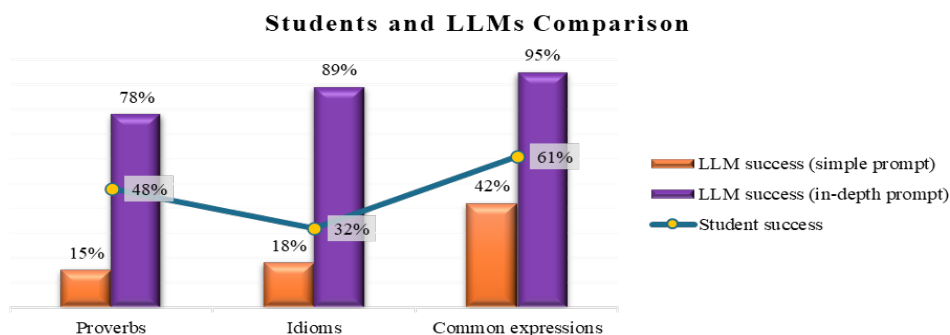

Figure 3: Students and LLMs Comparison

3.2.3 Systematic Errors and Idiomatic Misfires in LLM Output

While AI-driven systems exhibit notable potential in translating idiomatic expressions, persistent limitations remain. One frequent issue involves register mismatches, where informal Greek expressions are rendered in overly formal English, weakening their pragmatic effect. For example, *μου την έφερες* (“you tricked me”) is translated by GPT-4o as *you deceived me with cunning*—grammatically correct, but stylistically exaggerated, failing to convey the original’s colloquial tone.

Another common tendency is cultural flattening, whereby metaphor-rich idioms are reduced to bland paraphrases, erasing cultural nuance. The expression *πήγε για μαλλί και βγήκε κουρεμένος* (“he ended up worse off”) is rendered by Claude and DeepSeek as *things didn’t go as intended*, stripping away metaphor and specificity.

Overgeneralization also arises: the idiom *δεν ιδρώνει το αυτί του* (“he doesn’t care”) was interpreted as *he doesn’t sweat it*, a misleading equivalent in English that implies calmness rather than indifference. These examples

illustrate LLMs’ limited pragmatic grounding and difficulties with idiomatic nuance, particularly when contextual clues are absent.

Among the models tested, DeepSeek demonstrated notable adaptability: although initially less precise, it improved significantly through iterative prompting. This responsiveness suggests that LLM performance benefits from dialogic interaction and human mediation, reinforcing the pedagogical value of prompt engineering and critical engagement.

Ultimately, while generative models can approximate idiomaticity and facilitate multilingual communication, they are not autonomous agents of phraseological translation. Their effectiveness depends on context-aware input, cultural literacy, and human guidance (see Figure 4). These findings reaffirm the need for AI literacy and intercultural competence in translation training, advocating for an integrated approach to generative technologies within phraseological and cross-cultural frameworks.

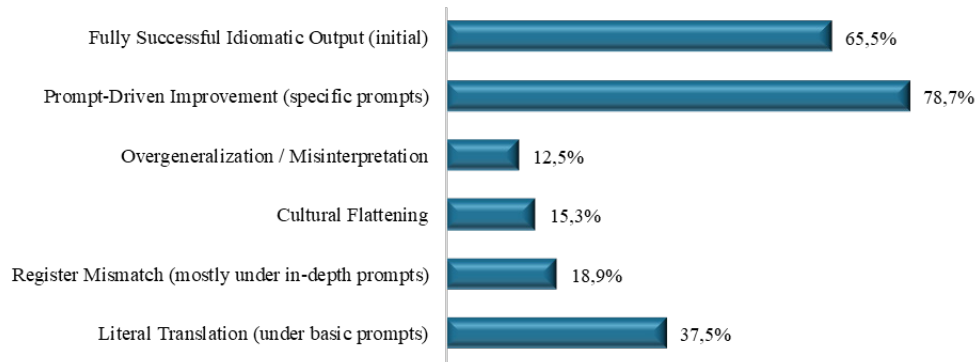

Figure 4: Frequency of LLM Strategies and Errors in Idiomatic Translation

4. PEDAGOGICAL IMPLICATIONS AND LLM INTEGRATION IN TRAINING

The findings of this study highlight the necessity for redefining phraseological competence as a central component of translation studies. The mismatch between learners’ receptive understanding of idioms and productive ability to use them idiomatically reveals a significant pedagogical gap. Students may learn figurative meanings inductively, but they often fail to have systematic strategies and contrastive practice to transfer such expressions efficaciously between languages. Phraseological competence

should therefore not be seen as peripheral knowledge but as a dynamic skill—allowing for sensitivity towards idiomaticity, pragmatic and cultural sense in understanding, and imitation of tone and function in the target language. According to Moon, control over fixed expressions is pivotal in making sure that translation is semantically accurate rather than stylistically and culturally real¹⁶. To accomplish this, translation studies must encompass targeted modules on phraseological unit categorization, contrastive analysis of authentic corpora, metaphor theory to reveal cognitive mappings, and paraphrasing and contextual reinvention exercises. Learning must also incorporate corpus tools, idiom-specific databases, and multilingual resources—not as ancillaries but as integrated components within language pairs and genres.

Large language models can offer unique pedagogical opportunities if employed as dialogical tools of discovery rather than as routes to rapid automatic answers. If well provoked, AI-driven systems can generate a range of idiomatic renditions, contrast literal with figurative translations, and propose context-conditioned paraphrases. These features place them as virtual teaching assistants that lead students to reason critically about stylistic choices and compare alternative solutions. Moreover, the exercise acquaints students with the new technique of prompt engineering—essential as LLMs enter CAT tools and professional life.

The translator of the future must be understood as both a cultural and technological mediator, equipped to interpret and critically evaluate AI-generated outputs. This hybrid role requires the integration of human judgment with digital literacy. Rather than viewing large language models as a threat to professional practice, pedagogical approaches should embrace them as heuristic tools that promote idiomatic awareness, stylistic sensitivity, and critical thinking. Resources such as multilingual glossaries can support this process, serving both as means of acquiring phraseological proficiency and as entry points into reflective engagement with AI-assisted translation environments.

5. THE MULTILINGUAL GLOSSARY OF PHRASEOLOGICAL UNITS: BRIDGING PEDAGOGY, TECHNOLOGY, AND PRACTICE

A central outcome of our research is the development of a multilingual glossary of a cross-linguistic idiom resource, addressing key gaps in translation

¹⁶ Moon, *Fixed Expressions and Idioms*, 178–202.

pedagogy and support tools. Existing resources are often limited—typically bilingual and lacking pragmatic and cultural detail—thus hindering the development of phraseological competence. Drawing on linguistic expertise and corpus-based insights, the glossary supports learners, educators, and professionals in achieving phraseological equivalence across six languages: Greek, English, German, French, Italian, and Albanian. It is conceived not as a lexicographic tool, but as an interdisciplinary pedagogical resource that promotes translational awareness, critical language consciousness, and intercultural competence.

5.1 Methodology for Glossary Development

The methodology adopted for the construction of the glossary followed a three-stage process combining traditional linguistic analysis with computational techniques. The initial stage was the recognition of fixed expressions. Idioms were selected according to three broad criteria: (a) usage frequency in contemporary language, identified via corpus evidence and actual communicative settings; (b) richness of culture and metaphor, which continually makes literal translation challenging; and (c) translational challenge, particularly in cases involving semantic vagueness or pragmatic delicacy that precludes target-language equivalence.

The second stage focused on cross-linguistic correspondence determination. Based on professional interpreters' and native speakers' knowledge, each Greek phraseological unit was matched with pragmatically equivalent expressions in five target languages: English, German, French, Italian, and Albanian. Pragmatic adequacy rather than formal correspondence was emphasized, along with cultural variation sensitivity in metaphorical form, politeness rituals, and associative connotation.

During the third phase, systematic documentation and verification were used for all entries. Each entry was tested against several sources, including monolingual and bilingual dictionaries, scholarly phraseological databases, and contemporary language corpora. Particular attention was given to checking the contextual suitability of each expression, excluding archaic, excessively formal, or regionally limited variants. This methodological triangulation renders the glossary more credible, pedagogically useful, and applicable in education and professional translation practice contexts.

5.2 Structure and Organization of the Glossary

The glossary has a systematic, pedagogically oriented structure. Each entry begins with the source-language phraseological unit (Greek) and then its functional equivalents in five target languages. Organized thematically, it allows users to search for idioms by semantic domains such as emotions, law, weather, food, social conduct, or politics, promoting associative learning and highlighting conceptual metaphors that transcend linguistic and cultural boundaries.

Greek	English	Italian	German	French	Albanian
Ουδέν κρυπτόν υπο τον ήλιο. (π)	Nothing new under the sun. (pr)	Nulla di nuovo sotto il sole. (pr)	Nichts Neues unter der Sonne. (SW)	Il n'y a rien de nouveau sous le soleil (pr)	Asgjë të re nga fronti perëndimit. (fu)
Όπου μπάινει ο ήλιος δεν μπάινει ο γιατρός. (π)	Where the sun does not go, the doctor does. (pr)	Dove entra il sole non entra il dottore. (pr)	Wo die Sonne nicht hinkommt, kommt der Arzt. (R)	Là où entre le soleil le médecin n'entre pas. (pr)	Ku hyn dielli nuk hyn mjeku. (fu)
Πεθαίνεις από τη ζέστη. (κφ)	It's boiling. It's burning outside. (cp)	Si bolle. E' bollente fuori. (c)	Draußen ist es heißer als die Hölle. (AS)	Ça crame. Ça brûle: il bouillonne dehors (ec)	Përvehim. Jashtë është përvehim (fz)
Βρέχει καρεκλοπόδαρα, βρέχει με το τουλούφι. (ι)	It's raining cats and dogs. (i)	Piove a dirotto. (md)	Es schüttet wie aus Eimern. (R)	Pleu-voirà flots. (ei)	Bie shi me gjyma / litar. (f)
παροιμία (π)	proverb (pr)	proverbio (pr)	Spruchwort (SW)	proverbe (pr)	fjalë e urtë (fu)
ιδιωματισμός (ι)	idiom (i)	modi di dire (md)	Redewendung (R)	expression idiomatique (ei)	fraza idiomatike (fi)
καθημερινή φράση (κφ)	colloquial phrase (cp)	colloquiale (c)	Alltagssprache (AS)	expression courante (ec)	frazë e zakonshme (fz)

Table 3: Sample glossary entries from the thematic chapter Weather.

The units are further typologically categorized according to Burger et al.'s model, including idioms, proverbs, collocations, and routine formulas (see Table 3)¹⁷. This typological distinction is critical in translation pedagogy, as it allows learners to make a distinction between fixed expressions which may be used innovatively with modification (e.g., idioms) and those where there is a necessity to remain faithful to conventional forms (e.g., collocations). Each type imposes different constraints on translation strategy, thus facilitating metalinguistic awareness.

5.3 Pedagogical and Translational Applications

The glossary holds considerable pedagogical value in fostering phraseological awareness, intercultural competence, and strategic decision-making in translation. Idiomatic expressions are approached not merely as lexical items, but as culturally embedded communicative acts requiring context-sensitive interpretation and functional adaptation. Through systematic exposure to cross-linguistic idiomatic variation, learners are encouraged

¹⁷ Burger et al., "Phraseology: Subject Area, Terminology and Research Topics," 10–20

to engage with the underlying conceptual metaphors that inform figurative language, thereby shifting focus from formal equivalence to the translation of meaning.¹⁸

Within the framework of translator education, this cross-linguistic phraseological database serves as a structured support mechanism that facilitates informed translational choices by presenting multiple equivalent formulations alongside contextual parameters. This approach reinforces the principle of functional equivalence and enables learners to critically evaluate and avoid literal renderings. The inclusion of authentic usage examples further contributes to bridging the gap between theoretical instruction and professional practice.

Moreover, the glossary demonstrates significant potential for integration into training scenarios involving AI-driven systems. It allows teachers to construct exercises where students compare human-curated equivalents with LLM-created ones, thus practicing prompt engineering, output evaluation, and critical refining. In this manner, as students experience such human-machine dialogical interactivity, they are equipped with the capacity to use AI-driven translation systems as guided, heuristic resources for contextual interpretation. This practice both increases their technical literacy and translational independence.

6. CONCLUSION AND FUTURE DIRECTIONS

Phraseological translation constitutes a demanding yet essential component of interlingual mediation, situated at the intersection of cultural identity and communicative efficacy. The present study has demonstrated that both human and machine translators encounter significant challenges when processing idiomatic content, albeit for different reasons: student translators often lack systematic training in strategic equivalence and cross-cultural metaphors, while LLMs exhibit limited interpretive judgment and contextual sensitivity unless specifically guided through targeted prompting.

The findings underscore the need to reconceptualize phraseological competence as a core element of translation studies, encompassing not only linguistic awareness but also digital and technological literacy. When

¹⁸ Gloria Corpas Pastor, Carmen M. Hidalgo Ternero, and María R. Bautista Zambrana, “Teaching Idioms for Translation Purposes: A Trilingual Corpus-Based Glossary Applied to Phraseodidactics (ES/EN/DE),” in *Teaching Phraseology in the XXI Century: New Challenges*, ed. Francisco Mena Martínez and Claudia Strohschen (Bern: Peter Lang, 2020), 75–93.

integrated critically into training environments, AI-driven systems can enhance learner awareness, foster experimentation, and cultivate a reflective approach to idiomatic translation. Instruction in prompt engineering, alongside corpus analysis and contrastive phraseological study, should form part of a translator's expanded methodological repertoire.

The multilingual glossary developed in the course of this research contributes to bridging multiple gaps in both educational and computational contexts. It consolidates data across languages, provides functional and contextual annotations, and supports a range of applications in training and language technology. Its design offers promising opportunities for integration into machine translation systems and translator education platforms, encouraging interdisciplinary collaboration between linguists, educators, and developers.

Idiomatic expressions should not be viewed as decorative language but as encapsulations of collective cognition and cultural worldview. Translators—and the technologies that support them—must be equipped to transmit such expressions with accuracy, nuance, and cultural integrity.

BIBLIOGRAPHY

- Baker, Mona. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. 3rd ed. London: Routledge, 2018 (originally published 1992).
- Baziotis, Christos, Prashant Mathur, and Eva Hasler. "Automatic Evaluation and Analysis of Idioms in Neural Machine Translation." In *Proceedings of the 17th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics*, 3682–3700. Dubrovnik, Croatia: Association for Computational Linguistics, May 2023. <https://doi.org/10.18653/v1/2023.eacl-main.267>.
- Bernardini, Silvia. "Think-Aloud Protocols in Translation Research: Achievements, Limits, Future Prospects." *Target* 13, no. 2 (2002): 241–63. <https://doi.org/10.1075/target.13.2.03ber>.
- Boers, Frank, and Seth Lindstromberg, eds. *Cognitive Linguistic Approaches to Teaching Vocabulary and Phraseology*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2008.
- Bowker, Lynne. *Machine Translation and Global Research: Towards Improved Machine Translation Literacy in the Scholarly Community*. Bingley: Emerald Publishing, 2020.
- Burger, Harald, Dmitrij Dobrovol'skij, Peter Kühn, and Neal R. Norrick, eds. "Phraseology: Subject area, terminology and research topics." In

- Phraseology: An International Handbook of Contemporary Research*. Vols. 1–2. Berlin: Mouton de Gruyter, 2007.
- Corpas Pastor, Gloria, Carmen M. Hidalgo Ternero, and María R. Bautista Zambrana. “Teaching Idioms for Translation Purposes: A Trilingual Corpus-Based Glossary Applied to Phraseodidactics (ES/EN/DE).” In *Teaching Phraseology in the XXI Century: New Challenges*, edited by Francisco Mena Martínez and Claudia Strohschen, 75–93. Bern: Peter Lang, 2020.
- Cronin, Michael. *Translation in the Digital Age*. London: Routledge, 2013.
- Dobrovolskij, Dmitrij, and Elisabeth Piirainen. *Figurative Language: Cross-Cultural and Cross-Linguistic Perspectives*. Amsterdam: Elsevier, 2005.
- House, Juliane. “Beyond Intervention: Universals in Translation?” *Trans-Kom* 1, no. 1 (2008). https://www.trans-kom.eu/bd01nr01/trans-kom_01_01_02_House_Beyond_Intervention.20080707.pdf
- Lakoff, George, and Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Lommel, Arle, Ray F. Kelly, and Teresa Pareja-Lora. “Multidimensional Quality Metrics (MQM): A Framework for Declaring and Describing Translation Quality Metrics.” *Tradumàtica* 12 (2014): 455–463.
- Moon, Rosamund. *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford: Clarendon Press, 1998.
- Newmark, Peter. *A Textbook of Translation*. Reprint. Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 2018 (originally published 1988).
- Nord, Christiane. *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. 2nd ed. Manchester: St. Jerome Publishing, 2018 (originally published 1997).
- Nusurxon Qizi, Zuvaytova Sarvinoz. “Phraseology in Translation: Challenges and Strategies.” *International Journal of Artificial Intelligence* 5, no. 2 (2025): 1495–98. <https://www.academicpublishers.org/journals/index.php/ijai/article/view/3111>.
- Saldanha, Gabriela, and Sharon O’Brien. *Research Methodologies in Translation Studies*. London: Routledge, 2013.
- Subbotina, Victoria. “Challenges of Translating Phraseological Units.” *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 70 (2013): 1487–92. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.01.216>.
- Vermeer, Hans J. “Skopos and Commission in Translational Action.” In *Readings in Translation Theory*, edited by Andrew Chesterman, 173–87. Helsinki: Oy Finn Lectura Ab, 1989.

CIP Katalogimi në botim BK Tiranë

Universiteti i Tiranës. Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
Horizonte të reja në përkthim dhe interpretim në epokën
digjitale : sfida dhe perspektiva : 29 maj, 2025 : konferencë
ndërkombëtare / Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Gjuhëve të
Huaja në bashkëpunim me Universitetin e Prishtinës,
Fakulteti i Filologjisë. - Tiranë : Ani Print, 2025.

312 f. ; 17 x 24 cm.

ISBN 9789928489012

1.Gjuhët e huaja 2.Përkthimi dhe interpretimi 3.Konferenca
81 ‘255 (062)